

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
AMERIKAS UN RIETUMEIROPAS JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU
VĒSTURES KATEDRA

**VĀCU CIVILĀS PĀRVALDES EKONOMISKĀ POLITIKA
OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ 1941.- 1944.**

PROMOCIJAS DARBS

Autors: Reinis Kalniņš
Promocijas darba zinātniskais vadītājs:
Prof., Dr. habil. hist. Inesis Feldmanis

RĪGA
2014

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas fakultātē,
Amerikas un Rietumeiropas jauno un jaunāko laiku katedrā
laika posmā no 2009. gada līdz 2013. gadam

Eiropas Sociālā fonda projekts „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” Nr.2009/0138/1DP/1.1.2.1.2./ 09/IPIA/VIAA/004.

Darbs sastāv no ievada, 5 nodaļām, nobeiguma, literatūras saraksta, 8 pielikumiem.

Darba forma: disertācija vēstures nozarē, Latvijas vēstures apakšnozarē

Darba zinātniskais vadītājs/-a : Dr. habil. hist., prof. **Inesis Feldmanis**

Darba recenzenti:

1. Dr. habil. hist., prof. **Antonijs Zunda** (no LU Vēstures promocijas padomes);
2. Dr. hist., prof., **Aleksandrs Ivanovs** (Daugavpils universitāte);
3. Dr. hist. docents, **Valters Ščerbinskis** (Rīgas Stradiņa universitāte);

Promocijas darba aizstāvēšana notiks 2014. gada ____ . _____

Latvijas Universitātes

Vēstures nozares promocijas padomes atklātā sēdē:

Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Latvijas Universitātes Bibliotēkā Rīgā,
Kalpaka bulvārī 4.

LU Vēstures zinātņu nozares promocijas

padomes priekšsēdētājs /- a

_____ / *Dr.habil.hist.prof. Andrejs Vasks*
(paraksts)

promocijas padomes sekretārs/- e

_____ / *Pētn., Dr. hist. Viktorija Bebre*
(paraksts)

© Latvijas Universitāte, 2014
© *Autora vārds, uzvārds*, 20214

Anotācija

Promocijas darbā „Vācu civilās pārvaldes ekonomiskā politika okupētajā Latvijā 1941. – 1944.” tiek pētīta vācu ekonomiskā politika Latvijas ģenerālapgabalā, vācu civilās okupācijas pārvaldes pastāvēšanas laikam nosakot pētījuma hronoloģisko ietvaru.

Darba galvenā uzmanība tiek pievērsta okupācijas varas saimnieciskai koncepcijai un tās izpaušmēm ekonomikā, tostarp lauksaimniecības politikā, ilgstošajā reprivatizācijas jautājumā, rūpniecībā. Skatīta tiek arī Latvijas Zemes pašpārvaldes loma ekonomiskajos procesos, Latvijas iedzīvotāju iesaistīšana sabiedriskajos darbos, gūstekņu nodarbināšana un to kopējā nozīme ekonomikā, kā arī Latvijas iedzīvotāju attieksme pret okupācijas varu saimniecisko jautājumu kontekstā. Salīdzinošā formā tiek skatīts jautājums par kopējo un atšķirīgo Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ģenerālapgabalu ekonomikā.

Latvija, ekonomika, 2. Pasaules karš

Annotation

Doctoral thesis „Economic policy of German civil administration in occupied Latvia 1941 - 1944” investigates German economic policy in Latvian General Region, whereby the timeframe of the existence of German civil administration, sets the chronological borders of the research.

Particular attention in the thesis is paid to economic conception of the German occupation representatives and its manifestation in the economy, including in agricultural policy, lengthy reprivatisation process, industry. Also the role of Latvian Self-government in the economic processes is discussed during the thesis, as well as involvement of Latvian population in mandatory work and their attitude towards German occupants. German economic policy in Latvia, Estonia and Lithuania is comparatively analyzed searching for similarities and differences.

Latvia, economy, 2 World War

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads	4
Avotu un literatūras apskats	9
1. Okupācijas politikas koncepciju Latvijas teritorijā	30
1.1. Vācieši Latvijas teritorijā – pārvalde, administrācija, kompetences	40
1.2. Sākotnējā ekonomiskā izmantošana	44
1.3. Apdzīvotības struktūra Latvijas ģenerālapgabalā 1941. gadā	48
1.4. Īpašumu statuss Latvijas ģenerālapgabalā	49
2. Lauksaimniecība Latvijas ģenerālapgabalā	51
2.1. Lauksaimniecības ģenerāldirekcija	52
2.2. Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas darbība	60
2.3. Praktiskie pasākumi lauksaimnieciskās ražošanas nodrošināšanai	64
2.4. Atšķirības ar Igauniju lauksaimniecības kontekstā	73
2.5. Lauksaimniecības statistika Latvijas ģenerālapgabalā	76
2.6. Lauksaimniecības kvantitatīvie rādītāji	78
2.7. Okupētās Latvijas lauksaimniecības produktu nozīme Vācijas kara ekonomikā	80
3. Reprivatizācija Latvijas ģenerālapgabalā no 1941. – 1944. gadam	88
3.1. Reprivatizācija, kas nerada privātīpašumu	88
3.2. Politiskais lēmums	90
3.3. Uzņēmumu reprivatizācija	91
3.4. Reprivatizācijas kvantitatīvie rādītāji	98
3.5. Nekustamo īpašumu reprivatizācija	101
3.6. Valsts vāciešu un vācbaltiešu interese par reprivatizāciju	105
3.7. „Valters un Rapa” grāmatnīcas privatizācija	108
3.8. Reprivatizācija Lietuvā un Igaunijā	116
3.9. Reprivatizācijas izvērtējums	118
4. Rūpniecība un tirdzniecība	120
4.1. Austrumu sabiedrības	124
4.2. Pilnvarnieki	127
4.3. Rūpniecības un tirdzniecības loma	134
4.4. Darba dienests	142
5. Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāju attieksme pret vācu okupācijas varu saimniecisko jautājumu kontekstā	149
5.1. Latvijas ģenerālapgabala zemnieku attieksme pret okupācijas varu vācu okupācijas iestāžu ieskatā 1941. gada otrajā pusē un 1942. gada sākumā	152
5.2. Sabiedrības lietišķie kontakti ar vācu okupācijas varu saimniecisko jautājumu kontekstā	156
5.3. „Dundagas akcija” un Latvijas Zemes pašpārvalde	160
Secinājumi	163
Avotu un literatūras saraksts	169
Pielikumi	174

IEVADS

2. pasaules kara laikā Latvija, kā arī Lietuva un Igaunija piedzīvoja trīs, savstarpēji secīgas okupācijas varas – Padomju Savienības, nacistiskās Vācijas un atkārtoti Padomju Savienības. Katra no okupācijas varām centās izmantot bijušo neatkarīgo valstu resursus un iedzīvotājus savām vajadzībām, kā rezultātā prominentu vietu to okupācijas politikā ieņēma ekonomiskais aspekts.

Salīdzinoši īsajā, pirmajā Padomju Savienības okupācijas posmā, padomju vara trīs apjomīgos nacionalizācijas viļņos paspēja daļēji likvidēt privātīpašumu, kā arī daļēji ieviest plānveida ekonomiku ar centralizētu vadību.

Šādā stāvoklī 1941. gada 22. jūlijā, ienākot Latvijas teritorijā, tās ekonomiku sastapa uzbrūkošais nacistiskās Vācijas karaspēks. Pretēji iecerētajiem un tālejošajiem kolonizācijas plāniem, nacistiskā Vācija civilās pārvaldes formā Latvijas teritorijā pavadīja tikai trīs ar pusi kara gadus. Tomēr šis laiks bija pietiekams, lai okupētās teritorijas, operatīvi izveidotas vācu okupācijas varas civilās pārvaldes vadībā, iesaistītu Vācijas kara ekonomikā. Brutālā padomju okupantu saimniekošana un nacionalizācija, kas Latvijas sabiedrībā bija atstājusi paliekošas un traumatiskas pieredzes pēdas, jaunās vācu varas rokās ielika gan pavedienu uz sabiedrības lojalitāti, gan atstāja mantojumā virkni problēmu, t.i., politisku un ekonomisku dilemmu, kuras risinājums ir vācu civilās pārvaldes ekonomiskā politika okupētajā Latvijā 1941. – 1944. gadā. Ko darīt ar īpašumiem? Ko darīt ar sabiedrību, kas tos atprasa? Un kā to visu savienot ar pašu vāciešu interesēm?

Līdzšinējie pētījumi par vācu ekonomisko politiku Latvijā 2. pasaules kara laikā, pat neraugoties uz faktu, ka tapuši dažādos gadu desmitos, dažādu ideoloģisko sistēmu ietvaros – trimdā, Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā vai šodienas neatkarīgajā Latvijā – ir netipiski vienprātīgi tēzē, ka vācieši nežēlīgi izlaupīja Latviju. Šo tēzi attīsta un turpina arī ārzemju autoru un krievu valodā tapusi historiogrāfija. Tiek norādīts uzlauksaimnieciskās produkcijas savākšanu un piespiedu nodevu ieviešanu, rūpnīcu demontāžu un iekārtu izvešanu uz Vāciju. Minēta arī Austrumu sabiedrību darbības izplešana Latvijā ar nolūku pārvaldīt uzņēmumus Vācijas interesēs, kā arī reprivatizācijas process. Latvijas zemes pašpārvaldes loma ekonomikas kontekstā ir skatīta maz un novērtēta negatīvi, atzīstot tos tikai kā pavēļu izpildītājus. Konceptuālā līmenī tiek norādīts, ka vācu okupācijas režīmam Latvijā bija divu tipu mērķi - pēc būtības plāni. Pirmais mērķis paredzēja iegūt maksimāli daudz resursus Vācijas kara laika saimniecisko vajadzību apmierināšanai un no okupētajām Austrumu teritorijām uzturēt Austrumu frontes karaspēku – tā kā vajadzības bija akūtas, tad

arī mērķis ir īstermiņa. Otrs mērķis tika saistīts ar daudz tālāku nākotni un paredzēja Ostlandi iekļaut Jaunās Eiropas ekonomiskajā lieltelpā. Šis mērķis paredzēja gan rūpniecības pārstrukturizāciju, gan kolonizāciju un lauksaimnieciskās produkcijas prioretizēšanu, jo Ostlandes uzdevums būtu apgādāt industriālo Eiropu ar pārtiku un izejvielām. Šis mērķis ir ilgtermiņa un paredzēja izmantošanu reizē ar selektīvu attīstību.

Izvēlētās promocija darba tēmas aktualitāti nosaka nepieciešamība ieviest skaidrību vairākos jautājumos, kas saistīti ar vācu ekonomisko politiku Latvijā. Līdzšinējais izpētes stāvoklis ar pamatoto un plaši tīrāžēto „izlaupīšanas” tēzi, kurai komplektā parasti figurē, fragmentāri, nereti no konteksta izrauti kvantitatīvie rādītāji, kas parasti uzrāda desmitiem vai pat simtiem tūkstošu tonnas labības vai citus lauksaimniecības produktus, kurus ir savākusi vācu vara, rada pateicīgu augsni dažādām spekulācijām un mītiem. Šāda rakstura pieņēmums, piemēram, ir padomju karagūstekņu lielā nozīme okupētās Latvijas ekonomikā, t.i., lauksaimniecībā un rūpniecībā. Arī apgalvojums par Latvijas saimniecības lielo nozīmi visas Vācijas kara ekonomikā līdz šim nav pienācīgi izvērtēts. Salīdzinoši nekritiski tiek izteikti arī apgalvojumi par vācu uzņēmēju un uzņēmumu invāziju Latvijas ģenerālapgabalā. Tāpat rūpīgi pārbaudāma ir tēze, ka latvieši, tostarp Latvijas Zemes pašpārvalde, ir labticīgi līdzdarbojušies Vācijas kontrolētajā ekonomikā un tādejādi stiprinājuši tās cīņu pret Padomju Savienību.

Līdz ar to, ņemot vērā pašreizējo vācu okupācijas varas ekonomiskās politikas Latvijā izpētes stāvokli, promocijas darba mērķis ir izpētīt Latvijas saimniecības nozīmi Vācijas kara ekonomikā.

Mērķa īstenošanai ir izvirzīti šādi uzdevumi:

Promocijas darba mērķis ir izpētīt Latvijas saimniecības nozīmi Vācijas kara ekonomikā.

Mērķa īstenošanai ir izvirzīti šādi uzdevumi:

- Izpētīt vācu ekonomiskās politikas izpausmes Latvijas ģenerālapgabalā. Šādi tiek noteikts, kas ir vāciešu specifiskās intereses Latvijas ģenerālapgabalā un kādi īstermiņa un ilgtermiņa mērķi tiek ar tiem saistīti;
- Analizēt lauksaimniecības politiku, tās izpausmes nodarbinātībā un kvantitatīvos rādītājus, kā arī izvērtēt tās nozīmi visas Vācijas kara ekonomikā;
- Izpētīt kādi ir reprivatizācijas mērķi un tās sekas;

- Analizēt rūpniecības politiku, tās izpausmes nodarbinātībā un kvantitatīvos rādītājus, kā arī izvērtēt tās nozīmi visas Vācijas kara ekonomikā;
- Izpētīt sabiedrības attieksmi pret vācu okupācijas varu ekonomisko jautājumu kontekstā, šādā veidā nosakot Latvijas sabiedrības līdzdalību nacistu okupācijas varas nosprausto mērķu izpildē;
- Analizēt Latvijas Zemes pašpārvaldes lomu saimnieciskajos procesos;
- Izpētīt atšķirības starp Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ģenerālapgabaliem ekonomisko jautājumu kontekstā.

Norādīto uzdevumu ietvaros tiks arī pārbaudīta minēto pieņēmumu pamatotība.

Pētījuma novitāti nosaka jaunu, iepriekš npublicētu un pētījumos neizmantotu arhīvu materiālu izmantošana.

Jāatzīmē, ka pētījums fokusējas uz lauksaimniecību, rūpniecību un tirdzniecību kā būtiskākajām Latvijas ekonomikas sastāvdaļām, bet nav skatītas vācu okupācijas politikas izpausmes finanšu jomā, bankās, un transportā.

Darba hronoloģisko ietvaru nosaka nacistiskās okupācijas civilo pārvaldes iestāžu darbība Latvijas ģenerālapgabala teritorijā, t.i., no 1941. gada septembra, kad tā tika nodibināta, līdz 1944. gada septembrim, kad frontes līnijas pietuvošanās dēļ Austrumzemes reihskomisariāts no Rīgas tika evakuēts uz Kēnigsbergu (Kaļingradu), bet Latvijas ģenerālapgabals tika pakļauts militārai pārvaldei. Tā kā vācu armija Latvijas teritorijā ienāca jau 22. jūlijā un visu augustu tā atradās militāristu kontrolē, pētījumā īsumā tiek skatīti arī šī posma aspekti.

Darba struktūra ir pakārtota izvirzītajam mērķim un uzdevumiem, kas kā problēmjautājumi tiek skatīti attiecīgajās nodaļās.

Pirmajā nodaļā tiek identificēti priekšnoteikumi, kas noteica vācu ekonomisko politiku Latvijas ģenerālapgabalā. Tiek sīkāk izvērtēti vācu okupācijas varas īstermiņa un ilgtermiņa mērķi, kas tika saistīti ar Latvijas ģenerālapgabalu. Tāpat tiek raksturota vide, kādā ekonomikas politika tika realizēta, tostarp pārvaldes un apdzīvotības struktūra, kā arī Rietumeiropai neraksturīgais īpašuma statuss. Īsi analizējot Vācijas ekonomiskās reformas 1930. gados un apskatot Vācijas- Latvijas tirdzniecību attiecīgajā laika posmā, tiek norādīts uz ekonomiskās politikas ietvaros veikto pasākumu izcelsmi.

Otrajā nodaļā tiek analizēta lauksaimniecības loma Latvijas ģenerālapgabalā. Nodaļas ietvaros tiek skatīti vācu okupācijas varas lauksaimniecībai izvirzītie uzdevumi, kā arī tas, kāda loma šo uzdevumu izpildē ir Latvijas Zemes pašpārvaldei, t.i.,

Lauksaimniecības ģenerāldirekcijai. Tiek analizēta Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas autonomijas pakāpe savā darbībā, kā arī tas vai un kā tā šo autonomiju izmantoja ar vāciešiem nesaistītu mērķu sasniegšanā. Salīdzinošai analīzei tiek vērtētas atšķirības starp Latvijas un Igaunijas ģenerālapgabaliem lauksaimniecības kontekstā. Nodaļas noslēgumā tiek analizēti lauksaimniecības kvantitatīvie rādītāji un to nozīme Vācijas kara ekonomikā.

Trešajā nodaļā analizēta reprivatizācija Latvijas ģenerālapgabalā, nosakot vai tā primāri ir vērtējama kā ekonomisks vai tomēr politisks okupācijas režīma solis. Aplūkotas reprivatizācijas dažādās izpausmes uzņēmumu un nekustamo īpašumu reprivatizācijā, kā arī izpētīts kā „Valtera un Rapas” grāmatnīcas reprivatizācijas gaitā atklājas Latvijas Zemes pašpārvaldes un vācu iestāžu amatpersonu attiecības un to uzskatu dažādība par reprivatizācijas jautājumiem. Sniegts ieskats arī reprivatizācijas kvantitatīvajos rādītājos, kā arī reprivatizācijas niansēs Igaunijas un Lietuvas ģenerālapgabalos.

Ceturtajā nodaļā izpētīti vācu okupācijas varas veiktie pārkārtojumi rūpniecībā un tirdzniecībā, uzsvāru liekot uz Austrumu sabiedrību un pilnvarnieku lomas analīzi.

Piektajā nodaļā analizēta Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāju attieksme pret okupācijas varu saimniecisko jautājumi kontekstā. Tiek analizētas vācu okupācijas varas un zemnieku savstarpējās attiecības, kā arī dažādie privātpersonu un amatpersonu priekšstati par attiecībām ar vāciešiem.

Darba nosaukumā tiek izmantoti vārdi „ekonomiskā politika”, bet darbā paralēli tiek lietots arī tāds jēdziens kā „saimnieciskie pasākumi”. Šajā sakarā jāatzīmē, ka ar „ekonomisko politiku” tiek saprasta tā mērķu un ideju definētā telpa, kuras ietvaros vācu okupācijas vara pieņēma ar ekonomiku saistītus jautājumus. Piemēram, lēmums atcelt Padomju varas veiktos pārkārtojumus lauksaimniecībā, lēmums uzsākt reprivatizāciju vai lēmums uzņēmumu vadībā iesaistīt pilnvarniekus ir ekonomikas politikas izpausmes. Šādi lēmumi tika pieņemti iepriekš postulētu mērķu sasniegšanai un to formu noteica pašas Vācijas ekonomisko reformu pieredze 1930. gados. Turpretim ražas savākšana, izejvielu nodošana vai, piemēram, resursu racionēšana ir saimnieciski pasākumi, kas tiek veikti ekonomiskās politikas ietvaros.

Tāpat jānorāda, ka promocijas darbā pamīšus tiek lietoti termini „Latvija” un „Latvijas ģenerālapgabals”. Lai arī otrais termins precīzāk atspoguļo faktisko stāvokli vācu okupācijas laikā, to nozīme darba kontekstā ir vienāda – Latvijas teritorijas un likvidētā Latvijas valstiskuma uzsvēršana.

Promocijas darbā izmantotas vairākas pētniecības metodes – vēsturiski salīdzinošā, vēsturiski ģenētiskā, kā arī statistiskā metode.

Vēsturiski salīdzinošā metode izmantota, lai, konfrontējot vēstures avotus savā starpā, kā arī ar laikabiedru atmiņām un vēlākiem pētījumiem, noteiktu to sniegtās informācijas ticamības pakāpi, kā arī izvērtētu viena un tā paša vēsturiska fakta, piemēram, „Valters un Rapa” reprivatizācijas, uztveri un vērtējumu dažādās sabiedrības grupās.

Vēsturiski ģenētiskā metode izmantota, lai konstruētu un izvērtētu kādas parādības, piemēram, reprivatizācijas, hronoloģisko attīstību un pārmaiņas laika gaitā.

Statistiskā metode izmantota, lai apkopotu un vizualizētu dažādu ekonomisko procesu, piemēram, reprivatizācijas, kvantitatīvos rādītājus, kā arī sniegtu pārskatāmu informāciju par ekonomiku ietekmējošiem raksturlielumiem, piemēram, iedzīvotāju skaitu, ražas apjomu, saimniecību struktūru Latvijas ģenerālapgabalā pēc saimniecību lieluma uc.

Pētījuma rezultāti aprobēti divās konferencēs un 4 zinātniskās publikācijās. Konferencēs nolasīti un publikācijai iesniegti referāti „Vācu okupācijas varas un Latvijas Zemes pašpārvaldes uzskatu sadursme grāmatnīcas „Valters un Rapa” reprivatizācijā 1942. – 1943. gadā.” (Daugavpils Universitātes 23. Zinātniskie lasījumi) 2013. gada 24. – 25. janvāris, Daugavpils, Latvija), kā arī „Par pilnvarniekiem Latvijas ģenerālapgabalā 1941. – 1944. gadā.” (Daugavpils Universitātes 53. Starptautiskā zinātniskā konference, 2011. gada 14.- 15. aprīlis, Daugavpils, Latvija).

Latvijas vēstures žurnālā publicēti raksti „Vācu okupācijas varas politika Latvijas ģenerālapgabalā¹”, kā arī „Par reprivatizāciju Latvijā laikā no 1941. līdz 1944. gadam²”.

---

¹ Kalniņš R. Vācu okupācijas varas politika Latvijas ģenerālapgabalā. LU Latvijas vēsture. Jaunie un jaunākie laiki. Nr. 3(83) Rīga, 2011. 37. – 42. lpp.

² Kalniņš R. Par reprivatizāciju Latvijā laikā no 1941. līdz 1944. gadam. LU Latvijas vēsture. Jaunie un jaunākie laiki. Nr.4. (80) Rīga, 2010. 70. – 79. lpp.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

1. Avoti

1.1. Nepublicētie avoti

Pētījumā izmantotie nepublicētie avoti apzināti Latvijas Valsts Vēstures Arhīvā (turpmāk - LVVA) un Vācijas Federālajā arhīvā Berlīnē (*Bundesarchiv Berlin*). Tā kā Rīgā atradās nacistiskās okupācijas iestāžu centrālie biroji – reihskomisariāts un ģenerālkomisariāts – abi arhīvi satur ievērojamu daudzumu nacistiskās okupācijas iestāžu dokumentu. Darbā izmantotie avoti pārsvarā ir vācu valodā.

Izmantoto avotu izvēle ir saistīta ar nacistiskās okupācijas civilās pārvaldes iestāžu struktūru Latvijas ģenerālapgabalā, jo Latvijas ģenerālapgabals atradās četru savstarpēji subordinētucivilo pārvaldes iestāžu pakļautībā – trīs vācu, kā arī vāciešiem pakļautās Latvijas Zemes pašpārvaldes ģenerāldirekcijas.

Augstākā okupācijas varas institūcija ar ietekmi uz procesiem Latvijas ģenerālapgabalā bija Alfrēda Rozenberga (*Alfred Rosenberg*, 12.01.1893 – 16.10.1946) vadītā Reiha okupēto austrumu apgabalu ministrija³ (turpmāk – Austrumu ministrija), kuras kompetencē bija izstrādāt un apstiprināt politikas principus visās armijas okupētajās teritorijās uz austrumiem no Vācijas robežas t.i., bijušo Baltijas valstu teritorija, Padomju Savienība, Ukraina.

Tai pakļauts bija Hinriha Lozes (*Hinrich Lohse*, 2.09.1896 – 25.02.1964) vadītais Ostlandes reihskomisariāts⁴, kurā ietilpa bijušo Baltijas valstu un daļa bijušās Baltkrievijas teritorijas. Arī reihskomisariāta kompetencē bija politikas vadlīniju izstrāde un apstiprināšana attiecībā uz savā atbildībā esošo teritoriju.

Reihskomisāra pakļautībā atradās ģenerālkomisāra Otto Heinriha Drekslera (*Otto-Heinrich Drechsler*, 1.04.1895 – 5.05.1945) vadītais Latvijas ģenerālapgabals⁵, kas atbilda bijušās Latvijas valsts teritorijai. Ģenerālkomisāra kompetencē atradās praktiskās politikas izpilde un izpildes uzraudzība.

Visu augšminēto iestāžu administratīvajā struktūrā tika izdalīta nodaļa- Galvenā nodaļa 3 (Saimniecība) (*Hauptabteilung 3 (Wirtschaft)*), kas nodarbojās ar saimnieciskajiem (no vācu. val. *die Wirtschaft*) t.i., ekonomiskajiem jautājumiem.

³ Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs – P. 1018. f. Okupēto Austrumu apgabalu ministrija

⁴ LVVA – P 70. f. Ostlandes reihskomisārs

⁵ LVVA – P 69. f. enerālkomisārs Rīgā

Lai arī latviešu iestādes *de facto* darbojās jau no pirmajām okupācijas dienām, *de jure* Latvijas Zemes pašpārvalde tika nodibināta 1942. gada pavasarī. Tās struktūrvienības – Saimniecības ģenerāldirekcija⁶, Lauksaimniecības ģenerāldirekcija⁷, Tautas palīdzība⁸, Tirdzniecības un rūpniecības galvenā direkcija⁹.

Darbā izmantoto avotu pamatbāzi veido augšminēto iestāžu attiecīgo nodaļu dokumenti. Dokumenti ir iedalāmi divās lielās grupās, kuras izveidojas sistematizējot avotus pēc to saturošās informācijas rakstura. Pirmo avotu grupu veido dokumenti, kas sniedz teorētiska rakstura informāciju, bet otro – avoti, kas sniedz praktiska rakstura informāciju.

Pirmās grupas avoti, kas sniedz teorētiska rakstura informāciju ir izpildes noteikumi (*der Durchführungsbestimmungen*), vadlīnijas (*die Richtlinien*) un rīkojumi (*die Anordnung*). Minētos dokumentus augstākstāvoša instance izdeva zemākstāvošai, kurai izpildes noteikumos, vadlīnijās vai rīkojumos noteiktais bija saistošs t.i., bija jāizpilda un jāievēro. Ja rīkojums paredzēja kādas konkrētas prasības izpildi, piemēram, A. Rozenberga rīkojums atjaunot privātīpašumu¹⁰, tad izpildes noteikumi un vadlīnijas reglamentēja veicamos pasākumus vai arī, piemēram, nodalīja kompetences jomas starp dažādām nacistiskās okupācijas pārvaldes iestādēm kādas konkrētas nozares ietvaros, piemēram, tika noteikts, ka ģenerālkomisārs nevar vienpersoniski pieņemt ekonomiku ietekmējošus lēmumus, kā arī, piemēram, reihskomisārs izdeva reprivatizācijas izpildnoteikumus¹¹, kas noteica kārtību, kādā ģenerālkomisāram jāveic reprivatizācijas process.

Lai arī šī avotu grupa ir informatīvi bagāta, jo sniedz ziņas par iesaistītajām institūcijām un personām (t.i., sagatavotājs, parakstītājs un adresāts), detalizēti apraksta kāda procesa norisi, sniedz ieskatu par iestāžu savstarpējām attiecībām un ļauj hronoloģiski izsekot kāda jautājuma attīstībai, tās pielietojumam ir ierobežojumi. Jāņem vērā, ka šo avotu sniegtā informācija ir nosacīta, jo, piemēram, reprivatizācijas izpildnoteikumi sniedz informāciju par to, kā reprivatizācijas procesam *praktiski* vajadzētu notikt, nevis to, *kā un vai vispār un kādā apmērā tas faktiski* ir noticis. Arī norādītais kompetenču un pakļautības dalījums starp institūcijām nesniedz informāciju par to faktiskajām savstarpējām attiecībām, bet tikai norāda to vietu kopējā okupācijas varas struktūrā. Jāatzīmē, ka šīs grupas avoti arī vai nu nesniedz nekādas vai arī satur ļoti lakoniskais norādes par, piemēram, rīkojuma izdevēja motivāciju un iecerētajiem, ar rīkojumu sasniedzamajiem mērķiem. Tāpat arī netiek

⁶ LVVA - P 34.f. Saimniecības ģenerāldirekcija

⁷ LVVA - P 990.f. Lauksaimniecības ģenerāldirekcija

⁸ LVVA - P 1015.f. Tautas palīdzība

⁹ LVVA - P 828.f. Tirdzniecības un rūpniecības galvenā direkcija

¹⁰ BA-B R90/ 261.

¹¹ LVVA – P 828. f., 6. apr., 9. l., 2.lp.

sniegta nekāda informācija par to, kā attiecīgais, piemēram, rīkojums tika uztverts no tā izpildītāju vai kādas trešās puses, kas pētāmās problemātikas kontekstā ir, piemēram, latviešu sabiedrība. Uzskatāms piemērs interpretācijas ierobežojumiem, kurus sevī ietver rīkojumi, izpildnoteikumi un vadlīnijas kā vēstures avoti ir 1941. gada 24. oktobra reihskomisāra H. Lozes rīkojums par pilnvarnieku institūcijas izveidi Ostlandes reihskomisariātā. Rīkojums, pilnvarnieku posteņa izveidošanu uzstādot kā mērķi, būtībā tikai sadala pienākumus okupācijas iestādēm pilnvarnieku iecelšanas procesa administrēšanā, kā arī nosaka paša procesa ierobežojumus, bet nesniedz nekādu informāciju, kas un vai vispār ar šo rīkojumu tika praktiski sasniegts. Tāpat tā sniegtā informācija ir nepietiekama, lai secinātu vai rīkojumam bija politiskas vai ekonomiskas sekas un ja bija, tad kādas bija tās izpausmes, vērtējums sabiedrībā uc.

Otrās grupas avoti, kas sniedz praktiska rakstura informāciju par dažādu procesu gaitu Ostlandes reihskomisariātā un tādejādi papildina pirmās grupas avotus ir vācu pārvaldes iestāžu darbinieku sanāksmju protokoli, savstarpējā sarakste un ziņojumi.

Vācu pārvaldes iestāžu darbinieku sanāksmes protokols sevī ietver informāciju par sanāksmes laikā spriesto un ir avots, lai izprastu kāda, piemēram, rīkojuma mērķi, pārvaldes amatpersonu vērtējumu par kādu situāciju un apsvērtās iespējas problēmas risinājumam, risinājumā iesaistītās vācu iestādes un to motivāciju, pozīciju. Jāatzīst, ka no attiecīga rakstura avotiem ne vienmēr ir iespējams secināt vai tā ir bijusi vienīgā sanāksme par konkrēto jautājumu, kā arī vai sanāksmē spriestais ir tiešā veidā ietekmējis vēlāk pieņemtos lēmumus jeb to noteicis kāds cits – sanāksmes protokolā neminēts – faktors. Jāņem vērā, ka sanāksmes tika sasauktas ar nolūku apzināt visu potenciāli iesaistīto vācu iestāžu viedokli par kādu problēmu, bet nevis, lai kolektīvi pieņemtu lēmumu. Piemēram, 1942. gada februārī Okupēto austrumu apgabalu valsts ministrijā notikušās sanāksmes protokols¹² uzskaita sanāksmes dalībnieku dažādos viedokļus attiecībā uz vietējo iedzīvotāju iesaistīšanu pārvaldes darbā. Ārlietu ministrijas pārstāvis pie Armijas grupas Ziemeļi Pēteris Kleists (*Peter Kleist*, 29.01.1904 - 1971) atbalsta šādu rīcību, jo negrib radīt pretestību vācu okupācijas varai vietējo iedzīvotāju vidū, bet A. Rozenbergs – neatbalsta, jo pieļauj, ka tas var būt aizsākums pretestības kustībai. Lai arī 1942. gada beigās sākās vietējo iedzīvotāju iesaistīšana pārvaldes darbā, citu avotu sniegtā informācija nesniedz pamatu uzskatīt, ka Ārlietu ministrijas viedoklis ir bijis izšķirošais, kas noteica šādu notikumu attīstību.

---

¹²LVVA - P 1018. f., 1. apr., 1. l. 2. – 13. lp.

Vācu okupācijas iestāžu savstarpējā sarakstē saturs netika reglamentēts t.i., nebija, piemēram, sūdzību vai ieteikumu veidlapa uc., tai pašā laikā var izdalīt un sistematizēt vairākus sarakstes veida tipus – sūdzības, pārdomas, atskaites un ziņojumus.

Sūdzības, piemēram, tika izteiktas par atklātajiem pārkāpumiem vai nepilnībām administrācijas darbā, t.i., korespondence visbiežāk tapa par šauru kādas nozares neveiksmīgu aspektu. Ilustratīva šajā gadījumā ir sarakste, kurā reihskomisariāta 3. Galvenās nodaļas pārstāvji izsaka neapmierinātība ar pilnvarnieku darbu¹³. Lai arī minētā sarakste dienesta ietvaros sniedz plašu ieskatu civilās pārvaldes iestāžu savstarpējās attiecībās un detalizēti atspoguļo pilnvarnieku praktiskās darbības nianšes, tā nesniedz ziņas par pilnvarnieku darbības apjomu, mērķiem un uzdevumiem Latvijas ģenerālapgabalā. Tāpat arī šāda tipa korespondence nesniedz informāciju par tās autora motivāciju un mērķiem, ko tas cer ar vēstuli sasniegt.

Pārdomas (no *die Überlegung* – vāc. val.) tika izteiktas brīvā formā un, lai arī visbiežāk tika adresētas augstākstāvošai institūcijai, tās nebija juridiski saistošas un līdz ar to kā avotu sniegtās ziņas nav uzskatāmas par tiešā veidā lēmumu pieņemšanu ietekmējošiem faktoriem. Atšķirībā no sūdzībām pārdomas skāra plašu kādu vācu civilās pārvaldes darbības jomu vai politikas sfēru, sniedzot informāciju par tās praktisko darbību un, visbiežāk, pēc pārdomu autora uzskatiem nepieciešamajiem uzlabojumiem vai politikas virziena maiņu. Piemēram, *Oberregierungsrat. Gentz* vēstule¹⁴ *Ministerialrat Kettner* Austrumu apgabalu ministrijā, pauž uzskatu, ka nav pieļaujama situāciju, kurā reiha institūcijas, pārņemot Ostlandes atbilstošās struktūras, piemēram, Vācijas pasts vietējo pastu, savos norādījumos pilnībā apiet vietējo vācu pārvaldi.

Ziņojumi un atskaites ir dienesta sarakstes forma, ar kuru augstākstāvošas instances tika informētas par kāda procesa virzību vai aktuālajiem notikumiem, piemēram, apgabalu komisāri ģenerālkomisariātu Rīgā informēja par savā rajonā notiekošo¹⁵. Kā vēstures avoti ziņojumi ir ļoti daudzpusīgi, jo to brīvā forma to saturu padarīja atkarīgu tikai no tā sagatavotāja, kā rezultātā ir ziņojumi, kas satur tikai faktu uzskaitījumu mijas ar ziņojumiem, kas satur analīzi, piemēram, par latviešu un vāciešu attiecībām. Tomēr izvērtējot šo informāciju, jāņem vērā, ka tā sagatavotājs ir okupācijas izpildvaras pārstāvis perifērijā. Līdz ar to viņa sniegtā informācija un vērtējums nav kopējo politiku ietekmējoši lielumi, bet ganpersonisku motīvu iespaidots kopējās politikas izpaušmju apraksts.

---

¹³BA R90/445

¹⁴BA R90/257

¹⁵LVVA - P 69. f.,1a. apr.18

Jāatzīmē, ka korespondence reizēm nav parakstīta vai arī tai trūkst datuma, kas tās izcelsmi un datējumu atstāj interpretācijas ziņā, bet šī situācija visticamāk radusies no tā, ka ir pazudusi ziņojuma pavadvēstule vai arī ziņojums tā arī palicis nenosūtīts t.i., palicis tikai melnraksta versijā, tādējādi to liekot vērtēt daudz kritiskāk.

2. Publicētie avoti

2.1. Dokumentu krājumi

Latvijas vēsturnieku komisijas rakstu 22. sējums „Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu Latvijā 1940- 1968. Dokumentu krājums”¹⁶ ietver ārvalstu arhīvos esošus dokumentus par pirmo padomju okupāciju, tam sekojošo vācu okupācijas laiku, kā arī atkārtoto padomju okupāciju. Darba kontekstā nozīmīgi ir ar vācu okupācijas varu saistītie dokumenti, kas norāda uz nacistu plāniem kolonizēt un ģermanizēt Baltiju, ataino latviešu attieksmi pret vāciešiem un tās izmaiņas laika gaitā, tai skaitā vilšanos nacistu ekonomiskajā un sociālajā politikā. Publicētie avoti ir ziņojumi un pārskati par politisko stāvokli Latvijā (arī Igaunijā), kā arī atzinums par pārvaldes vadību Latvijā. Visi krājuma ar vācu okupācijas laiku saistītie avoti atrodas Vācijas Federālā arhīva Berlīnē R6 Okupēto Austrumu apgabalu ministrija (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*) un R90 Ostlandes reihskomisārs (*Reichskommissar für das Ostland*) fondos. Šie avoti darbā tiek izmantoti paralēli pēc satura, izcelsmes un nozīmes identiskiem nepublicētiem avotiem no LVVA fondiem P 1018 Okupēto Austrumu apgabalu ministrija, P 70 “Ostlandes reihskomisārs” (*Der Reichskommissar für das Ostland*) un P 69 “Ģenerālkomisārs Rīgā” (*Der Generalkommissar in Riga*).

Nodaļas par lauksaimniecību kontekstā jāatzīmē dokumentu krājuma sadaļa, kas veltīta Latvijas zemes pašpārvaldei. Daļa publicēto avotu attiecas uz jautājumu grupu, kas skar Latvijas zemes pašpārvaldes attiecības ar vācu civilo pārvaldi, tās kompetences robežas un darbības principus kopumā. Šī Vācijas Federālā arhīva R 6 Okupēto Austrumu apgabalu ministrija un R 92 Ģenerālkomisārs Rīgā (*Der Generalkommissar in Riga*) fondos esošā avotu grupa darbā izmantota, lai izpētītu Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas darbības apstākļus okupācijas pārvaldes ietvaros.

---

¹⁶ Caune A. uc. (atb. red.) Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu Latvijā 1940- 1968. Dokumentu krājums. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti 22. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. 380. lpp.

1965. gadā iznākušajā dokumentu krājumā „Mēs apsūdzam”¹⁷ apkopoti dokumenti, kas skata Ģenerālplāna Austrumi iecerēto ieviešanu, holokaustu un okupācijas režīma represijas, Ostlandes reihskomisariāta izveidošanas apstākļus, piespiedu darbu, iesaukšanu leģionā un Latvijas izlaupīšanu. Krājumā ievietoti gan vācu iestāžu, gan padomju iestāžu dokumenti. Nodaļā „Padomju Latvijas izlaupīšana” ir apkopoti dokumenti, kas attiecas uz vācu okupācijas varas saimnieciskajiem pasākumiem un to plānošanu, kā arī, piemēram, Valkas apriņķa un Vidzemes apgabala pagrīdes komitejas sekretāru sarakste par to, kā nacistu saimniekošana ietekmē viņu dzīves līmeni un kādas ir saimniekošanas izpausmes. Iekļautajā saimniecības inspekcijas Ziemeļi ziņojumā sniegtas arī statistikas ziņas par izlaupīšanas apmēriem, kas parādās arī citos dokumentos. Salīdzinot ar citiem dokumentu krājumiem, kas sniedz lasītājam vai pētniekam avotus savu secinājumu izdarīšanai, „Mēs apsūdzam” tendenciozā dokumentu izlase netiešā veidā sniedz jau gatavu tēzi, ka vācieši „izlaupīja”, „izlaupīšana” bija nežēlīga, milzīga apmēros un radīja „šausmīgus” sadzīves apstākļus vietējiem iedzīvotājiem.

Pētījuma kontekstā mazākā nozīme ir Andrieva Ezergaila sastādītajam dokumentu krājumā „*Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941 – 1945. What did America Know?*”¹⁸, iekļauti arī ASV vēstniecības Zviedrijā ziņojumi par saimniecisko stāvokli Latvijas ģenerālapgabalā. Lielākoties tie attiecas uz nodarbinātības problēmām un samērā precīzi raksturo vispārējo stāvokli lauksaimniecībā un rūpniecībā 1943. un 1944. gadā.

Ja publicētie dokumenti un informācija patiešām ir vienīgā, ko ASV ir izdevies iegūt, jāsecina, ka vācu okupācijas vara ir vai nu labi glabājusi noslēpumus vai arī ASV diplomāti nav sistemātiski un mērķtiecīgi vākuši informāciju par Latvijas ģenerālapgabala saimniecību. Lielāko daļu dokumentu veido informācija par darba dienestu, nevis, piemēram, produkcijas un izejvielu apjomi vai ražošanas vietu lokācijas.

Konceptuāli dokumenti, sanāksmju pieraksti un vēstules par vācu okupācijas varas politiku okupētajā Padomju Savienībā apkopots 1991. gadā izdotajā krājumā „*Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941*

---

¹⁷Kadiķis, A. (atb. red.). *Mēs apsūdzam*. Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarbību Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā. Latvijas PSR Ministru Padomes Arhīvu pārvalde, Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs, Latvijas KP CK Partijas vēstures institūts – PSKP CK Marksisma-Ļeņinisma institūta filiāle. Rīga: Liesma, 1965.

¹⁸Ed. Anfrew Ezergailis (2007) *Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941 – 1945. What did America Know*. Riga, Institute of the History of Latvia Publishers, 2007.p. 506.

- 1944)»¹⁹. Krājuma dokumenti satur informāciju par kopējām politiskām vadlīnijām tiklab Ostlandē, kā arī Ukrainā un skar plašu tēmu loku, tostarp holokaustu, politisko pārvaldi, ekonomiku uc. Promocijas darba kontekstā jāizceļ sarunu pieraksti starp Vācijas augstākajām amatpersonām attiecībā uz plānoto Ostlandē un izvērtējot aktuāli situāciju.

2.2 Atmiņas

Atmiņas par vācu okupācijas posmu ir atstājuši gan Latvijas Zemes pašpārvaldes pārstāvji un ar to saistītas personas, kā arī vācu civilās pārvaldes amatpersonas. Lai arī saprotamu iemeslu dēļ atmiņas pārsvarā ir veltītas politiskiem notikumiem un personiskiem pārdzīvojumiem, dažādu izvērsumu tajās ir ieguvuši arī ar saimniecību saistīti jautājumi.

Arnolds Aizsilnieks (1898–1982) savā atmiņu krājumā „Dzīves šūpotnēs”²⁰ vācu okupācijas posmam velta nodaļu „Divu okupāciju ēnā”. Nodaļas ietvaros A. Aizsilnieks portretē sevi un savu kolēģi Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē Edgaru Dunsdorfu kā principiālus un atjautīgus cīnītājus pret padomju un vācu okupācijas varas nejēdzībām LU, kā arī pieskaras atsevišķiem saimnieciskās dabas jautājumiem.

Aprakstot savu un E. Dunsdorfa darbību vācu okupācijas laikā, A. Aizsilnieks nepiemin, ka abi strādāja Saimniecības ģenerāldirekcijai pakļautajā Saimniecisko problēmu izpētes institūtā, kura vadītājs, starp citu bija E. Dunsdorfs²¹ pats, bet pētījums „Latvijas piena produktu tirgus analīze”, kas ir praktiski identisks pētījumam, kuru Voldemārs Zāģers personiski 1942. gada sanāksmē uzdeva veikt A. Aizsilniekam, atmiņās tiek saukts par neaizstāvētu disertāciju²².

Kritiski jāizturas arī pret A. Aizsilnieka atmiņām par viņa darbību Centrālā Savienība Turība (turpmāk- CS Turība).

Atmiņās tiek radīts iespaids, ka A. Aizsilnieks tikai ar piespiešanos piekritis pildīt „smago[s] un grūto[s]”²³ CS Turība direktora pienākumus, kurus neviens cits nav spējis vai vēlējis uzņemt²⁴. Šajā kontekstā jāatzīmē, ka ziņojumā²⁵ par CS Turība vispārējo stāvokli

¹⁹ W. Schuman ua. (hrsg.) (1991) Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944). Berlin.

²⁰ Aizsilnieks, A. (1979). *Dzīves šūpotnes. Atmiņas*. Stockholm: Rosenlundstryckeriet AB. 147. – 160. lpp.

²¹ LVVA P 1106 apr. 1. 2. L. 1.

²² Aizsilnieks, A. (1979). *Dzīves šūpotnes. Atmiņas*. 153. lpp.

²³ Turpat. 155. lpp

²⁴ Turpat.

²⁵ LVVA, P-828. f. 1. apr.L., 156. 1. – 17. lpp.

nacistiskās okupācijas sākumposmā norādīts, ka CS Turība atradās teicamā finansiālā un mantiskā stāvoklī - preces noliktavās par 18 834 000 rub., bet kontos – 16 722 639 rub.²⁶. Pēc konteksta izriet, ka ziņojuma sagatavošanas laiks ir 1941. gada augusts vai septembra sākums, jo tiek ziņots par ražas iepirkšanas problēmām, kā arī to, ka noliktavās ir preču pārpalikums – vācu okupācijas periodam neraksturīga parādība. Bez tam, sniegtā detalizācija un izteiktie lūgumi (piem., ļaut brīvi rīkoties ar kontiem) liek domāt, ka autori ir pašas CS Turība pārstāvji, iespējams, arī A. Aizsilnieks pats, kurš jau tobrīd atradās direktora postenī, un līdz ar to nav pamata šaubīties par šo faktu pareizību. Līdz ar to, ņemot vērā kaut vai tikai CS Turība mantisko vērtību, A. Aizsilnieka apgalvojums, ka neviens nav vēlējis pār to valdīt, būtu jāvērtē uzmanīgi.

Bez tam, savus „piespiedu” pienākumus ilggadēji ar CS Turība saistītais A. Aizsilnieks uzņēmās ar apskaužamu entuziasmu. Kā minēts 1941. gada 1. oktobra C/S „Turība” sasauktajā Rīgas rajona patērētāju biedrību pārstāvju sanāksmes protokolā²⁷, A. Aizsilnieks iestājās pret drīzu privātās tirdzniecības parādīšanos un uzņēmumu denacionalizāciju.²⁸ Šāds solis ir saprotams no CS Turība izaugsmes un peļņas viedokļa, jo tā varēja darboties bezkonkurences apstākļos, bet ir pretrunā ar vispārēju Latvijas sabiedrības noskaņojumu un prasību pēc privātīpašuma atjaunošanas.

Jāatzīmē arī sīka nesakrītība ar amatā stāšanās datumu – A. Aizsilnieks min 11. jūliju²⁹, bet jau minētajā ziņojumā tiek norādīts 10. jūlijs³⁰.

Daudz lielāka nesakrītība ir par laiku un apstākļiem, kādos A. Aizsilnieks tika atbrīvots no CS Turība direktora amata. Par atlaišanas laiku atmiņās tiek norādīts 1942. gads, bet kā iemesls minēta viņa enerģiskā un Konstantīnu Čaksti iesaistošā pretdarbību vāciešu vēlmei nodot CS Turība *Die Zentral-Handelsgesellschaft Ost für landwirtschaftlichen Absatz und Bedarf mbH* (turpmāk – ZHO) pārziņā³¹ - A. Aizsilnieks esot atteicies to darīt un nedēļas laikā ar K. Čakstes palīdzību sagatavojis juridisku pamatojumu kāpēc tas viņam arī nebūtu jādara. A. Aizsilnieks pat min, ka vācieši tādēļ apsvēruši viņa nosūtīšanu uz koncentrācijas nometni.

Šāds notikumu skaidrojums tomēr ir pretrunā ar avotu sniegto informāciju. Lēmums par ZHO kā vienīgo lauksaimniecības un ar lauksaimniecības jomu saistīto preču tirdzniecības uzņēmumu (identiski uzdevumi kā CS Turība) okupētajos austrumu apgabalos

---

²⁶ Turpat. 6.lpp.

²⁷ LVVA, P-828. f. 1. apr.L., 156. Lpp. 19. lpp

²⁸ LVVA, P-828. f. 1. apr.L., 156. Lpp. 23. lpp

²⁹ Aizsilnieks, A. (1979) *Dzīves šūpotnes. Atmiņas.*, Stockholm, Rosenlundstryckeriet AB, 1979. 155. lpp

³⁰ LVVA, P-828. f. 1. apr.L., 156. Lpp. 16. lpp

³¹ Arnolds Aizsilnieks. *Dzīves šūpotnes. Atmiņas.* 156. lpp

tika pieņemts Berlīnē jau 1941. gada 18. augustā³² Četrgadņu plāna iestādes līmenī, līdz ar to ir maz ticams, ka kāds vispār prasīja A. Aizsilnieka piekrišanu. Bez tam reihskomisariāta izziņa³³, kas norāda, ka Vilhelms Volers (*Wilhelm Wohlers*) un Hans Štolterfohts (*Hans Stolterfoht*) tiek iecelti par C/S Turības vadītājiem un darbojas ZHO uzdevumā kā reih pilnvarnieki, ir datēta ar 1941. gada 2. decembri, bet A. Aizsilniekam par to paziņots 9. decembrī³⁴. Epizode par V. Volera un A. Aizsilnieka attiecībām skatīta arī nodaļā par attieksmi.

Apšaubāms ir arī minējums par koncentrācijas nometni³⁵, jo savu darbību A. Aizsilnieks turpināja jau minētajā Saimniecības problēmu izpētes institūtā, un kura vadība (E. Dunsdorfs) laikā, kamēr citiem Latvijas iedzīvotājiem bija jāsaskaras ar nopietniem transporta ierobežojumiem, devās vairāku nedēļu komandējumā uz Vāciju³⁶, lai tiktos ar radniecīgu institūtu pārstāvjiem un dibinātu lietišķus kontaktus.

Jāsecina, ka A. Aizsilnieks savās atmiņās nejauši vai apzināti ir distancējies un relativizējis faktus, kas varētu diskreditēt paša radītā nesavtīgā Latvijas patriota tēlu, kā arī, pārspilējot savu nozīmi, izdomājis varonīgu kontekstu savas rīcības pozitīvai attēlošanai.

Ģenerālkomisariāta Veselības un tautas kopšanas nodaļas (*Abteilung Gesundheit und Volkspflege*) vadītājs baltvācietis Harijs Marnics (*Harry Marnitz*, 2.07.1894 – 2.11.1984) savās atmiņās „Kāvi pār Daugavu”³⁷ galvenokārt apraksta savu profesionālo darbību un epizodes no vācu civilās pārvaldes ikdienas, iezīmējot, ka starp darbiniekiem bija pārvācošanas atbalstītāji un tiem opozīcijā esoši „letofīļi”³⁸, pie kuriem pieskaita arī pats sevi. Jāatzīmē, ka ne tikai H. Marnics pats sevi attēlo kā latviešu draugu, bet arī O. Dankers savās atmiņās par viņu izsakās pozitīvi³⁹.

Promocijas darba kontekstā izceļamas divas epizodes, kas saistītas ar saimnieciskiem jautājumiem – H. Marnics runā par reprivatizāciju⁴⁰, uzsverot tās novēloto raksturu un bezjēdzīgo ceremonialitāti, kā arī Latvijas zemes reformu⁴¹.

---

³²BA-B 90/444. S. 70. – 72.

³³LVVA, P-828. f. 1. apr.L., 156. Lpp. 38 lpp

³⁴LVVA, P-828. f. 1. apr.L., 156. Lpp. 39 lpp

³⁵Aizsilnieks A. (1979) Dzīves šūpotnes. Atmiņas. 156. lpp

³⁶LVVA P 1106. Apr. 1. L.2. 1. lpp.

³⁷Marnics H. (1958) Kāvi pār Daugavu. Atceres un apceres par Latvijas likteņiem no 1941. līdz 1943. g. Apgāds Latvija. 144. Lpp.

³⁸Turpat. 77.lpp.

³⁹Dankers O. (1994) Lai vēsture spriež tiesu. Rīga: Rota. 108.lpp.

⁴⁰Harijs Marnics. (1958) Kāvi pār Daugavu. Atceres un apceres par Latvijas likteņiem no 1941. līdz 1943. g. 124. Lpp

⁴¹Turpat. 82. Lpp

Zīmīgi, ka par reprivatizāciju H. Marnics runā tikai sākot no 1943. gada, kad februārī pieņēma lēmumu par zemes privātīpašuma atjaunošanu. Tai pat laikā pirmie izpildnoteikumi par sīkrūpniecības un amatniecības pārkārtošanu, kas latviešiem tiek pasniegts kā reprivatizācijas sākums, tiek pieņemti jau 1941. gada beigās. Šī aspekta detalizētāku skaidrojumu skatīt nodaļā par reprivatizāciju.

Attiecībā uz zemes reformu tiek minēta A. Rozenberga un ģenerālkomisariāta darbinieku vidū atbalstītā ideju pārskatīt pēc 1. pasaules kara veiktās zemes reformas rezultātus, t.i., atjaunot muižas vai lemt par kompensāciju. Pats H. Marnics no šīs idejas norobežojas un pauž sapratni par to, kāpēc zemes reforma un tieši tādā – vācu muižniekiem nedraudzīgā – veidā bija jāveic un daļēji vaino tajā arī pašus zemes īpašniekus un landesvēru. Lai arī zemes reformas jautājums vācu okupācijas iestāžu dokumentos tiešā formā neparādās, jāatzīst, ka vācu amatpersonu vidū pastāvēja neapmierinātība ar zemes īpašuma sadrumstalotību Latvijas ģenerālapgabālā, jo tādejādi ievērojamas zemes platības nebija iespējams saimnieciski apstrādāt. Tāpat arī zemes reprivatizācijas novilcināšana liek domāt, ka vācu vara šai jomā tālākā perspektīvā bija paredzējusi konkrētas pārmaiņas. Sīkāk par šo jautājumu nodaļā par reprivatizāciju.

O. Dankera⁴² (26.03.1883. – 11.04.1965) atmiņās ekonomiskie jautājumi ir skatīti salīdzinoši maz. O. Dankers min Latvijas izlaupišanu – gan rūpniecībā, gan lauksaimniecībā – un norāda uz gadījumiem, kad zemnieki par nodevu nemaksāšanu ir izlikti no mājām⁴³. Avotos apstiprinājumu šādiem gadījumiem pētījuma laikā atrast neizdevās, taču zemnieku un vācu okupācijas varas attiecības nebija vienkāršas. Sīkāk par zemnieku spēju un vēlmi strādāt okupācijas apstākļos, kā arī tā galarezultātu skatīt nodaļā par lauksaimniecību, kā arī par attieksmi.

Borisa Zemgala (Alfrēda Valdmaņa(1908-1970)) „Dienas baltās nebaltās”⁴⁴ tiek skatīta A. Valdmaņa darbība vācu okupācijas laikā. Ņemot vērā, ka A. Valdmanis bija Ulmaņa valdības finanšu ministrs un, lai arī kā Tieslietu ģenerāldirektors, darbojās Latvijas zemes pašpārvaldē un tāpat par notiekošo Latvijas ģenerālapgabālā saņēma nepastarpinātu informāciju, kā arī to, ka pat H. Marnica kā ārsta un O. Dankera kā Iekšlietu ģenerāldirektora atmiņās ir minēta ekonomika, tad minimālais saimniecisko jautājumu skatījums „Dienas baltās nebaltās” tikai vēlreiz apstiprina pamatoto jautājuma par šī darba tapšanas patieso mērķi – vai tiešām tikai attaisnot A. Valdmani? Saimniecisko jautājumu neesamība šādā

---

⁴² Dankers, O. Lai vēsture spriež tiesu. Rīga: Rota.1994. 108.lpp.

⁴³Turpat. 70.lpp.

⁴⁴ Zemgals, B. Dienas baltās nebaltās. Rīga. 1998. 193. Lpp.

aspektā skaidrojami ar to, ka tie pārsvarā ir negatīvi, t.i., nedod iespēju parādīt A. Valdmani pozitīvā gaismā. Pat tie sīkie ekonomiskie aspekti, kas tiek minēti, ir atspoguļoti tiešā saistībā ar Valdmaņa personību, piemēram, uzmanīgi ir vērtējams apgalvojums, ka tikai pēc A. Valdmaņa „neformālās” valdības izveides 1941.g. 8. jūlijā⁴⁵ Latvijā ir atjaunojusies saimnieciskā dzīve⁴⁶. Kurzemē, piemēram, pagasti atsāka saimniecisku rosību jau tūlīt pēc sarkanarmiešu aiziešanas⁴⁷.

Fēliks Cielēns (07.02.1888 — 10.07.1964) savās atmiņās „Laikmetu maiņa. Atmiņas un atziņas”⁴⁸, rakstot par vācu okupācijas periodu, piemin arī savu divus gadus ilgo dzīvošanu „Zilēnu” mājās pie Jelgavas, tādejādi sniegdams ieskatu lauku ikdienas dzīves rutīnā okupācijas apstākļos. F. Cielēns min sistemātisko un praktiski visu zemnieku praktizēto ražas slēpšanu⁴⁹, kā arī korumpētos vācu ierēdņus, kas pret „kukuli” – sviestu, speķi, degvīnu uc. – izlikās nemanām virsnormas pārpalikumus. Tāpat F. Cielēns īsi apraksta vispārējo noskaņojumu laukos, minot „veczemnieku” apātiju un vispārēju neieinteresētību notiekošajā⁵⁰, kas ir būtisks aspekts izvērtējot iedzīvotāju noskaņojumu okupācijas apstākļos. Jāatzīst, ka iepretim „veczemniekiem” F. Cielēns nostāda „jaunsaimniekus” (pēc pirmā pasaules kara zemi ieguvušie), kas ir ieinteresēti ražības celšanā, sociāli aktīvi. Taču aktivitāte izpaužas nevis kā sadarbība ar vāciešiem, bet gan domas par nākotni, kurā lielu lomu spēlē cerība, ka amerikāņi un angļi sakaus vāciešus⁵¹.

Žanis Unāms (1902-1989) savos darbos „Zem Barbarosas šķēpa”⁵², „Karogs vējā”⁵³ un „Melnā vara”⁵⁴ ir apskatījis vācu okupācijas laiku un Latvijas Zemes pašpārvaldes darbību. Lai arī vairāk nodarbotamies ar latviešu amatpersonu raksturu portretēšanu un kritiski vērtēdams pašpārvaldes darbību, Ž. Unāms vienīgais no visiem precīzi ir uztvēris un atmiņās atainojis reprivatizācijas būtību – ļaut izpausties privātai iniciatīvai, bet ne atdot īpašumu.

Aptverošu atmiņu krājumu „Erinnerungen” par savu dzīvi ir uzrakstījis Ostlandes reihskomisariāta III Saimniecība nodaļas (*Abt. III Wirtschaft*) vadītājs, iepriekš arī

---

⁴⁵Turpat. 60. – 61. Lpp.

⁴⁶Turpat. 62. Lpp.

⁴⁷Juris Pavlovičs. *Okupācijas varas maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā. Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. gadā.* Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 10. sējums, Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. 157. Lpp.

⁴⁸Cielēns F. *Laikmetu maiņa. Atmiņas un atziņas.* Pilvāgen II Lidingö:Sweden.1964.

⁴⁹Turpat. 228. lpp.

⁵⁰Turpat. 229. lpp.

⁵¹Turpat. 231. Lpp.

⁵²Unāms Ž. *Zem Barbarosas šķēpa :kara gadu pieredze, vērojumi, atmiņas.* [Grandheivena (Mičigana)] : Aka ; [Īstlansinga] : Gauja.1975.

⁵³Unāms, Ž. *Karogs vējā :kara laika atmiņas 2 sējumos.* Vaiverlija, Aijova: Latvju grāmata, 1969.

⁵⁴Unāms, Ž. *Melnā vara toreiz un tagad.* Rīga:Radziņš. 1993.

Lauksaimniecības nodaļas vadītājs, SS Oberfirers Martins Matīsens (*Martin Matthiessen*, 26.02.1091 – 14.05.1990), kurā prominēta daļa ir veltīta arī viņa dienestam Ostlandē. Lai arī atmiņas ir sarakstītas hronoloģiskā secībā, dienasgrāmatas formā, M. Matīsens sīkus ekskursus velta arī saimniecības un vācu pārvaldes raksturojumam Ostlandē, tostarp arī Latvijas ģenerālapgabālā. Jāatzīmē, ka M. Matīsens izceļ Reichkomisariāta un īpaši savu lomu zemes reprivatizācijas uzsākšanā 1943. gadā un norāda, ka bija rekomendējis to tādā pat formā uzsākt jau 1942. gadā, taču ideja tikusi noraidīta. Pret šādu apgalvojumu jāizturas kritiski, jo no reprivatizācijas gaitas skaidri redzams, ka sākotnēji – 1942. gadā – tā vispār nebija paredzēta, jo vācieši vēl ticēja savai uzvarai karā. Sīkāk par to nodaļā par reprivatizāciju.

Hugo Vitroks (Hugo Wittrock, 19.07.1873 – 25.08.1958) savās atmiņās "Hugo Wittrock. Kommissarischer Oberbürgermeister von Riga 1941 - 1944. Erinnerungen"⁵⁵ apskata savu darbību Rīgas pilsētas pārvaldes vadībā, tostarp, pievēršoties arī ar saimniecību saistītiem jautājumiem, bet jo īpaši - reprivatizācijai. Atmiņās pamatoti tiek uzsvērts (to arī apliecina paša Vitroka rakstītie ziņojumi H. Dreksleram), ka H. Vitroks bija ātras un pēc iespējas visaptverošākas reprivatizācijas aizstāvis. Te gan jāmin, ka, lai arī H. Vitroks lieliski apzinājās reprivatizācijas eventuālo politisko efektu latviešu sabiedrībā, viņa atbalsts reprivatizācijai ir saistāms ar savtīgām interesēm. Nacionalizētos īpašumu neatdeva ne tikai privātpersonām, bet arī Rīgas pilsētai, piemēram, elektrostaciju, tādējādi apgrūtinot pašu vācu iestāžu – šajā gadījumā H. Vitroka vadītās Rīgas – darbu.

Interesantu aspektu H. Vitroks min arī vāciešu okupācijas varas pārstāvju attiecībās ar vietējiem darbiniekiem, t.i., valodu problēmu. Sīkāk par to apakšnodaļā par valodas lietojumu.

Izvērtējot visas minētās atmiņas kā vienotu veselumu, jāsecina, ka latviešu gadījumā tās ir apoloģētiskākas attiecībā pret savu darbību vācu okupācijas laikā un, ar retiem izņēmumiem, izvairīgākas, nekā vācu amatpersonu atmiņas. Bez tam, vācu amatpersonu atmiņas satur daudz faktoloģiskas informācijas, kuru patiesumu vai vismaz aptuvenu precizitāti apliecina arī avoti.

2.3. Prese

---

⁵⁵ Wittrock, H. *Kommissarischer Oberbürgermeister von Riga 1941 - 1944. Erinnerungen*. Lüneburg, Verlag Nordland-Druck GmbH, 1979. S. 127.

Laikraksts „Tēvija”⁵⁶ visu iznākšanas laiku (01.07.1941. – 29.04.1945) publicēja informāciju par ekonomiskajiem jautājumiem un atradās Ostlandes reihskomisariāta Propagandas nodaļas kontrolē, kura savus uzdevumus saņēma no reihskomisariāta politiskās vadības. Līdz ar to „Tēvijas” sniegtā, ar ekonomiskajiem jautājumiem saistītā informācija atspoguļo ekonomikas politikas *vēlamo* nevis *faktisko* virzienu. Lai arī tā nesniedz tiešu informāciju par saimnieciskajiem procesiem, ar kontentanalīzes palīdzību var iegūt informāciju par aktuālajām pārvaldes prioritātēm laika gaitā, piemēram, ar saimnieciskās līdzdalības veicināšanu saistīt raksti ir biežāki jūlijā un augustā, kas ļauj secināt par pārvaldes ieinteresētību maksimāli efektīvā ražas novākšanā un uzcītīgā nodošanā vācu iestādēm, bet nesniedz ziņas vai tā tas patiešām arī bija un cik lielā mērā šāds aicinājums tika ievērots.

2.4. Statistika

Statistikas mēneša biļetens⁵⁷, kuru sagatavoja Latvijas statistikas pārvalde un kas iznāca laikā no 1941. – 1943. gada vidum, satur informāciju par ekonomiskiem raksturlielumiem Latvijas ģenerālapgabala – sējumu platību, nokūlumu pa dažādām graudaugu kultūrām, mājlopu skaitu, saimniecību sadalījumu pēc apstrādājamās zemes platības uc. Lai arī šie statistikas dati centralizēti un apkopojošie raksturo kādas nozares devumu un vispārējo stāvokli konkrētā laika periodā. Dati ir iegūti veicot aprēķinus par plānoto, piemēram, miežu ražu no viena hektāra un līdz ar to ir uztverami tikai kā orientējošs lielums, nevis faktiskais guvums. Iespējas pārbaudīt norādītos datus pašreiz ir tikai teorētiskas, jo pieņemt, ka ir saglabājušies visi dati par ražas uzskaiti, var tikai provizoriski. Tāpat Statistikas biļetens sniedz tikai ļoti ierobežotu informāciju (piem., īss paskaidrojums pie tabulas) par to ar ko ir izskaidrojams, piemēram, ražas rādītāju kritums, neizskaidrojot cēloņus un iemeslus, kas pie tā ir noveduši.

3. Historiogrāfija

---

⁵⁶ Tēvija, kopš 18.10.1944 Tēvija un Kurzemes vārds., izd. E. Kreišmanis (1890. — 1965.), red. Artūrs Kroders (1892 — 1973), 2.07.1941. 24.07.1941., red. Andrejs Rudzis (1905. — 1984.), 25.07.1941. - 23.09.1941. red., Pauls Kovaļevskis (1912. — 1979.), 25.09.1941. – 25.11.1944., red. Jānis Vītols (1911. — 1990.), 26.11.1944. – 29.04.1945., Rīga, 02.07.1941 – 17.10.1944., Liepāja, 18.10.1944. – 29.04.1945.

⁵⁷ Statistikas mēneša biļetens. Rīga : Latvijas Statistikas pārvalde, 1941-1943.

Apkopojošu izvērtējumu par nacistiskās okupācijas iestāžu ekonomisko politiku Latvijas ģenerālapgabalā 2. pasaules kara laikā līdz šim ir veicis tikai Arnolds Aizsilnieks⁵⁸.

A. Aizsilnieks vācu okupācijas laikam veltītajā nodaļā ir apskatījis visu ekonomiskās politikas jautājumu spektru. Tiek iztirzāta saimnieciskā politika kopumā, kā arī šīs politikas izpausmes mežsaimniecībā, lauksaimniecībā, satiksmē, rūpniecībā, kā arī tik detalizētā jautājumā kā, piemēram, namīpašumu apsaimniekošana. Tāpat autors pievēršas arī īpašuma jautājumiem, valsts, t.i., Padomju Savienības nacionalizēto un vācu okupācijas varas pārņemto, īpašumu pārvaldīšanā akcentējot fiduciāro sabiedrību un monopolu lomu, bez tam vācu politikas izpausmes tiek skatītas arī monetārajā politikā, attiecībā uz kredītiestādēm un nodokļu politikā.

Taču aprakstot dažādās nozares, A. Aizsilnieks pārsvarā uzsver tikai vienu tēzi, ko varētu raksturot vārdiem – „kā vācieši izlaupīja Latviju”.

Arī reprivatizācijas jautājumam ir veltīta īsa apakšnodaļa, kurā tiek ieskicēta tās gaita un doti aptuveni kvantitatīvie rādītāji. Jāsecina, ka visticamāk dēļ ierobežotās avotu pieejamības, nav analizētas latviešu un vācu iestāžu savstarpējās attiecības reprivatizācijas jautājuma kontekstā, kā arī iztirzāta pati reprivatizācijas forma. Bez tam, jauni avoti ļauj daudz precīzāk izsekot reprivatizācijas norisei un izvērtēt tās faktiskos, kā arī no vācu okupantu puses plānotos rezultātus.

Jāatzīst, ka, lai arī A. Aizsilnieka iztirzājums ir faktoloģiski bagāts, daudzpusīgs un starp dominējošajām saimnieciskajām tēmām īsumā skar praktiski visus arī šobrīd Latvijas vēstures zinātnē svarīgos jautājumus, tostarp, Latvijas zemes pašpārvaldes lomu (piemēram, pamatojoties uz Marnica atmiņām, A. Aizsilnieks to vērtē kā vācu pavēļu izpildītāju⁵⁹) un sabiedrības noskaņojumu (piemēram, apģērbu un tekstilpreču neizsniegšana uz kartītēm vietējos iedzīvotājos radījusi neapmierinātību⁶⁰), tas lielākoties ir aprakstošs un bez analīzes.

Bez tam, jāatzīmē, ka, lai arī darbs nenoliedzami ievēro akadēmiskam pētījumam raksturīgo formu, noklusēts ir palicis fakts, ka pats A. Aizsilnieks līdz zināmam laikam ir bijis sevis aprakstīto notikumu tiešs dalībnieks, bet vēlāk – prominents aculiecinieks. No 1941. gada 10. jūlija⁶¹ līdz 1941. gada 2. decembrim⁶² A. Aizsilnieks bija Latvijas lielākā mazum- un vairumtirgotāja C.S. Turība vadītājs⁶³, bet līdz 1944. gadam E. Dunsdorfa vadībā strādāja Saimniecības problēmu izpētes institūtā, kas gan vācu, gan latviešu iestāžu

⁵⁸ Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945. Stokholma, 1968.

⁵⁹ Turpat. 886. lpp

⁶⁰ Turpat. 934. lpp.

⁶¹ LVVA, P-828. f. 1. apr.L., 156. 16 lpp.

⁶² Turpat. 39. lpp.

⁶³ LVVA 1106 apr. 1. L., 2. 3. lpp.

uzdevumā veica dažādus pētījumus un apkopoja informāciju par saimnieciskas dabas jautājumiem.

Londonā, 1956. gadā Latvijas sūtniecības izdotie „Materiāli par vācu okupācijas varas un vācu armijas Latvijai otrā pasaules karā nodarītajiem zaudējumiem”⁶⁴ uzskaita vācu statistikas ziņas par nodarītajiem zaudējumiem visās tautsaimniecības nozarēs – lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, rūpniecībā, kuģniecībā, ostu darbā, infrastruktūras jomā – kā arī sniedz īsu ieskatu vācu okupācijas tiesiskajā izvērtējumā un pašas okupācijas politikas izpausmēs. Darbā izmantoti pēc kara iegūtie vācu iestāžu statistikas dati, kā arī aculiecinieku liecības, kas attiecas uz tiesisko izvērtējumu un okupācijas politikas praktisko pusi. Jāatzīst, ka šis ir līdz šim pilnīgākais darbs par vācu okupācijas politikas materiālajām sekām Latvijai pēc Otrā pasaules kara un pieejamie dati tiek izmantoti nodaļā par Latvijas lauksaimniecības produktu nozīmi Vācijas kara ekonomikā.

Konceptuālāka pieeja ekonomiskajiem jautājumiem parādās Aleksandram Dallinam (*Alexander Dallin*)⁶⁵. Lai arī tiek apskatīta vispārējā ekonomiskā politika un to īstenojošo vācu iestāžu savstarpējās nesaskaņas, autors nedziļinās pārmaiņās, ko jaunā ekonomiskā politika radīja lauksaimniecībā, rūpniecībā un tirdzniecībā. Arī reprivatizācijas jautājums tiek skatīts tikai pastarpināti. Darbā nav arī pievērsta uzmanība ekonomiskās politikas attīstībai laika gaitā un pārmaiņu iespējamai sasaistei ar politisko prioritāšu maiņu civilās pārvaldes darba kārtībā. Autors lielu uzmanību velta Hiriha Lozes personībai, kuram arī piedēvē lielu ietekmi uz faktiskajiem notikumiem Ostlandē t.i., Latvijas ģenerālapgabalā, bet maz pēta citu civilās pārvaldes, piemēram, Austrumu ministrijas, Ģenerālkomisariāta un vēl jo mazāk Latvijas Zemes pašpārvaldes darbinieku lomu.

Arī Sepo Milliniemi (*Milliniemi Seppo*)⁶⁶ ir analizējis ekonomisko politiku Latvijas ģenerālapgabalā. Pretēji A. Aizsilniekam un A. Dalinam, S. Milliniemi aplūko ekonomiskos jautājumus kā kompleksu dažādu faktoru mijiedarbības rezultātu, bet līdz ar to virspusēji tiek aplūkota ekonomiskās politikas ieviestās faktiskās izmaiņas Latvijas ģenerālapgabala tautsaimniecības nozarēs – lauksaimniecībā, tirdzniecībā un ražošanā. Lai arī reprivatizācijas jautājumam pievērsta salīdzinoši liela uzmanība, tā iztirzājums koncentrējas tikai uz reprivatizācijas sākumposmu un H. Lozes personību, aizmirstot citas iesaistītās personas un institūcijas.

---

⁶⁴ Materiāli par vācu okupācijas varas un vācu armijas Latvijai Otrā pasaules karā nodarītiem zaudējumiem. Londona : Latvijas sūtniecība, 1956.

⁶⁵ Dallin A. Deutsche Herrschaft in Russland 1941 – 1945: Eine Studie über Besatzungspolitik. Düsseldorf, 1958.

⁶⁶ Milliniemi S. Neuordnung der Baltischen Länder 1941 – 1944: Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. Helsinki, 1973.

Vācu okupācijas politikas ekonomisko aspektu ir apskatījis Kristians Gerlachs (*Christian Gerlach*)⁶⁷. Lai arī viņš savā darbā orientējas uz vācu okupācijas laiku Baltkrievijas teritorijā un, izvirzot tēzi, ka realizētā ekonomiskā politika ir tiešā veidā saistīta ar mērķtiecīgu civiliedzīvotāju iznīcināšanu, vairāk pievēršas tai, nevis padziļināti izpēta visus ekonomikas politikas aspektus, Baltkrievijas situācijas analīze, lai arī ne tiešā veidā, bet ņemot vērā faktu, ka tā nonāca vācu okupācijā no līdzīgas situācijas kā Baltijas valstis t.i, kā Padomju Savienības sastāvdaļa, ļauj izdarīt analogiskus salīdzinājumus. Jāatzīmē, ka okupācijas režīmu Baltkrievijā nostiprināja un izveidoja tās pašas institūcijas, kas to darīja Baltijas valstīs izveidojot Ostlandes reihskomisariātu.

Informāciju par ekonomisko politiku Vācijā sniedz Dītriha Eiholca piecu sējumu darbs „*Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939 – 1945. Band I – III 1939 – 1941*”⁶⁸. D. Eiholca darbs par Vācijas kara ekonomiku faktoloģiskajā ziņā ir viens no bagātākajiem un tematiski visaptverošākajiem. Darba centrālā tēze ir vācu rūpniecības monopolu ieinteresētība un bieži arī iniciatīva kara ekonomisko mērķu definēšanā.

Interesantus vācu ekonomiskās politikas aspektus var gūt no W. Nāsnera darba⁶⁹, kas sniedz jaunu skatījumu uz varas dalījumu starp vācu ekonomikas institūcijām, kā arī no Frica Blaiha raksta „*Wirtschaft und Rüstung in Deutschland 1933 – 1939*”⁷⁰, kas publicēts rakstu krājumā „*Nationalsozialistische Diktatur 1933 – 1945. Eine Bilanz*”. Rakstā autors īsi un precīzi norāda uz nacistiskās ekonomikas atkāpšanos no brīvā tirgus un liberālisma principiem.

Tūbingenas Okupācijas jautājumu institūta ietvaros tapušais Bertholda Gerbera pētījums „*Staatliche Wirtschaftslenkung in den besetzten und annektierten Ostgebieten während des Zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der treuhänderischen Verwaltung von Unternehmungen und der Ostgesellschaften*”⁷¹, kas tapis 1959. gadā, koncentrējas uz vācu okupācijas varas politiku attiecība uz īpašumiem okupētajās austrumu teritorijās – galvenokārt Padomju Savienībā un Polijā, savu uzmanību pievēršot arī Baltijas

---

⁶⁷Gerlach Chr. Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944., Hamburg, 1999.

⁶⁸Eicholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939 – 1945. Band I - III 1939 – 1941. München: K. G. Saur, 2003.

⁶⁹Naasner W. Neue machtzentren in der deutschen Kriegswirtschaft 1942 – 1945: die Wirtschaftsorganisation der SS, das Amt des Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz und das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition, Reichministerium für Rüstung und Kriegsproduktion im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. – Boppard am Rhein: Boldt. 1994.

⁷⁰Blaich F.(1986) Wirtschaft und Rüstung in Deutschland 1933 – 1939// Nationalsozialistische Diktatur 1933 – 1945. Eine Bilanz. Bonn.

⁷¹Greber B. Staatliche Wirtschaftslenkung in den besetzten und annektierten Ostgebieten während des Zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der treuhänderischen Verwaltung von Unternehmungen und der Ostgesellschaften. Institut für Besatzungsfragen:Tübingen,1959.

valstīm. Kopumā autors pievēršas okupācijas tiesiskajiem aspektiem un ekonomiskās pārvaldes instrumentiem – pilnvarniekiem un Austrumu sabiedrībām. Promocijas darba kontekstā šis pētījums ir nozīmīgs ar to, ka tajā tiek skatīts īpašumtiesiskais aspekts Ostlandē, t.i., reprivatizācija.

Ar ekonomikas jautājumiem saistītas tēmas ir skatījis arī Kārlis Kangeris⁷², kurš ir analizējis darbaspēka problēmu risinājumu Latvijā un Vācijā. Aplūkojot un analizējot veidus kādā Latvijas strādnieki nonāca darbā reihā teritorijā, īpaša uzmanība tiek pievērsta strādnieku šķirošanai pēc to etniskās piederības, kas attiecīgi reglamentēja attieksmi un apgādi, kādu šie strādnieki saņēma, tai pat laikā nav pētīts, kādu iespaidu strādnieku došanās uz Vāciju atstāja Latvijas ģenerālapgabala ekonomikā.

Lai arī Katrīna Reihelte (*Katrin Reichelt*), izceļot latviešu lomu un pašiniciatīvu ebreju iznīcināšanā, darbā „*Lettland unter deutscher Besatzung 1941 – 1944. Der lettische Anteil am Holocaust*” ir skatījusi holokausta problemātiku⁷³, promocijas darba kontekstā ir jāņem vērā 8. nodaļa par ebreju mantas laupīšanu, kā arī 12. nodaļa, kurā, latviešus sadalot trīs noziegumu veicēju grupās, tiek skatīta Latvijas Zemes pašpārvaldes līdzatbildība ebreju iznīcināšanā.

Maz ievērots ir fakts, ka īpašumi ebrejiem, tāpat kā pārējiem Latvijas iedzīvotājiem, tika atņemti vēl pirms vācu okupācijas.

Izceļot atsevišķu personu kriminālās aktivitātes un neapšaubāmi noziedzīgo rīcību, izmantojot ebreju bezpalīdzīgo stāvokli⁷⁴ un nodarbojoties ar izspiešanu (draudot ar piemēram, denunciāciju), K. Reihelte kopumā tomēr kā galveno atzīmē latviešu kā sabiedrības labprātīgo, aktīvo un ar pašiniciatīvu balstīto līdzdarbošanos vācu okupācijas pārvaldes darbībā attiecībā uz ebreju īpašumiem, t.i., to savākšanu. Tāpat tiek ar latviešiem saistīta arī C/S „Turība” rīcība⁷⁵ pārņemot ebreju īpašumus, bet neminēts paliek apstākļi, ka tā ir loģiska rīcība uzņēmumam, kuru ZHO uzdevumā pārvalda divi reihskomisāra iecelti vācu pilnvarnieki, latviešu amatpersonām esot pavēļu izpildītāju lomā.

Ņemot vērā šādus K. Reiheltes uzskatus, ir loģiska, bet vienalga uzmanīgas izvērtēšanas vērts, autores radītā teorētiskā konstrukcija Latvijas Zemes pašpārvaldes vainas pierādīšanai 12. nodaļā – atzīstot, ka ir problemātiski Latvijas Zemes pašpārvaldes

---

⁷²Kangeris K. Nodeva reiham – Latvijas ģenerālapgabalā iedzīvotāji darbos Lielvācijā// Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. – 1990. – Nr. 12 (521).

⁷³ Reichelt, K..(2011) *Lettland unter deutscher Besatzung 1941 – 1944. Der lettische Anteil am Holocaust*. Berlin: Metropol Verlag, 2011.

⁷⁴Turpat S. 230., 233.

⁷⁵ Turpat. S.248.

amatpersonas saukt par antisemītiskām⁷⁶ un to galvenā motivācija strādāt ar vācu okupācijas varu ir vēlme panākt labvēlīgākus apstākļus Latvijai, to izvēle sadarboties ar nacistiem automātiski ietver arī klusējošu akceptu un tātad arī līdzatbildību par nacisma kriminālākajām izpausmēm.

No abām nodaļām jāsecina, ka K. Reiheltes ieskatā latviešu vēsture 2. pasaules kara laikā ir jāpēta un jāvērtē pēc tādiem pat principiem kā vāciešu – kolektīvas vainas un kolektīvas atbildības par pastrādātajiem noziegumiem diskursā.

Sīkāk skatīt nodaļā par attieksmi.

Pretošanās jautājumu ir skatījuši Inesis Feldmanis, Antonijs Zunda, Uldis Neiburgs un citi. Uldis Neiburgssavā rakstā „Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941 - 1945): jēdzieniskā izpratne un teorētiskās nostādnes, skaidri iezīmē šī jautājuma pašreizējo izpētes stāvokli, jautājuma teorētiskās problēmas Latvijas vēsturē un iespējamus risinājumus. Pie pretošanās veidiem U. Neiburgs min arī „ekonomiska rakstura sabotāžas⁷⁷”, sīkāk gan neminot kādus piemērus vai kvantitatīvus radītājus, kā arī norāda uz vispārējas sabiedrības attieksmes un noskaņojuma izpētes nepieciešamību, jo līdzšinējie pētījumi bijuši fragmentāri.

Edvīns Everts rakstā „Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums vācu okupantu skatījumā (1941. – 1944. gads)”,⁷⁸ analizējot vācu iestāžu ziņojumus, izseko veidam kā vācu okupācijas vara vērtēja Latvijas ģenerālapgabala sabiedrības attieksmi pret sevi visa kara laikā – no pozitīvas līdz negatīvai.

Vācu okupācijas vara iedalīja sabiedrību sev pozitīvā – zemniecībā un „vecsaimniekos” īpaši, kā arī negatīvā – pārsvarā pilsētnieki, t.i., strādnieki un ierēdniecība, „ulmaņa kliķe” no Rīgas. Tomēr turpmākā vācu okupācijas politika neliecina, ka šie apsvērumi būtu īpaši ņemti vērā. Promocijas darbā nodaļā par Latvijas ģenerālapgabala attieksmi pret vācu okupācijas varu saimniecisko jautājumu kontekstā tiek analizēti apgabalu komisāru ziņojumi 1941. gadā ar nolūku konstatēt, kas bija šāda zemniecības vērtējuma pamatā.

Antonijs Zundaekonomikai Latvijas ģenerālapgabalā ir veltījis nodaļu darbā „Latvija otrajā pasaules karā”⁷⁹. Apskatot politiskās vadlīnijas, reprivatizāciju, monetāro un nodokļu

---

⁷⁶ Turpat. S. 361.

⁷⁷Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941 - 1945): jēdzieniskā izpratne un teorētiskās nostādnes 2012. g. nr. 3. LVIZ.82. Lpp.

⁷⁸Everts, E. Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums vācu okupantu skatījumā (1941. – 1944. gads). Latvijas vēstures institūta žurnāls 2003. Nr. 2. 76. – 98. Lpp.

⁷⁹Bleiere, D. [u.c.].Latvija Otrajā pasaules karā :(1939-1945).Rīga : Jumava.2008.

politiku, lauksaimniecību, kā arī rūpniecību, autors ir izklāstījis būtiskākos okupācijas politikas saimnieciskos aspektus. Atzīmējams, ka autors min citur maz apskatīto viedokļu dažādību starp Četrgadņu plāna saimnieciskās iestādes vadītāju reihsmaršalu H. Geringu un Okupēto austrumu apgabalu ministru A. Rozenbergu attiecībā uz saimnieciskās izmantošanas veidu iekarotajās teritorijās – nesaudzīgi ekspluatēt vai selektīvi attīstīt. Aprakstot nodevas, uzņēmumu nodošanu vācu firmu valdījumā, kā arī neefektīvo reprivatizāciju, autors pierāda, ka dominējošais kļuva H. Geringa viedoklis.

Heinrihs Strods darbā Latvijas lauksaimniecības vēsture⁸⁰ vācu okupācijas laikam ir veltījis nodaļu „Hitleriešu okupācijas laiks”. Nodaļas ietvaros H. Strods izvērtē vācu okupācijas izpausmes lauksaimniecībā, tostarp individuālas zemnieku saimniecības līmenī. Atzīmējams ir H. Stroda piedāvātais skaidrojums par zemes reprivatizācijas uzsākšanu 1943. gada 18. februārī, saistot to ar vācu militārām neveiksmēm – konkrēti zaudēto Staļingradu – un nepieciešamību panākt ciešāku latviešu „vecsaimnieku” iesaisti vāciešu vajadzību izpildē. Vācu okupācijas varas un latviešu zemnieku saimniecības attiecības skatītas nodaļā par lauksaimniecību.

Ekonomikas un saimniecības jautājums skatīts arī padomju un mūsdienu Krievijas historiogrāfijā. Lai arī galvenais uzsvars vienmēr ir bijis ziņot par fašistiskajām zvērībām, sava daļa ir atvēlēta arī ekonomiskajiem jautājumiem.

Krājumā „Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā”, kas izdots 1966. gadā⁸¹, saimnieciskajiem jautājumiem veltīta nodaļa „Vācu fašistisko okupantu ekonomiskā politika Latvijā”. Nodaļas ietvaros apskatīti visi svarīgākie ekonomiskās politikas aspekti – resursu savākšana, reprivatizācija, uzņēmumu pārņemšana, pārkārtojumi lauksaimniecībā, nodarbinātības politika un citi, kas visi kopā tiek apzīmēti kā „laupīšanas politika”, kas kā milzīgs slogs gūlās uz Latvijas sabiedrību, kas, visa cita starpā, tika paverdzināta.

Reprivatizācijā krājuma autori saskata tikai izteikti stingrus nacistiskās okupācijas politiskas mērķus iegūt sabiedrības simpātijas un „rast stingrāku atbalstu „Ostlandes” buržuāzisko un sīkburžuāzisko elementu vidū”⁸². Lai arī būtu pārsteidzīgi noliegt politiskās komponentes esamību vācu apsvērumos pieļaut reprivatizāciju 1943. gadā, noreducēt visu uz politisku aprēķinu ir pārāk vienkāršots problēmas redzējums. Sīkāk šis jautājums iztirzāts nodaļā par reprivatizāciju.

---

⁸⁰ Strods, H. Latvijas lauksaimniecības vēsture. Rīga, Zvaigzne, 1992.

⁸¹ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā : (1941.-1945.) : [rakstu krājums /Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Vēstures institūts ; [sarakstījuši Ē. Žagars, V. Savčenko, E. Blūmfelds ... [u.c.] ; redkolēģija: atbildīgais redaktors - V. Samsons]. Rīga : Zinātne, 1966.

⁸² Turpat. 220. Lpp.

Pie mūsdienu krievu valodā iznākošas historiogrāfijas jāmin LZA korespondētājlocekļa un bijušā Baltijas Starptautiskās Akadēmijas profesora Imanta Kirtovska raksts „Latvijas ekonomika otrā pasaules kara laikā 1941. – 1945.g.”⁸³. Raksts uz vācu okupācijas varas ekonomiskajiem pasākumiem Latvijā raugās Vācijas – PSRS attiecību prizmā. Jāatzīmē, ka, lai arī raksta nosaukums sola, ka raksts attiecas uz visu 2. pasaules karu, autors ignorē Padomju Savienības veikto okupāciju un nacionalizāciju Latvijā, bet tā vietā paspēj pieminēt, ka, tāpat kā 1. un 2. pasaules kara laikā, arī šobrīd Latvija, iestājoties Eiropas Savienībā, ir zaudējusi daļu suverenitātes. Jāatzīmē, ka atkārtoto Padomju Savienības okupāciju I. Kirtovskis nosauc par „savienoto republiku statusa atjaunošanu un tās ekonomikas ietveršanu vienotā PSRS tautsaimnieciskajā kompleksā uz valsts sociālistiskā īpašuma pamatiem”. Raksts ir tapis Latvijā 2008. gadā.

Nevar piekrist I. Kirtovska apgalvojumam, ka jau 1941. gada jūlijā vācu okupācijas vara Ostlandes uzņēmumus pieslēdza frontes apgādei, tostarp daļēji pārprofilējot ražojamo produkciju uz, kā izriet no autora rakstītā – armijas tehniku, ieročiem un munīciju. 1941. gada jūlijā armijas saimniecības komandas (*Wirtschaftskommandos*) nodarbojās ar sev t.i., armijai nepieciešamā savākšanu, bet tie bez izņēmuma bija pārtikas produkti un degviela. Arī turpmākā saimnieciskā iesaiste bija saistīta ar uzlikto normu izpildi sagādājot armijai pārtiku, kā arī jau eksistējošās vieglās rūpniecības produkcijas piegādi – audumiem, apaviem, saplāksni uc. Militāra rakstura rūpnīcu pārcelšana uz Ostlandi, tostarp arī Latvijas ģenerālapgabalu, sākās tikai 1943. gada vidū⁸⁴, kad sabiedroto uzlidojumu rezultātā to pastāvēšana Vācijā sāka kļūt problemātiska. To evakuācija no Latvijas savukārt sākās jau 1944. gada pirmajā pusē, kas skaidrojams ar frontes pietuvošanos. Līdz ar to, rūpnīcu praktiskās darbības ilgums nav lielāks par pāris mēnešiem – sekojoši arī faktiskais piensums ir minimāls.

Kopumā Padomju Savienības un mūsdienu Krievijas historiogrāfijas tradīcijās aplūkojot vācu okupācijas laiku, I. Kirtovskis, lai arī ļoti vienkāršoti un tendenciozi, min vienu tālākas izpētes vērtu reprivatizācijas aspektu – tās saistību ar leģiona izveidi.

Jūlija Kantore (*Юлия Кантор*) darbā „Baltija: karš bez noteikumiem (1939 - 1945)”⁸⁵ apskata abu okupācijas varu izpausmes Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, bet saistībā ar vācu okupāciju īsumā apraksta arī saimnieciskos pasākumus, atzīmējot Baltijas valstu

---

⁸³ Киртовский Имант Христианович. Экономика Латвии в период II мировой войны — 1941 — 1945 гг. http://www.baltic-course.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/?doc=1131. 27.06. 2012.

⁸⁴ A0955-D-LVVA-A0021-/19/-P-69.f. 1a apr. 3. liet 2/8., 63., 64. lp.

⁸⁵ Кантор, Ю. (2011). Прибалтика: война без правил (1939 – 1945). Журнал „Звезда”: СанктПетербург.

iedzīvotāju nosūtīšanu darbā uz Vāciju un Baltijas valstu ekonomikas izmantošanu un pielāgošanu kara produkcijas ražošanai.

Jāatzīmē, ka saimniecības jautājumiem veltītajā teksta daļā redzama liela minēta I. Kirtovska raksta ietekme.

Neprecīzs ir arī autores reprivatizācijas kontekstā izteiktais apgalvojums, ka ar pilsētu namu pārvaldīšanu varēja nodarboties tikai „āriešu rases”⁸⁶ pārstāvji. Namu pārvaldīšanai varēja pieteikties visi bijušie īpašnieki vai viņu mantinieki, izņemot čigānus, ebrejus, poļus, komunistus, reiham naidīgos un baltvāciešus⁸⁷. Par katra pretendenta piemērotību lēma komisija, bet tie pavisam noteikti nevarēja būt ārieši, ja vien pie tiem nepieskaita latviešus.

Kopumā jāsecina, ka krievu valodā iznākošā historiogrāfija turpina padomju vēstures aizsākot diskursu par vācu okupācijukā zvērīgas izlaupīšanas laiku un attīsta tēzi, ka Baltijas valstis ir bijušas nozīmīgs posms nacistu militārajā ekonomikā un tiešs atbalsts nacismam cīņā pret Padomju Savienību.

---

⁸⁶Кантор, Ю. (2011). Прибалтика: война без правил (1939 – 1945). С. 115.

⁸⁷ LVVA P-34. f. 1. apr. 1. 4. l. 74. Lpp.

1. Okupācijas politikas koncepciju Latvijas teritorijā

Vērmahtam ienākot Latvijas teritorijā 1941. gada vasarā, Vācijas vadība bija iepriekš sagatavojusi darbības plānu kompleksam ekonomiski politiskam pasākumu kopumam. Tos var iedalīt pēc īstermiņa un ilgtermiņa mērķiem, kurus Vācija saistīja ar okupētajām Austrumu teritorijām – par īstermiņa mērķiem atbildīgs bija vērmahts un H. Gērings, kuru Hitlers iecēla par atbildīgo ekonomisko jautājumu risināšanā⁸⁸, bet par ilgtermiņa mērķiem Okupēto Austrumu Apgabalu ministrija un A. Rozenbergs⁸⁹.

Pirms sīkākas šo mērķu un to mijiedarbības izpētes, jāmin kāds pārrinstitutionāls mērķis, kas tiešā veidā ietekmēja ekonomiskos lēmumus Ostlandē un līdz ar to arī Latvijas teritorijā. Nacistiskās ekonomiskās politikas koncepciju ietekmēja arī tālejošie plāni, ar kuriem tie saistīja Baltijas valstu teritoriju. Baltijas valstis bija paredzēts iekļaut Jaunās Eiropas ekonomiskajā lieltelpā, ierādot tām īpašu vietu. Ģenerālplāns Austrumi (Generalplan Ost) paredzēja īpašu Baltijas valstu ekonomisko attīstību ar uzsvaru uz lauksaimniecības produktu ražošanu un rūpniecības samazināšanu līdz vietējā patēriņa apmierināšanai⁹⁰. To uzdevums būtu apgādāt Rietumeiropas industriālos centrus ar pārtiku un lētām izejvielām. Šis apsvērums ietekmēja ekonomiskās izmantošanas uzsvarus Latvijas teritorijā.

Īstermiņa mērķis, kas vācu iestāžu iekšējā sarakstē parādās ļoti bieži, ir konkrēts - nodrošināt frontē karojošās vērmahta daļas ar pārtiku un pēc iespējas pilnīgākā apjomā apgādāt vācu bruņojuma industriju ar visa veida izejvielām, respektīvi, nodrošināt vācu kara ekonomikas funkcionēšanu un maksimāli segt kara izmaksas uz okupēto teritoriju rēķina. Kara ekonomika ir vienādojama ar bruņojuma industrijas apjomu, jo 1930. gados veiktā Vācijas ekonomikas optimizācija visas blakus nozares bija likvidējusi vai iesaldējusi, bet pārējo funkcijas intensitāti atstājusi atbilstoši to nozīmībai bruņojuma industrijai nepieciešamo produktu ražošanā. Jāatzīmē, ka īpaši tiek norādīts, ka veicot izejvielu sagādes pasākumus (kas bieži bija iekārtu demontāža, materiālu atsavināšana utt.) nav jāņem vērā nekādi citi, izņemot ekonomiskos apsvērumus⁹¹. Viens no apjomīgākajiem un norādījumos

---

⁸⁸ LVVA, P70. f., 5. apr., 7. l., 17. lp.

⁸⁹ Niederschrift einer Besprechung bei General der Infanterie Georg Thomas, Chef des Wehrwirtschafts- und Rüstungsamtes im OKW, vom 31. Juli 1941 über den Einsatz der militärischen Wirtschaftsorganisation Ost.// Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944) hrsg. W. Schuman, L. Nestler, ua. – Berlin, 1991. – S. 178. – 180.

⁹⁰ A0955-D-LVVA-A0021-/21/- P-69. f. 1a apr. 3. liet 4/8., 153. – 160. lp.

⁹¹ Niederschrift einer Beratung unter dem Vorsitz von Reichsmarschall Hermann Goring am 8. November 1941 über Grundsätze bei der wirtschaftlichen Ausbeutung der okkupierten Gebiete der UdSSR.// Die

precīzākajiem dokumentiem ir H. Gēringa vadītu konsultāciju pieraksts 1941. gada 8. novembra⁹².

Saskaņā ar tiem vispārējie principi ekonomikas politikai okupētajos austrumu apgabalos ir vienkārši, bet tomēr pēc savas struktūras skaidri iezīmē okupēto Austrumu apgabalu lomu un vietu kopējā Vācijas kara ekonomikā. Sekojot tiem, kara laikā kara ekonomikas vajadzības ir aukstākais likums, kas nosaka ekonomisko darbību okupētajos Austrumu apgabalos. Lai arī ilgākā laika perspektīvā austrumu apgabali tiks izmantoti ar koloniālām metodēm, Latvijas un abu pārējo Baltijas valstu teritorijas, kurās tika pieļauti pārvāciskošanas pasākumi, izmantošana būtu saudzīgāka pret vietējiem resursiem, bet tās nav izņēmums attiecībā uz absolūto izmantošanu kara ekonomikas vajadzībām.

Uzsvars visa veida ekonomiskajā darbībā ir jāliek uz pārtikas produktu un izejvielu ieguvu – reducējot produkcijas ražošanas izmaksas, tai pat laikā ir jāpanāk pēc iespējas lielāki produkcijas pārpalikumi, ar kuriem nodrošināt Vācijas un pārējās Eiropas iedzīvotājus. Šī pati starpība ir jāizmanto, lai segtu kara izmaksas un jācenšas samazināt to spiediens uz vācu nodokļu maksātājiem. Produkciju ar lielu pievienoto vērtību (industriālās preces, gatavie produkti) galvenokārt ir jāveic Eiropā, bet iekarotajās teritorijās tikai pašu primitīvāko apstrādi, lai sagatavotu izejvielas nogādei. Respektīvi, gatavā produkcija ir jāražo Vācijā, preces jāšūta uz Austrumu apgabaliem (Krieviju), lai varētu iegūt vēl vairāk izejvielu, kas tādejādi paātrinātu kara izmaksu segšanu.

Vietējo iedzīvotāju dzīves standartu nedrīkst paaugstināt un tam ir pat jāpretojas. Tas attiecas arī uz Ostlandi, kurai patērīna preces var piegādāt tikai ļoti ierobežotos apmēros.

Minētā H. Gēringa okupācijas politikas izpratne tika konceptuāli nostiprināta dokumentā „Zaļā mape”, kas bija instrukcija okupēto apgabalu izmantošanai un kas savā sākotnējā formā saglabāja aktualitāti vēl līdz 1941. un 1942. mijai⁹³.

Ilgtermiņa mērķis bija izveidot austrumu apgabalos reiha protektorātu.⁹⁴ Rozenberga ambīcijas, kas lielā mērā balstījās paša teorētiskajās konstrukcijās par ģermāņu rases vietu pasaulē, paredzēja spēcīgas ģermāņu robežvalsts izveidošanu t.i., valstiska veidojuma

---

faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944) hrsg. W. Schuman, L. Nestler, ua. – Berlin, 1991. – S. 216. – 223.

⁹² Turpat.

⁹³ Greber B. Staatliche Wirtschaftslenkung in den besetzten und annektierten Ostgebieten während des Zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der treuhänderischen Verwaltung von Unternehmungen und der Ostgesellschaften. Institut für Besatzungsfragen: Tübingen. 1959. S. 27.

⁹⁴ Instruktion von Alfred Rosenberg vom 8. Mai 1941 für einen Reichskommissar im Ostland// Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944) hrsg. W. Schuman, L. Nestler, ua. – Berlin, 1991. – S. 131. – 132.

dibināšanu Austrumu teritorijās, kurā dominētu ģermāņu rase (vācieši un citas piesaistītās Eiropas ģermāņu tautas). Tā kā Austrumu apgabali bija apdzīvoti ar dažādu intensitāti, to iedzīvotāju starpā valdīja kulturālas un etniskas atšķirības, ekonomika dažādos reģionos atradās dažādas attīstības pakāpēs, respektīvi, bija pilnvērtīga un komplicēta sociālpolitiskā vide, bija arī skaidra nepieciešamība pēc praktiski autonomas, bet vācu kontrolētas pārvaldes struktūras sekmīgai okupācijas varas īstenošanai šajās teritorijās. Šādas pārvaldes uzdevums būtu vācu politiskās un ekonomiskās dominances nodrošināšana Austrumu teritorijās (etnisko dominanci, kas automātiski nodrošinātu abas augšminētās jomas, ievēdot pietiekamu skaitu kolonistu vietējo iedzīvotāju asimilācijai, nebija iespējams īstenot pieejamo kolonistu un eventuāli apgūstamās teritorijas nevienādo attiecību dēļ). Ekonomiski tas savukārt nozīmēja, ka ekonomiskā izmantošana jāveic paralēli ar atjaunošanu, modernizēšanu un selektīvu attīstību. Turklāt, tas ir jāveic tā, lai pārāk neatsvešinātu vietējās tautas, bet gluži otrādi – iegūtu to simpātijas un līdzdarbošanās entuziasmu.

Rozenberga pārstāvētais ideoloģiskais okupācijas redzējums tika apkopots tā saucamajā „Brūnajā mapē.” Lai arī pēc būtības tā bija gatava jau 1941. gada vasarā, iekšpolitisko cīņu rezultātā tā zaudēja „Zaļās mapes” koncepcijai un netika realizēta. Tikai 1942. gada aprīlī iznākušajos „Zaļās mapes” papildinājumos⁹⁵ tika plašāk izvērstas Rozenberga idejas, t.i., izlaupīšanas politika aizstāta ar attīstošu izmantošanu.

Realitātē pretrunas tomēr saglabājās.

Lai arī abas okupācijas varas institūcijas – H. Gēringa un A. Rozenberga vadībā - teorētiski darbojās viena kopēja mērķa labad, atšķirīgais veids, kādā no tām tika prasīti un kā tās varēja piedāvāt sava darba rezultātus, kara gaitā ieguva arvien antagoniskāku raksturu.

Kara gaitā pierādījās, ka nav iespējama abu mērķu paralēla un veiksmīga izpilde, jo sākotnējie uzstādījumi attiecībā pret okupētajām teritorijām vairs neatbilda realitātei. Sākotnēji noraidošo attieksmi pret sadarbību un pārliecību par neizbēgamu uzvaru nomainīja vajadzība pēc Latvijas iedzīvotāju lojalitātes. Līdz ar to, lai arī okupācijas politikas aspekti un izpausmes bija dažādas un bieži veidoja sajaukumu no vardarbības draudiem, atklāta terora, politiskiem pasākumiem un propagandas līdzekļiem⁹⁶, to visu mērķis ir panākt plašāku un pilnvērtīgāku vietējo iedzīvotāju sadarbību ar okupācijas varas iestādēm.

---

⁹⁵Greber B. Staatliche Wirtschaftslenkung in den besetzten und annektierten Ostgebieten während des Zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der treuhänderischen Verwaltung von Unternehmungen und der Ostgesellschaften. S. 29.

⁹⁶Aus einem Bericht von Generalleutnant Walter v. Unruh, Kommandant des rückwärtigen Gebietes der 4. Armee, an das Oberkommando der Armee vom 23. November 1941 über Propagandamassnahmen zur Eindämmung der Partisanengefahr.// Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944) hrsg. W. Schuman, L. Nestler, ua. Berlin, 1991.S. 226. – 228.

Aplūkojot situāciju frontē un tās korelāciju ar saimnieciskajiem pasākumiem, vai precīzāk, metodēm ar kādām tos mēģina īstenot, ir vērojama sakritība, kuras izpausmes ir diametrāli pretējas Latvijas un Padomju Savienības teritorijā. Šāds dalījums, nav absolutizējams un darbojas tikai līdz zināmai robežai, bet vispārēja tendence tomēr iezīmējas. Jo situācija frontē kļuva nelabvēlīgāka vāciešiem, jo drastiskāki pasākumi tika ieviesti, lai maksimāli izmantotu Padomju teritorijas ekonomisko kapacitāti teritorijās uz austrumiem no bijušās Krievijas rietumu robežas, kā arī Baltkrievijā un Ukrainā. Baltijas valstīs šis pats apstāklis izpaudās kā okupācijas režīma šķietama atslābšana un lielākas pašiniciatīvas tolerēšana vietējās pašpārvaldes darbā. Tas ir saistāms gan ar vāciešu cerībām izveidot kaujas spējīgas latviešu vienības fronteī, gan cerības uz lielāku sadarbību saimnieciskajā sektorā.

Jau 1941. – 1942. gada ziemā bija uzkrājusies pieredze, ka vāciešu spējas vieniem pašiem pārvaldīt visas saimniecības sfēras ir neefektīvas un nespēj nodrošināt nepieciešamo produkcijas pašatdevi. Idejas par lielāku latviešu iesaisti pārvaldes darbā un ekonomikā figurēja jau 1942. gada sākumā. 1942. gada 13. – 14. februārī Okupēto austrumu apgabalu valsts ministrijā notika sanāksme⁹⁷, kurā piedalījās virkne dažāda līmeņa okupācijas iestāžu pārstāvji un sprieda par pārvaldes struktūru Austrumu apgabalos. Reiha ārlietu ministrijas pārstāvis pie Armiju grupas Ziemeļi Pēters Kleists (*Peter Kleist*) uzsvēra, ka Baltijas valstīm vēlāk jāklūst par Vācijas sastāvdaļu, līdz ar to nedrīkst veidot tādu politiku, kas radītu pretestību vācietībai, jo tādejādi šīs tautas vairs nebūs iespējams pārvācot. Lietuvas ģenerālkomisārs fon Rentelns (*von Rentelen*) pēc savas pieredzes norādīja, ka kļūdaina ir vāciešu iesaistīšana pārvaldē līdz zemākajam vadošajam ierēdnim, jo tas, piemēram, noveda pie lauksaimniecības produkcijas samazināšanās (tātad pretēji vācu kara ekonomikas interesēm) un iedzīvotāju noskaņojuma maiņas pret vāciešiem. Kritiskāks, bet ne noraidošs šajā sanāksmē bija A. Rozenberga viedoklis, kurš brīdināja, ka vietējās pašpārvaldes institūcijās radīsies pretošanās kustība un līdz ar to vāciešiem ir cieši jāseko viņu darbībai un visi svarīgie vietējo lēmumi ir jāsaprot ar vāciešiem un ģenerālkomisāriem ir tiesības atsevišķas lietas pārņemt savā pārziņā.

Interesanti, ka par okupācijas politikas „cilvēciskošanu” arvien uzstājīgāk iestājās to iestāžu pārstāvji, kas ikdienā tika konfrontēti ar situāciju austrumu apgabalos, respektīvi, kas redzēja patieso situāciju uz vietas un strādāja ar reāliem cilvēkiem, nevis tālu no frontes līnijas savās teorijās, statistikā un secinājumos operēja ar abstraktu „zemcilvēka” tēlu. Tie bija pārstāvji no Reiha ministrijas okupēto Austrumu apgabalu lietās, propagandas iestādēm

---

⁹⁷LVVA, P 1018. f., 1. apr., 1. l. 2. – 13. lp.

un vērmahta saimniecības institūcijām. Viņu idejas un pārliecība galvenokārt balstījās uzskatā, ka kara turpināšanai būtiski saimniecisko jautājumu risinājums nav sasniedzams pret okupēto austrumu apgabalu iedzīvotāju gribu.

Politiski okupācijas vara bija gatava vismaz šķietami, bet tomēr piekāpties. 1942. gada 7. martā A. Rozenberga Ostlandes reihskomisāram izdotajos izpildes noteikumos⁹⁸ (*Durchfuhrungsbestimmungen*) par vadlīnijām pārvaldei Latvijas ģenerālapgabalā ir norādīts cik lielā mērā ir jāiesaista vietējie spēki pārvaldes darbā, kādai vajadzētu būt to pārvaldes formai un kuri jautājumi paliek tikai un vienīgi vācu iestāžu kompetencē. Pēc vadlīnijām izriet, ka Ostlandes komisariāta politiskais mērķis un pašreizējā vācu personāla vajadzības pieprasa uzticamu vietējo darbinieku piesaistīšanu pārvaldes darbam. Tā kā vietējie spēki, darbojoties uz brīvprātības principu un pēc iespējas patstāvīgākā formā būs visproduktīvāki, kā vadlīnija vācu vadībai Latvijas ģenerālapgabalā ir uzraudzības pārvalde (*Aufsichtsverwaltung*) tehniskā izpratnē, kamēr tiešais pārvaldes darbs ir vietējo ierēdņu pārziņā. Vācu pārvaldei ir jāprobežojas ar uzraudzību un vadību (*Lenkung*), neatņemot vietējiem patstāvību un iejaucoties tikai tur, kur jārealizē vācu intereses vai jākavē Vācijai kaitīga pārvaldes akta īstenošana. Vācu vadībai (vācu iestādēm) nākotnē jānodarbojas tikai ar tām lietām, kas tiešā veidā ir saistītas tikai ar reihā vajadzībām (pēc reihā vai pašas pārvaldes uzskatiem), drošību un ir svarīgas visam reihskomisariātam. Šie norādījumi attiecas kā uz pārvaldi tā arī uz ekonomikas vadību⁹⁹.

Kopumā jāsecina, ka vācu okupācijas koncepcija savas ekonomiskās varas īstenošanai Ostlandē un Latvijā kara gaitā piedzīvoja pārmaiņas. Politikas īstenošanu apgrūtināja fakts, ka vērmahts un tam pakļautās vienības, sekojot H. Gēringa izdotajām pavēlēm un vadlīnijām, kā arī apzinoties, ka to kompetence strīdīgos gadījumos ir pārāka par civilās pārvaldes lēmumiem, nesaudzīgi patērēja un konfiscēja jebkura veida Latvijas resursus. Šāda attieksme no vērmahta puses neveicināja sadarbību un tikai atsvešināja vietējos iedzīvotājus no okupācijas varas. Tai pat laikā civilā pārvalde bija redzamākais okupācijas varas pārstāvis Ostlandē, ar kuru asociēja notiekošo Latvijas ģenerālapgabalā un līdz ar to gribot negribot nesa atbildību par to, t.i., tai bija jāuzņemas politiskā atbildība un jātiek galā ar sekām. Ņemot vērā šo un pieaugošās kara grūtības un materiālās prasības, no civilās pārvaldes tika pieprasīts izpildīt arvien vairāk uzdevumu – paaugstināts ražīgums, darba dienesta kvotu izpilde uc. – kas nav iedomājami, nepanākot vietējo iedzīvotāju lojalitāti.

⁹⁸ LVVA, P 1018. f., 1. apr., 1. l., 35. lp.

⁹⁹ Turpat. 36. lpp.

Lai izprastu vācu okupācijas varas ekonomiskās politikas izvēlētos līdzekļus postulēto mērķu sasniegšanai, ir vērts izsekot pašas Vācijas veiktajām reformām 1930. gados un izvēlētajām metodēm ekonomisku problēmu risināšanai.

Ekonomisko politiku veido vairāku pasākumu kopums, kuru koordinēta realizācija ir virzīta kāda konkrēta mērķa sasniegšanai. Vācijas gadījumā vide, kurā šī politika veidojās ir kara ekonomika (*Kriegswirtschaft*). Kara ekonomikas pamatbūtība ir valsts nodrošināšana un ilgtermiņa uzturēšana ar militāriem varas līdzekļiem (militāras varas realizācijas līdzekļi šī vārda plašākajā nozīmē), kas ļauj valstij piepildīt tās izvirzītos militāri taktisko un stratēģisko mērķus¹⁰⁰.

Šāda ekonomika netiek ieviesta vienā dienā, bet parasti ir garākas pārejas fāzes rezultāts. Pašu pārejas fāzi raksturo gan miera laika, gan kara laika ekonomisko līdzekļu sajaukums¹⁰¹. Vācija šādu pārejas fāzi uzsāka praktiski līdz ar nacistu nākšanu pie varas. Šī pārejas fāze ir svarīga, lai saprastu, kāpēc vācu okupācijas vara Latvijā veica vienas vai otras darbības, kā arī ļoti mērķtiecīgi izvairījās veikt citas.

Viens no kara motīviem ir dzīves telpas iekarošana Austrumos. Ideja sākās kā teorētiska konstrukcija Ādolfa Hitlera darbā „Mana cīņa”, bet realizējama plāna veidus pieņēma kopā sešos Ģenerālplāna Austrumi variantos, no kuriem uz Latviju attiecas pēdēji trīs. Historiogrāfijā šajā kontekstā primāri ir analizēti rasistiski politiskie plāna motīvi un eventuālās sekas okupējamo tautu (ne)izdzīvošanai. Latvijas historiogrāfijā atzīmējams ir Heinriha Stroda darbs „Zem Melnbrūnā zobena”¹⁰², kurā iztirzāti plāna aspekti Latvijas teritorijā. Jāatzīmē, ka plānam, t.i., idejai, kas ir pamatā visiem sešiem tā variantiem, ir arī pavisam konkrēti ekonomiski apsvērumi. Tika pieņemts, ka Vācija ir vismaz 700 000 sīksaimniecību par daudz, līdz ar to ar vāciešu pārvietošanu uz kolonizējamajām zemēm tika ieplānots tās likvidēt un uzlabot Vācijas lauksaimniecības ekonomisko un sociālo struktūru¹⁰³. Ostlandes gadījumā tie bija 1,4 miljoni vācu zemnieku.

Cits aspekts ir Vācijas ekonomiskā pašpietiekamība.

Vācijai bija pirmā pasaules kara pieredze, kad salīdzinoši veiksmīga cīņa frontē tomēr nenodrošināja uzvaru. Kā viens no neveiksmes iemesliem tiek minēta Ķeizariskās Vācijas atkarība no importa, tostarp pārtikas produktu,¹⁰⁴ un sekojoši tās ekonomiskā

---

¹⁰⁰Willi Albers et al. (Hg.). Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft. Zugleich Neuauflage des Handwörterbuchs der Sozialwissenschaften. Bd. 6. Organisation bis Sozialhilfe und Sozialhilfegesetz. G. Fischer: Stuttgart. S. 503.

¹⁰¹Turpat.

¹⁰²Strods H. Zem melnbrūnā zobena. Vācijas politika Latvijā. Zvaigzne:Rīga. 1994.

¹⁰³Turpat. 70. lpp.

¹⁰⁴Kielmansegg G.P.. Deutschland und der Erste Weltkrieg. Klett-Cotta. 1980. S. 163.

ievainojamība blokādes gadījumā. Britu flotei šāda blokāde izdevās¹⁰⁵. Šis apstāklis uztverams kā nopietns apsvērumus rūpīgā lauksaimniecības un rūpniecības politikas izstrādē ar mērķi kāpināt produkciju un nodrošināt nepārtrauktu tās piegādi iedzīvotājiem, jo pārtikas preču pieejamība tiešā veidā ir saistīta ar politisko klimatu Vācijā. Ņemot vērā, ka liela daļa Vācijas iedzīvotāju bija pieredzējusi Pirmo pasaules karu, nacistu režīma leģitimitāte daļēji balstījās faktā, ka tas spēj uzlabot dzīves apstākļus. Līdz ar to produkti bija jāsarāžo pašiem, jāieved un uzmanīgi jāseko to izlietojumam.

Lai dārgo izejvielu sadalījumu un izlietojumu organizētu atbilstoši bruņošanās politikas mērķiem, 1934. gada 22. martā tika izdots likums, kas pilnvaroja reih ekonomikas ministru pārraudzīt izejvielu kustību, uzglabāšanu un galvenokārt izlietojumu. Tas tika darīts ar mērķi optimizēt izejvielu izlietojumu un izvairīties no spekulatīvu darījumu uzplaušanas, kas radītu nevajadzīgu ražošanas sadārdzinājumu. Paralēli notika atsevišķu produktu importa aizliegums, lai veicinātu pašmāju ražošanas attīstību. Esošā situācija draudēja izraisīt valūtas problēmas Vācijas bankai, līdz ar to 1934. gada 19. septembrī tika pieņemts „Jaunais plāns” (*Neuen Plan*)¹⁰⁶, kas paredzēja bilaterālisma uzsvēršanu tirdzniecības attiecībās ar trešajām valstīm un taupīguma politiku darījumos ar valūtu t.i., pirkt tikai tur, kur vācu preces pieņem kā pretpakalpojumu, nepirkt vairāk kā var samaksāt un pirkt tikai to, kas ir patiešām nepieciešams. Šādā maiņas tirdzniecības aspektā iezīmējas arī militāri stratēģiskas intereses, jo, sekojot 1. pasaules kara pieredzei, britu flote ir uztverams kā stratēģisks drauds vācu apgādei. Līdz ar to sadarbība ar Dienvidaustrumeiropas valstīm ieguva iegūst stratēģisku nozīmi, jo piegādes ceļi no tām ir nodrošināmi ar sauszemes armijas palīdzību. Šādā aspektā pie zināmiem apstākļiem nozīme ir arī Austrumeiropas valstīm, tostarp Latvijai.

Ja izseko Vācijas un Latvijas tirdzniecības attiecībām laikā no 1930. līdz 1938. gadam, tad redzams, ka tās attīstījās pēc minētās shēmas.

Vācijas eksporta/ importa attiecības ar Latviju 1934. – 1938. gadā, miljonos reihsmarku¹⁰⁷.

	1934		1935		1936		1937		1938	
	Imp.	Eksp.	Imp.	Eksp.	Imp.	Eksp.	Imp.	Eksp.	Imp.	Eksp.
Dzīvnieki	6.68	0.19	10.24	0.28	13.28	0.35	15.49	0.25	17.53	0.28
Izejvielas	11.19	6.08	16.23	6.91	10.85	3.10	16.68	2.9	13.51	2.86
Pusfabrikāti					6.2	6.45	9.57	4.24	8.28	5.56
Rūpniecības preces	3.2	12.56	4.64	20,75	2.84	21.34	3.77	20.97	3.92	32.14

¹⁰⁵ Dietz, A. Das Primat der Politik in kaiserlicher Armee, Reichswehr, Wehrmacht und Bundeswehr. Rechtliche Sicherungen der Entscheidungsgewalt über Krieg und Frieden zwischen Politik und Militär. 2011. XXVII, S. 154.

¹⁰⁶ Braun J.H. German Economy in the Twentieth Century. Routledge. 1990. p.63.

¹⁰⁷ Hans-Erich Volkmann. Ökonomie und Expansion: Grundzüge der NS Wirtschaftspolitik. München: Oldenbourg, 2003. S. 291

Kopā	21.07	18.86	31.11	28.08	33.17	31.24	45.73	28.36	43.49	40.84
------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Iepriekš minētais atspoguļojas tabulā par Latvijas un Vācijas importa un eksporta bilanci. Atzīmējams ir Latvijas dzīvnieku (gaļas lopu) eksporta faktiskā trīskāršošanās četru gadu laikā, kamēr imports lielas izmaiņas nepiedzīvo. Tāpat jāatzīmē izejvielu apjoma stabils pieaugums, kā arī apjomā nozīmīgas un jaunas kategorijas – pusfabrikāti – izveidošanās. Katrā ziņā Latvijas eksportā uz Vāciju dominē izejvielas, turklāt tās, kuras Vācijai trūka.

Salīdzinošā paritāte apjomā un no tās it kā izrietošais abpusējais izdevīgums ir relatīvs. Jānorāda, ka noteiktu ražošanas mašīnu piegāde Latvijai vai gluži otrādi – atteikums tās piegādāt – bija apzināta Vācijas politikas sastāvdaļa¹⁰⁸. Būtība tika piegādāts tas, kas Vācijai bija lieks, vai arī tiešā veidā atbalstīja tās nozares, kas Vācijai bija svarīgas Latvijā, piemēram, lauksaimniecība.

Tomēr neraugoties uz to, ka Latvijas preču īpatsvars kopējā Vācijas ārējās tirdzniecības bilancē ir niecīgs, iepirkto preču veids noteica to, ka Latvija tomēr dažās jomās ir svarīgs tirdzniecības partneris Vācijai. Piemēram, Latvija kopā ar Igauniju bija nozīmīgākie teļa ādu piegādātāji Vācijai, kā arī otri nozīmīgākie linu piegādātāji¹⁰⁹.

Izejvielu sadalījuma pārraudzība norisinājās paralēli ar valsts vadītām investīcijām un lēmumiem, kuru uzdevums bija ierobežot tās rūpniecības nozares, kas nav uzskatāmas par kara ekonomikai noderīgām. Lai izvairītos no cenu kāpuma mākslīgi nobremzētās nozares tirgus segmentā cenas uz tās produktiem tika iesaldētas. Pretēji noritēja darbs ar kara ekonomikai akūti nepieciešamām rūpniecības nozarēm. Tai pašā laikā jāatzīmē, ka šādas privilēģijas baudīja tikai lieli koncerni, mazāki uzņēmumi tika piespiedu kārtā apvienoti, lai kopīgiem resursiem strādātu pie valdības dotiem uzdevumiem.

Kā atbilde uz draudošo krīzi 1936. gada 9. septembrī Ādolfs Hitlers izsludināja otro pēc kārtas Četrgadņu plānu, kas nostiprināja valsts pārraudzību visos rūpniecības līmeņos un būtībā izveidoja plānveida ekonomiku, kurā norādījumus izpilda privāti uzņēmumi¹¹⁰.

Uzņēmumi tika apvienoti kartēļos¹¹¹ ar mērķi regulēt tirgu, vienojoties par produkcijas kvotām un ražošanas kapacitātēm. Šādas prakses uzdevums bija atvieglot uzņēmumu izdzīvošanu laikā pēc pasaules ekonomiskās krīzes, kā arī maksimāli efektīvi

¹⁰⁸ S. 292

¹⁰⁹ S. 293.

¹¹⁰ Frei, N. Der Führerstaat : nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945. München : Dt. Taschenbuch-Verl.1987.S. 73.

¹¹¹ Bähr, J., Banken, R. (Hgg.): Wirtschaftssteuerung durch Recht im Nationalsozialismus.Frankfurt:Vittorio Klostermann GmbH. 2006. S. 270.-279.

regulēt visu valsts saimniecību resursu, to izmantojuma un darbaspēka līmenī. Tas nozīmē, ka uzņēmumu var ne tikai attīstīt, bet arī kavēt nevēlamas rūpniecības nozares attīstību¹¹².

Arī lauksaimniecībā tika veikti pārkārtojumi.

Lauksaimniecībā reiha mērķis panākt pēc iespējas lielāku neatkarību no pārtikas produktu importa un tādejādi nodrošināt iedzīvotājus ar pašu ražotu pārtiku par salīdzinoši zemām un stabilām cenām, kas neapdraudētu kopējo cenu un algu līmeni reihā. Pamatnozīme šādā aspektā bija graudaugiem, kuriem bija jānodrošina reihis ar miltu izstrādājumiem. Tai pašā laikā vajadzēja atdzīvināt eļļas un šķiedraugu kultūras, kuras importa dēļ bija atstātas novārtā. Tāpat bija vismaz jāizlīdzina atkarība no sviesta importa un tekstilšķiedru ieviešanas.

Lai sasniegtu izvirzītos mērķus, piespiedu kārtā 1933. gadā tika apvienoti lauksaimniecības sektorā strādājošie ražotāji, pārstrādātāji un izplatītāji, izveidojot „Reiha uztura līmeni” (*Reichnährstand - RNS*)¹¹³. RNS pārstāvji ar rīkojumu, aizliegumu un ar minimālo cenu noteikšanu, kas ātri pārauga iesaldēto cenu sistēmā, kontrolēja visus lauksaimniecības produkcijas sektorus, sākot no ražošanas un beidzot ar realizāciju. Tomēr centralizētā vadība arī šeit nedeva cerēto rezultātu, jo jau 1935. gadā iestājās apgādes krīze, kuru daļēji izsauca sliktā raža iepriekšējos gados¹¹⁴, bet to vēl vairāk saasināja kļūdainie birokrātijas lēmumi. Lai panāktu relatīvi labu samaksu ražotājam un relatīvi zemu cenu patērētājam notika mēģinājums vairumtirgotājus un starpniekus, kas pie tam bieži bija ebreji. Tomēr drīz pierādījās, ka šim starposmam bija liela nozīme iepirkumu veikšanā, uzglabāšanā un transportā, bet ar šiem uzdevumiem jaunizveidotais birokrātiskais aparāts nespēja tikt galā. Līdzīgām neveiksmēm pievienojās arī lauku iedzīvotāju skaita samazināšanās, kura 1934. gadā sasniedza tādus apmērus, ka bija grūtības novākt ražu.

Šādas lauksaimniecības politikas rezultātā 1935. – 1936. gada ziemā draudēja izcelties „maizes krīze” un reāli tika apspriesta iespēja sākt izsniegt maizi, miltus un taukus uz kartītēm¹¹⁵. Ņemot vērā režīma acīmredzamo nespēju nodrošināt sabiedrību ar pārtikas produktiem, tika pieņemts lēmums lauksaimniecības iekļaut Četrgadā plānā¹¹⁶. Tas savukārt nozīmēja stingrāku valsts iejaukšanos lauksaimnieciskajā ražošanā, tostarp arī piespiedu visas ražas nodošanu¹¹⁷.

---

¹¹² Turpat.

¹¹³ Braun J.H. German Economy in the Twentieth Century. Routledge.1990.p.60.

¹¹⁴ Bähr, J., Banken, R. (Hgg.): Wirtschaftssteuerung durch Recht im Nationalsozialismus. Frankfurt: Vittorio Klostermann GmbH. 2006. S. 407

¹¹⁵ Turpat..

¹¹⁶ Turpat. S. 408.

¹¹⁷ Turpat. S. 411.

Arī darba spēka problēmas risinājumā tika pielietotas specifiskas metodes. 1933. gada 31. janvārī Vācija bija vairāk kā 6 miljoni¹¹⁸ bezdarbnieku, kuriem visiem bija dažāds sociālās nodrošinātības līmenis, bet jebkurā gadījumā šī sabiedrības grupa veidoja darbaspēka rezerves Vācijas ekonomikas atjaunošanai. Lai to izmantotu pēc iespējas efektīvāk, 1933. gada 2. maijā tika likvidēta sociāldemokrātiskās arodbiedrības, bet to vietā tā paša gada 19. maijā¹¹⁹ stājās spēkā „Darba aizbildņi” („*Treuhänder der Arbeit*”). Šīs organizācijas mērķis bija noturēt pēc iespējas zemas algas¹²⁰, lai tādejādi samazinātu bruņošanās programmu izmaksas. Tomēr ar bruņošanās programmām saistītie uzņēmēji saglabāja iespējas algas pacelt, ja varēja pierādīt, ka paveiktais darbs kvalitatīvi un kvantitatīvi pārsniedz vidēji reihā sasniegto. Patiesais apsvērums, gan bija iespēja tādejādi kāpināt savu peļņas daļu valsts pasūtījumos. Līdz ar to izveidojās situācija, ka kvalificētākais darbaspēks tiek nodarbināts militārajā sektorā. Galvenokārt tas skāra nozares, kuras ir saistītas vai ir radniecīgas militārajai rūpniecībai – metalurģiju un būvniecību. Ja metalurģija savas personāla problēmas varēja atrisināt piesaistot darbaspēku no demilitarizētās zonas reiha rietumos, kurā pēc starptautiskajiem līgumiem nedrīkstēja izgatavot militāros produktus, tad būvniecības tempu saglabāšanai strādnieki tika piesaistīti no lauku rajoniem, kuros līdz ar to tika apdraudēta reiham tik nozīmīgā lauksaimniecības politikas īstenošana. Situāciju darba tirgū vēl vairāk saasināja 1935. gada martā ieviestais obligātais militārais dienests un 27. jūnijā izveidotais obligātais Reihā darba dienests (*Reichsarbeitsdienst*)¹²¹. Tai pat laikā jāatzīmē, ka reihā vadība pašrocīgi saasināja stāvokli darba tirgū pieņemot neracionālus un ideoloģijā balstītus lēmumus.

Šī politika noveda pie vispārējas algu celšanās, kas apdraudēja bruņojuma programmu finansiālo stabilitāti. Tas lika pieņemt virkni lēmumu, kas ne tikai paplašināja „Darba aizbildņus” iespējas noteikt algu, bet arī problēmu risināja galvenokārt uz dažu sabiedrības grupu rēķina. Amatniecībā un tirdzniecībā strādājošie tika uztverti kā vēl neizsmeltā darbaspēka krātuve, kas pakļaujama bruņojuma industrijas vajadzībām. 1939. gadā norisinājās „slēgšanas akcija” (*Schliessungaktion*)¹²², kas no 1939. gada viduslīdz 1941. gada 1. janvārim samazināja amatnieku skaitu Vācijā par 12%, bet 1939. gada martā tika

---

¹¹⁸Kolb E. Deutschland 1918-1933: Eine Geschichte der Weimarer Republik. Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH: München. S. 178.

¹¹⁹Kahn, D. Die Steuerung der Wirtschaft durch Recht im nationalsozialistischen Deutschland. Das Beispiel der Reichsgruppe Industrie. 2006. XVI. S. 159.

¹²⁰Braun J.H. German Economy in the Twentieth Century. Routledge. 1990. p. 59.

¹²¹Absolon, Rudolf: Die Wehrmacht im Dritten Reich. Band IV: 5. Februar 1938 bis 31. August 1939. Schriften des Bundesarchivs, Bd. 16/IV. Boppard. 1979. S. 100.

¹²²Seumer, M. Vom Reinigungsgewerbe zum Gebäudereiniger-Handwerk. Steiner. 1998. S. 139.

izsniegta atļauja slēgt nerentablus mazos uzņēmumus, ja to īpašnieka profesionālās kvalitātes ir pielietojamas bruņojuma rūpniecībā.

Lai arī šie papildinājumi mazināja algu pieaugumu, tie praktiski nekā neatrisināja darba roku trūkuma problēmu un lika pieņemt daudz drastiskākus pasākumus darba ražīguma uzturēšanai visās prioritārajās ekonomikas nozarēs vienlaicīgi. Kad 1938. gadā negaidīti radās nepieciešamība pēc 400 000 strādnieku Rietumu sienas (*Westwall*) būvniecībai, 1938. gada 22. jūnijā tika izdota pavēle ar kuras palīdzību jebkuru civilo vācieti varēja piespiestu kārtā uz noteiktu laiku iesaistīt valsts norādītu uzdevumu veikšanai. 1939. gada 10. martā tika ieviesta norma, kas ierobežo darbs ņēmēja iespējas izvēlēties sev darba vietu, jo katra jauna stāšanās amatā un atlūguma iesniegšana bija jāaskaņo ar darba dienestu (*Arbeitsamt*).

1.1. Vācieši Latvijas teritorijā – pārvalde, administrācija, kompetences

Vācu armija okupēja Latviju 1941. gada jūnija beigās, 28. jūnijā ieņemto Liepāju, 1. jūlijā Rīgu un drīz arī pārējo Latvijas teritoriju. 1941. gada 17. jūlijā A. Hitlers izdeva pavēli par pārvaldi jaunajos okupētajos Austrumu apgabalos¹²³, kurā nosaka militāro un civilo varas iestāžu darbības kompetenču sfēru sadalījumu.

Ostlandes valsts komisārs (*Der Reichskommissar für das Ostland*) ir augstākā vācu civilās pārvaldes institūcija Ostlandē¹²⁴, kurš ir tieši pakļauts Austrumu okupēto apgabalu valsts ministram. Ar 1941. gada 25. jūliju grupenfīrers Heinrihs Loze sāk savu darbu kā Ostlandes valsts komisārs¹²⁵. Komisariāta struktūrā, kuru veido trīs galvenās nodaļas (*Hauptabteilung*), par ekonomiskajiem jautājumiem atbildīga bija trešā galvenā nodaļa. Ostlandes valsts komisāram tieši pakļauti četri apgabalu ģenerālkomisāri Rīgā, Tallinā, Kauņā un Minskā.

Ģenerālkomisārs Rīgā (*Der Generalkomisar in Riga*) ir augstākais vācu civilās pārvaldes orgāns Latvijas ģenerālapgabalā (*Generalbezirk Lettland*). Ģenerālkomisārs ir tieši pakļauts Ostlandes valsts komisāram. Ar 1941. gada 17. jūlija Hitlera pavēli par ģenerālkomisāru Rīgā tika iecelts Heinrihs Drekslers.

---

¹²³ LVVA, P70. f., 5. apr., 7. l., 17. lp.

¹²⁴ Ostlandē ietilpst Latvijas PSR, Lietuvas PSR, Igaunijas PSR, Baltkrievijas PSR, kā arī Ļeņingradas un Kaļiņinasapgabalurietumu daļas. LVVA, P 70. f., 5. apr., 7. l., 6. lp.

¹²⁵ Czollek R. (1974) Faschismus und Okkupation. Berlin: Akademie-Verlag, S. 51.

Generālkomisariātam bija trīs galvenās nodaļas (*Hauptabteilung*), kas tālāk sadalījās trīs apakšstrukturās – nodaļās (*Abteilung*), nozares (*Fachgebiet*) un sekcijās (*Referat*). Apskatāmajai problemātikai nozīmīgāka ir Trešā galvenā nodaļa¹²⁶.

Generālkomisāram Rīgā ir tieši pakļauti seši apgabala komisāri: 1. Rīgas pilsētas apgabala komisārs (*Der Gebietskommissar Riga-Stadt*); 2. Rīgas lauku apgabalu komisārs (*Der Gebietskommissar Riga-Land*); 3. Apgabala komisārs Daugavpilī (*Der Gebietskommissar in Dünaburg*); 4. Apgabala komisārs Liepājā (*Der Gebietskommissar in Libau*); 5. Apgabala komisārs Valmierā (*Der Gebietskommissar in Wolmar*); 6. Apgabala komisārs Jelgavā (*Der Gebietskommissar in Mitau*).

Generālkomisārs reihskomisāra vadībā pārstāv augstāko vācu varu un politisko vadību ģenerālapgabalā un atbild par kopējo zemes pārvaldi un ir pilnvarots, pieņemt lēmumus, kas nepieciešami pārvaldes vadībai, kārtībai un atvieglošanai. Ekonomiskie jautājumi ir jāpārņem no vietējās pašpārvaldes, tik daudz, cik tie noteikti pēc kara ekonomikas prasībām Četrgadņu plānā (*Diese sind insoweit aus der landeseigenen Verwaltung zu lösen als dies nach den kriegswirtschaftlichen Erfordernissen des Vierjahresplanes geboten ist*).

Okupēto Austrumu apgabalu ministrijai un tās jaunieceltajam ministram Alfrēdam Rozenbergam tiek ierādītas administratīvas pilnvaras – reiha institūciju informēšana par notikumiem Ostlandē, uzraudzības funkcija reiha interešu ievērošanā un tiesiskuma noteikšana. Ekonomiskie jautājumi šajā pavēlē parādās tikai kā atsauce uz paša Hitlera izdoto 1941. gada 29. jūnija pavēli par ekonomiku jaunajos okupētajos Austrumu apgabalos¹²⁷, kurā savukārt ļoti precīzi definēts, ka Okupētajos apgabalos reihsmaršals Hermanis Gērings kā Četrgadņu plāna pilnvarotais kārto visus pasākumus, kas vērsti, lai iespējami efektīvākajā veidā izmantotu resursus un ekonomiskās kapacitātes, kas nepieciešams vācu kara ekonomikas atjaunošanai. Pavēlē iekļauta arī norma, ka Gērings var dot tiešus norādījumus vērmahtam šī uzdevuma veikšanai. Pavēle stājas spēkā ar parakstīšanas brīdi 1941. g. 29. jūnijā.

¹²⁶ 3. nodaļa iedalījās saimniecības nodaļā (*Abteilung Wirtschaft*), pārtikas un lauksaimniecības nodaļa (*Abteilung Ernährung und Landwirtschaft*), Darba politikas un sociālās pārvaldes nodaļa (*Abteilung Arbeitspolitik und Sozialverwaltung*), Cenu veidošanas un uzraudzības nodaļa (*Abteilung Preisbildung und Preisüberwachung*), Fiduciārās pārvaldes nodaļa (*Abteilung Treuhandverwaltung*) un Satiksmes nodaļa (*Abteilung Verkehr*).LVVA, P 70. f., 5. apr., 7. l., 9. lp.

¹²⁷ LVVA, P-70. f., 5. apr., 7. l., 17. lp.

1942. gada 28. jūlijā Hitlers izdod vēl vienu rīkojumu par kompetenču nodalījumu starp reiha iestādēm Austrumu apgabalos¹²⁸, kas 1942. gada 17. augustā kā slepens dokuments tiek izplatīts atbildīgajām institūcijām ievērošanai. Sekojot šim rīkojumam iestāžu kompetences ir sekojošas - okupēto austrumu apgabalu pārstāvniecība ārzemēs ir Ārlietu ministrijas kompetencē un tā jāiekļauj visa reiha kopējā ārpolitikā, vērmahts pārstāv reihu attiecībā pret okupēto apgabalu iedzīvotājiem līdz tiek ieviesta civilā pārvalde, bet Okupēto Austrumu apgabalu ministrija, kurās pārziņā ir civilā pārvalde, ir atbildīga par politiskajiem procesiem šajā apgabalā, kā arī par sagatavošanās darbiem politiskajai vadībai un tās izveidei (*Führung und Gestaltung*).

No šīm pavēlēm izriet, ka dominējoša loma okupētajos austrumu apgabalos pienākas divām iestādēm un tām pakļautajām institūcijām – Okupēto austrumu apgabalu ministrijai un vērmahtam. Ministrijai attiecīgi tiek iedalīta iekšpolitisko jautājumu pārraudzība, bet par militāro stāvokli, kurš Četrģadu plāna kontekstā ir tiešā veidā saistāms ar ekonomiku, atbild reihsmaršals H. Gērings t.i., vērmahts. Līdz ar to realizēto politisko un ekonomisko pasākumu kopums ir abu šo iestāžu un tām pakļauto institūciju mijiedarbības rezultāts.

Lai arī pavēlē ir noteikta konsultāciju nepieciešamība starp iestādēm svarīgu jautājumu izskatīšanai, ir jāņem vērā strīdīgu kompetenču jautājumu izskatīšanas specifika starp dažādām reiha iestādēm. Šādā aspektā A. Rozenberga vadītās ministrijas iespējas pretdarboties savās interesēs iepretim H. Geringa iestādēm ir vērtēamas kā visai mazas¹²⁹. Ar H. Gēringu attiecības veidojās uz savstarpēju antipātiju bāzes, bet tā kā agrāk Rozenberga vadītais *Aussenpolitisches Amt* savās postulētajās ārējās tirdzniecības nostādnēs nebija antagonisks Četrģadu plāna programmatiskajai daļai¹³⁰, nebija arī situācijas, kurās izraisītos asi konflikti. Nesaskaņas, viedokļu atšķirības un savstarpēja nerēķināšanās vienam ar otru iezīmējās tikai kara beigu posmā.

Teorētiski nevajadzēja arī rasties problēmjaudājumiem, kas novestu pie augšminēto institūciju vai to sastāvdaļu savstarpēja konflikta. Ekonomiskās pārvaldes struktūra reihskomisariātā un ģenerālkomisariātā ir vērsta uz ekonomikas pārvaldi, bet viss, kas ir saistīts ar izejvielu lokalizēšanu un savākšanu ir vērmahta vienību pakļautībā. Tomēr šī iepriekš sagatavotā sistēma izrādījās pārāk neelastīga un tās funkcijas mehānisms pārāk robusts, lai to spētu adaptēt mainīgajai situācijai.

---

¹²⁸LVVA, P-1018. f., 1. apr., 3. l. 6lp.

¹²⁹Kuuisto S. Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1933 – 1939. – Helsinki, 1984. – S. 397. – 402.

¹³⁰Turpat.– S. 378. – 379.

Okupēto apgabalu, tai skaitā arī Latvijas, ekonomiskajai izmantošanai tika radīts valstiski politisks aparāts, kura vadībā atradās 1941. gada martā radītais *Wirtschaftsführungsstab Ost*, kuru vadīja valsts sekretārs Pauls Kroners (*Paul Kröner*). Tā kompetencē bija direktīvu izdošana, kuras bija pamatā ekonomiskajiem pasākumiem visā okupētajā apgabalā. Darbs pie šāda izpildvaras orgāna radīšanas tika sākts jau 1940. gada oktobrī vērmahta virspavēlniecības kara rūpniecības un bruņojuma iestādē (*Wehrwirtschafts- und Rüstungsamt des OKW*). Šīs iestādes un lielo rūpniecības koncernu, kā arī civilo ekonomiskās pārvaldes iestāžu kopdarba rezultātā, 1941. gada martā tika izveidota militāri organizēta ekonomiskā iestāde Austrumi (*Wirtschaftsstab Ost*), kas kļuva par centrālo izpildorgānu ekonomiskajos jautājumos visā okupētajā teritorijā.

Komisariātos tika izveidotas Bruņojuma inspekcijas (*Rüstungsinspektionen*), kuras vēlāk pārdēvēja par Kara saimniecības inspekciju (*Wehrwirtschaftsinspektion*). Arī Okupēto Austrumu apgabalu ministrijā pastāvēja sava atsevišķa vadības grupa (*Chefgruppe*) saimniecības politikā. Tās uzdevumos ietilpa virkne jautājumu – pārtika un lauksaimniecība, rūpniecības organizācija, padomju rūpniecības uzņēmumu pārvalde un likvidācija, kā arī iedzīvotāju nodarbinātības jautājums. Līdzīga rakstura saimnieciskas struktūras pastāvēja arī reihskomisariātos un ģenerālkomisariātos, kas sadarbojās ar norīkotajām militārajām saimnieciskajām daļām.

Kad bija sagatavota civilās pārvaldes forma, tika noteikts laiks, kad tā sāks funkcionēt. Saskaņā ar 1941. gada 20. augusta pavēli¹³¹ Hitlers un vērmahta virspavēlniecība norāda, ka 1941. gada 1. septembrī pārvalde bijušajā Latvijas teritorijā sākot ar pulksten 12. 00 tiek nodota civilās pārvaldes ziņā. Kārtība, kādā tas notiek, bija jau noteikta Vilhelma Keitela 1941. gada 13. martā izdotajās vadlīnijās par okupācijas režīma izveidošanu iekarotajās padomju teritorijās¹³². Sekojot šīm vadlīnijām, vērmahtam izejot ārpus reiha robežām, tā aizmugurē izveidojas operāciju zona (*Operationgebiet*), atbildīgais par notiekošo tajā ir Armijas virspavēlnieks (*Oberbefehlshaber des Heeres*). Tiklīdz operāciju zona ir sasniegusi pietiekamu dziļumu, tā aizmuguriski tiek norobežota un saņem politisku vadību – reihskomisārus. Militāro pasākumu veikšanai (tātad arī ekonomisko) politiski

¹³¹LVA, P70. f., 5. apr., 7. l., 50. - 51. lp.

¹³²Aus den Richtlinien von Generalfeldmarschall Wilhelm Keitel, Chef des OKW, vom 13. März 1941 zur Vorbereitung des Aufmarschgebietes gegen die UdSSR und zur Errichtung eines Okkupationsregimes auf sowjetischem Territorium („Richtlinien auf Sondergebietes zur Weisung Nr. 21“) // Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944) hrsg. W. Schuman, L. Nestler, ua. – Berlin, 1991. – S. 123. - 125.

pārvaldāmajos apgabalos tiek nozīmēts vērmahta komandieris (*Wermahtbefehlshaber*), kurš ir augstākais vērmahta pārstāvis un ir pakļauts vērmahta virspavēlniecības vadītājam (*Chef des Oberkommandos der Wehrmacht*).

Vērmahta pārstāvja tiešie uzdevumi ir sadarbība ar reihskomisāru un tā politiskās darbības atbalstīšana, bet prioritāri attiecīgā apgabala izmantošana un tās materiālo vērtību nodrošināšana vācu kara ekonomikas labā, kā arī apgabala resursu izmantošana vērmahta daļu apgādei. Militāro uzdevumu veikšanai bija priekšrocības attiecībā pret civilajiem jautājumiem, līdz ar to vērmahta pārstāvis varēja nepieciešamības gadījumā pavēlēt arī civilajai pārvaldei, jo to rīkojumi šajos jautājumos bija prioritārāki par reihskomisāru rīkojumiem. Īpaši ir atzīmēts, ka A. Hitlers vienotu ekonomikas vadība operāciju zonā un politiskās pārvaldes zonā ir uzticējis reihsmaršalam H. Gēringam, kas šo uzdevumu savukārt ir nodevis *Wehrwirtschaft- und Rüstungsamt* šefam.

1.2. Sākotnējāekonomiskā izmantošana

Tūlīt pēc vērmahta veiksmīgiem iekarojumiem noteiktas zemes daļas robežās, militārās okupācijas iestādes uzsāka savu darbību. Gandrīz tūlīt pa pēdām kaujas vienībām nāca apzināšanas un nodrošināšanas vienības (*Erkundungs- und Sicherungstruppen*), kas atradās Saimniecības štābs Austrumi (*Wirtschaftsstaab Ost*) pakļautībā, kā arī SD vienības. Lauka un vietas komandantūras (*Feld- und Ortskommandanturen*) sāka ar okupācijas režīma izveidošanu – atceļot padomju likumdošanu, likvidēja lielāko daļu no valsts un sabiedriskajām iestādēm, un pakļāva iedzīvotājus stingram reglamentam. Pirmās vācu okupācijas institūcijas, kas Latvijā realizēja kādas uz ekonomikas politiku attiecināmas darbības bija vērmahts t.i., armijas grupa Ziemeļi un tā pakļautībā esošais Saimniecības inspekcija Ziemeļi (*Wirtschaftsinpektion Nord - Wi In Nord*), kas darbojās Latvijas teritorijā laikā no 1941. gada 28. jūnija līdz 1. septembrim. Tā darbības principi bija ļoti vienkārši – lokalizēt un savākt Zaļajā mapē un Četrģadu plānā kā prioritārus uzskaitītos produktus un izejvielas.

Saskaņā ar Gēringa 1941. gada 27. augusta pavēli¹³³ vērmahta līdz tam pieņemtie lēmumi paliek spēkā, kā arī tā uzdevums ir sagatavot pārejas darbus un daļēji arī personālu. Bez tam vērmahta daļas un pārstāvji jebkurā gadījumā saglabā tiesības veikt izšķirošo lēmuma pieņemšanu izejvielu vai resursu ieguves ziņā. Neskaidrību gadījumā iespēju šādu

---

¹³³ LVVA, P70. f., 5. apr., 7. l., 52. - 53. lp.

lēmumu pieņemt patur arī H. Gērings personiski. Praktiski tas nozīmēja, ka ar 1941. gada 1. septembri *Wi In Nord* zaudē savu kompetenci pār Latvijas teritoriju un nodod to bruņojuma vienībām (*Rüstungskommandos*), kas pakļauti Bruņojuma inspekcijai Austrumi (*Rüstungsinspektion Ost - Rü In Ost*), t.i., Ostlandes izmantošana militārās ekonomikas labā, kā arī izejvielu apzināšana, pārņemšana un transportēšana pēc *Wi St Ost* norādījumiem ar 01.09.41 pārņem *Rü In Ost*, kas ar vērmahta virspavēlniecības pavēli ir nošķirta no *Wi In Nord* un pakļaujama vērmahta pārstāvim Austrumzemē¹³⁴. Līdz ar to arī laikā pēc formālas varas nodošanas civilajām institūcijām Ostlandē, vērmahta institūcijas saglabā ietekmi ekonomiska rakstura jautājumu pieņemšanā.

Vācu saimnieciskās politikas prioritārais uzdevums bija padomju ekonomiskā potenciāla izmantošana vācu karaspēka un reiha vajadzībām. Šajā apsvērumā izpaudās arī *Wirtschaftsstab Ost* galvenā funkcija – vēl cīņu laikā organizēt ekonomiski nozīmīgo objektu savākšanu un organizēt to tālāku apzināšanu – sagatavošanu savākšanai - okupētajās teritorijās. Okupētajās teritorijās funkcionējošās iestādes darbojās vērmahta uzdevumā un pēc tā pavēlēm.

Faktiski šis uzstādījums visu okupācijas laiku dominēja pār *Wirtschaftsstab Ost* darbību, kura pakļautībā esošās iestādes centās apzināt un nosūtīt uz Vāciju visus kara rūpniecībai derīgos izejvielu krājumus un citus noderīgus produktus vai izstrādājumus. Sekojot šādai politikai, kas iezīmē divus preču kustības virzienus – uz fronti un uz Vāciju – palielināja *Wirtschaftsstab Ost* nozīmi, bet tai pat laikā apgrūtināja raitu šī uzdevuma izpildi.

Jāatzīmē, ka kaujas grupām un tām sekojošajām vienībām tika dots uzdevums kauju gaitās pēc iespējas sargāt rūpniecības uzņēmumus, lai tie nonāktu vācu rokās pēc iespējas neskarti. Modernāk aprīkotas rūpnīcas tika evakuētas uz Vāciju.

Prioritārs uzdevums saimnieciskajā politikā bija lauksaimniecības produktu uzskaitē. Padomju Savienībā ienākošās vienības tūlīt pārņēma savā kontrolē visus atrastos lauksaimniecības produktus. Iedzīvotājiem piekļuve šiem krājumiem tika liegta. Līdz ar pieprasījumu apgādāt frontes vienības, sākās arī pārtikas sūtījumi uz Vāciju.

Iespējams, ka šāda politika, var precīzāk – tās neesamība un tikai strikta sekošana pāris lakoniskām vadlīnijām, būtu bijis arī viss, kas ir nepieciešams, lai vācu kara ekonomika spētu veiksmīgi funkcionēt līdz uzvarošām kara beigām, ja tās pienāktu 1941. gada beigās vai 1942. gada sākumā.

---

¹³⁴LVVA, P70. f., 5. apr., 7. l., 66. lp.

Tomēr 1941/42. gada ziema un laiks līdz 1943. gada vasarai, saturēja pagriezienu 2. pasaule kara gaitā un līdz ar vācu armijas apstāšanos pie Maskavas, karš pieņēma ilgstošas parādības stāvokli. ASV iestāšanās karā 1941. gada decembrī bija masīvs papildinājums sabiedrotajiem, kuri tikai nostiprinājās un būtiski pasliktināja Ass valstu stāvokli. Tas nozīmēja, ka Vācijai no īslaicīgas savu militāro spēku pielietošanas vajadzēja pārorientēties uz ilgstošu karadarbību ar lieliem resursu patēriņiem.

1941. gada beigās vajadzība pēc ieročiem un munīcijas pārsniedza iespējas tos saražot. Eventuālais produkcijas ražošanas paplašinājums bija apgrūtināts pateicoties kara ekonomikas organizācijai, bet vislielākā mērā dēļ darbaspēka trūkumu, kuru vēl vairāk saasināja pieaugošais iesaukums vērmahtā. Pārsniegtas tika arī pārtikas saražošanas un piegādes iespējas, kas lika 1942. gada aprīlī samazināt reiha vāciešiem pārtikas normas.

Staļingradas kauja iezīmēja pagriezienu punktu un ar to arī aprāvās vācu ofensīvas spēks visā austrumu frontē. Reizē tas iezīmēja arī citu parādību – Sarkanās Armijas militāro spēju un militārās ražošanas kapacitātes pieaugumu un pārsvaru pār Vācu militāro rūpniecību. Tas noveda pie tā, ka tā spēja ne tikai atsist pēdējo lielo vācu ofensīvu 1943. gada jūlija sākumā pie Kurskas, bet arī atkarot daļu no savas teritorijas.

Sakāve iezīmējās arī citās frontēs. Ziemeļāfrikā karojošās vācu-itāļu vienības pēc sabiedroto desanta Kasablankā, Alžīrijā un Tunisā 1942. gada novembrī, atradās bezizejas situācijā un 1943. gada maijā bija spiestas kapitulēt. Arī Atlantijas okeāna kampaņa nonāca grūtībās, jo jaunie sabiedroto pretzemūdeņu pasākumi izrādījās ļoti efektīvi. Daudz postošāki bija kļuvuši arī sabiedroto īstenotais gaisa karš, kas tika vērsts pret industriālajiem apgabaliem un apdzīvotajām vietām. Visi šie apstākļi radīja arī nepieciešamos taktiskos priekšnoteikumus, kas lika vērmahta vadībai rēķināties ar iespējamo sabiedroto desantu Rietumeiropā. Līdz ar to bija jāievieš kardinālas izmaiņas kara vešanas taktikā – stratēģiskā aizsardzība.

Jau 1942. gada sākumā vadošās vācu politiskās un militārās aprindas, saredzot Zibenskara (*Blitzkrieg*) stratēģijas beigas, domāja kā atkal atgūt iniciatīvu kara vešanā – lielā mērā tas izpaudās kā visu iespējamo un pieejamo materiālo un cilvēkresursu mobilizācija militārās rūpniecības kapacitātes celšanai. Tas paredzēja ieviest augstākas pakāpes centralizāciju lēmumu pieņemšanas procesā plānošanas, vadības un kontroles jomās un tiešāk iesaistīt vadošos bruņojuma ražošanas koncernu pārstāvjus. Tam vajadzēja pārvarēt līdzšinējos šķēršļus un nodrošināt „totālo karu”.

Institucionāli reformas izpaudās Reiha Bruņojuma un Munīcijas ministrijas reorganizācijā, kuras vadībā 1942. gada februārī pēc Frica Todta (*Fritz Todt*) nāves tika

iecelts Alberts Špērs¹³⁵. Ar 1942. gada 22. aprīļa H. Gēringa pavēli¹³⁶ Četr gadu plāna ietvaros tika izveidota Centrālā Plānošana (*Zentrale Planung*). Centrālās Plānošanas, kuras vadību ar augšminēto apvēli uzticēja A. Špēram, galvenā būtība bija uzraudzīt un pastiprināt vācu ietekmes sfērā esošo industriālo resursu izmantošana, lai nodrošinātu efektīvu izejvielu patēriņu vācu militārajai rūpniecībai, kā arī visdažādākās bruņojuma produkcijas ražošanu; tālāka vērmahta un reiha apgādāšana ar pārtikas produktiem. Augšminētā pavēle būtībā nodeva Centrālās Plānošanas kompetencē kara ekonomikai svarīgu pamatjautājumu izlemšanu, jo praktiskā līmenī pavēle pilnvaroja veikt stratēģiski svarīgu izejvielu pārdali un ieguves koriģēšanu, saskaņot vispārējās ekonomikas prasības un plānot tās attīstību. Centrālā Plānošana kļuva par jaunu varas centru nacistiskajā ekonomikā, kas tiešā un netiešā veidā ietekmēja arī ekonomisko politiku Ostlandē un līdz ar to arī Latvijā. 1942. gada 20. oktobrī Centrālā Plānošana izsūtīja visiem vācu varas pārstāvjiem okupētajos Austrumu apgabalos informācijas pieprasījumu un norādījumus¹³⁷ tālākai sadarbībai ekonomisko jautājumu risinājumā, tādējādi apliecinot savu statusu kā vienam no politikas pamatlīniju noteicējiem. Bez tam, visos augšminētajos punktos okupētajiem Austrumu apgabaliem, kā izejvielu krātuvei, tika atvēlēta svarīga loma.

Tomēr jaunajos apstākļos līdz šim vērmahta īstenotā un augstākās Vācijas vadības atbalstītā nesaudzīgā patēriņa politika vairs nebija derīga, jo tā atsvešināja okupēto teritoriju iedzīvotājus un ar laiku pat radīja pretestību. Bija nepieciešams vietējo iedzīvotāju atbalsts, kuru civilajai pārvaldei vajadzēja nodrošināt.

Latvijas iedzīvotāju nesen pārdzīvotā Padomju Savienības okupācija un tās atstātās pēdās Latvijas sociālpolitiskajā un ekonomiskajā vidē, vācu okupācijas iestādēm bija iedevušas vienkāršu un, kā liecina dokumenti, labi zināmu atslēgu uz latviešu lojalitāti – pirmspadomju okupācijas sociālekonomisko attiecību atjaunošanu. Tomēr tas bija solis, uz kuru nebija gatava ne augstākā reiha vadība, ne arī vērmahta pārstāvji. Līdz ar to Okupēto Austrumu apgabalu ministrija un reihskomisāri ar savu politisko uzdevumu atradās sarežģītā situācijā – Berlīne prasīja politiskā darba rezultātus, bet vērmahts un Četr gadu plāns nodeva pilnu kontroli pār efektīvāko līdzekli to sasniegšanai – ekonomiku.

---

¹³⁵ Naasner W. (1994) Neue machtzentren in der deutschen Kriegswirtschaft 1942 – 1945: die Wirtschaftsorganisation der SS, das Amt des Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz und das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition, Reichministerium für Rüstung und Kriegsproduktion im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. Boppard am Rhein: Boldt, 1994.S. 163.

¹³⁶A0955-D-LVVA-A0021-/18/- P-69. f. 1a apr. 3. liet 1/8., 5, C 12.

¹³⁷Turpat.

Latvijas iedzīvotāju nesēn pārdzīvotā Padomju Savienības okupācija un tās atstātās pēdās Latvijas sociālpolitiskajā un ekonomiskajā vidē, vācu okupācijas iestādēm bija iedevušas vienkāršu un, kā liecina dokumenti, labi zināmu atslēgu uz latviešu lojalitāti – pirmspadomju okupācijas sociālekonomisko attiecību atjaunošanu. Tomēr tas bija solis, uz kuru nebija gatava ne augstākā reihā vadība, ne arī vērmahta pārstāvji. Līdz ar to Okupēto Austrumu apgabalu ministrija un reihskomisāri ar savu politisko uzdevumu atradās sarežģītā situācijā – Berlīne prasīja politiskā darba rezultātus, bet vērmahts un Četrgadņu plāns nedeva pilnu kontroli pār efektīvāko līdzekli to sasniegšanai – ekonomiku.

1.3. Apdzīvotības struktūra Latvijas ģenerālapgabalā 1941. gadā

Latvija administratīvi bija sadalīta galvaspilsētā Rīgā un piecos administratīvos novados, kurus savukārt veidoja 19 apriņķi.

Tabula nr. 1 (skat. pielikumu) demonstrē Latvijas apdzīvotību 1941. gada augustā, administratīvās vienības sakārtojot aritmētiskā secībā atbilstoši to iedzīvotāju skaitam.

1941. gada jūlija beigās un augustā veiktā iedzīvotāju reģistrācija liecina, ka valstī kopumā ir 1 795 997 cilvēki, no kuriem pilsētās dzīvo 554 906, bet laukos 1 241 091 cilvēku.

Ne tikai lauku apdzīvotība ir vairāk nekā divreiz lielāka nekā pilsētu, tostarp Daugavpils un Jelgavas novadam esot iedzīvotāju skaita ziņā lielākām administratīvām vienībām nekā galvaspilsēta Rīga, bet arī atlikušais pilsētnieku skaits būtībā ir izvietots dažās lielākajās Latvijas pilsētās.

Tabula nr. 2., Iedzīvotāju skaits pilsētās 1941. gadā¹³⁸

Nr.	Pilsēta	Iedzīvotāju skaits
1.	Rīga	301 391
2.	Liepāja (Liepājas novads)	45 982
3.	Jelgava (Jelgavas novads)	28 908
4.	Daugavpils (Daugavpils novads)	24 227
5.	Ventspils (Liepājas novads)	13 226

¹³⁸ Statistikas biļetens Latvijas ģenerālapgabalam. Rīga: Latvijas Statistikas pārvalde. 1943.99.- 105. lpp.

6.	Valmiera (Valmieras novads)	8009
7.	Cēsis (Valmieras novads)	8007
8.	Rēzekne (Daugavpils novads)	7994
9.	Tukums (Jelgavas novads)	6391
10.	Kuldīga (Liepājas novads)	5427

Tabula nr. 2 attēlo desmit lielākās Latvijas pilsētas pēc iedzīvotāju skaita 1941. gada augustā. Desmit lielākajās dzīvo 449 562 cilvēku jeb 81% no visa pilsētnieku skaita. No šī skaita savukārt 301 391 jeb 67% dzīvo Rīgā.

Lauku apdzīvotība savukārt uzrāda salīdzinoši vienmērīgāku sadalījumu pa apriņķiem un attiecīgi pagastiem. Šajā kontekstā jāizceļ Latgale, t.i., Daugavpils novads, kurā praktiski visos pagastos iedzīvotāju skaits svārstās no četriem līdz desmit tūkstošiem iedzīvotāju. Salīdzinājumam Talsu pilsētā tai pat laikā ir 3,3 tūkstoši, bet Bauskā – 3,7 tūkstoši iedzīvotāju.

Šāds Latvijas ģenerālapgabala apdzīvotības raksturs vācu okupācijas varas lauksaimniecības politikai piešķir izteiktu sociālu un līdz ar to arī politisku dimensiju un ļauj arī kritiskāk vērtēt

1.4. Īpašumu statuss Latvijas ģenerālapgabalā

Pirms iztirzāt vācu okupācijas varas ekonomisko politiku Latvijā ir svarīgi norādīt uz vēl kādu aspektu, kas ir vienojošais elements visiem minētās ekonomiskās politikas problēmām, kā arī padara ekonomisko politiku Ostlandē unikālu iepretim citām vācu 2. Pasaules karā okupētajām teritorijām. Šāds aspekts ir īpašumu statuss, un tas ieņem prominentu lomu gan lauksaimniecībā, gan rūpniecībā un tirdzniecībā.

Padomju varas veiktā nacionalizācija radīja situāciju, kurā vāciešiem ienākot Latvijā visa ražojošā rūpniecība un zeme bija valsts īpašums. Šis fakts radīja citur Eiropā nebijušu situāciju un deva vācu okupācijas varai politisko handikapu attiecībās ar vietējiem iedzīvotājiem. Sabiedrība *apriori* pieņēma, ka nacionalizācija ir pretrunā ar nacionālsociālistisko ideoloģiju un sagaidīja ātru šī jautājuma risinājumu, kas arī tika solīts.

Te gan jāatzīmē, ka, attiecībā uz īpašumiem kara apstākļos ir maz atšķirības starp Vāciju un Padomju Savienību. Piemēram okupētajā Polijas Ģenerālgubernatūrā vācieši rīkojās līdzīgi kā Padomju Savienība Baltijas valstīs.

1940. gada 24. septembrī viss bijušās Polijas valsts īpašums tika pasludināts Ģenerālgubernatūras īpašumu¹³⁹, turklāt tas tika izdarīts, tā, ka tika pārņemts tikai īpašums, nevis saistības, kas ar šo īpašumu ir saistītas, piemēram, parādi.¹⁴⁰ Tikai 1942. gadā ierobežotā apmērā (okupācijas iestāžu pašu noteikts) valsts vāciešiem, tautas vāciešiem, kā arī uzņēmumiem, kuros minētās izcelsmes grupas personām piederēja vairāk par 50% īpašumtiesību daļu, tika izmaksātas naudas kompensācijas¹⁴¹.

Ja teorētiski vēl var saprast, ka okupētas valsts īpašums pāriet okupējošā spēka kontrolē un īpašumā, tad vācieši gāja vēl tālāk. Ar 1940. gada 24. janvāra „Rīkojumu par privātīpašuma pārņemšanu Ģenerālgubernatūrā”¹⁴² tika radīti apstākļi, lai okupācijas vara varētu (un tas arī tika darīts) konfiscēt jebkuru īpašumu, jo kara apstākļos pamatojumi „kopēja labuma uzdevumu izpildei” (*zur Erfüllung gemeinnütziger Aufgaben*), „valsts aizsardzības interesēs” (*Interessen der Reichsverteidigung*) un „kara saimniecības vajadzībām” (*Erfordernissen der Kriegswirtschaft*) var tikt attiecināti uz praktiski jebko. Vienīgā īpašumu grupa, ko nevarēja atņemt, ir personiskai lietošanai paredzētie kustamie priekšmeti, piemēram, zobu birste.

---

¹³⁹ Greber B. Staatliche Wirtschaftslenkung in den besetzten und annektierten Ostgebieten während des Zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der treuhänderischen Verwaltung von Unternehmungen und der Ostgesellschaften... S. 72.

¹⁴⁰ Turpat.

¹⁴¹ Turpat. S. 74.

¹⁴² Turpat. S. 75.

2. Lauksaimniecība Latvijas ģenerālapgabalā

Lauksaimniecības uzdevums vācu varai bija skaidrs un konkrēts. 1941. gada 27. jūlijā reihsmaršals Hermans Gērings, pamatojoties uz A. Hitlera rīkojumu par saimniecību jauniegūtajos austrumu apgabalos, izdod noteikumus¹⁴³, kuros definē prioritāros t.i., vācu kara ekonomikai būtiskākos uzdevumus - resursu ieguvī. Prioritārie resursi ir – graudi, eļļu saturoši augi (lini, vīķi, zirņi), nafta un vieglie metāli¹⁴⁴. Šie noteikumi attiecās uz visu Vācijas okupēto teritoriju uz austrumiem no tās robežas – tiklab Ukrainu, kā arī uz Baltijas valstīm, t.i., Ostlandes reihskomisariātu.

Tā kā Latvijā neieguva ne naftu, ne vieglos metālus, vācu okupācijas vara šeit galvenokārt redzēja bāzi un resursus lauksaimniecības produkcijas iegūšanai, H. Gēringa noteikumos minēto produktu ieguvī izvirzot kā prioritāti.

Līdzšinējā historiogrāfija, kas skatījusi lauksaimniecību Latvijas ģenerālapgabala, piemēram, H. Stroda, A. Zundas un A. Aizsilnieka darbi, to ir aplūkojuši tikai kā vācu okupācijas iestāžu kompetences lietu, t.i., kā kopējās okupācijas politikas sastāvdaļu, kurā latvieši ir tikai strādnieku - izpildītāju lomās, produkti ir savākti un pie tam daudz, bet nav veikta visaptveroša lauksaimniecības kvantitatīvo datu analīze, kas palīdzētu noteikt vai īstermiņa mērķu ietvaros lauksaimniecība savu uzdevumu ir izpildījusi – apgādājusi vācu armiju ar pārtiku.

Tāpat nav skaidrs kā šo mērķu sasniegšanā iesaistījās vietējās institūcijas un iedzīvotāji.

Visu okupācijas laiku un līdz ar Latvijas Zemes pašpārvaldes izveidošanu 1942. gada vasarā kā tās daļa pastāvēja Lauksaimniecības ģenerāldirekcija (pēcāk uz brīdi pārtopot par Saimniecības ģenerāldirekcijas Lauksaimniecības galveno direkciju) un tādejādi esot latviešu vadītai institūcijai, kas piedalījās lauksaimniecības politikā. Līdz šim nav atbildēts jautājums par tās uzdevumiem, mērķiem un darbības rezultātiem.

Tāpat lauksaimniecības kontekstā nav pētīta zemnieku faktiskā sadarbība ar okupācijas režīmu, nododot savu saražoto produkciju un nodrošinot ražas kvantitatīvos rādītājus, kuras analīzes rezultāti liecina par zemnieku labprātības līmeni sadarbībā ar okupācijas varu. Ražas apjoma kritums un vācu attieksme pret zemniekiem ražas savākšanas laikā, ļauj spriest vai vācu okupantu priekšstats par zemniekiem kā lojālāko sabiedrības daļu ir pamatots, kā arī vai pašas vācu iestādes šādu priekšstatu ņēma vērā.

---

¹⁴³ BA-B 90/444 S. 2.

¹⁴⁴ Turpat.

Atskaites punkts lauksaimniecības politikas novērtējumam un raksturojumam ir ikgadējās ražas lielums, t.i., jo tā ir lielāka, jo veiksmīgāk ir izpildīts politiskās vadības dotais uzdevums. Ražas lielums savukārt ir tiešā veidā atkarīgs no vairākiem aspektiem – sociālās sfēras, ekonomikas, politikas, kā arī klimata. Ja klimata apstākļi objektīvu iemeslu dēļ ir neatkarīgi no okupācijas varas gribas, tad trīs pirmie aspekti pilnā mērā atradās tās kontrolē.

Ar sociālo jomu lauksaimniecības kontekstā tiek saprasti visi jautājumi, kas attiecas uz lauksaimniecībā strādājošo darbaspēku. Ekonomikas aspekts sevī ietver nozares nodrošinājumu ar nepieciešamajām izejvielām un plānošanu, bet politika savukārt ir lauksaimniecības ražošanas procesā iesaistīto jebkāda veida motivēšana produktīvākam darbam.

Līdz ar to, vācu okupācijas varas lauksaimniecības politika ir viss, ko vācu civilā pārvalde mērķtiecīgi darīja trīs minēto jomu ietvaros ar nolūku kāpināt ražu. Identificējot šos aspektus un izvērtējot to ietekmi uz ražu, var spriest arī par pašas lauksaimniecības politikas veiksmēm un neveiksmēm.

2.1. Lauksaimniecības ģenerāldirekcija

Lauksaimniecības ģenerāldirekcija, līdzīgi citām sava statusa iestādēm, darbojās vācu civilās okupācijas pārvaldes kontrolē un bija tieši pakļauta Ģenerālkomisāram Rīgā, kurš pats iecēla ģenerāldirekcijas vadītājus. Lauksaimniecības ģenerāldirekcija bija tiešais vācu okupācijas administrācijas partneris lauksaimniecības politikas izpildē.

No latviešu puses dažādo ģenerāldirekciju darba vadību organizēja 1942. gada sākumā nodibinātā ģenerāldirektoru padome, kuras priekšsēdētājs bija Iekšlietu ģenerāldirektors O. Dankers. Viņa uzdevums bija informēt un saskaņot ar ģenerālkomisāru dažādo ģenerāldirekciju darbību un izdotos normatīvos aktus.

Būtībā Lauksaimniecības ģenerāldirekcija darbību uzsāka 1941. gada jūlijā un kā atsevišķa ģenerāldirekcija darbojās līdz 1942. gada maijam, kad to pievienoja jaunizveidotajai Saimniecības ģenerāldirekcijai un izmainīja nosaukumu uz Saimniecības ģenerāldirekcijas Lauksaimniecības galveno direkciju. Šādu nosaukumu tā saglabāja līdz 1944. gada martam, kad to atkal pārdēvēja par Lauksaimniecības ģenerāldirekciju. Ģenerāldirekcija beidza pastāvēt 1944. gada oktobrī līdz ar Rīgas nonākšanu padomju okupantu kontrolē.

Lauksaimniecības ģenerāldirekcija sastāvēja no Vispārējās daļas, Veterinārās pārvaldes, Zemes ierīcības pārvaldes, Mērniecības pārvaldes, Kultūrtehnikas daļas, Zemes vērtēšanas daļas, Zemturības departamenta, Lauksaimniecības departamenta, Agronomiskās palīdzības daļas, Izmēģinājuma un pētījumu daļas, Mājkopības daļas, Skolu daļas, Zvejniecības un Zirgkopības daļa.

Pirmais Lauksaimniecības ģenerāldirektors bija Aleksandrs Ūuze, mērnieks pēc izglītības un atbilstošus amatus ieņēma jau K. Ulmaņa valdības laikā. Un, kā liecina algu saraksti, attiecīgo amatu turpināja ieņemt arī Padomju okupācijas laikā¹⁴⁵.

1942. gada 29. maijā A. Ūuzi amatā nomainīja Jānis Andersons, kuru, uzsverot J. Andersona praktisko pieredzi lauksaimnieciskās ražošanas uzraudzībā, vadībā un produkcijas novērtējumā, Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas vadītāja postenim¹⁴⁶ izvirzīja O. Dankers. 1942. gada 6. jūnijā J. Andersona kandidatūra saņem ģenerālkomisāra H. Drekslera piekrišanu¹⁴⁷.

J. Andersona CV¹⁴⁸ sniedz ieskatu viņa dzīves gājumā. J. Andersons ir dzimis 1902. gada 7. aprīlī Liepājas apriņķī lauksaimnieku ģimenē. 1921. gadā pabeidza Liepājas ģimnāziju un kara laikā uzturējies Krievijā. No 1921. līdz 1927. gadam, J. Andersons studēja Latvijas Universitātē un ieguva lauksaimnieka diplomu. No 1927. līdz 1930. gadam strādājis par apriņķa agronomu Madonas apriņķī. 1930. līdz 1931. gadam atradās Latvijas militārajā dienestā. Pēc tam līdz 1935. gadam bija apriņķa agronoms Jelgavā. 1935. gada 1. aprīlī J. Andersons kļuva par Lauksaimniecības kameras jaunatnes audzināšanas un Jauniešu darba nodaļas (*Jungscharenabteilung*) vadītāju, bet kopš 1937. gada pārņēma arī Lauksaimniecības tautas skolas (*Landwirtschaftliche Volksschule*) un tai pakļauto institūciju vadību. No 1939. gada marta līdz 1940. gada jūlijam strādāja kā inspektors, bet tad kā ģenerāldirektora vietas izpildītājs A/S „Bekona eksports”.

Pēc padomju okupācijas nodarbojies ar savas saimniecības apsaimniekošanu, bet pēc nacionalizācijas ar 1941. gada aprīli tika nozīmēts par zootehniķi Saldusliellopu savākšanas iecirknī. Pēc izvešanas akcijas 1941. gada 13. jūnijā slēpās, bet pēc vācu okupācijas tika nozīmēts par Gaļas centrāles (*Fleischzentrale*) vadītāja vietas izpildītāju un no 1941. gada 12. novembra par Rīgas gaļas fabrikas direktoru.

Jāatzīmē, ka 1935. un 1936. gadā bijis Vācijā un piedalījies reiha zemnieku dienās (*Reichsbauerntagen*) Goslārē (Goslar).

¹⁴⁵LVVA, P-990. f. 5. apr. 13.l. – 22. lpp.

¹⁴⁶LVVA, P-69. f. apr. 1a. 24.l. 2. lpp.

¹⁴⁷Turpat. 10. lpp.

¹⁴⁸Turpat. 3. lpp.

Lai arī no īsā dzīves gājuma izklāsta šķiet, ka J. Andersons ir profesionāli piemērots vadītājs augstajam administratīvajam postenim, neapšaubot viņa profesionālās kvalitātes, tomēr jānorāda, ka vadītāju nomaiņa nav saistāma ar to profesionālajām spējām, bet gan ar vāciešu izpratni par sev labvēlīgas latviešu pašpārvaldes uzbūvēšanu. Šādas izpratnes ietvaros, kas atspoguļojas reihskomisariāta vēstulē ģenerālkomisāram 1942. gada 2. februārī¹⁴⁹, vecie vadītāji, t.i., tādi, kas ir strādājuši atbildīgos amatos neatkarīgās Latvijas laikā, ir uzskatāmi par līdzatbildīgiem brīvvalsts „kļūdainajā kursā” un līdz ar to nav uzticami. Ģenerāldirekcijas vadības uzticēšana nosacīti „jaunam” vadītājam savukārt dod iespēju atbilstīgās vācu civilās pārvaldes nodaļas vadītājam ar to veidot ciešākas un koleģiālākas attiecības un reizē arī vieglāk manipulēt. Tas attiecās ne tikai uz lauksaimniecību, bet atbilda arī vispārējām pārvaldes vadlīnijām Latvijas ģenerālapgabala¹⁵⁰.

Jāatzīmē arī, ka nekas neliecina, ka pēc atcelšanas no amata pret A. Ūzi tiktu vērstas kādas represijas, gluži otrādi – viņš ieņēma Ostlandes Kooperatīvu savienības (Genossenschaftsverband Ostland) Savienības direktora (Verbanddirektor) posteni, kas bija zemāka ranga administratīvs darbs tiešā vāciešu vadībā.

Kādi tad bija lauksaimniecības ģenerāldirekcijas uzdevumi? Lauksaimniecības ģenerāldirekcija pārzināja, t.i., strādāja ar jautājumiem attiecībā uz zemes un ūdens resursu izmantošanu, zemes ierīcību un meliorāciju, veterinārā dienesta darbību, izmēģinājumu staciju un lauksaimniecības mācību iestāžu darbību. Būtībā to varētu nosaukt par izpildvaru, kas saņēma norādījumus no ģenerālkomisāra par sasniedzamo mērķi, un gādāja par tā realizāciju.

Tas tika realizēts ar regulāru apkārtrakstu palīdzību, kas bija reizē informatīvi, kā arī pienākumus uzliekoši. Piemēram, tie informēja par prasību pielietot jaunu metodi dabisko kūtsmēsļu uzglabāšanā¹⁵¹, aicināja zemniekus aktīvāk audzēt noteiktu laukaugu kultūras, piemēram, prioritāros linus vai deficīta tabaku, pretī solot apgādāt ar tikpat deficītajiem minerālmēsliem uc.

Apkārtrakstus regulāri, vismaz reizi mēnesī saņēma apriņķa vecākais agronoms, kurš arī ir atbildīgais par lauksaimniecības ģenerāldirekcijas rīkojumu un norādījumu izpildi. Viņa padotība atradās attiecīgā apriņķa agronomiskās palīdzības darbinieki.

---

¹⁴⁹LVVA, P 69. f. 1a. apr. 20.l. 13. lpp.

¹⁵⁰Turpat.

¹⁵¹LVVA, P-990. f.1. apr. 13. l. 20. lpp.

Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas darbinieku skaits visu kara laiku svārstījās ap 1700 darbiniekiem, t.i., Rīgā, un reģionos kopā. Piemēram, 1943. gada maijā¹⁵², Rīgā strādāja 520 darbinieku, bet reģionos – 1203, kopā tātad 1723 darbinieku. No tiem sievietes - 411, bet vīrieši 1312. Skaitliski vislielākā personāla daļa attiecināma uz Agronomiskās palīdzības daļu – 449 darbinieki.¹⁵³

Jāatzīmē, ka, lai arī kara laikā notika direkcijas darbinieku sastāva izmaiņas, nav pamata apgalvot, ka Lauksaimniecības ģenerāldirekcija tiktu saformēta no jauna. Kā liecina Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas Vispārējās pārvaldes darbinieku saraksts, no 75 darbiniekiem (dati par 1941. gada novembri¹⁵⁴) mazāk par gadu valsts pārvaldē bija nostrādājuši tikai 9 darbinieki, starp kuriem bija viens sētnieks, četri šoferi, divas praktikantes grāmatvedībā, sekretārs referents un salīdzinoši augstāku posteni ieņemošs grāmatvedis revidents¹⁵⁵. Pretstatā stāžs virs 10 gadiem bija 42 darbiniekiem, no kuriem 15 darbiniekiem stāžs pārsniedza 20 gadus¹⁵⁶ un kas visi strādāja Administratīvi saimnieciskajā daļā vai grāmatvedībā. Līdzīga situācija ir novērojama arī pārējās ģenerāldirekcijas struktūrvienībās.

Salīdzinot Galvenās lauksaimniecības pārvaldes (Izveidota padomju okupācijas rezultātā) algu sarakstu¹⁵⁷ ar Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas darbinieku sarakstu, jāsecina, ka arī šajā kontekstā izmaiņu praktiski nav - ir tā pati institūcija, tikai ar citu nosaukumu un atbilstošos amatus ieņem tie paši cilvēki.

Tāpat jāatzīmē, ka Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas darbinieki jutās salīdzinoši brīvi attiecībā uz saviem pienākumiem un savu dienestu valsts, t.i., okupācijas režīma pārvaldē. Piemēram, Iekšlietu ģenerāldirekcija ziņo Saimniecības ģenerāldirekcijai 1942. gada 2. oktobrī, ka ir saņemtas vairākas sūdzības par to, ka darbinieki kavē darbu, priekšlaicīgi to atstāj un tā laikā kārtu savas personīgās lietas¹⁵⁸. Par kuriozu, bet reizē arī skumju gadījumu ziņo Administratīvās daļas vecākais referents Fr. Telemanis 1942. gada 11. novembrī – koridoros uznesto malku darbinieki „paņem un noslēpj”¹⁵⁹ tādējādi netieši norādot uz to, ka direkcijas darbinieki zog malku. Malka pilsētās, bet, jo īpaši no lauku rajoniem izolētajā Rīgas centrā, bija deficīta prece transporta un degvielas trūkuma dēļ. Šāda

---

¹⁵² LVVA, P-990. f. 2. apr. 19. l. 4. lpp.

¹⁵³ Turpat.

¹⁵⁴ LVVA, P-990. f. 1. apr. 29. l. 6. 7. lpp

¹⁵⁵ Turpat.

¹⁵⁶ Turpat.

¹⁵⁷ LVVA, P-990. f. 5. apr. 13. l. 13. 22. lpp.

¹⁵⁸ LVVA, P-990. f. 1. apr. 1. 13.l. 204. lpp

¹⁵⁹ Turpat. 205. lpp.

avotu sniegtā informācija ir krasā pretrunā ar, piemēram, padomju historiogrāfija novērojamo tendenci uzsvērt stingro darba režīmu, pagarinātu darba dienu esamību, atvaļinājuma neesamību uc¹⁶⁰.

Darbinieki saņēma sociālās garantijas, bet augstākā ranga darbinieki arī ievērojamas algas. Piemēram, ģenerāldirekcijas direktors J. Andersons saņēma 640 reihsmarkas¹⁶¹, bet viņam pakļauto departamentu vadītāji - 540 reihsmarkas¹⁶² lielu algu mēnesī. Uz Ziemassvētkiem visiem darbiniekiem tika izmaksātas prēmijas 25 reihsmarku apmērā¹⁶³, tāpat tika dāsni apmaksātas virsstundas – pielikums pie algas sasniedza no 25% līdz 50% papildus standarta izpeļņai par dienu¹⁶⁴.

Apstākļos, kad iespējas veikalos ko nopirkt bija ierobežotas, ne mazāk izdevīgas bija materiālās piemaksas, kas nāca komplektā ar ieņemamo amatu. Piemēram, Stendes selekcijas stacijas vadītāja atalgojumu veidoja 170 reihsmarku alga, kā arī 3 l piena dienā, dienesta dzīvoklis par brīvu, 25 kg zirņu, 100 kg kviešu, 400 kg rudzu, 250 kg miežu gadā, kā arī ¼ ha kartupeļu un 1/8 ha zemes sakņu audzēšanai¹⁶⁵.

Zeme tika piešķirta arī citu Lauksaimniecības ģenerāldirekcijai pakļauto valsts saimniecību un citu institūciju augstāka ranga darbiniekiem (pārziņiem, administratīvajiem darbiniekiem, grāmatvežiem uc.)¹⁶⁶. Šādam solim bija vairāki ieguvumi – tie ne tikai deva iespēju kara apstākļos pašam sevi apgādāt ar pārtikas precēm, bet arī – uzrādot, ka atvaļinājuma laikā tiek plānots apstrādāt sev piederošu zemi – atbrīvoties no obligātajiem palīdzības darbiem lauksaimniecībā.

Liecības par biežiem attaisnojumiem un Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas darbinieku atbrīvošanu no obligātajiem sabiedriskajiem darbiem – cukurbiešu ravēšana utt. - liek domāt, ka šie darbi, t.i., pienākumi īpaši nopietni darbinieku vidū netika uztverti.

Darbinieku lietas un ar tām saistītie dokumenti satur plašas norādes par to, kādi darbinieki ir atbrīvojami no lauku darbiem – tulkotāji, mašīnrakstītāji, grāmatveži, kancelejas pārziņi, speciālisti, departamentu direktori uc. – kā arī satur lielu skaitu ārsta zīmju ar atbrīvojumiem¹⁶⁷. Saimniecības ģenerāldirekcija, kura pārraudzīja visu direkciju

---

¹⁶⁰ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.-1945.): [rakstu krājums /Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Vēstures institūts; [sarakstījuši Ē. Žagars, V. Savčenko, E. Blūmfelds ... [u.c.]; redkolēģija: atbildīgais redaktors - V. Samsons]. Rīga: Zinātne, 1966. 223. lpp.

¹⁶¹ LVVA, P-990.f. 2. apr. 2. l.23. lpp

¹⁶² Turpat.

¹⁶³ LVVA, P-990.f. 1. apr. 14. l. 72. lpp

¹⁶⁴ LVVA, P-990.f. 1. apr. 13. l. 14. lpp.

¹⁶⁵ Turpat. 244. lpp.

¹⁶⁶ Turpat. 90. lpp.

¹⁶⁷ LVVA, P-990. f. 2. apr. 8. l. 237. lpp.

darbinieku dalību sabiedriskajos darbos bija spiesta pat izdot rīkojumu¹⁶⁸, kas noteica, ka par „slimniekiem” ir jāziņo īpaši un jāizveido atsevišķs saraksts, kā arī jāpaziņo, kad tie ir izveseļojušies.

Līdz ar to, piemēram, 1943. gadā obligātajos lauku darbos, kas tika organizēti divās maiņās (vasaras un rudens darbi), kopā piedalījās tikai 162 darbinieku, no kuriem 77 pa divām reizēm¹⁶⁹. Ja kopējais direkcijas darbinieku skaits ir ap 1700, tas nozīmē, ka mazāk kā katrs desmitais direkcijas darbinieks piedalījās obligātajos darbos. Tā kā pastāvēja iespēja darbu savā saimniecībā uzrādīt kā dalību obligātajos lauku darbos, ir pamats pieņemt, ka minēti 77 darbinieki, kas strādājuši abās maiņās, to visticamāk ir darījuši savos dārzos. Tas faktisko dalībnieku skaitu lauku darbos samazina vēl vairāk. Jāatzīmē, ka kopā ar Saimniecības ģenerāldirekcijas štatu tika prasīti 600 darbinieki¹⁷⁰.

Izvairīšanās no minētajiem sabiedriskajiem darbiem nebija tikai atsevišķu darbinieku ierēdnieciska nenovīdība, bet gan vadības līmenī atbalstīta prakse. Kara beigās tā ieguva arī patiesi humānu dimensiju, jo gādāja atbrīvojumus ne tikai no sabiedriskajiem darbiem, bet arī no iesaukšanas kara dienestā. Tā, piemēram, Lauksaimniecības galvenā direkcija vēstulē Saimniecības ģenerāldirektoram 1944. gada 4. februārī¹⁷¹, uzskaita iemeslus kāpēc rajonu agronomi nebūtu iesaucami kara dienestā – tie ir neaizvietojami sējas plāna sagatavošanā un izplatīšanā lauksaimniekiem, izpildes uzraudzībā, padomu sniegšanā, mazpazīstamo laukaugu kultūru popularizēšanā, piedalās nodevu aprēķināšanā un seko kā lauksaimnieki to izpilda. Jāatzīst, ka citu sabiedrības grupu starpā fakts, ka ierēdņi atbrīvoti no kara dienestu izsauca neapmierinātību¹⁷².

Tomēr ģenerāldirekcijas darbinieka statusam un ģenerāldirekcijas vadītāja aizbildniecībai, neraugoties uz jau minētajām priekšrocībām un nosacītu brīvību ikdienas darbos kara pirmajā pusē, bija savi limiti. Darbinieku kategorijas, kuras iepriekš baudīja imunitāti un tika klasificētas kā neatvietojamas, 1944. gada septembra sākuma tika „iesauktas karadienestā”¹⁷³. Diemžēl pētījuma laikā netika iegūta informācija par to, cik no ģenerāldirekcijas darbiniekiem tika iesaukti vācu bruņotajos formējumos.

1942. un 1943. gada mijā optimizācijas nolūkos pastāvēja plāns likvidēt lauksaimniecības ģenerāldirekciju kā Latvijas pašpārvaldes sastāvdaļu un iekļaut to

---

¹⁶⁸ Turpat. 314. lpp.

¹⁶⁹ Turpat. 343. lpp.

¹⁷⁰ Turpat. 177. lpp.

¹⁷¹ LVVA, P- 34.f. 2. apr., 5.l. 5. lpp.

¹⁷² LVVA, P-69., apr. 1a., liet. 11. 194. lpp.

¹⁷³ LVVA, P-990.f. 5. apr. 4. l. 7lpp

ģenerālkomisariāta sastāvā (kas daļēji jau tika realizēts, ģenerālkomisariāta darbiniekiem fiziski ievācoties ģenerāldirekcijas telpās Rīgā, Kalpaka iela 6, bet 1943. gada martā no šāda plāna atteicās.

Cēloņi idejai likvidēt lauksaimniecības ģenerāldirekciju meklējami apstākļi, ka daļa vācu civilās pārvaldes neredzēja tās darbībai praktisku jēgu. Kritiku par direkcijas darbu Ģenerālkomisārs izteica jau 1942. gada janvārī, norādot, ka no direkcijas darbiniekiem nav atbalsta un tie ir bez iniciatīvas¹⁷⁴. Vāciešus interesēja stabila ražošana un pedantiska ražas savākšana – plānus sējai izstrādāja un ražas savākšana jau tāpat notika ciešā vācu uzraudzībā.

Lai arī autoram neizdevās atrast avotos tiešas norādes uz to, kas tad lika vācu okupācijas varai atteikties no plāniem likvidēt Lauksaimniecības ģenerāldirekciju, jautājums par valodas lietojumu ģenerāldirekcijā un Latvijas ģenerālapgabalā kopumā ir jautājums par to, cik neizvietojamas bija latviešu iestādes un cik svarīgi bija latviešu darbinieki.

Vācu valodas zināšanas ne tuvu nebija izplatītas Lauksaimniecības direkcijas darbinieku vidū, it īpaši apriņķos. Kā liecina pieejamās darbinieku lietas¹⁷⁵, tad jebkādas svešvalodas zināšanas bija retums, vācu valodai jebkādā līmenī tomēr esot vairāk zināmai, nekā angļu, krievu, kā arī poļu valodai, kuru prata viena darbiniece no Daugavpils novada.

Līdz ar to jautājums, kas ir attiecināms uz vācu civilo pārvaldi Latvijas ģenerālapgabalā ne tikai saimniecības, bet visas politikas spektrā - vai vācieši varēja iztikt bez vietējo iedzīvotāju iesaistīšanas?

Ja neskaita dažus baltvāciešus, piemēram, H. Marnicu, kuri latviešu valodu prata, kopumā vācu okupācijas civilās pārvaldes darbinieki latviešu valodu neprata vai arī tikai iesācēja līmenī. Turklāt, kā atmiņās ir norādījis baltvācietis H. Vitroks, kurš pats runāja krieviski (1941. gadā sasniedzis 75 gadu vecumu viņš dēļ savām krievu valodas zināšanām tika nozīmēts par tulku vērmahtam) un prata arī igauņu valodu¹⁷⁶, tad valodu un vietējos apstākļus izpratošo vācbaltiešu koncentrēšana kādā iestādē (kā to darīja pats Vitroks), lai cik tas arī nebūtu loģiski okupācijas apstākļos Ostlandē, citās vācu iestādēs un paša Vācijā tika vērtēts ar neuzticību un aizdomām par „savējo (baltvāciešu – *aut.*) kliķes” veidošanu, t.i., atjaunošanu¹⁷⁷ un līdz ar to netika veicināta un pat kavēta.

¹⁷⁴ LVVA, P-69.f. 1a. apr. 1 a. 17. l. 346. lpp.

¹⁷⁵ LVVA, P-990. f. 5. apr. 4.l.1- 433. lpp

¹⁷⁶ Wittrock, H. (1979) *Kommissarischer Oberbürgermeister von Riga 1941 - 1944. Erinnerungen*. Lüneburg, Verlag Nordland-Druck GmbH, 1979. S 101.

¹⁷⁷ Turpat. S. 102.

Lauksaimniecības gadījumā valoda ir īpaši svarīga, jo praktiskā darba veicēji bija aptuveni 646 947 (skat. tabulu nr. 1) zemnieku. Līdz ar to tas, kā vācu civilā okupācijas pārvalde viņus pārliecinās strādāt cītīgi un ražīgi, bija atkarīgs no veida un valodas kādā viņus pārliecinās to darīt.

Cik izplatīta bija vācu valoda latviešu starpā? Reizē ar 1943. gada sākumā ģenerālkomisariāta veikto tautas skaitīšanu, tika vākta arī informācija par valodu prasmēm iedzīvotāju vidū¹⁷⁸.

Aptaujas anketā tika norādīts jautājums „Vai prot runāt vāciski?” t.i., saprasties ar kādu vācu valodā. Uz jautājumu tika prasīta atbilde – „jā” vai „nē”. Šādas aptaujas negatīvais aspekts ir fakts, ka valodas prasības līmenim ir daudz pakāpju, kurus šāda aptauja neuzrāda, līdz ar to dati vērtējami piesardzīgi. Starp sarunvalodu un valsts pārvaldē saziņai ar vācu iestādēm nepieciešamām vācu valodas zināšanām ir liela starpība. Piemēram, Latvijas pašpārvaldes direkcijās tulks vācu valodai bija stabila štata vieta.

Šī jautājuma izpratnē Latvijā 1943. gadā bija 130 452 vācu valodas pratēju no visiem 1 803 104 (tostarp latvieši - 1444525, vācieši 17 811) iedzīvotājiem jeb kopumā 7,2% iedzīvotāju; attiecīgi bez vāciešiem – 113 527 (6,4%).

Lai arī latvieši pratuši vācu valodu visvairāk absolūtajos skaitļos - kopskaitā 101 443 (7% no visiem latviešiem), tad procentuāli no kopskaita visvairāk vācu valodu pārvaldījuši igauņi - 5497 (19,1% no kopskaita). No pašiem vāciešiem 5% jeb 886 personas nav runājušas vāciski. Vācu valodu aktīvi lietojuši 64,2% Latvijas vāciešu.

Pilsētās vācu valodas pratēji bija vairāk nekā laukos – 72 830 (15%) latviešu, bet laukos tikai 28 613 (2,9%), tostarp vācieši pilsētā - 15 011 (96,5%), bet laukos – 1914 (84,7). 20% no visiem vācu valodas pratējiem dzīvoja Rīgā.

Nemot vērā dažādos valodu līmeņus, ieskatu iespējamajā, labi vācu valodu pārvaldošo iedzīvotāju skaitā sniedz vācu valodas lietojums ģimenēs. Vācu valoda lietota latviešu ģimenēs 0,1% gadījumu, bet ģimenē vispār lietotas divas valodas – 0,9% gadījumu, no kurām latviešu - 97,6%.¹⁷⁹ Kopā 12 987 ģimenēs lietota vācu valoda, t.i., labi vācu valodas pratēji tātad bija aptuveni 25 000 līdz 26 000.

Salīdzinājumam otra izplatītākā valoda Latvijā 1943. gadā bija krievu valoda, kuru lietoja 94% no 207 003 krievu tautības pārstāvjiem, tostarp latviešu valodu pārzināja tikai attiecīgi 3,6%. Divas valodas ģimenē izmantoja 2,0% krievu, no kurām vācu valoda tika

¹⁷⁸ LVVA, P-34. f. 1. apr. 11.l. 210. – 212. Lpp.

¹⁷⁹ LVVA, P-34. f. 1. apr. 11.l., 210. Lpp.

lietota 0,1% gadījumos. No pilsētās dzīvojošiem krievu tautības pārstāvjiem vācu valodu pārzināja 4660 (8,8%), bet laukos – 856(0,6%)¹⁸⁰.

Līdz ar to jāsecina, ka, lai arī vācu valoda bijusi izplatītākā svešvaloda Latvijā, tās izplatība, zināšanu līmenis un tās zinātāju izvietojums lauku un pilsētu rajonos attiecībā pret vispārējo apdzīvotību Latvijas ģenerālapgabalā, neradīja situāciju, kurā vācu okupācijas varas pārstāvis varētu netraucēti nodot rīkojumus latviešiem un tie viņu saprastu. Lauku apvidos dzīvo aptuveni 1,24 miljoni iedzīvotāju, no kuriem vācu valodu prot 28 613 – tātad aptuveni tikai katrs četrdesmit ceturtais Latvijas lauku iedzīvotājs.

Līdz ar to vācu okupācijas vara bija saistīta ar latviešu iestādēm un ar to gatavību sadarboties. Tā kā laukos vācu valodas prātēju bija īpaši maz, tad tieši tur latviešu darbinieki bija arī visnoderīgākie un vajadzīgākie.

2.2. Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas darbība

Šķietami nepiespiestā darbinieku ikdiena, regulāri kavējot darbu un tā laikā kārtojot savas personiskās lietas, kā arī izvairīšanās no kara laika pienākumiem, rada mātīgu priekšstatu par Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas darbu. Jāatzīmē, ka neraugoties uz vāciešu virsvadību, tās kompetencē atradās to rīkojumu izpilde, kas tiešā veidā ietekmēja visu Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāju izdzīvošanu kara laikā, t.i., pārtikas sagāde visai Latvijai.

Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas darbinieki plānoja un uzraudzīja sējumu platības, prognozēja ražas lielumu, rēķināja nodevas utt., kā arī sākotnēji veica pašus savākšanas darbus. Tas viss, protams, vāciešu uzraudzībā un pēc viņu rīkojuma, taču prakse liecina, ka ģenerāldirekcijas darbinieku autonomija savā darbā un no tās izrietošās sekas nesakrita ar vāciešu interesēm un radīja konfliktsituācijas.

1942. gada 3. jūlijā Latvijas Zemes pašpārvalde (parakstījušies visi ģenerāldirektori) vērsās pie ģenerālkomisāra ar lūgumu¹⁸¹ pārskatīt ģenerālkomisāra 1942. gada 4. jūnija lēmumu, kas, veicot negaidītu revīziju zemnieku saimniecībās izņēmusi lauksaimniecības produktus un samazinājusi lauksaimniekiem pašiem atstājamo produktu daļu līdz neiespējami zēmam līmenim. Ja iepriekš norma bija 13,5 kg maizes graudu mēnesī, tad tagad tika noteikts, ka pašu lietošanai atstāj 40 kg, bet nenosaka termiņu, cik ilgam laikam tie ir domāti. Pieņemot, ka termiņa beigu mēnesis ir oktobris (parasti līdz tam laikam ir novākta

---

¹⁸⁰ Turpat. 211. lpp

¹⁸¹ LVVA, P-34.f. 1. apr. 4.l. 25. – 31. lpp.

visa raža), tad iznāk 9,4 kg graudu mēnesī. Taču nav skaidrs, kad zemnieks varēs izkult jauno ražu (vietām to būs iespējams veikt tikai novembrī vai decembrī, jo kulšanas iespējas degvielas un mašīnu trūkuma dēļ bija ierobežotas – *aut.*); samazinātas arī pārējo produktu devas: 35 kg kartupeļu, t.i., 600 g dienā uz 2 mēnešiem, pieņemot, ka jaunā kartupeļu raža būs augustā; 50 kg auzas zirgu barības 1 zirgam, kas, pat pieņemot, ka raža tiks kulta oktobrī, atstāj vienu zirgu ar 330 g auzu dienā.

Kopumā pašpārvalde rosina palielināt lauksaimniekam atstājamās produkcijas devu un noteikt skaidru produkta mēneša kvotu – 11,5 kg maizes graudu mēnesī un līdzīgi rīkoties arī ar citiem produktiem.

Bez tam, pats fakts, ka divu mēnešu (vēl arī aprīlī un maijā) laikā ir iznākuši trīs ģenerālkomisāra rīkojumi, kas visi samazina lauksaimnieka pārtikas devu, nerada pozitīvu gaisotni lauksaimnieku vidū un tādejādi samazina darba spar un ražu.

Atbildē ģenerālkomisāra III Galvenās nodaļas Pārtikas un lauksaimniecības nodaļa norāda, ka revīzijas veikšana nebija noslēpums un par to tika informēts V. Zāģers, bet pati akcija bija veiksmīga un ļāva „aizpildīt robus” vērmahta un civiliedzīvotāju apgādē. Būtiskākā daļa atbildē tomēr ir tā, ka tiek izteiktas šaubas vai savākšanas akcija būtu tikpat veiksmīga, ja to veiktu tikai Latvijas Zemes pašpārvalde, jo aprīlī veiktā pārbaude, par kuru bija atbildīga Zemes pašpārvalde, bija neveiksmīga.

Izvērtējot šo saraksti, jāatzīst, ka no vācu noteikto devu lieluma ir skaidrs, ka tās nav reālas produktīvas lauku saimniecības uzturēšanai. Līdz ar to jāsecina, ka vācu iestādes jau 1942. gada vasarā pieņēma kā faktu to, ka latviešu zemnieks sniedz nepatiesu informāciju par ražas apmēriem un pārpalikumu slēpj. Redzama arī neuzticība pret Latvijas Zemes pašpārvaldi - šajā gadījumā tieši pret Lauksaimniecības ģenerāldirekciju. No pašu vācu amatpersonu sniegtās informācijas izriet, ka Latvijas Zemes pašpārvalde pārāk sargā un humāni apietas ar zemniekiem, t.i., neatņem tik daudz, cik vāciešiem liekas nepieciešams.

Redzējama zemnieku nevēlēšanos pildīt uzliktās nodevu prasības, kuru ietvaros iegūtos pārtikas produktus izmantoja vācu armijas apgādei ar pārtiku un, piemēram, nosūtīja arī Somijai, kā arī pašpārvaldes nepakļaušanos vācu prasībām, vācu okupācijas vara Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotājiem atstāja tikai produktu pārpalikumu. Līdz ar to starp Latvijas zemnieku nodotās produkcijas daudzumu un pārtikas devu lielumu Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotājiem pastāvēja tieša sakarība. Šī sakarība tika darīta zināma arī Latvijas Zemes pašpārvaldei.

Generālkomisāra Rīgā III Pārtikas un lauksaimniecības nodaļa 1943. gada 18. jūnijā ¹⁸² ziņo Saimniecības ģenerāldirekcijai, ka samazinātās pārtikas devas civiliedzīvotājiem ir saistītas ar zemniekiem uzlikto nodevu nepildīšanu. Tā atpaliel ne tikai no rudenī uzliktās nodevas, bet arī no tā, ko paši zemnieki garantēja piegādāt. Latvijas zemes pašpārvaldes ierosinājums maizes un cukura vietā izsniegt sviestu (kā tika darīts Igaunijas ģenerālkomisariātā) tiek noraidīts.

Vēstule tiek nobeigta ar zīmīgu teikumu „Ir pamatotas cerības, ka pie labākas lauksaimniecības produktu nodošanas, tik ātri cik iespējams varēs realizēt visaptverošu apgādes pielīdzināšanu reiham”¹⁸³. Tā kā vēstule ir tapusi jūnijā un līdz nākamajai ražai ir vēl vairāki mēneši, no konteksta izriet, ka vācu civilā pārvalde arī 1943. gadā pieņem, ka zemnieki turpina slēpt produkciju, bet pārtikas devu samazināšana civiliedzīvotājiem ir sava veida atbilde un sods par šo nepakļaušanos.

Avoti tomēr liecina, ka šādas dramatiskas sakarības uzsvēršanai no vācu puses gan īsti nebija racionāla pamata un tas vērtējams tikai kā politisks spiediens vai pat šantāža, lai panāktu lielāku sadarbību lauksaimniecības produktu nodošanā. Lēmums par pārtikas devu lielumu un samazināšanu tika noteikts jau 1942. gadā. 1942. gada 7. aprīļa Reichsomisāra vēstule Ostlandes ģenerālkomisāriem ¹⁸⁴ informē par pārtikas devu samazināšanu vietējiem iedzīvotājiem, kas, saskaņā H. Geringa norādījumiem, stājas spēkā ar 1942. gada 13. aprīli. Kopumā kopš 13. aprīļa, ar nolūku iegūt pārpalikumu, Latvijas iedzīvotāju pārtikas devu turēja ap 15% zem reihā līmeņa¹⁸⁵. Jāatzīmē, ka reihskomisārs Loze iestājās pret pārtikas devu samazināšanu, bet vairāk apzinoties tā negatīvās politiskās sekas, ar kurām pašam pēc tam bija jātiek galā un nevis aiz līdzjūtības. Pārtikas iztrūkuma radīto neapmierinātību vietējo iedzīvotāju starpā tika paredzēts kompensēt ar uzstājīgu propagandu, kuras galvenie vēstījumi būtu – 1) jaunie labojumi paredz stāvokļa uzlabošanos; 2) nākotnē Ostlandes Baltijas daļa biežāk saņems tādus produktus, kurus iepriekš saņēma retāk vai arī tādus, kurus

---

¹⁸² LVVA, P-34.f. 1. apr. 4.l. 35. lpp

¹⁸³ „Es ist zu hoffen, dass bei besserer Ablieferung der landwirtschaftlichen Produkte sobald wie möglich eine weitgehende und völlige Angleichung an die Versorgung im Reich durchgeführt werden kann.”

¹⁸⁴ A0956- D- LVVA – A0022- / 14/ - P-69.f. 1a. apr. 10.liet 1/11. 1. – 2. lpp.

¹⁸⁵ 13.4.1942 jauna pārtikas devu: maize – 1700 gr., gaļa 250 gr., tauki 180 gr., „Naehrmittel” 100 gr., kafijas aizstājējs – 80 gr. Olas, sieru un biezpienu izdala pēc iespējas. Bērniem un jauniešiem devas kā reihā. Vāciešiem tika izdalītas vērmahta pārtikas kartītes (Wehrmachtsselbstverpflegekarten). Kopā 12 000, Rīgā no tiem ap 8000. No 1.9.1941 līdz 13.4.1942 (no 13.4.1942): maize – 3500 gr. (2500), gaļa – 800 (700)gr., sviests 280gr. (280), cukurs 455 gr. (280), Nahrungsmittel 150 gr. (150), siers 100 gr.(100), marmelāde 100 gr (100)., zivis 250 gr., kafija 100 gr. (100) – nedēļā neatkarīgi no vecuma. Arī vācu starpā nevaldīja vienlīdzība, jo augstākie ierēdņi turpināja pēc apjoma saņemt vecās normas. Tai pat laikā jāatzīst, ka atšķirība bija stipri mazāka, nekā starp vācu un latviešu devām. Ģenerālkomisariāta Rīgā Trešās nodaļas ziņojums. A0956- D- LVVA – A0022- / 20/ - P-69.f. 1a. apr. 10.liet 7/11 345. – 349. lp.

nesaņēma nemaz; 3) par apgādi ar pārtikas produktiem vispār atbildīga ir vietējā pašpārvalde¹⁸⁶.

Kopumā taktika, ar kuru vācieši centās piespiest kāpināt latviešu zemnieku vēlmi sadarboties un nodot atbilstošus produkcijas apjomus bija regulāras kontroles, kuras paši vācieši gan atzina par kontraproduktīvām un propaganda, ka nodotās ražas apjoms būs viens no noteicošiem faktoriem, kuru vērtēs izskatot zemes reprivatizācijas pieteikumus, kā arī iebiedēšana, ka nesadarbošanās var beigties ar padzīšanu no saimniecības¹⁸⁷. Propagandas izplatīšanai tika izmantota pārsvarā prese, tostarp reģionālā. Plaši pārstāvēti presē arī bija pozitīvi raksti par sabiedrības sadarbību, kas tika pieskaņoti lauku darbu ritmam. Tā piemēram rakstā "Maisos birst zeltainie graudi"¹⁸⁸, tiek atzinīgi norādīts, ka obligātās nodevas ir izpildītas, rūc kuļmašīnas un ir pietiekams skaits talcinieku. Avoti gan liecina, ka ar nodevu izpildi bija regulāras grūtības, kuļmašīnu rūksana bija izņēmums nevis norma un talcinieki vairāk izvairījās no darba, nelā labprātīgi pildīja sabiedriskos darbus. Izplatīta tika ne tikai pozitīva informācija, bet tika arī piedraudēts, ka sekos konsekvences, ja uzdotās normas nepildīs¹⁸⁹.

Cita problēma, ar kuru cīnījās vācu civilā pārvalde bija produkcijas pārdošana „melnajā tirgū” (*Schwarzmarkt*), t.i., nelegāli. 1942. gada sākumā Ģenerālkomisārs pauda neapmierinātību ar to, ka apgabalu komisāri ar šo problēmu cīnās nepietiekami aktīvi¹⁹⁰. Kā problēmas būtība tiek norādīts fakts, ka sabiedrība nepastāv nosodījums šāda veida nodarījumam, līdz ar to visi iesaistītie ir bargi jāso. Jāatzīmē, ka kopumā gan apgabalu komisāri iebilda pret pārspīlētiem sodiem, jo uzskatīja, ka tiem ir tikai pretējs efekts.

Lai iebaidītu, tika rīkotas paraugprāvas, kurās iesaistītie, tostarp zemnieki, bez soda naudām saņēma arī bargus sodus. 1942. gada 5. februārī¹⁹¹ Valmieras apgabala Īpašā tiesa (*Sondergericht des Generalbezirks Wolmar*) ziņo, ka 30. janvārī notikusi pirmā tiesas sēdē, kuras laikā diviem „melnā tirgus” darījumos apsūdzētajiem piespriest attiecīgi 4 un 5 gadi cietumsoda, bet kopā janvārī vien Valmieras apgabalā piešķirti 50 dažādi sodi par nelikumīgu tirdzniecību. Tirgošanās notikusi ar gaļu, sviestu, zivīm un graudiem. Jāatzīmē, ka nelikumīgajā tirdzniecībā bijuši iesaistīti arī vācu karavīri. Cīņa ar nelegālo tirdzniecību tika iekļauta arī prese. Tā piemēram 1942. gada 7. janvāra "Kurzemes vārda" 5. numurā iekļauts

¹⁸⁶ A0956- D- LVVA – A0022- / 14/ - P-69.f. 1a. apr. 10.liet 1/11. 1. – 2. lpp.

¹⁸⁷ Turpat. 204. lpp.

¹⁸⁸ Kurzemes vārds, 1942, 30. augusts

¹⁸⁹ Kurzemes vārds, 11. septembris

¹⁹⁰ LVVA, P-69.f. apr. 1 a. l. 17. 609. lpp.

¹⁹¹ Turpat. S. 477

raksts "Cīņa ar noziedzību preču tirdzniecībā"¹⁹². Raksts moralizē par kopējo labumu, kuru šādi "spekulanti" apdraud.

2.3. Praktiskie pasākumi lauksaimnieciskās ražošanas nodrošināšanai

Okupācijas pirmajos mēnešos sākas darbs pie lauksaimnieciskās ražošanas sakārtošanas un stiprināšanas.

Viena no nozīmīgākajām problēmām vēl brīvvalsts laikā bija lauksaimniecības zemju apsaimniekošanas sadrumstalotība mazo saimniecību lielā skaita dēļ, kā arī laukstrādnieku trūkums. Padomju okupācijas veiktā zemes pārdalīšana un jaunsaimniecību izveidošana šo problēmu vēl tikai saasināja.

Līdz ar to jau 1941. gada 13. septembrī reihskomisārs H. Loze izdod rīkojumu¹⁹³ par padomju veikto pārkārtojumu atcelšanu lauksaimniecībā, saskaņā ar kuru Padomju Savienības atņemtie zemes gabali tiek nodoti iepriekšējiem īpašniekiem, mantiniekiem vai – ja nebija ne viena un ne otra - nodoti lietojumā vācu institūcijām. Šī rīkojuma rezultātā ap 75 000 jaunsaimniecību¹⁹⁴ atņēma piešķirtos, ap 10 ha lielos gabalus.

Praktiskās rīkojuma sekas tomēr bija ievērojamas – bijušie „jaunsaimnieki” kļuva par laukstrādniekiem. H. Strods min, ka 1942. gadā bija 159 000 laukstrādnieku, bet oficiālā statistika sniedz citus datus – 84 555 (skat. tabulu nr. 3.). Ņemot vērā to, ka H. Lozes rīkojums attiecās uz 75 000 jaunsaimniecību, tad oficiālās statistikas dati šķiet ticamāki. Diemžēl H. Strods nesniedz atsauci uz datus sniegušo avotu, līdz ar to veikt salīdzinošo analīzi nevar. 1942. gada 20. marta reihskomisariāta Lauksaimniecības nodaļas vēstulē minēts, ka daļa vēlas atgriezties savās izcelsmes vietās, kas visbiežāk bija Latgale¹⁹⁵, taču tas netiks ļauts transporta noslogotības dēļ, gan arī tādēļ, ka brīvi, darbaspējīgi cilvēki bija vajadzīgi citur, tostarp Vācijā, kur tos plāno nosūtīt.

Otrs ieguvums no H. Lozes rīkojuma ir tas, ka okupācijas vara atbrīvojās no liela skaita sīksaimniecību (ap 10 ha), kuras tā pamatoti uzskatīja par dzīvot un ražot nespējīgām, bet nostiprināja, t.i., palielināja nosacīti lielās saimniecības - Padomju okupācijas laikā zemi atņēma saimniecībām ar platību virs 30 ha.

Generālkomisāra rīkojumu par boļševiku rīkojumu un pārkārtojumu atcelšanu lauksaimniecībā pavadīja propagandas raksts laikrakstā Tēvija 1941. gada 24. septembra

¹⁹²Kurzemes vārds, 1942, 1. janvāris

¹⁹³ BA-B R90/444 S., 39.,

¹⁹⁴ Strods, H. (1992) Latvijas lauksaimniecības vēsture. 188. lpp

¹⁹⁵ LVVA, P-70.f. 2. apr. 13.l. 62. lpp.

numurā¹⁹⁶. Lai arī propagandas raksts tika iecerēts kā komisāra lēmuma taisnīguma pierādījums, tas neviļus atklāj arī pašas vācu okupācijas negatīvos aspektus.

Paralēli tam, ka padomju okupantu rīcību, kas Latvijas zemniekus padarīja par dzimtilvēkiem („*leibeigene Nutzniesser*”) uz savas zemes, vācu vara neiztrūkstoši sasaistīja ar ebrejiem, t.i., tieši norādot, ka viņi pie tā ir vainīgi, raksts kā galveno rīkojuma pozitīvo īpašību uzskaita padomju okupācijas laikā veikto zemju pārdalīšanas atcelšanu (lai arī ne pilnā apjomā – rīkojuma 1. § otrā daļa paredz izņēmuma gadījumos „jaunsaimniekam” zemi saglabāt) un vecā īpašnieka tiesību atjaunošanu „vecajās robežās.” Raksts min arī, ka zemes reprivatizācija būs gaidāma tikai pēc kara beigām, neminot gan idejas to izdalīt Austrumu frontes karavīriem un noklusē to, ka līdz ar to arī vācu okupācijas laikā zemnieki būtībā paliek tādi paši „*leibeigene Nutzniesser*” kādi bija padomju okupācijā.

Padomju historiogrāfija šo nacistiskās okupācijas varas veikto soli – padomju „jaunsaimniecību” likvidēšanu un „jaunsaimnieku zemes nodošanu budžiem”¹⁹⁷ uzsver īpaši, jo tas tieši saistās ar padomju okupācijas it kā labi veiktā darba izjaukšanu. Noklusēts gan paliek fakts, ka padomju vara pirms tam zemi citiem atņēma.

Latvijas gadījumā ne avoti, ne prese un ne atmiņas nerunā par konfliktiem, kas būtu cēlušies no zemju atgriešanas īpašniekiem un nosacītās „jaunsaimnieku” padzīšanas.

Kā ziņo Lietuvas ģenerālkomisariāta Lauksaimniecības nodaļa, tad šis pārkārtojums radīja ievērojamas problēmas¹⁹⁸. Atceļot padomju pārkārtojumus lauksaimniecībā izcēlās konflikti starp „jaunsaimniekiem” un vecajiem zemju īpašniekiem par to, kurš saņems ražu un vai to kā kompensēs. Tā kā kopā Lietuvā tika atņemti 600 000 ha, no kuriem 150 000 ha tika iedalīti sīkzemniekiem, bet 400 000 ha „jaunajiem saimniekiem”, tad konflikta sekas jau bija jūtamas visa komisariāta līmenī. Vācu vara gan bija kritiska par sīkzemnieku un „jaunsaimnieku” spēju zemi apstrādāt un pārkārtojumus vērtēja kā pasākumu, kura mērķis bija atņemt lietuviešu zemniecībai patstāvīgas saimniecības iespēju un radīt apstākļus kolhozu izveidei.

Lauksaimniecības sociālā joma ir strādnieki, t.i., darbaspēks, kas tika novirzīts lauku darbiem. Izsūtīšanas, emigrācija un kara dēļ neesošie, bet iepriekš nozīmīgie sezonas strādnieki, šo problēmu padarīja īpaši akūtu. Ņemot vērā, ka laukos iedzīvotāju skaits uz 1941. gada augustu samazinājās par 34 688, kā arī poļu un lietuviešu sezonas strādnieku

---

¹⁹⁶ Tēvija 24.09.41

¹⁹⁷ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.-1945.) : [rakstu krājums /Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Vēstures institūts ; [sarakstījuši Ē. Žagars, V. Savčenko, E. Blūmfelds ... [u.c.] ; redkolēģija: atbildīgais redaktors - V. Samsons].Rīga : Zinātne, 1966. 230. lpp

¹⁹⁸ LVVA, P-70.f. 2. apr. 13.l. 126 lpp.

skaitis pirms kara sasniedza ap 44 000¹⁹⁹ ikgadēji, tad kompensējama darba roku iztrūkums pieņemams aptuveni 79 000 strādnieku apjoma. Bez tam, ņemot vērā kara gaitu un iesaukšanu vācu armijā, strādnieku iztrūkuma problēma okupācijas laikā tikai saasinājās.

Pieaugošo darba roku problēmu laukos vācu okupācijas vara risināja vairākos veidos. Viens no tiem bija jaunu, ar lauksaimniecību līdz tam nesaistītu sabiedrības grupu iesaistīšana lauku darbos. Tika jau minēta pašpārvaldes ierēdņu nosūtīšana lauku, t.i., sabiedriskajos darbos un viņu negribīgā pakļaušanās. Citas sabiedrības grupas, kurai pievērsās civilā pārvalde bija skolēni, studenti un kara gūstekņi.

O. Dankera rīkojums par mācību iestāžu audzēkņu novietošanu lauku darbos²⁰⁰, attiecās uz visiem Latvijas skolēniem, kas 1942. gada 1. maijā sasniedza 14. gadu vecumu, kā arī studentiem un noteica, ka visiem obligāti 3 mēnešus ir jāstrādā lauku darbi. Vienīgie iemesli, kas atbrīvoja no obligātajiem lauku darbiem bija veselības problēmas, obligāta prakse vai neatvietojami darba pienākumi citur.

Lauku darbu vietu skolēns vai students varēja izvēlēties pats (tā varēja būt ģimenes saimniecība vai radnieki), bet, ja tādas nebija, tad to ierādīja Tautas palīdzība, saskaņojot ar attiecīgā apriņķa vadību. Jāatzīmē, ka lauku darbi nedeva nekādas priekšrocības attiecībā pret sekmēm un apmeklētību mācību iestādē vai studijās. Parādi un nesekmīgas atzīmes tāpat bija jānokārto.

Izceļams rīkojuma 10. punkts, kas norāda, ka jaunieši jāapgādā kā savi ģimenes locekļi un jānodrošina ar pilnu pansiju – gultas vietu, drēbēm un pārtiku. Turklāt, ierādāms darbs, kas atbilst prasmēm un spējām. Jāatzīmē arī, ka jauniešu nosūtīšana lauku darbos nebija izolējošs pasākums, kas uz trīs mēnešiem izrauj to no sabiedrības. Svētdienās pagasta vai apriņķa ietvaros nodarbinātajiem jauniešiem tika rīkotas kopējas izglītojošas sanāksmes. Darbi saimniecībā nozīmēja arī to, ka to beigās ir iespējams ārpus kārtas (t.i., ārpus kartiņu sistēmas) saņemt 1 kg sviesta, 1 kg gaļu, kā arī 1 pūru²⁰¹ kartupeļu.

Kāda bija saimnieku atsaucība šādai iniciatīvai? LVVA Tautas palīdzības fondā P 1015 3. aprakstā ir pieejami uz 1942. gadu attiecināmi 1987 saimnieku pieteikumi. Šis skaitlis šķiet reāls, jo ir samērojams ar statistikas datus uzrādīto lauksaimniecības izpalīgu skaitu 1942. gadā – 15 019 (skat. tabulu nr. 3.) Jāatzīmē, ka tabulā uzrādītais skaits ietver arī citus izpalīgus – ierēdņus, pilsētu strādniekus, kas nosūtīti uz laukiem utt. Diemžēl nav

¹⁹⁹ Strods, H. (1992) Latvijas lauksaimniecības vēsture. 169. lpp.

²⁰⁰ LVVA, P-822.f. 1. apr. 17.l. 15.- 17. lpp.

²⁰¹ Aptuveni 48 kg.

pieejami dati par 1943. gadu, tomēr ASV sūtņa Zviedrijā ziņotie aptuveni 50 000 prasa rūpīgu pārbaudi.

Izskatot pēc nejausības izvēlētos 644 saimnieku pieteikumus, secināms, ka skolēnu pieņemšana saimniecībā nebūt nebija tik vienkārša un obligāta kā šķiet no Dankera rīkojuma.

Saimnieka pieteikumu vērtēja pagasta Tautas Palīdzības pārstāvis un pagasta vecākais. Kā var spriest no atzīmēm uz pieteikumu anketām, viņa kompetencē bija izšķirt vai saimnieks ir tiesīgs un spējīgs saņemt lauku izpalīgu vai nē.

Diemžēl no aptaujas lapām nevar veikt statistisko analīzi par noraidījuma iemesliem, jo bieži atzīme par noraidījumu ir izteikta ar vārdiem „nav piemērots skolnieku uzņemšanai”, sīkāku iemeslu noraidījumam nesniedzot. Tomēr, cik spriežams no gadījumiem, kuros komisijas locekļi bijuši konkrētāki un nosacīti izvērstāki - negatīvais raksturojums praktiski visos gadījumos ir saistīts ar morālas, ētiskas, politiskas vai higiēniskas dabas iebildumiem, piem., „rupja uzvešanās”²⁰², „stipri kreisi noskaņots”²⁰³, „alkoholiķis”²⁰⁴ vai „stipri apšaubāma nacionālā un morāliskā stāja”²⁰⁵, kā arī „slimo ar ādas tuberkulozi”²⁰⁶, „nehigiēniski apstākļi”²⁰⁷ vai „tā kā pats saimnieks ģimenes dzīvi nav nodibinājis, tad saimnieciskie apstākļi nav sevišķi izdevīgi izpalīdzes novietošanai”²⁰⁸ vai arī „tā kā saimnieka sieva dzīvo no sava vīra šķirti un ieņem Rīgā algotu vietu, bet viņas vietu saimniecība izpilda viņas māsa, tad atzīstu, ka saimniecība nav piemērota skolnieku uzņemšanai no audzināšanas viedokļa”²⁰⁹. Arī „saimnieks dzer”²¹⁰ un „ģimene nesaticīga un dažreiz strīdi beidzas ar izkaušanos”²¹¹, „ģimenē trūkst īstas saticības un mājā nav pietiekošas tīrības. Skolēna novietošana šai ģimenē nav pielaižama”²¹².

Ja komisijas slēdziens bija pozitīvs un saimnieks tika atzīts par piemērotu skolnieku uzņemšanai, starp lauksaimnieku un darba ņēmēju tika noslēgts līgums, kas noteica darba uzsākšanas un beigu datumu, īsumā aprakstīja veicamos darbus, kā arī noteica samaksu.

---

²⁰² LVVA, P-1015.f. 3.apr. 35.l. 74. lpp

²⁰³ Turpat. 2. lpp

²⁰⁴ Turpat. 80. lpp

²⁰⁵ Turpat. 127. lpp

²⁰⁶ LVVA, P-1015.f. 3. apr. 32.l. 17.lpp.

²⁰⁷ Turpat. 40.lpp.

²⁰⁸ Turpat. 68.lpp.

²⁰⁹ Turpat. 239. lpp.

²¹⁰ Turpat. 88. lpp

²¹¹ Turpat. 101. lpp.

²¹² Turpat. 328. lpp.

Tautas Palīdzības fondā ir pieejami 74 noslēgti līgumi²¹³ par skolēnu uzņemšanu saimniecībā uz vasaras laiku. Interesanti, ka no minētajiem 74 līgumiem tikai 15 ir bez atzīmēm, ka līgums ir atsaukts vai izbeigts pirms laika, t.i., 59 skolēni devušies mājās pirms līgumā noteiktā laika.

Tā kā līgumi tika slēgti maijā un jūnija sākumā, bet uzteikti lielākoties attiecīgi maija beigās un jūnijā, redzams, ka lielākā daļa (minēto līgumu ietvaros) skolnieku lauku darbos atradās tikai dažas dienas līdz dažas nedēļas pretstatā plānotajiem vairākiem mēnešiem. Pie atzīmes par atsaukumu, nereti ir arī pierakstīts atsaukuma iemesls, kas liek secināt, ka atsaukuma iniciatori ir gan saimnieki, gan arī paši skolnieki, t.i., viņu pārstāvji. Piemēram, atzīmes „nekā nedara”²¹⁴, „izpalīgs saslīmis (sabijies no trauksmes)”²¹⁵ vai „negrib ganīt”²¹⁶, kā arī „saimnieks slikts, kaimiņi apliecina, aizgājusi arī kalpone”²¹⁷ un „maza alga”²¹⁸.

Jāsecina, ka gan saimnieki, gan skolnieki neuztvēra vasaras darbus kā kādu piespiedu pasākumu, bet gan kā civiltiesisku vienošanos ar visām no tā izrietošām sekām – iespēju to uzteikt, grozīt vai vispār atteikties.

Turklāt, Tautas Palīdzības darbinieki iespēju robežās centās kontrolēt kādās saimniecības skolnieki nonāk un pie kādiem cilvēkiem vasaras mēneši viņiem būs jāpavada.

Precīzi dati par skolnieku kvantitatīvo iesaistīšanu lauku darbos ir turpmāka pētījuma virziens, īpaši par 1943. gadu.

Cits resurss, pie kā ķērās vācu okupācijas vara, bija pašu saimnieku ģimenes locekļi. Ģenerālkomisārs Rīgā 1943. gada 11. martā izdeva vadošos norādījumus²¹⁹ par darbaspēka sagādi un sadali lauksaimniecībā Latvijas ģenerālapgabalā. Norādījumi noteica, ka lauksaimnieks un viņa ģimenes locekļi ir pilnā mērā jāiesaista darbā (tai skaitā arī sievietēm ar maziem bērniem līdz trīs gadu vecumam jāatstrādā sešas stundas dienā). Pie pilnvērtīga darbaspēka tika pieskaitīti arī 14 gadus veci bērni, t.i., skolēni.

Darbaspēka sadales vajadzībām saimniecības tika sadalītas trīs grupās – intensīvās (70% aramzeme, 8% platības aizņem rušināmie augi, piem., kartupeļi), caurmēra (55 – 70% aramzemes, 4 – 8% rušināmie augi) un ekstensīvās (līdz 55% aramzeme un mazāk kā 4% rušināmo augu). Prioritārās ir saimniecības sākot no 30 ha un lielākas, kas lielā mērā arī

---

²¹³ LVVA, P-1015. f. 2. apr., 30. l. 1 – 74. lpp.

²¹⁴ Turpat. 5. lpp

²¹⁵ Turpat. 40. lpp

²¹⁶ Turpat. 67. lpp

²¹⁷ Turpat. 22. lpp

²¹⁸ Turpat. 31. lpp

²¹⁹ LVVA, P-990. f. 1. apr. 13. l. 244. lpp

sakrīt ar ekstensīvo un caurmēra saimniecību kategoriju. Pārējām saimniecībām tika novirzīts tas, kas paliek pāri.

Darbspēka faktisko sadali veica novada komisārs, kopā ar apriņķa un pagasta komisijām. Pagasta komisiju veidoja pagasta vecākais, lauksaimnieku apvienības pagasta vadītājs, kā arī pa vienam piensaimniekam, cukurbiešu audzētājam un linu audzētājam. Katrā ziņā šī kategorija ne tik daudz attiecās uz konkrēto kultūru audzētājiem, cik nozīmēja pagasta saimnieku līdzdalību komisijā. Konkrētos saimniekus izvēlējās pagasta vecākais kopā ar minēto lauksaimnieku apvienības vadītāju. Apriņķa komisiju savukārt veidoja apriņķa darba pārvaldes vadītājs, *kreislandwirt*, apriņķa vecākais, lauksaimnieku apvienības apriņķa vadītājs, apriņķa agronoms, kā arī trīs brīvi izvēlēti apriņķa saimnieki.

Abu komisiju uzdevums bija raudzīties, lai apriņķī līdz pagasta līmenim tiktu apmierinātas saimniecību vajadzības pēc darbspēka.

Tabulā nr. 3. attēlota nodarbinātība laukos 1939. un 1942. gadā. Kopumā kara gaita un ar to saistītās parādības lauksaimniecībā nodarbināto skaitu samazināja par 11%. Tāpat kā iepriekš, dominējošais darbspēka resurss lauksaimniecībā bija paši zemnieki un viņu ģimenes, kas 1942. gadā veido ap 80% no visiem nodarbinātajiem. Tas ir par 3% mazāk no kopēja skaita salīdzinoši ar 1939. gadu. Kritums vērojams arī algotajā darbspēkā – 17% uz 13%.

Kā redzams no datiem, tad lai ar tika izvērsta plaša kampaņa visas sabiedrības, tostarp ierēdņu, pilsētu strādnieku un skolnieku mobilizācijai lauku darbos, 1942. gadā lauku darbos iesaistīto izpalīgu skaits veidoja tikai 2,3% no visiem laukos nodarbinātajiem. Turklāt jāņem vērā, ka tie bija vai nu skolnieki un pilsētnieki, kuriem lauku darbi bija sveši un tas liek piesardzīgi vērtēt viņu praktisko pienesumu.

Līdzīga aina ir arī karagūstekņu gadījumā, kuru kopējais skaits 1942. gadā lauku darbos veidoja 4,3%.

Līdz ar to ir pamatoti uzskatīt, ka, lai arī procentuāli zemnieku un algoto strādnieku nozīme samazinās, viņu loma pie samazinātā kopējā nodarbināto skaita tikai pieaug.

Tomēr izpalīgu un kara gūstekņu nozīme atšķiras pa novadiem. Iezīmējas to koncentrēšanās Jelgavas, Valmieras un Rīgas novados, mazākā mērā Liepājas novadā, bet Daugavpils novadā to praktiski nav. Salīdzinājumam Jelgavas novadā tie veido 12,2 %, Rīgas – 9,7%, Valmieras – 9,1%, bet Daugavpils – 0,009% no visiem lauku darbos nodarbinātajiem.

Ar ko var izskaidrot šādu atšķirību? Tabulā nr. 4 redzams nodarbināto izvietojums pa saimniecībām atbilstoši to lielumam 1939. un 1942. gadā.

Saimniecību lielumu grupas ha	Tabula nr. 4., Nodarbinātie iedzīvotāji vecumā no 15 - 65. g. ²²⁰							
	Ģimenes locekļi		Algotais darbaspēks		Izpalīgi	Gūstekņi	Kopā	
	1939	1942	1939	1942	1942	1942	1939	1942
līdz 1	33989	14746	552	390	78	25	34541	15239
1 līdz 2	14778	8499	949	541	78	39	15727	9157
2 līdz 5	38247	26353	2136	1331	303	122	40383	28109
5 līdz 10	98947	86003	3823	3078	730	598	102770	90409
10 līdz 15	102964	95554	6330	5969	1314	1670	109294	104507
15 līdz 20	101783	96917	10715	9272	1915	3406	112498	111510
20 līdz 30	101121	95606	17702	13919	2629	5334	118823	117488
30 līdz 50	67666	61683	32860	22443	3750	8265	100526	96141
50 līdz 100	38971	32457	41422	23003	3660	7399	80393	66519
vairāk par 100	2700	1588	7960	4609	562	1109	10660	7868
kopā	601166	519406	124449	84555	15019	27967	725615	646947

Redzams, ka 1942. gadā vismazākais kritums ir tieši saimniecību grupā ar platību no 10 līdz 50 ha – attiecīgi 1942. gadā šajā grupā nodarbinātība ir saglabājusies 10 līdz 15 ha grupā - 95%, 15 līdz 20 ha - 99%, 20 līdz 30 ha - 98% un 30 līdz 50 - 96% procentu līmenī salīdzinot ar 1939. gadu. Salīdzinoši saimniecību grupā ar platību līdz 5 ha nodarbinātība 1942. gadā bija tikai 58% no 1939. gada lieluma, bet saimniecību grupā ar platību virs 50 ha – 81%.

Līdz ar to jāsecina, ka papildus darbaspēku mērķtiecīgi nosūtīja uz tām saimniecību grupām, kas pēc absolūtajiem skaitļiem apstrādāja lielāko daļu Latvijas ģenerālapgabala lauksaimniecības zemi (skat. tabulu nr. 5) un attiecīgi deva procentuāli vislielāko ražu. Tā kā šādas saimniecības bija izvietotas Jelgavas, Rīgas un Valmieras novados, šie novadi arī uzņēma lielāko daļu palīgu un kara gūstekņu. Daugavpils novadā savukārt dominē mazās ģimenes saimniecības, kuru apstrādāšanai pietiek ar saviem resursiem un papildus strādnieku piesaistīšana nav racionāla.

Diemžēl pētījuma laikā netika atrasti visaptveroši dati par 1943. un 1944. gadu, taču, ņemot vērā politisko attīstību ģenerālapgabalā un notikumus frontē, ir pamatoti pieņemt, ka fundamentālas izmaiņas nodarbinātībā laukos neparādījās. Sākoties iesaukumam leģionā, daļēji tā, protams, notika uz lauku darbaspēka rēķina. Taču šajā kontekstā jāizceļ vēl kāds ar nodarbinātību saistāms fakts – padomju historiogrāfijā, piemēram, dokumentu krājumā „Mēs apsūdzam” ir ievietots dokuments²²¹, kas norāda, ka liellezmes īpašnieki ir atbrīvoti no

²²⁰Statistikas biļetens Latvijas ģenerālapgabalam: Latvijas Statistikas pārvalde. 1943.28.-29. lpp.

²²¹Kadiķis, A. (atb. red.). *Mēs apsūdzam*. Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarbībām Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā. Latvijas PSR Ministru

iesaukuma leģionā, bet sīkzemnieki nē. Minētajā krājumā ievietotais dokuments ir padomju izcelsmes, t.i., Valkas apriņķa pagrīdes komitejas sekretārs Vladimirs Līziņš ziņo Vidzemes apgabala pagrīdes komitejas sekretāram F. Bergam par apstākļiem savā apriņķī. Lai arī pēc stila, valodas un uzskaitītajiem faktiem avots liek sevi vērtēt ārkārtīgi uzmanīgi, šajā kontekstā svarīgāk par paša avota ticamību ir avota tekstā skaidri nolasāmā padomju historiogrāfijas tēze par to, ka lielo zemju īpašnieki varēja izvairīties noiesaukuma un sabiedrībā ar to valdīja neapmierinātība.

Jāatzīst, ka šai tēzei ir faktoloģisks pamats. Kārtības policijas sagatavotajā 1944. gada 5. maija ziņojumā²²² par situāciju Latvijā laika posmā no 1944. gada 26. marta līdz 25. aprīlim norādīts, ka sabiedrībā – īpaši lauku rajonos – visa cits starpā ir neapmierinātība ar lielo zemes īpašnieku neiesaukšanu leģionā. Padomju historiogrāfija šo faktu līdz ar to interpretēja kā nacistu sadarbību ar „budžiem”, kuri savukārt it kā simpatizējuši nacistiem.

Attiecībā uz lielo zemju īpašnieku iesaukšanu jāatzīst, ka reihskomisāra 1943. gada 4. decembra rīkojums²²³ tik tiešām ģenerālkomisāriem deva tiesības no iesaukuma leģionā atbrīvot augstas nozīmes darbiniekus (*Kernkraft*) - lauksaimniecības pārvaldniekus uzņēmumiem 20 – 50 ha, ja nav vietā norīkojams cits pārvaldnieks vīrietis, lielo saimniecību speciālistus – traktorists utt., ja nav aizvietoājuma. Ņemot vērā jau minēto saimniecību struktūru Latvijā, 20 līdz 50 ha saimniecības bija ģimenes uzņēmumi, kuros pats īpašnieks arī ir tā saucamais pārvaldnieks un līdz ar to arī šī rīkojuma izpratnē ir iespējams viņa atbrīvojums no dienesta leģionā. Tomēr jāuzsver, ka tas nav skaidrojams ar simpatizēšanu nacistiskām idejām, bet gan ar pozīciju, ko vācu okupācijas vara iedalīja šīm saimniecībām kara ekonomikas apstākļos.

Neraugoties uz minētajiem darbiem produkcijas celšanai, lauksaimniecībā saglabājās zināmas problēmas. Ieskatu lauksaimniecības aktuālajās problēmās sniedz anonīms ziņojums par ekonomisko un iekšpolitisko stāvokli Latvijā²²⁴, kas datēts ar 1942. gada 22. septembri. Tā autora izcelsme iespējams ir latviska vai latviešiem lojāla baltvāciska, par ko liecina gramatiskā formu lietojums (*mums, mēs* - attiecība uz vietējiem iedzīvotājiem un Latviju), gan paustās idejas, kas ir salīdzinoši prolatviskas.

Tiek norādīts, ka būtisks iemesls ir fakts, ka lauksaimniecības zeme vēl joprojām ir valsts īpašums un tas mazina zemnieku darba prieku/ sparū – zudīs produkcijas apjoms. Kara

---

Padomes Arhīvu pārvalde, Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs, Latvijas KP CK Partijas vēstures institūts – PSKP CK Marksisma-Ļeņinisma institūta filiāle. Rīga: Liesma, 1965. 267. lpp.

²²² LVVA P- 69., apr. 1a., liet. 11. 194. lpp.

²²³ LVVA, P-69., apr. 1a., liet. 11. 91. lpp.

²²⁴ A0956- D- LVVA – A0022- / 19/ - P-69.f. 1a. apr. 10. liet 6/11.270.- 280. lpp.

apstākļi bieži rada grūtības, kas padara neiespējamu zemniekam uzlikto prasību izpildi. Turklāt latviešu zemniekam ir jāpieskaņojas – mentāli. Piem. rīkojums 16.09 un 21.11.1941 par centrifūgu un sviesta mašīnu nodošanu - nolūks celt sviesta ražošanu, lai uzlabotu civilo un armijas apgādi. Bet, 1941. gada pirmajos trīs mēnešos tika nodots 3 126 940,6 kg sviesta, bet 1942. gada tai pat laika posmā (pavēle jau ir stājusies spēkā), tas ir nokrities līdz 1 915 544,1 kg²²⁵. Eventuāli rīkojumiem par ko citu būs līdzīgas sekas.

Kā citur reti izskanējis priekšlikums jāvērtē aicinājums iesaistīt vairāk vietējos cilvēkus saimniecības vadībā -ja vēlas sasniegt augstu produktivitāti, ir jāatjauno ekonomiskā un kultūras vide Latvijā. Priekšgalā nepieciešami cilvēki, kas savas saprot šejienes situāciju un izprot šejienes cilvēkus²²⁶. Līdz šim tā nav bijis un prakse rāda, ka nav arī rezultātu. Produktivitātes celšanu kavē arī neskaidrais tiesiskais stāvoklis – īpašumtiesību.

Privāto vācu lauksaimniecības kompāniju darbība izsauc neizpratni. Kompānijas ir pārņēmušas īpašumus, kuru īpašnieks ir aizvests, bet kuru pārvaldīšanai jau bija iecelts aizbildnis. Tie spiež aizvesto radniekus par zemes īpašumu un ar to saistītajām vērtībām slēgt nomas līgumu – rodas iespāids par tiesību ierobežošanu un to pārņemšanu. Vilcēju stacijas tiek iznomātas bijušajiem īpašniekiem! Tas ir pretrunā rīkojumam par kolhozu likvidāciju okupētajos Austrumu apgabalos, pēc kura tām būtu jānonāk privātā īpašumā.

Jaunas lauksaimniecības izveidei traucē arī:

1. Uzliktais nodoklis 3 Pfg. par vienu taksācijas latu (*Taxationslat*) pie pašreizējām lauksaimniecības produktu cenām ir daudz par augstu. Salīdzinājumā ar pirms boļševiku laiku ir jāpārdod trīs reizes vairāk rudzu.
2. Padomju laikā ieviestais sociālās apdrošināšanas nodoklis lauksaimniecībā 16% no algas – tas ir pa lielu un rada grūtības jo citās profesijās ir mazāks.
3. trūkst strādnieku²²⁷:
  - a) Atkrīt pirmskara laikā esošie 50 000 viesstrādnieku
  - b) 1500 vācu saimnieku pārceļšanās 1939. gadā.
  - c) 15 000 lauku iedzīvotāju ir aizvesti, nogalināti un apcietināti.
  - d) RAD un pieteikšanās policijā ir samazinājusi laukstrādnieku skaitu. Ar krievu karagūstekņiem to nevarēs aizpildīt.
4. Trūkst darba zirgu, kurus vispirms paņēma sarkanā armija un pēc tam vērmahts.

---

²²⁵ 278. lpp

²²⁶ 279. lpp

²²⁷ Turpat. 281. lpp.

5. Lauksaimniecības produktu nodošanas laikā ir radušies lieli zaudējumi, piem., kartupeļi pagrabā apsaluši, lopbarība samaitājusies, jo nav pareizi sakārtota. Uzskaiti un savākšanu veica vācu iestādes, bet to vajadzēja darīt latviešiem, kas labāk pazīst vietējos apstākļus.
6. Nav minerālmēslu.
7. Nav arī izejvielu, remontdarbu veikšanai utt.

Dažādu problēmu rezultātā, nezināšanas dēļ un par spīti centralizētajai vadībai, sējumu platības nevis paplašinās, bet samazinās²²⁸.

Redzams, ka ziņojumā, kas ietver arī plašu informāciju par rūpniecību un tirdzniecību un kas tiks skatīta attiecīgajā nodaļā, kā galvenais normālas darbības traucēklis tiek uzrādīta privātīpašuma neesamība, kā arī pašreizējās politikas ekspluatējošais raksturs.

2.4. Atšķirības ar Igauniju lauksaimniecības kontekstā

Jāatzīmē, ka Igaunijā daudzi lēmumi lauksaimniecības jomā atšķirās no līdzīgu problēmu risinājuma citur Ostlandē un tostarp arī Latvijas ģenerālapgabalā.

Piemēram, Igaunijas ģenerālapgabalā darbaspēka sagādes problēma tika risināta citādāk. Kā liecina 1942. gada 25. aprīļa Igaunijas ģenerālkomisāra rīkojums²²⁹, tad Igaunijā darbaspēka sadali pagasta robežās pieņēma pagasta vecākais vienpersoniski. Šis rīkojums pagasta vecākā vadībā iesaistīties lauksaimniecības darbos attiecās uz visiem iedzīvotājiem no 16 līdz 55 gadu vecumam. Saimniece nav uzskatāma par darbaspēku, ja viņai ir bērni līdz 6 gadu vecumam. Latvijā tai pašā laika periodā iesaistīšanās lauku darbos attiecās uz vecuma grupu no 14 līdz 65 gadiem, bet saimniecei bija jāstrādā sešas stundas dienā arī tad, ja bija bērns vecumā līdz 3 gadiem.

Arī pārtikas izsniegšanā un normēšanā Igaunijas ģenerālapgabala civiliedzīvotājiem Igaunijas Ģenerālkomisārs atļāvās būt daudz brīvāks, t.i., labvēlīgāks. 1942. gada septembrī Igaunijas ģenerālkomisārs atļāva veikt sviesta apmaiņu pret maizi (nav ziņu par precīzo apjomu) attiecībā 1 : 2²³⁰. Tad, kad tika norādīts no reihskomisariāta puses, ka šāda rīcība apdraud nodevu izpildi attiecībā pret vērmahtu, Igaunijas komisariāts atbildējis, ka Igaunijai uzliktās nodevas jau ir izpildītas. (Igaunijā pirms kara bija pārtikas produktu pārprodukcija t.i., daļu varēja novirzīt eksportam, kas 1937. – 1939. gadā svārstījās 13 000 līdz 15 000 t

---

²²⁸ Turpat. 284. lpp

²²⁹ LVVA, P-70.f. 2. apr. 13.l. S. 94.

²³⁰ LVVA, P-70.f. 2. apr., 38.l. 209. lpp

robežās²³¹). Lai arī Igaunija jau bija izpildījusi savu daļu no kopējās Ostlandes normas, kopējā nodeva ne tuvu nebija sasniegta, jo no prasītajām 7000 tonnu taukvielu, kas jau bija samazināts apjoms, savāktas bija tikai 3000 tonnas. Reihskomisārs un Lietuvas ģenerālkomisārs uzskatīja, ka vajadzēja sviestu nevis būtībā izdalīt cilvēkiem, bet palielināt vērmahta nodevu. Līdzīgu maiņu vēlējās veikt arī Latvijas Zemes pašpārvalde, bet tas viņiem tika liegts.

Detalizētāku ieskatu Igaunijas ģenerālkomisāra brīvdomībā un daļēji arī tās izcelsmē sniedz ziņojuma „*Die wirtschaftliche und politische Lage im Generalbezirk Estland*” melnraksts²³² bez paraksta un datējuma.

Pēc rakstītā formas jāsecina, ka ziņojuma izcelsme nešaubīgi ir Igaunijas ģenerālkomisariāts, jo tas velta kritiku apgabalu komisāriem, kā arī satur specifiskas ziņas un izvērtējumu par Igaunijas ģenerālapgabalu, kas nevarētu būtu zināmas reihskomisariātam. Iespējams, ka ziņojuma autors ir pats K.S. Litsmans vai vismaz ziņojums ir sagatavots viņa vārdā, jo vērtējumi un ieteikumi ziņojumā tiek izteikti zema ranga ierēdņiem neraksturīgi autoritatīvā formā. Aprakstītās problēmas ļauj datēt ziņojuma tapšanu ar 1942. gada otro pusi.

Galvenā ziņojuma doma un ar to arī iesākas pats ziņojums – nevis politika nosaka ekonomiku, bet ekonomika nosaka politiku. Noprotams, ka ziņojuma rakstītājs pārstāv viedokli, ka vajadzētu būt otrādāk.

Problēmas tiek uzskaitītas vairākas - monopolu sabiedrību dominance ekonomikā, t.i., veselu nozaru pārņemšana savā kontrolē, kas līdz ar to nozīmē arī to izņemšanu no ģenerālkomisariāta budžeta, jo visa peļņa paliek monopolu ietvaros. Tas savukārt ģenerālkomisariātu nostāda atkarības attiecībās no reihā izsniegtiem aizdevumiem, turklāt bez skaidras sapratnes par to atdošanas iespējām nākotnē.

Monopolu sabiedrību politiskā ietekme izpaužas apstākļi, ka tās apslāpē vietējo iniciatīvu un eksistē ierēdnieciski neefektīvā formā. Attiecībā uz igauņu sabiedrību tas izpaužas tā, ka „*Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland m.b.h*” pārņem savā kontrolē arī visas zemnieku saimniecības, kas ir lielākas par 50 ha. Igauņu zemnieki to novērtē, ka padomju 30 ha norma vienkārši ir pacelta uz 50 ha, t.i., igauņu zemnieki nejūt nošķiruma starp padomju un vācu okupāciju.

Minētā sabiedrība pārņem arī visas muižas (piem. Revaļes pilsētai bija 6 muižas, no kurām divas no 13 un 14 gs., bet tika atņemtas par labu „*Landbewirtschaftungsgesellschaft*

---

²³¹ Turpat. 72. lpp

²³² Turpat. 174 lpp

Ostland m.b.h”). Igaunu zemnieku vidū līdz ar to pastāv viedoklis, ka šis uzņēmums demonstrē muižu pārākumu pār zemnieku saimniecībām, ko tas arī praktiski dara, jo atšķirībā no zemniekiem, tam ir pietiekami daudz sēklas materiālā un pieejama tehnika, lai iegūtu labāku ražu.

Tāpat monopolu darbībā igauņi saskata arī vāciešu vēlmi pakļaut visu ekonomiku sev, bet igauņiem iedalīt tikai pakārtotu lomu, kas tiek uztverta kā netaisnība. Šāda sistēma der Krievijai, kur privātā iniciatīva nav attīstīta, bet Igaunijā šāda ekonomikas „ierēdnieciskošana” monopolu veidā atgādina padomju sistēmu.

Arī algas ir par zemu – 54 RM nemācīts strādnieks, 64 RM mācīts strādnieks, 76 RM speciālists, 88 RM kvalificēts speciālists, 100 RM kvalificēts priekšstrādnieks. Sievietes saņem tikai 80% no summas (Latvijā šajā jomā situācija līdzīga).

Arī pārtikas devas ir par mazu - 2000 g maize (bērniem zem 7 g – 1200 g, 350 gaļas, 100 g taukvielu, 50 – 100 g makaronu vai graudu utt., bērni zem 14 g $\frac{1}{4}$ vai $\frac{3}{4}$ saņem pienu ja ir). Zivis, augļi, olas nav. Latvijā situācija ar cukuru un taukvielām esot labāka²³³, bez tam reiha vācieši Igaunijā saņem 4 200 g maizes, 800 g gaļas, 280 g tauku, 450 g cukura nedēļā. Ņemot vērā, ka Igaunijā vienmēr ar pārtiku nav bijušas problēmas, šis apstākļi tiek sabiedrībā izjūsts īpaši slikti.

Tas viss rada apstākļus, kuros igauņi nejūt, ka cīnās kopā ar vāciešiem, bet tikai izpilda priekšrakstus un līdz ar to kļūst tikai pasīvs, līdz nonāk stagnācijā un tas agrāk vai vēlāk izpaudīsies negatīvi.

Ziņojuma nobeigumā tiek izteikts vērtējums, ka vēl visu var vērst par labu, ja zemes īpašumus atdod bijušajiem īpašniekiem vai viņu pēctečiem.

Izvērtējot ziņojumā pausto kritiku pret vācu okupācijas politikas izpausmēm, redzams, ka pozitīvā attieksme pret igauņiem vai aicinājums pēc labvēlīgiem lēmumiem, ir saistāms galvenokārt ar ekonomisko pasākumu negatīvajām politiskajām sekām, t.i., piemēram, monopolu sabiedrības novirza peļņu uz Vāciju un reihskomisariāta kasi, bet ar šī procesa negatīvajām sekām jātiek galā ģenerālkomisāram.

Tāpat no ziņojuma jāsecina, ka plāni pār Ostlandes pēckara iekārtojumu nav bijuši pilnībā zināmi vai akceptēti pat ģenerālkomisariāta līmenī, jo viss, kas tiek norādīts, kā negatīvas vācu pārvaldes izpausmes, tika radītas ar konkrētu mērķi un vienīgā pamatproblēma ir tā, ka karš ilga vairāk nekā vācu pārvalde rēķinājās, līdz ar to bija laiks pilnībā izpausties visām negatīvajām blaknēm, kas šīm lietām bija.

---

²³³ LVVA, P-70.f. 2. apr., 38.l. 179 lpp

2.5. Lauksaimniecības statistika Latvijas ģenerālapgabalā

Pirms izvērtēt lauksaimniecības politikas rezultātus, nepieciešams kritiski izvērtēt tās kvantitatīvos rādītājus.

Statistika par lauksaimniecību Latvijas ģenerālapgabalā ir tapusi ar Latvijas statistikas pārvaldes brīvprātīgo lauksaimniecības korespondentu starpniecību, apkopojot viņu sniegtos ziņojumus, t.i., piemēram, dati par kopējo miežu ražu nav faktiskā nokūluma uzskaitījums, bet aprēķina rezultāts, ņemot vērā ziņotāju sniegto informāciju par sējumu platību un vidējo nokūlumu no hektāra. Līdz ar to, ziņotāju motivācija un iespējas sniegt prasītās ziņas, ir noteicošs faktors, izvērtējot statistikas datu ticamību.

Līdz 1942. gada rudenim statistikas datus vāca rajona agronomiskie darbinieki, kas bija Lauksaimniecības ģenerāldirekcijai pakļauti cilvēki un atbildēja par lauksaimniecības politikas realizāciju savā rajonā – organizēja sēklu sagādi, plānoja sējumus utt.²³⁴ No viņu pienākumiem arī izrietēja fakts, ka viņu rīcība atradās vispilnīgākā informācija par lauksaimniecības stāvokli attiecīgajā rajonā.

Tomēr jau sākot ar 1942. gadu vācu iestādes ar neuzticību vērtēja iegūtos datus un savu neapmierinātību nekavējās paust arī oficiāli. 1942. gada 16. novembrī Lauksaimniecības ģenerāldirekcija izplata ziņojumu²³⁵, kurā norāda, ka ģenerālkomisariāta III nodaļa ir neapmierināta ar statistikas darbu un aicina turpmāk, pirms nodošanas tālāk citām iestādēm, visus datus pārbaudīt un kļūdas koriģēt. No šī ziņojuma noprotams, ka ģenerāldirekcijas ieskatā kļūdas radušās tikai darbinieku neuzmanības vai nolaidības dēļ, taču ģenerālkomisariāta par lauksaimniecību atbildīgā nodaļa uzskatīja, ka, samazinot agronomisko darbinieku lomu rezultāta iegūšanā, ir jāmaina pati datu iegūšanas sistēma.

Tika nolemts izveidot tā saucamās „ziņotāju saimniecības”²³⁶. Šādas saimniecības izvēlējās apriņķa vai rajona agronoms, ievērojot principu, ka tām ir jāatbilst tipiski vidējai un attiecīgam apriņķim raksturīgai saimniecībai. Katrā apriņķī šādas saimniecības bija vairākas²³⁷, izvietotas izklaidus pa visu apriņķi. Daugavpils novadā tām bija jābūt lielākām par 5 ha, bet visos pārējos novados lielākām par 10 ha. Šāds dalījums skaidrojams ar to, ka

²³⁴ LVVA, P-990. f. 1. apr. 13.l. 195. lpp.

²³⁵ Turpat. 207. lpp.

²³⁶ Turpat. 209. lpp.

²³⁷ Rīgā -14, Cēsīs - 13, Valmierā - 13, Valkā - 12, Madonā - 14, Liepājā - 8, Aizputes - 6, Kuldīgas - 7, Ventspils - 6, Talsu - 6, Jelgavas - 10, Tukuma - 6, Bauskas - 6, Jēkabpils - 8, Ilūkstes - 6, Daugavpils - 10, Rēzeknes - 9, Ludzas - 6, kā arī Abrenes - 8. Turpat.

vācu pārvalde saimniecības ar platību mazāku par 10 ha neuzskatīja par ražotspējīgu saimniecisku vienību, bet Latgalē tika pieļauts izņēmums, jo tās neņemot vērā (skat. tabulu nr. 5.) ārpus statistikas paliktu 20% lauksaimniecības zemes Daugavpils novadā.

Saimniecību izvēlē uzmanība tika pievērsta arī to vadītāju personiskajām kvalitātēm t.i., vadītājiem bija jāspēj objektīvi novērtēt saimniekošanas apstākļus savā un sava apriņķa saimniecībās un pēc nepieciešamības (parasti reizi mēnesī) aizpildīt iepriekš sagatavotas Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas anketas par ražošanas apstākļiem, darba gaitu, apartās zemes platību utt. Ņemot vērā anketu rezultātus, statistikas pārvalde aprēķināja paredzamo ražas lielums.

Līdz ar to, ņemot vērā okupācijas apstākļus un faktu, ka katrai saimniecībai bija noteikta apjoma obligātās nodevas, ir pamatoti uzskatīt, ka saimniecību interesēs ir uzrādīt pēc iespējas mazāku ražas apjomu un sliktākus tās nogatavošanās apstākļus, jo no uzrādīto datu lieluma bija atkarīgs tas, cik daudz okupācijas vara viņiem atņems, t.i., liks nodot²³⁸. Arī cita veida motivācija bija maznozīmīga – par priekšzīmīgu sadarbību tika paredzēts izsniegt tikai grāmatas par lauksaimniecības tematiku.

Tai pašā laikā šādas sistēmas stiprā puse ir iesaistīto saimniecību relatīvi neliels skaits. Tas pieļāva iespējamību aizdomu gadījumā veikt visaptverošas pārbaudes un līdz ar to klaji nepatiesu datu sniegšanu saistīja ar ievērojamu risku. Diemžēl informācija cik bieži un vai vispār šādas pārbaudes saimniecībās ir veiktas, pētījuma laikā netika gūta.

Apstrādājot statistikas datus, atsevišķās tabulās tie ir ievietoti noapaļotā formā līdz vienam skaitlim aiz komata. To darot ir ievērots princips, ka, ja sekojošie skaitļi ir lielāki par pieci, tiek noapaļots uz augšu, bet ja mazāki – uz leju, piemēram, ziemas un vasaras rudzu sējumu platības Rīgas pilsētā un lauku apriņķī 1942. gadā ir 14 344 ha, t.i., 14,3 (1000 ha), bet attiecīgi Cēsu apriņķī tie ir 7767 ha t.i., 7,8 (1000 ha).

Jāatzīst, ka Latvijas statistikas pārvaldes sagatavotās datu tabulas vietām satur arī tehniska rakstura neprecizitātes. Piemēram, 1943. gada sējuma 33. un 41. lapaspusē ir norādīti atšķirīgi dati par aramzemes platību Latvijā 1939. gadā. Darbā tiek izmantoti 41. lapaspusē atrodamie dati, jo tie ir iegūti 1939. gada vispārējās lauksaimniecības skaitīšanas rezultātā.

Kā arī norādot kopējo aramzemes platību 1939., 1940. un 1941. gadā, norādītais lielums neatbilst faktiskajam tajā pašā tabulā norādīto apriņķu aramzemes platību faktiskajai summai. Ja 1939. un 1941. gada datus nesakritība ir par divām desmitdaļām (attiecīgi 2232

---

²³⁸ LVVA, P-69. f. 1a. apr. 17.l. 524. lpp.

pret 2232,2 ha un 2198 pret 2198,2 ha), tad 1940. gada datos nesakritība ir par 1 desmitdaļu (2260 pret 2259,9 ha).

Lai arī šādu kļūdu esamība neizslēdz citu līdzīga rakstura kļūdu iespējamību, ņemot vērā iepriekš minētos apsvērumus par statistikas datu patiesumu un precizitāti, šādu kļūdu esamība ir maznozīmīga un neietekmē datu kopējo nozīmi.

Jāatzīmē arī, ka šie dati neuzrāda militāro vienību konfiscēto produkciju pirms civilās pārvaldes izveidošanas un kara beigu posmā pēc tās likvidācijas.

2.6. Lauksaimniecības kvantitatīvie rādītāji

Iepriekšējās apakšnodaļās tika izskatīts lauksaimniecības politikas sociālais, ekonomiskais un politiskais aspekts. Lai noteiktu attiecīgo jomu ietvaros veikto pasākumu efektivitāti un lietderību, jāizvērtē lauksaimniecības kvantitatīvais devums kara laikā.

Par atskaites punktu ražas novērtējumam ir izvēlēts 1939. gads. Jāatzīmē, ka „normāli” apstākļi ir tādi, kuros ražas audzēšanas un ieguves procesā sastaptās grūtības, piemēram, minerālmēsļu sagāde, palīgstrādnieku nodrošinājums un tehnisko palīglīdzekļu pieejamība, nesaskaras ar radikālu apmēru ārēju apstākļu iedarbību, piemēram, karu. Lai arī 1939. gadā izteikti sausās vasaras rezultātā Latvijā bija nebija laba raža, 1939. gada dati ir vistuvākie attiecībā uz tehniskā nodrošinājuma stāvokli lauksaimniecībā, kā arī darbaspēka stāvokli

Tabulā nr. 4, kopumā aptverot datus no 1939. gada līdz 1943. gadam, attēlota par prioritārajiem atzīto graudaugu sējumu platības attiecībā pret kopējo aramzemes izmantošanu Latvijas teritorijā Latvijas brīvvalsts, kā arī tai sekojošo padomju un vācu okupācijas režīmu laikā. Salīdzinājumam tabulā iekļauti arī dati par H. Gēringa 1941. gada 27. jūlija noteikumos minētajiem eļļas augiem, kā arī par kartupeļiem kā otru (aiz graudiem) nozīmīgāko pārtikā izmantojamo laukaugu.

Hronoloģiskais ietvars izvēlēts ņemot vērā faktu, ka lauksaimnieciskās darbības galarezultāts ir iegūstams ilgstošā procesā, t.i., 1941., 1942. un 1943. gada ražas ir atkarīgas no 1940., 1941. un 1942. gadā veiktajiem vai neizdarītajiem darbiem. 1944. gada raža nav iekļauta analīzē, jo tās novākšanas un uzskaites laiks sakrita ar Latvijas ģenerālapgabala pastāvēšanas beigām un no tā izrietošu pilnvērtīgu un ticamu datu neesamību.

1939. un 1940. gada ražas tiek izmantotas analīzei, kā ražas, kuras salīdzinoši ietekmēja tikai laika apstākļi. 1941., 1942. un 1943. gada ražas savukārt jau sāk ietekmēt

kara gaitas diktēti politiskie, ekonomiskie un sociālie aspekti, tostarp padomju okupācija un tās veiktā nacionalizācija.

Līdz ar to par vācu okupācijas varas lauksaimniecības politikas rezultātiem tiešā veidā uztveramas 1942. un 1943. gada ražas. Turklāt jāņem vērā, ka 1942. gada ražu ietekmēja 1941. gada rudens, kad lauku darbi sakrita ar vācu civilās varas nodibināšanas un nostiprināšanas laiku.

Kā redzamstabilā nr. 6., tad, lai arī attiecīgajā laika periodā Latvijā rūpnieciski tika audzētas dažādas laukaugu kultūras, piemēram, dārzeņi, kaņepes, tabaka, uc., tad tieši graudaugi - rudzi, kvieši, auzas un mieži, kā arī mists²³⁹ - aizņem praktiski pusi (1939. un 1941. gadā tie ir 48%, bet 1940. gadā – 49,5%) no visas aramzemes platības. Šāds uzsvārs un dalījums bija neatkarīgajā Latvijā un saglabājās arī vācu okupācijas laikā.

Kritums iezīmējas līdz ar 1942. gadu, kad graudaugi, turpinot dominēt pēc absolūtiem skaitļiem, aizņem nu jau tikai 43% no visas aramzemes platības.

Jāatzīmē, ka kritums 1942. gadā atšķiras pa novadiem un graudaugu veida, tomēr kopumā iezīmējas tendence, ka vislielākais kritums ir Daugavpils novadā, izņemot auzu sējumus, kuros ir novērojams pieaugums. No pārējiem novadiem vismazākais kritums ir Rīgas novadā, arī izņemot auzu sējumus, bet Jelgavas, Liepājas un Valmieras novados kritums kopumā ir salīdzinoši vienāds.

Aramzemes platības kritums graudaugiem starp 1942. un 1943. gadu ir daudz mazāks nekā starp 1941. un 1942. gadu un atsevišķos novados pat novērojams zināms pieaugums.

Kopumā sējumu platības graudaugiem un kartupeļiem līdz 1943. gadam sarūk par aptuveni 20% salīdzinot ar 1939. gadu. Izņēmums ir kvieši, kuriem samazinājums ir par 35%, kā arī pākšaugi, kuriem samazinājums ir tikai par 10%.

Jāatzīmē, ka visbiežāk no sējumu platības no vidējā rādītāja atpaliek Jelgavas novadā.

Attiecībā uz ražas apjomiem statistika (skat. tabulu nr. 7.) ir cita – 1943. gadā kritums ražas apjomā praktiski visām laukaugu kultūrām ir aptuveni par aptuveni 40%, bet – liniem un kviešiem pat par 50%. Izņēmums šajā kontekstā ir mists, kuram kritums ir tikai 21%. Līdz ar to jāsecina, ka neraugoties uz stingrāku uzraudzību no vācu iestāžu puses un, piemēram, papildus savākšanas reidu rīkošanu, kāpumu produkcijā un attiecīgi ievākumā konstatēt nav izdevies.

---

²³⁹ Jaukta (divu vai vairāku kultūraugu) sēkla; šādas jauktas sēklas sējums.

Tā kā mistru izmanto lopbarībā, tad salīdzinoši mazais kritums atspoguļo to, ka degvielas un tehnikas trūkuma dēļ, īpaši plašu pielietojumu zemes apstrādē, kā arī transportā lauku rajonos ieguva zirgi.

Lai arī atšķirība starp produktīvāko un neproduktīvāko apriņķi ir ievērojama, avoti neliecina, ka kādā no tiem būtu pielietota atšķirīga politika.

Attiecībā uz novadu nozīmību kara saimniecībā jāizceļ Daugavpils novada gadījums. Tā sadrumstalotā sīksaimniecību struktūra, kurā ap 50% no visām saimniecībām ir līdz 10 ha lielas un nav spējīgas apgādāt pašas sevi, neauglīgā zeme un fakts, ka tikai 50% no visas lauksaimniecības zemes tika reāli apstrādāts²⁴⁰, novada saimniecību liek raksturot kā pašapgādi, nevis nopietnu atbalstu vācu kara ekonomikā.

Vācu pārvalde oficiāli min vairākus iemeslus, kas kopumā noveda pie ražas samazināšanās – 1942. gadā tā bija vēla sēja vai vispār neapstrādāti lauki 1941. gada rudenī, zemes apstrādes darbu novēlošanās 1942. gada pavasarī, nepiemēroti laika apstākļi 1942. gada pavasarī un vasarā, kā arī vispārējs minerālmēsļu, darba roku un tehnikas trūkums. To pašu var attiecināt arī uz 1943. gadu.

2.7. Okupētās Latvijas lauksaimniecības produktu nozīme Vācijas kara ekonomikā

Milzīgie apjomi, kādos vācu okupācijas vara izlaupīja Latviju, šķiet ir vienīgais Latvijas 2. pasaules kara vēstures aspekts, kas neraisa domstarpības starp dažādu vēstures pētniecības skolu piekritējiem. To min gan padomju laika historiogrāfija, trimdas autori un mūsdienu Latvijas pētnieki.

Lai arī nav pamata apšaubīt, ka vācu okupācijas ekonomiskā politika ievērojami pazemināja latviešu un visas Latvijas sabiedrības labklājību un dzīves līmeni, tomēr jautājums par Latvijas iedzīvotāju saimniecisko devumu okupācijas ietvaros līdz šim nav ticis skaidri atbildēts. Vai tas tiešām palīdzēja Vācijas cīņām frontē? Ja tā bija, tad cik lielā mērā?

Lai noteiktu okupētās Latvijas ekonomikas devumu Vācijas kara ekonomikā, jānosaka Latvijā savāktās un okupācijas varas rīcībā paturētās produkcijas apjoma īpatsvars visā Vācijas kara ekonomikā.

---

²⁴⁰ LVVA, P-69.f. 1a apr. 18. l. 15. lpp.

Apkopojošu materiālu par okupācijas varas savākto sniedz Londonā izdotā „Materiāli par vācu okupācijas varas un vācu armijas Latvijai otrā pasaules karā nodarītajiem zaudējumiem”. Pamatojoties uz pārtikas kartiņu īpašnieku skaitu, pētījuma autori aprēķina Latvijā patērēto pārtikas daudzumu un, atņemot to no kopējā savāktā, iegūst vācu okupācijas varas rīcībā palikušo apjomu, kuru tad arī varētu saukt par „kara laupījumu”, t.i., tādu, kas tika izvests no Latvijas un izmantots Vācijas civiliedzīvotāju un armijas apgādei.

Saskaņā ar šiem datiem 1943. gadā pārtikas kartiņas bija ap 580 000 iedzīvotājiem, kas aptuveni atbilst pilsētu iedzīvotāju skaitam (579 701²⁴¹). Lauku iedzīvotāji - ap 1 223 403²⁴² - tika ieskaitīti pašapgādniekos. Jāatzīmē, ka 1944. gadā, kad Padomju karaspēks okupēja daļu Latvijas teritorijas, pārtikas kartiņu saņēmēju skaits mainījās un strauji saruka, nostabilizējoties pie 193.400²⁴³ (Tukuma, Talsu, Kuldīgas, Ventspils un Liepājas apriņķu un pilsētu iedzīvotāji) atzīmes. Tiek uzskatīts, ka 580 000 iedzīvotāju pārtikas kartiņas izmantoja 140 nedēļas no 1941. gada 1. oktobra līdz 1944. gada 31. jūlijam, bet 193 000 iedzīvotāju pārtikas kartiņas izmantoja 40 nedēļas – no 1944. gada 1. augusta līdz 1945. gada 8. maijam²⁴⁴. Kopumā jāatzīst, ka haotiskais kara beigu posms ar Padomju armijas atkārtoto okupāciju un civilās pārvaldes likvidēšanu vēl vācu kontrolē esošajā Latvijā daļā, liek turpmākos rezultātus vērtēt kā tendenci uzrādošus, nevis līdz tonnai precīzus datus.

Lauksaimniecisko produkciju daudzumus, ko ievākušas vācu okupācijas pārvaldes pārziņā esošās iestādes skatāms tabulā nr. 10²⁴⁵. Apjomi uzrādīti kopā ar Latvijas iedzīvotāju patēriņu. Ailītēs ar uzrakstu „Vācija”, attēlots tā paša produkta vai produktu grupas iegūtais kopapjoms Vācijā kopā ar importu, t.i., viss attiecīgā produkta apjoms ar ko varēja rēķināties nacistiskā Vācijā attiecīgajā gadā. Rudzi un kvieši Vācijas gadījumā ir apvienoti kā maizes graudi (*Brotgetreide*), bet mieži un auzas kā lopbarības graudi (*Futerrgetreide*).

Salīdzinot Latvijā iegūto svarīgāko lauksaimniecības produktu īpatsvaru ar visas nacistiskās Vācijas rīcībā esošo (izaudzēto, importēto, okupētās teritorijās savākto), jāsecina, ka Latvijas daļa ir ļoti niecīga. Augstākais rādītājs 0.01% apmērā ir novērojams pie maizes graudiem, bet pārējo produktu nozīme ir vēl mazāka.

---

²⁴¹Materiāli par vācu okupācijas varas un vācu armijas Latvijai Otrā pasaules karā nodarītiem zaudējumiem. Londona: Latvijas sūtniecība. 1956. 43. lpp

²⁴² Turpat. 43. lpp

²⁴³ Turpat. 44. lpp

²⁴⁴ Turpat.

²⁴⁵ Turpat. 45. lpp

Jāatzīmē, ka salīdzinot 10. un 7. tabulas datus, t.i., savāktās produkcijas apjoms salīdzinājumā ar visas Latvijas teritorijas ražas apjomu attiecīgajā gadā, iezīmējas interesanta tendence.

	1941	1942	1943
Rudzi	0.24	0.24	0.20
Kvieši	0.22	0.16	0.15
Mieži	0.06	0.22	0.19
Auzas	0.07	0.14	0.13
Kartupeļi	0.06	0.16	x
Linu sēklas	0.07	0.25	0.32

Tabula nr. 11.

Vācu okupācijas vara ir ievākusi aptuveni vienu ceturto vai piekto daļu no visas ražas svarīgākajās produktu grupās, bet nereti vēl mazāk. Šajā aspektā gan atkārtoti jāvērs uzmanība uz to, ka 7. tabulā uzrādītie dati ir statistikas aprēķins par eventuālo ražu, t.i., tiek ievākta aptuveni ceturta vai piekta daļa no apjoma, kuru okupācijas vara uzskata par faktisko ražu. Avoti norāda, ka uzliktās nodevas bieži tiek ievāktas tikai par 40%-50%²⁴⁶ vai retu reizi 70%²⁴⁷ apmērā. Jāatzīst arī, ka citas reizes izdevās iegūt arī pārpalikumu, piemēram, Liepājas apgabala komisārs 1943. gada oktobrī ziņo²⁴⁸, ka Liepājas rajonam uzdotās saistības periodā no 1942. – 1943. gadam ir izpildītas sekojošā apjomā: pārtikas labība – 79,9%; lopbarības labība – 62, 57%; Zirņi – 173, 6% (sic! – *aut.*); kartupeļi – 40, 78%; siens – 61, 23%; salmi – 76, 73%; linsēklas – 55%.

No tabulā nr. 10 norādītajiem, Latvijas ģenerālapgabalā iegūtajiem produkcijas apjomiem Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotājiem tika izdalīts mazāk par pusi. Uz pārtikas kartiņām laika posmā no 1941. – 1945. gadam Latvijas pilsoņi vācu okupācijas laikā ir saņēmuši maizi un miltu produktus 170 308 t apmērā (no tiem 109043 t rudzu (ieskaitot arī 2375 t rudzu kafijai) un 24249 t kviešu, putrainus – 9357 t (17600 t miežu), auzu pārslas 4678 t (9351 t auzas), liellopa gaļa – 23394 t, cūkas gaļa – 4 398 t²⁴⁹).

Pamatojoties uz šiem datiem, tiek iegūti rādītāji par vācu okupācijas varas rīcībā palikušajiem lauksaimniecības produktu apjomiem visas okupācijas laikā²⁵⁰.

	Koppiepirkums	Normēto preču	Rūpnieciski zaudējumi	Palicis okupācijas varas rīcībā
--	---------------	---------------	-----------------------	---------------------------------

²⁴⁶LVVA, P-69. f. 1 a. apr., l. 20. 16. lpp.

²⁴⁷LVVA, P-69. f. 1 a. apr., l. 17. 485 lpp.

²⁴⁸LVVA, P-69. f. 1 a. apr., l. 11. 26. lpp.

²⁴⁹Turpat. 44. lpp

²⁵⁰Turpat. 48.-49. lpp

		izsniegšana		
Rudzi, t	293 535	109043	x	184492
Kvieši, t	82098	24 249	x	57849
Mieži, t	90776	17600	18480	54696
Auzas, t	164590	36351	x	128239
Linsēklas, t	14219	x	x	14219
Liellopi gab.	524 102	387 908	x	136 194
Teļi gab.	145 985	x	x	145 985
Cūkas gab.	354 460	160 559	x	193 901
Aitas	179098	x	x	179098
Āboliņš	5427	x	x	5427
Pļavu siens	68171	x	x	68171
Salmi	96248	x	x	96248

Tabula nr. 12

Aprēķinot gaļas patēriņu ņemts vērā, ka rūpnieciskām vajadzībām izmantots vēl 36100 t gaļas, no kuras 4/5 bijusi liellopa gaļa, bet 1/5 cūkas gaļa, t.i., attiecīgi – 28800 t un 7220 t. Līdz ar to tabulā norādītais liellopu un cūku skaits norādīts pēc aprēķiniem, ka viens liellops 1942. gadā vidēji svēris aptuveni 259- 260 kg, bet viena cūka – 102 kg²⁵¹.

Arī no okupētajam teritorijām laika posmā no 1941.-1944. gadam Vācijā ievesto produktu īpatsvarā Latvijas daļa ir neliela. D. Eiholcs norāda, ka Padomju Savienība, okupētā Polija, Francija un Nīderlande (nozīmīgākais sviesta piegādātājs) ir būtiskākās pārtikas piegādātājas nacistiskajai Vācijai²⁵². Gaļas apjomā tiek norādīta visa ievestā gaļa neatkarīgi no tās veida. Latvijas dati rēķināti pēc minētās liellopa un cūkas pašmasas, teļus skaitot kā liellopus.

	Pad. Savienības okupētie apgabali ²⁵³	Polija ²⁵⁴	Francija ²⁵⁵	Dānija ²⁵⁶	Latvijas ģenerālapgabals
Graudi	1301000	1303152	4962000	x	425 276

²⁵¹Turpat. 50. lpp

²⁵²Eiholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939- 1945. Band II 1941-1943. Teil 2 2003..S. 500.

²⁵³Turpat. S. 499

²⁵⁴Turpat. S. 501

²⁵⁵Turpat.

²⁵⁶Turpat. S. 502

(pārtikas un lopbarības), t					
Gaļa, t	73000	137048	772 000	585 000	93144

Tabula nr. 13.

Izvērtējot tabulu datus, jāsecina, ka Latvijas teritorijā vācu okupācijas iestāžu savāktā un uz Vāciju nosūtītā lauksaimniecības produktu daļa ir niecīga visas Vācijas ekonomikas kontekstā un minimāla arī pēc sava pienesuma, salīdzinot ar citu okupēto valstu devumu. Jāatzīst, ka no Polijas, Francijas, Dānijas, Padomju Savienības okupētajiem apgabaliem, kā arī no Latvijas uz Vāciju tika vesta virkne vēl citu produktu – cukurs, siers, taukvielas, augļi un dārzeņi, linsēklas uc., taču graudi un gaļa kā salīdzinošais lielums izvēlēts tāpēc, ka tie visām valstīm ir galvenās un lielākās vācu okupācijas varas savāktās produkcijas grupas. Izņēmums ir Dānija, kuras otra nozīmīgākā produktu grupa ir sviests. Taču ir grūti salīdzināt, kas ir bijis nozīmīgāks atbalsts vāciešiem – 1 653 miljoni litru vīna no Francijas (nozīmīgākais vīna piegādātājs posmā no 1940.- 1944.g.)²⁵⁷ vai 190 300 tonnas sviesta no Dānijas (posmā no 1940.- 1944.g.)²⁵⁸.

Lai labāk ilustrētu iegūto skaitļu nozīmi, tie ir jāpaskaidro reālos un ar pētāmo jautājumu saistītos lielumos. Tā kā tiek pētīts okupētās Latvijas devums Vācijas kara ekonomikā, šāds lielums varētu būt Vācijas bruņoto spēku kājnieku divīzijas 2. pasaules karā, t.i., cik divīzijas un cik ilgā laika posmā varēja apgādāt ar Latvijā iegūtajiem produktiem.

Ir zināms, ka Latvijas teritorijā iegūtie pārtikas produkti tika sūtīti uz Austrumu fronti, tomēr jāatzīst, ka pētījuma laikā autoram neizdevās iegūt datus, kas precīzi uzrādītu no Latvijas teritorijas vācu armijai piegādāto produktu apjomu visā kara laikā. Piemēram, 1941./1942. vācu okupācijas „ekonomiskā gada”²⁵⁹ ietvaros vācu armijai tika nodoti labības graudi – 63 000 t, lopbarības graudi – 38 000 t, bet gaļa un gaļas izstrādājumi – 24 185 t, bet laika posmā no 1.9.1942 – 31.08.1943 vācu armijai no piegādāti Latvijas piegādātas 55 000 t pārtikas labības un 50 000 t lopbarības labības, kā arī 20 000 t gaļas²⁶⁰. Tas ir nedaudz mazāk par pusi no visa apjoma pārtikas labības jomā un aptuveni trešā daļa no visa lopbarības graudu apjoma. Ja ņem vērā to, ka karš ilga nedaudz mazāk par četriem gadiem, pat pie samazināta armijas patēriņa armijai tika nosūtīta lielākā daļa no ievāktās ražas.

²⁵⁷ Turpat. S. 501

²⁵⁸ Turpat. S. 502

²⁵⁹ A0956- D- LVVA – A0022- / 20/ - P-69.f. 1a. apr. 10.liet 7/11. 341. lpp.

²⁶⁰ Turpat. 349. lpp.

Tomēr dati par okupācijas varas rīcībā palikušajiem apjomiem ietver arī uz Vāciju nosūtāmo un civiliedzīvotājiem paredzēto daļu. Līdz ar to iegūtie rezultāti nebūs konkrēti par Austrumu frontes apgādi, bet gan par vispārēju atbalsta apjomu Vācijas ekonomikā un hipotētisku vācu kājnieku divīzijas apgādi.

Vācu kājnieku divīziju izmēri kara gaitas un kauju apstākļu iespaidā mainījās, bet kā piemērs tiks izmantota pilna sastāva kājnieku divīziju tādā sastāvā, kādas tās bija kara sākumā 1940. gada aprīlī – 16 860²⁶¹ karavīri, kā arī cita starpā vairāk nekā 5375 zirgu (1743 zirgi jāšanai, 3632 vezumu zirgi)²⁶². Šie divīziju raksturojošie lielumi izmantoti, jo tie tiešā veidā ir saistīti ar Latvijā iegūtajiem produktiem, t.i., tos patērēja.

Vācu karavīram ik dienas pienācās stingri noteikta pārtikas deva, kas, pamatojoties uz rūpīgi izsvērtiem kaloriju aprēķiniem, saturēja maizi, gaļu, žāvētus augļus uc. Jāatzīmē, ka šāds „pārtikas grozs” netika nodrošināts ne katru dienu un ne pilnā apjomā. Vienīgā komponente, kas tika nodrošināta katru dienu pat frontes līnijā esošajiem karavīriem bija jau no 16.gs. vāciski runājošajās armijās pazīstamā „*kommisbrot*”. Latvijā šo pilngraudu rudzu maizi pazīst kā „ķieģelīti”. „Kieģelīši” vācu armijā tika cepti 1,5 kilogramu lielos kukuļos un vienam karavīram dienā pienācās puse no šāda kukuļa – 750 grami²⁶³. Attiecīgi vienas dienas apjoms divīzijas pabarošanai ir 12,65 tonnas rudzu maizes.

Ņemot vērā, ka katrai vācu divīzijai bija pašai sava maizes cepēju rota, kuras primārais uzdevums bija ikdienas apgādāt visu divīziju ar svaigu maizi, tad iespējamās rudzu maizes recepšu variācijas varētu būt vismaz pielīdzināmas vācu divīziju skaitam 2. pasaules karā. Jāatzīmē, ka plaši izplatīts ir uzskats, ka 1. pasaules kara laikā, lai nodrošinātu maizes nepieciešamo masu, graudu trūkuma dēļ miltiem tika pievienotas zāģu skaidas. Lai arī pētījuma laikā neizdevās atrast vācu armijas maizes recepti, kas būtu tieši domāta kara darbībai Austrumu frontē, 1941. gadā izdotajā pamācību grāmatā karavīram „Lauka pavārgrāmata vārīšanai un cepšanai kolonijās” (*Feldkochbuch für behelfsmässiges Kochen und Backen in den Kolonien*) ievietotajā rudzu maizes receptē²⁶⁴ ir noteikts, ka, lai izceptu pusi no „*kommisbrot*”, t.i., maizi 750 gramu svarā ir nepieciešami 540 grami rudzu milti (72% no masas). Tā kā pilngraudu maizē tiek izmantoti iepriekš neapstrādāti graudi (ar visu apvalku uc.), tad var pieņemt, ka 540 gramu miltu ir aptuveni ekvivalents 540 gramiem graudu.

---

²⁶¹Alex Buchner. The German Infantry Handbook 1939-1945. 1991. p. 15.

²⁶²Turpat.

²⁶³Turpat. p. 110.

²⁶⁴Feldkochbuch für behelfsmaessiges Kochen und Backen in den Kolonien, Berlin, Oberkommando der Wehrmacht.1941, S. 31.

Tātad, lai nodrošinātu ar rudzu maizi vienu kājnieku divīziju vienu dienu ir nepieciešams 9, 104 tonnas rudzu.

Tāpat divīzijas miesnieku rota ik dienas pārstrādāja 15 liellopus vai 120 cūkas vai 240 aitas, lai saražotu divīzijas nodrošinājumam ap 3²⁶⁵ tonnas desas vai citus gaļas izstrādājumus.

Lai uzturētu vienu jāšanai paredzētu zirgu vienu dienu ir nepieciešams 5 kilogrami auzu, 3,5 kilogrami siena un 1, 5 kilogrami salmu – kopā tātad 10 kg²⁶⁶. Zīrgam, kura uzdevums ir vezumu vilkšana, attiecīgi 6,6 kilogrami auzu, 5 kilogrami siena un 3 kilogrami salmu – kopā 14,5 kilogrami²⁶⁷. Siens (*Heu*) sevī ietver āboliņu, lucernu vai pļavu sienu²⁶⁸. Līdz ar to vienas dienas divīzijas zirgu barības deva ir 32,686 tonnas auzu, 24,260 tonnas siena un 13,51 tonnas salmu.

Nemot vērā šos divīzijas karavīru apgādes un zirgu nodrošinājuma raksturlielumus, kā arī tabulā nr. 12 dotos, vāciešu rīcībā palikušo produktu apjomu, Latvijas teritorijā laikā no 1941. līdz 1944. gadam iegūtie resursi nodrošina vienas kājnieku divīzijas apgādi ar rudzu maizi 20 264 dienas, ar gaļas izstrādājumiem 9079 (liellopi), 1615 (cūkas), 746 (aitas) dienas, bet zirgus uztur 3823 (auzas), 3033 (āboliņš un pļavu siens), 7124 (salmi) dienas.

Pirms izsvērt vai tas ir daudz vai maz, jāņem vērā, ka, 1941. gadā pirms uzbrukuma Padomju Savienībai vācu armijā kopā bija 152 kājnieku divīzijas²⁶⁹. Līdz ar to attiecīgi šīs divīzijas ar Latvijā iegūtiem produktiem varētu tikt daļēji (jo šeit minētie produkti nav vienīgie, kas nepieciešami to kaujas spēju uzturēšanai) apgādātas ar maizi 133 dienas, ar gaļas izstrādājumiem 74 dienas (59+10+5), bet zirgi attiecīgi tiktu nodrošināti 25 dienas ar auzām, 20 dienas ar sienu, bet 46 dienas ar salmiem.

Tāpat vēlreiz jāuzsver, ka šie rādītāji ir tikai teorētisks aprēķins, nevis faktiskais divīziju nodrošinājums, jo daļu savākto produktu izdalīja civiliedzīvotājiem. Jānorāda, ka arī pats divīziju lielums kara laikā bija svārstīgs un ar tendenci uz nepilniem divīziju sastāviem ap 12 000 karavīru apmērā²⁷⁰. Tai pašā laikā jāņem vērā, ka Vācijas bruņotajos spēkos, piemēram, 1944. gadā gaisa spēkos dienēja - aptuveni 1 900 000 karavīri²⁷¹, kara flotē –

---

²⁶⁵<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Soldat/Versorgung-R.htm> (skatīts 20.05.2013)

²⁶⁶ Turpat. (skatīts 20.05.2013)

²⁶⁷ Turpat (skatīts 20.05.2013)

²⁶⁸ Eiholtz D. *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939- 1945. Band II 1941-1943.Teil 2.* München:K.G.Saur.2003. S. 627

²⁶⁹Buchner, A. *The German Infantry Handbook 1939-1945.* Schiffer Publishing, Ltd.1991. p. 12.

²⁷⁰Overmans, R.*Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg.* München: Oldenbourg,1999. S. 277.

²⁷¹Kunz, A.*Wehrmacht und Niederlage: Die bewaffnete Macht in der Endphase der nationalsozialistischen Herrschaft 1944 bis 1945.* 2007.S,189

aptuveni 735 000 karavīru²⁷², SS vienībās - 594 443 karavīru²⁷³, kā arī citas militāras vienības, apakšvienības un dienesti – kopā ap 10 miljoniem karavīru²⁷⁴ - kas varēja saņemt dienas uztura devu. Ja par atskaites punktu ņem šo lielumu, tad ar dienišķo rudzu maizes devu Latvijā, visa kara laikā savāktie rudzi nodrošinātu visu vācu armijas patēriņu 31 dienu ilgā periodā.

Tā kā Latvija tika aktīvi iesaistīta tajā kara posmā, kas sākās 1941. gada 22. jūnijā un ilga līdz 1945. gada 8. maijam, t.i., nedaudz vairāk nekā 45 mēneši, tad Latvijā iegūtie graudi teorētiski nodrošināja aptuveni 2% no visa vērmahta rudzu maizes patēriņa. Ņemot vērā, ka pārējo produktu īpatsvars ir vēl mazāks nekā rudziem, tad attiecīgi arī to nozīmē vērmahta apgādē ir vēl necīgāka.

Ņemot vērā minēto, apgalvojums par Latvijas lauksaimniecības lielo ieguldījumu visas Vācijas kara ekonomikā un militārajā apgādē ir nepamatots.

Tai pašā laikā, ja šos rādītājus aplūko tikai Austrumu frontes kontekstā, kurā 1941. gada 22. jūnijā Vācijas pusē karoja kopā 140 divīzijas (no kurām kājnieku, tanku un motorizēto strēlnieku divīzijas veidoja 76%), bet 1943. gada 21. jūnijā 220 divīzijas (no kurām kājnieku, tanku un motorizēto strēlnieku divīzijas veidoja 72%)²⁷⁵, tad to nozīme attiecīgi ir lielāka un apgalvojumam, ka Latvijas saimniecība atbalstīja Vācijas karadarbību Austrumu frontē – „ēdināja armiju” – ir savs pamats.

---

²⁷² Turpat S. 189

²⁷³ Absolon, R. *Die Wehrmacht im Dritten Reich : Bd. 6: 19. Dezember 1941 bis 9. Mai 1945*. 1996. S. 127.

²⁷⁴ Kroener, B. R. *Germany and the Second World War: Volume V: Organization and Mobilization of the German Sphere of Power (Part 1: Wartime administration, economy, and manpower resources, 1939-1941)*. 2000 p. 1023.

²⁷⁵ Hartmann C. *Wehrmacht im Ostkrieg: Front und militärisches Hinterland 1941/42*. Oldenbourg Verlag: München. 2010. S. 79.

3. Reprivatizācija Latvijas ģenerālapgabalā no 1941. – 1944. gadam

Par reprivatizācijas jautājumu Latvijas vēstures historiogrāfijā ir rakstījuši A. Aizsilnieks, A. Zunda, E. Everts, S. Miljeniemi, bet zemes reprivatizācijas jautājumu īsumā pieminējis arī H. Strods.

Skatot reprivatizāciju, pieminēti svarīgākie dokumenti, kas regulē tās ieviešanu, aprakstīta gaita, kā arī īsumā skatīti rezultāti. Tomēr nav viennozīmīgi atbildēts jautājums par reprivatizācijas mērķi – vai tas ir ekonomisks vai tomēr politisks? Ko vācu iestādes ar reprivatizāciju cerēja panākt un kāds ir reprivatizācijas faktiskais gala rezultāts? Tāpat reprivatizācijas kontekstā nav skatītas latviešu un vācu iestāžu savstarpējās attiecības, t.i., ko reprivatizācijā saskatīja Latvijas zemes pašpārvaldes iestādes, bet ko – vācu okupācijas vara? Kāda ir Latvijas zemes pašpārvaldes loma reprivatizācijas veikšanā?

Lai atbildētu uz jautājumu par reprivatizācijas mērķi, ir jānoskaidro kāda bija reprivatizācijas gaita, kvantitatīvie rādītāji un faktiskie rezultāti. Samērojot šos lielumus ar okupācijas laika politisko kontekstu un laikabiedru atmiņām, var spriest kurā jomā – politiskajā vai ekonomiskajā – reprivatizācijas sekas izpaudās visredzamāk.

Latviešu un vācu savstarpējās attiecības un attieksmi pret reprivatizāciju var izsecināt, analizējot to mijiedarbību praktiskas reprivatizācijas gaitā. Tā kā ir skaidri zināmi reprivatizācijas noteikumi, par piemēru katras puses izpratnes atspoguļošanai neder gadījumi, kas precīzi atbilst noteikto rīkojumu un izpildnoteikumu mērauklai. Nepieciešams gadījums, kas būtu vērtējams kā izņēmums un kas prasa amatpersonu personisku iesaisti un saistošo normatīvu interpretāciju. Izvērtējot amatpersonu darbību šādos apstākļos, var secināt arī par viņu attieksmi pret visu reprivatizācijas procesu. Šāds piemērs ir „Valtera un Rapas” grāmatnīcas reprivatizācija, kas sīkāk analizēta 3.6. nodaļā.

Tekstā savstarpēji mijoties ir lietoti divi termini – reprivatizācija un privatizācija, kas, lai arī būtībā ir viens un tas pats, pirmajā gadījumā uzsver faktu, ka konkrēts īpašnieks atgūst savu īpašumu, bet otrajā - ir vispārējs process, kurā valsts īpašums kļūst par privātpašumu. Jāatzīmē, ka, iepazīstoties ar vācu okupācijas iestāžu sarakstes dokumentiem, jāsecina, ka arī tajos stingra nošķiruma starp šo terminu lietojumu nav.

3.1. Reprivatizācija, kas nerada privātpašumu

Pirms iztīrīt reprivatizācijas jautājumu, jānorāda, ka līdz 1943. gada februārim tā ir tikai vārdu spēle. Nedziļinoties tiesiskajā aktā, kas to regulē, proti, 1941. gada 17. oktobra

reihs komisāra rīkojumu par Amatniecības, sīkrūpniecības un mazumtirdzniecības pārkārtošanu, šķiet, ka runa ir par privātīpašuma atgūšanu, atjaunošanu, bet tā tas nebūt nav.

Rīkojuma kontekstā jāsāk ar paša vārda „reprivatizācija” analīzi. Rodas pamatots iespaids, ka tā nozīme ir privātīpašuma atjaunošana, t.i., *re* un *privatizācija*. Tomēr jāņem vērā, ka *privāts* ir ne tikai tas, kas nepieder valstij, bet *privāts* ir arī tas, kas pastāv un darbojas nošķirti no valsts. Abos gadījumos vārda „privāts” un tā atvasinājumu lietošana ir pamatota, taču pirmajā gadījumā ar to apzīmē īpašumtiesības, bet otrajā – darbības veidu.

Lai arī tradicionāli abi minētie gadījumi viens otru neizslēdz un būtībā eksistē paralēli, vācu civilās okupācijas varas laikā Latvijas ģenerālapgabalā bija iespējama šo divu jēdzienu un ar to saistīto parādību nošķirta pastāvēšana.

Minētais 1941. gada 17. oktobra rīkojuma kontekstā jāuzsver, ka tas nevis radīja privātīpašumu, bet radīja apstākļus, lai attiecīgajā nozarē ieviestu privātu iniciatīvu - rīkojums paredzēja nodot bijušajam īpašniekam tiesības izmantot savu īpašumu. Pats rīkojums tādejādi nenonāca pretrunā ar H. Gēringa²⁷⁶ lēmumu, kas paredzēja galīgo īpašumu piederības jautājumu risināt pēc kara beigām.

No rīkojuma izriet, ka tā praktiskais gala rezultāts ir nevis privātīpašums, bet gan iepriekšējo īpašnieku tiesības izmantot sava padomju okupācijas nacionalizētā uzņēmuma ražošanas telpas un iekārtas, kā arī rīkojuma 17.§ nosaka, ka telpas un zeme tiek iznomāta²⁷⁷. Par precī vai pakalpojumu, kas tika radīti minētā veidā „reprivatizētā” uzņēmumā, tika noteikta fiksēta samaksa, kā arī bija jāmaksā nodokļi. Līdz ar to ar 1941. gada 17. oktobra rīkojumu ieviestie pārkārtojumi ir daudz tuvāki nomas attiecību (nodokļiem aizstājot nomas maksu), nevis privātīpašuma radīšanai.

Jāatzīmē, ka vācu okupācijas vara ne tikai neko nedarīja, lai vairotu latviešu izpratni par dažādajām „privatizācijas” iespējamajām nozīmēm un tās faktisko nozīmi minētā rīkojuma gadījumā, bet ar propagandas palīdzību avīzē „Tēvija” izplatīja priekšstatu, ka tas viss ir saistīts ar privātīpašuma atjaunošanu.

Juceklī ar jēdzieniem pinās ne tikai latvieši, bet arī paši vācieši. Uzskatāms piemērs ir sarakste starp Helmūtu Veisu (*Helmut Weiss*), Krīgsmarīnes virsnieku, un Ostlandes reihs komisariāta nodaļu III 1942. gada septembra sākumā.

H. Veiss savā 1942. gada 9. septembra vēstulē²⁷⁸ iepazīstina ar sevi kā *O. Weiß & Söhne, Mineralwasserfabrik, Bier – und Essiggrosshandlung, o.H.G.* dzērienu fabrikas

²⁷⁶Schuman, W. (hrsg.) (1991) Europa unterm Hakenkreuz. S. 216. – 223.

²⁷⁷ LVVA, P-70.f.,2. apr. 22. l. 3. lpp.

²⁷⁸ Turpat. 25. lpp

līdzīpašnieku, kurš „starp citu ir uzzinājis” (*Ich habe soeben erfahren (..)*), ka Ostlandē notiekot reprivatizācija, kā arī, ka tiekot pieņemti interesentu rezervācijas (*Vormerkung*) un izrāda interesi par lielas dzērienu rūpnīcas iegādi.

1941. gada 21. septembrī sekojošajā reihskokmisariāta nodaļas III atbildē²⁷⁹ tiek norādīts, kas viss Padomju Savienības un tās republiku īpašums ir pasludināts par īpašo reiha saimniecības īpašumu (*Wirtschaftssondervormogen*), kuru pēc pilnvarnieku principiem pārvalda Vācijas valsts labā. Šī īpašuma daļu pārdošana šobrīd nenotiek. Reprivatizācija tiek izcelta kā izņēmumus, kas attiecas uz sīkrūpniecību, amatniecību un mazumtirdzniecību, taču reizē vēstulē tiek uzsvērts, ka ar reprivatizāciju tiek saprasta lielinieku laikā atņemto īpašumu daļu nodošana izmantošanai agrākajiem īpašniekiem. Īpašumtiesību nodošana reprivatizācijas gadījumā pēc būtības nenotiek²⁸⁰. H. Veisa iesniegums tiek, protams, noraidīts.

3.2. Politiskais lēmums

Pirms skatīt reprivatizācijas gaitu, nepieciešams pievērsties praktiskiem apsvērumiem, kas pieļāva pašas reprivatizācijas idejas iespējamību un vēlāk arī praktisko realizāciju. Lai arī idejas par to bija jau 1941. gada vasarā, izsmeļošu ieskatu raksturīgākajos civilās pārvaldes priekšstatos, kas ietekmēja reprivatizācijas iespējamību sniedz 1942. gada 13. – 14. februārī Okupēto austrumu apgabalu valsts ministrijā notiekoša sanāksme²⁸¹, kurā piedalās virkne dažāda līmeņa okupācijas iestāžu pārstāvju, lai spriestu par pārvaldes struktūru Austrumu apgabalos. Dažādu iestāžu pārstāvju argumentācijā mijas lokāli tehniski apsvērumi ar vispārējām reiha politikas vadlīnijām. Reiha ārlietu ministrijas pārstāvis pie Armiju grupas Ziemeļi Pēters Kleists uzsver, ka Baltijas valstīm vēlāk jāklūst par Vācijas sastāvdaļu, līdz ar to nedrīkst veidot tādu politiku, kas radītu pretestību vāciešu varai, Lietuvas ģenerālkomisārs fon Rentelns pēc savas pieredzes norāda, ka kļūdaina ir vāciešu iesaistīšana pārvaldē līdz zemākajam vadošajam ierēdnim, jo tas, piemēram, noved pie lauksaimniecības produkcijas samazināšanās un iedzīvotāju noskaņojuma maiņas pret vāciešiem. Kritiskāks, bet ne noraidošs šajā sanāksmē ir A. Rozenberga viedoklis, kurš brīdina, ka vietējās pašpārvaldes institūcijās radīsies pretošanās kustība un līdz ar to

---

²⁷⁹ Turpat. 33. lpp.

²⁸⁰ *Unter Reprivatisierung ist hierbei die Einsetzung der früheren Eigentümer in die Nutzung bestimmter ihnen durch die bolschewistische Gesetzgebung enteigneten Vermögensteile zur verstehen. Eine Eigentumsübertragung findet auch bei der Reprivatisierung grundsätzlich nicht statt.*

²⁸¹ LVVA, P-1018. f., 1. apr., 1. l. 2. – 13. lp.

vāciešiem ir cieši jāseko viņu darbībai, bet visi svarīgie vietējo lēmumi ir jāaskaņo ar vāciešiem un ģenerālkomisāriem ir tiesības atsevišķas lietas pārņemt savā pārziņā.

Sanāksmē paustās idejas kondensējās 1942. gada 7. martā A. Rozenberga Ostlandes reihskomisāram izdotajos izpildes noteikumos²⁸² par vadlīnijām pārvaldei Latvijas ģenerālapgabālā. Vadlīnijas nosaka, ka Ostlandes komisariāta politiskais mērķis un pašreizējā vācu personāla vajadzības pieprasa uzticamu vietējo darbinieku piesaistīšanu pārvaldes darbam. Tā kā vietējie spēki, darbojoties uz brīvprātības principa un pēc iespējas patstāvīgākā formā būs visproduktīvākie, kā piemērotākā forma vācu vadībai Latvijas ģenerālapgabālā ir uzraudzības pārvalde tehniskā izpratnē, kamēr tiešais pārvaldes darbs ir vietējo ierēdņu pārziņā. Vācu pārvaldei ir jāprobežojas ar uzraudzību un vadību un jāiejaucas tikai tur, kur jārealizē vācu intereses. Šie norādījumi attiecas kā uz pārvaldi tā arī uz ekonomikas vadību²⁸³.

3.3. Uzņēmumu reprivatizācija

Par reprivatizācijas procesa sākumu nosacīti var uzskatīt 1941. gada 19. augusta reihskomisāra H. Lozes rīkojums²⁸⁴ par padomju īpašuma statusu, kurā norādīts, ka reprivatizācija pēc būtības ir okupācijas varas pamatmērķis. Lai arī dokuments nesatur norādes par laika periodu un apjomu, kurā šis jautājums tiks risināts, tas oficiālā līmenī jau 1941. gada vasarā, neierobežojot vācu varas iestādes ar saistībām un solījumiem, apstiprina, ka šāda iespējamība pastāv un tiek apsvērta.

Nav pārsteidzoši, ka praktiskās reprivatizācijas iespējamās aprises pirmā iezīmē latviešu puse.

Rūpniecības direktora J. Švanka parakstītas piezīmes par privātīpašuma atjaunošanas problēmu Latvijas ekonomikā²⁸⁵, kas datēts ar 1941. gada 2. septembri, sniedz ieskatu ne tikai padomju varas veiktajā nacionalizācijā, kā arī raksturo tās rezultātā radušos ekonomisko realitāti Latvijā, bet būtībā arī informē vācu pusi par to, kāda veida ekonomiskā politika tiek sagaidīta, tostarp arī sniedzot praktisku priekšstatu par to kādam vajadzētu būt reprivatizācijas procesam. Saskaņā ar Švanka iesniegto dokumentu pirmos nepieciešams privatizēt mazos un amatniecības uzņēmumus, atdodot tiem darbnīcas, mašīnas un iekārtas, bet pēc tam arī lielākos uzņēmumus, kā arī tos, kas valsts paspārnē nes tikai zaudējumus un

²⁸²LVVA, P-1018. f., 1. apr., 1. l., 35. lp.

²⁸³Turpat., 36. lp.

²⁸⁴Myllyniemi S. (1973) Die Neuordnung der baltischen Länder 1941 – 1944. S. 219.

²⁸⁵BA-B R90/267, fol. 1.

nodoti privātā pārvaldībā dotu atbilstošu pienesumu pašreizējo ekonomikas problēmu risinājumam. No trestos apvienotajiem uzņēmumiem, visātrāk vajadzētu denacionalizēt laukos esošos uzņēmumus ar vietēju nozīmi – dzirnavas, ķieģeļu cepļus, kaļķu dedzinātavas un vilnas vērptuves. Neglaimojoša ir atsevišķi izdalītā piezīme, ka iepriekš rakstītais nekādā veidā nav attiecināms uz ebreju īpašumiem.

Pirmais praktiskais vāciešu solis reprivatizācijas virzienā bija „Rīkojums par amatniecības, sīkrūpniecības un privātās tirdzniecības pārkārtošanu”, kas tika izdots 1941. gada 17. oktobrī²⁸⁶. Saskaņā ar šo rīkojumu, trijās augšminētajās jomās varēja tikt atjaunotas tiesības uz privātīpašumu gadījumos, ja uzņēmumā bija mazāk par 20 darbiniekiem, ja tā īpašnieks un direktors bija personīgi un profesionāli piemēroti, kā arī, ja pēc tā darbības pastāvēja sabiedriska nepieciešamība.

Interesantus aspektus par reprivatizācijas procesa sākumposmu atklāj dokuments ar nosaukumu „Privatizācijas izpildes problēmas Latvijas ģenerālapgabalā”²⁸⁷. Dokumentā tiek norādīts, ka 1941. gada 17. oktobra rīkojums par amatniecības, tirdzniecības un sīkrūpniecības reorganizāciju t.i., būtībā reprivatizāciju, nenosaka ne tās gaitu ne arī rada priekšnoteikumus tās realizācijai. Kā nepilnīga tiek vērtēta norma, ka uz privatizāciju var pretendēt tikai piemērotas personas, bet nenosaka, kurš to piemērotību noteiks un apstiprinās (piem., amatnieka piemērotība vadīt amatnieku uzņēmuma – *aut*). Tāpat nav noteikts, kas izvērtēs uzņēmuma nozīmi sabiedrības (kara ekonomikas) labā un kas noteiks vai uzņēmums ir dzīvotspējīgs vai nē. Rīkojums liek tikai sekot tuvākiem norādījumiem.

Interesantākais tomēr ir tas, ka spriežot pēc autora tālāk rakstītā, tiek uzskatīts, ka šāda nekonkrētība ir ieviesta apzināti, kā arī atsaucoties uz to, ka reprivatizācijas izpildrīkojuma projekts tiek izstrādāts ļoti virspusējs un netiek iesaistīti ne tirgotāju, ne amatnieku, ne finanšu sektora pārstāvji t.i., visi tie, kas šā procesa ietvaros piedzīvos pārmaiņas. Tāpat nav piesaistīti pārstāvji no iekšējās pārvaldes un personāla jautājumiem. Tiek norādīts, ka pārvaldībā ir aprindas, kas cer iegūt savā kontrolē bezsaimnieku vai ebreju uzņēmumus, kā arī ir vērsušies pret faktiskajiem īpašniekiem, lai viņus padzītu, kā arī samazinātu uzņēmuma vērtību atpirkšanas vai kompensācijas izmaksas gadījumā. Bez tam, šīs aprindas pieliek lielas pūles, lai latviešu rūpniecības direkcijas izstrādātais instrukcijas projekts, kas kategorizētu un noteiktu privatizācijas kārtību, būtu pēc iespējas nekonkrētāks t.i., lemšana paliktu „pašu” rokās, īpašumu un vērtības tiktu nodotas bez maksas, valstij pienākošies maksājumi tiktu anulēti, uc.

---

²⁸⁶ Myllyniemi S (1973). S. 219.

²⁸⁷ BA-B R90/268, fol. 1.

Tālāk dokumenta autors rekomendē, ka privatizācijai ir nepieciešams izstrādāt skaidrus principus, kas tiktu izteikti detalizētā un noteiktā instrukcijā. Saskaņā ar avota autora uzskatiem, vispirms vajadzētu reprivatizēt uzņēmumus, kurus var atdot to iepriekšējiem īpašniekiem – amatniekiem un tirgotājiem, un tikai pēc tam risina bez-īpašnieku un ebreju uzņēmumu likteni. Visus lēmumus vajadzētu pieņemt centralizētai komisijai, kuru vadītu ģenerālkomisāra nozīmēta persona, bet no latviešu puses būtu divi pārstāvji no rūpniecības direkcijas, viens pārstāvis privātās rūpniecības pārvaldes un viens no finanšu nodaļas. Pa vienam pārstāvim arī no tirdzniecības direkcijas, finanšu ģenerāldirekcijas un amatnieku savienības. Tā kā privatizācija ir būtisks politisks pasākums un tā izpilde un gala rezultāts tiešā veidā ietekmēs latviešu tautas noskaņojumu, būtu ļoti vēlams, ka komisijā piedalītos arī SS pārstāvis. Lai noteiktu pretendenta politisko atbilstību, īpaši pieprasot bezīpašnieka un ebreju īpašumus, ir nepieciešama vācu drošības policijas un latviešu iekšējās pārvaldes kā arī personāljautājumu ģenerāldirektorāta izziņa. Tāpat ir jānosaka, kas apstiprina amatnieku un tirgotāju darbību t.i., piešķir statusu (piem., tirgotāju apvienība), kā arī kas atļauj uzsākt vai turpināt darbību (tirdzniecības un rūpniecības direkcija vai apgabala komisāri).

Interesanta ir norāde uz anonīmajām „apriņdām”, kas cenšas reprivatizācijas noteikumus ietekmēt sev vēlamā virzienā. „Aprindas”, spriežot no rakstītā formas un konteksta visticamāk ir meklējamas latviešu pašpārvaldē, kas arī daļēji izskaidro to, kāpēc 1942. gada rudenī tika izdoti vairāki rīkojumi, kas vietējo ierēdņu lomu samazināja līdz padomdevēja līmenim, bet procesa vadību nodeva Ģenerālkomisariāta Fiduciārās pārvaldes kompetencē²⁸⁸.

Minētais avots būtībā ir kritisks reprivatizācijas izvērtējums. Lai arī dokuments nav parakstīts un datēts, sniegtā viedokļa pamatošanai izmantoto faktu detalizācija liek domāt, ka autors ir Reihskomisariāta darbinieks, visticamāk no trešās nodaļas, kas ir atbildīga par ekonomiskajiem jautājumiem. Lai arī avota izcelsme ir interpretācijas rezultāts, tā nozīmi pamato fakts, ka praktiski visi tajā vēlamības izteiksmē izteiktie komentāri atspoguļojas vēlākajā reprivatizācijas procesa gaitā. Tas arī ļauj dokumentu datēt ar laika posmu starp 1941. gada 17. oktobri un 16. decembri. 1941. gada 16. decembrī H. Loze izdod reprivatizācijas izpildnoteikumus²⁸⁹, kas būtībā realizēja visas izteiktās rekomendācijas. Tika skaidri noteikts kāda veida mazumtirdzniecības uzņēmumi pakļauti reprivatizācijai t.i.,

²⁸⁸Everts E. (2004) Reprivatizācija vācu okupācijas laikā Latvijā 1941 – 1944. Grām. Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 13. sējums. Latvijas vēstures institūta apgāds: Rīga, 295. lpp.

²⁸⁹LVVA, P 828. f., 6. apr., 9. l., 2.lp.

nepārvietojamas tirgus novietnes, maza apjoma veikali, kā arī dažāda veida sabiedriskās ēdināšanas iestādes, kā arī identificēta privatizācijas pieteikuma iesniegšanas un izvērtēšanas gaita.

Lūgums par īpašumtiesību atjaunošanu ir jāiesniedz vietējai valsts tirdzniecības pārvaldei līdz 1942. gada 31. martam. Iesniegumam, kurš tālāk tiek nosūtīts apgabala komisāram, ir jāpievieno policijas izziņa par iesniedzēja uzticamību. Apgabala komisāram (attiecīgi arī ģenerālkomisāram utt.) ir tiesības, ja viņš lūgumu atzina par nepamatotu vai arī tas skāra vitālas vācu kara ekonomikas intereses, to noraidīt. Parasti par to lēma mazumtirdzniecības sektora pilnvarotais. Pats privatizācijas process bija aplikts ar dažādām nodevām un maksājumiem. Bez tam, privātīpašums pilnībā tika atzīts, respektīvi, no valsts sektora izdalīts tikai tad, kad visi nodokļi bija nomaksāti²⁹⁰. Tam bija būtiska loma tajos retajos gadījumos, kad atbildīgās vācu iestādes veicināja reprivatizācijas procesu, jo tādejādi nodokļu slogs gultos uz jauno privātīpašnieku pleciem.

Īpaša nozīme privatizācijas procesā bija vērtēšanas komisijai, kas būtībā bija pirmā un galvenā institūcija, kas noteica kāda uzņēmuma iespējas tikt privatizētam, izvērtējot gan tā vērtību, saimniecisko lietderību, potenciālā pretendenta reputāciju okupācijas kontekstā un veicamos darbus, kā arī pienākumus, uzņēmumam darbu atsākot²⁹¹. Kontekstā jāatzīmē, ka papildinoši 1942. gada 29. janvāra Saimniecības galvenās daļas vadītājs fon Borke izdod precizējumus, kas papildināja to apstākļu sarakstu, kas atļauj atcelt reprivatizāciju un potenciālo pretendentu noraidīt. Pirmais, praktiskas dabas noteikums paredzēja, ka reprivatizācija var tikt atteikta, ja pretendents ir atzīts par maksātnespējīgu, bet otrais noteikums ir par personisko uzticamību, kuru nedefinētā veidā varēja noteikt apgabala komisārs. Papildinoši 1942. gada 10. februārī Saimniecības galvenā daļa izdeva vēl vienu rīkojumu²⁹², kas piešķīra definīciju normai, kas ļāva atteikt personai privatizāciju t.i., ja pretendenti nebija ievērojuši okupācijas varas izdotos saimnieciskos norādījumus.

Jāatzīmē, ka reprivatizācijai varēja pieteikties visu tautību pārstāvji (izņemot ebrejus) un starp pirmajiem reprivatizētajiem uzņēmumiem bija arī konservu darbnīca Rīgā, kas bija iekļauta Kymmels alus darītavā un kas tika nodota krievu tautības īpašniekiem Mihailam un Nadeždai Kusuboviem.

Tāpat būtisks šajā gadījumā ir nosacījums par „sabiedrisko nepieciešamību”, kas vācu kara ekonomikas kontekstā iegūst ļoti konkrētu nozīmi - sabiedriski nozīmīgs ir tas, kas

---

²⁹⁰ LVVA P 828. f., 6. apr., 7. l., 10. – 12. lp.

²⁹¹ Turpat. 1. lp.

²⁹² LVVA P 813. f., 2. apr., 231. l., 12. lp.

kalpo vācu kara rūpniecības darbības nodrošināšanai ar izejvielām, vērmahta apgādei un situācijas uzlabošanai reihā pārtikas jomā. Šo saimniecisko jautājumu risinājums pārsvarā tika uzticēts vācu okupācijas iestādēm vai vācu uzņēmumiem. Līdz ar to ar noteikumiem un ierobežojumiem tika izveidots mehānisms, kura uzdevums bija nepieļaut būtisku uzņēmumu reprivatizāciju.

Jāatzīmē, ka dažādo un vienam otru papildinošo ar reprivatizāciju saistīto rīkojumu klāsts nebūt nenozīmēja, ka vācu okupācijas vara pilnībā spēja koordinēt reprivatizāciju.

Par vienotas uzņēmumu izvērtējuma sistēmas neesamību, kā arī saskaņotības trūkumu vācu iestāžu starpā (vai arī vietējo iestāžu spēju panākt sev labvēlīgu lēmumu), liecina tas, ka jau dažas dienas pēc reprivatizācijas jau nācās domāt par uzņēmumu slēgšanu.

Tā, piemēram, 1942. gada 14. maijā jau bija sastādīts saraksts ar kopā 24 dzērienus ražojošiem uzņēmumiem, kurus jānodod reprivatizācijai, bet 22. maijā ģenerālkomisariāta III a nodaļa jau vērsās reihskomisariātā ar jautājumu²⁹³, ko darīt ar privātiem uzņēmumiem (reprivatizētiem, drīzumā reprivatizējamiem vai vēl nenacionalizētiem), kuri darbinieku trūkuma dēļ (jo speciālisti tiek ar civilās okupācijas pārvaldes ziņu nosūtīti darbam Vācijā) vairs nespēj strādāt. Tie it kā būtu jāslēdz, bet tad politiskā situācija prasītu kompensācijas izmaksu.

1942. gada 10. jūnijā sekojošā atbildē²⁹⁴ tiek norādīts, ka kara gaitai nesvarīgu produkciju ražojoši uzņēmumiem vispār nevajadzēja tikt reprivatizētiem, kas arī loģiski izriet gan no 1941. gada 17. oktobra rīkojuma, gan no 1941. gada 16. decembra vadlīnijām. Kārtējo reizi uzsverot, ka uzņēmumu reprivatizācijas mērķis ir nevis tos atdot īpašniekiem, bet gan pieslēgt privāto iniciatīvu esošās ekonomikas veicināšanai, tiek atzīmēts, ka kompensācijas izmaksāt nav nepieciešams.

Attiecībā uz reprivatizācijas sākumposmu redzama latviešu iestāžu vēlme procesus steidzināt, kas sastopas ar novilcinošu rīcību no vācu civilo okupācijas iestāžu puses.

1942. gada 16. maijā Mazumtirdzniecības pilnvarotais A. Grīnbergs ziņo savai vadībai²⁹⁵ – Tirdzniecības departamenta direktoram A. Ķikutam, kurš savukārt ziņojumu pārsūta Saimniecības ģenerāldirektoram V. Zāģeram – par situāciju mazumtirdzniecības privatizācijā. Pieteikumi veikalu privatizācijai pusē gadījumu ir no Rīgas un Rīgas apgabala komisārs visus bez izņēmuma ir noraidījis, pamatojot to ar SD izziņas neesamību. SD gan

---

²⁹³ LVVA, P-34. F. apr. 1. l., 9., 1. lpp

²⁹⁴ Turpat. 3. lpp

²⁹⁵ Turpat. 3. lpp.

norāda, ka viss vajadzīgais jau ir izdarīts, bet Rīgas apgabala komisārs turpina celt iebildumus.

Šādu kavēšanos izraisīja politisku vadlīniju trūkums attiecībā uz virkni nozaru uzņēmumu, reizē arī apliecinot, ka neskaitāmie reprivatizācijas izpildnoteikumi ir relatīvi politiskās realitātes priekšā.

Piemēram, 1942. gada 16. aprīļa vēstulē Pārtikas produktu savākšanas departamentam, Ģenerālkomisariāta Rīgā nodaļa III b norāda savus apsvērumus attiecībā uz to, kuru nozaru uzņēmumi būtu jāvirza uz tālāku reprivatizāciju un kuri ne. Līdz ar to beķerejas un konditorejas no reprivatizācijas pagaidām jāizslēdz, jo to var darīt tikai tad, kad tās visas būs apvienotas (*Zwangsinnung*), dzirnavas var reprivatizēt, bet gaļu pārstrādājošos uzņēmumus reprivatizēt šobrīd nevar neatkarīgi no lieluma, jo stingra preču kustības vadība gaļas ieguvē un pārstrādē ar to konfliktētu.

Latvijas Zemes pašpārvaldes entuziasms reprivatizācijas turpināšanā parādās arī K. Kļaviņa, pilnvarotā latviešu amatniecības privatizācijā, pārskatā par privatizāciju līdz 1942. gada 1. oktobrim. Tas satur arī vairākus ieteikumus, t.i., norādes uz problēmām un to vēlamos risinājumus.

Ieteikumi tālākai reprivatizācijai ir sekojoši:²⁹⁶

1. Paplašināt personu loku, kas ir tiesīgas privatizēt aizvesto vai mirušo personu īpašumus.

Pašreiz privatizēt aizvesto personu īpašumus ir to tiešajiem radniekiem (sieva, vīrs, bērni, vecāki), kas nozīmē, ka ja aizvesta ir visa ģimene, tad īpašumu privatizēt nav iespējams. Tā kā tie ir tikai mazi uzņēmumi – ir ļoti grūti atrast piemērotus pilnvarniekus, kas tos pārvaldītu līdz patieso īpašnieku atgriešanās brīdim. Liela daļa no tiem stāv dīkā un rada valstij zaudējumus – pārdodot, iekļaujot vai pievienojot citiem īpašniekiem tiktu atņemta eksistences iespēja īpašnieku atgriešanās gadījumā. Līdz ar to labākais risinājums ir minētos īpašumus nodot aizvesto likumiskajiem pārstāvjiem (*gesetzlichen Vertretern*) t.i., *Waisengerichtbestellten Abwesenheitspfleger*, kurš uzņēmumu saņemtu aizvesto vārdā²⁹⁷.

2. Sakārtot to uzņēmumu privatizāciju, kas piederējuši pilnībā vai daļēji vācu īpašniekiem vai ārzemniekiem.

Nav vēl nevienam nekas piešķirts.

3. Sakārtot to uzņēmumu privatizāciju, kas piederējuši sabiedrībām, pagastiem, pilsētām, bankām utt.

²⁹⁶ LVVA, P-34.f. 1. apr. 9. l., 59. Lpp.

²⁹⁷ Turpat. 51. Lpp

Saskaņā ar Ģenerālkomisāra pilnvarnieku pārvaldes 1942. gada 4. septembra vēstuli, šādi īpašumi netiek privatizēti.²⁹⁸

4. Sakārtot pārtikas apstrādes uzņēmumu privatizāciju.

Problēmas rodas ar gaļas pārstrādes uzņēmumiem un ceptuvēm, jo lēmums tika pieņemts tikai jūnija beigās, kā arī Pārtikas nodrošināšanas departaments vēl nav izlēmis par privatizācijai pieļaujamo uzņēmumu skaitu²⁹⁹. Tāpat tiek pieminēts, ka salīdzinoši reti izdodas privatizēt *Ost* sabiedrībām pakļautos uzņēmumus, kur ir paredzēta īpaša privatizācijas kārtība. Kavējas arī būvniecības uzņēmumu privatizācija, jo padomju laikā tie tika apvienoti trestos, kuru sadalīšana prasa iepriekšēju sagatavošanos³⁰⁰.

5. Sakārtot zāģētavu privatizāciju.

Zāģētavas nevar šobrīd privatizēt, jo uzņēmuma darbinieku skaits nedrīkst būt lielāks nekā 20 darbinieki, kas nozīmē, ka privatizēt var tikai mazās zāģētavas, kas apkalpo vietējos saimniekus. Aizliegums skar 80 zāģētavas³⁰¹.

6. Sakārtot dārzniecību privatizāciju.

Iesniegti 50 pieteikumi privatizēt nacionalizētās dārzniecības, bet pret to iebilst ģenerālkomisāra *Abt. Landwirtschaft*, līdz ar to situācija jānoskaidro³⁰².

7. Sakārtot transporta uzņēmumu privatizāciju.

Līdzīgi kā ar dārzniecībām ir arī ar transporta uzņēmumiem (kravas mašīnas, vilcēji utt.), jo tie tika atzīti par stratēģiski nozīmīgiem.

No ieteikumiem un uzskaitītajām problēmām redzams, ka tās visas ir vērstas uz privatizējamo uzņēmumu skaita un privatizēt tiesīgo loka paplašināšanu. Kā neticami naivas ir jāvērtē norādes uz grūtībām, kas rodas vēloties privatizēt kādai Austrumu sabiedrībai pakļautu uzņēmumu.

Zīmīgi, ka praktiski tajā pašā laikā sarakstīts vāciešu ziņojums par privatizācijas gaitu 1942. gada augustā/ septembrī³⁰³, savukārt neapskata neko no latviešu ziņojumā minētā. Tā vietā tiek risinātas organizatoriskas problēmas. Attiecībā uz amatniecību un sīkrūpniecību tika nolemts, ka visus priekšdarbus veic pašreizējais pilnvarnieks (latviešu iestādes – *aut.*), kas to nodod nozares referentam (*Fachreferent*), kurš, saskaņojot to ar Saimniecības kameru, pēc tam to atdod pilnvarniekam, kurš privatizācijas lietu nodod tālāk pilnvarnieku pārvaldei,

---

²⁹⁸Turpat. 53. Lpp

²⁹⁹Turpat. 54. Lpp

³⁰⁰Turpat. 55. Lpp

³⁰¹Turpat. 57. Lpp

³⁰²Turpat.

³⁰³LVVA, P-34.f., 1. apr. 9. l., 46. Lpp.

kura tad arī beigās pieņem galīgo lēmumu. Atšķirībā no latviešu ieteikumiem, kas lielākoties netika realizēti, vāciešu pārdomas tika ņemtas vērā.

Ģenerālkomisāra vēstulē Saimniecības ģenerāldirektoram Zāģeram 1942. gada 20. oktobrī³⁰⁴, kurā tiek izklāstīta jaunā reprivatizācijas kārtība tirdzniecības uzņēmumiem t.i., par to reprivatizācijas nepieciešamību lemj pilnvarnieku pārvalde, bet latviešu iestādēm ir tikai izziņu izsniedzēju un padomdevēju funkcija, norāda arī, ka pēc reprivatizācijas uzņēmums tiek pakļauts Ģenerālkomisāram Rīgā, t.i., Latvijas Saimniecības kamerai³⁰⁵.

Kopumā izvērtējot tabulu nr. 8. un nr. 9. datus attiecībā uz pieteikumu skaitu, jāsecina, ka jau 1943. gada vidū lielākoties pieteikšanās reprivatizācijai bija beigusies, tāpat arī lielākā daļa uzņēmumu jau bija nodoti pārvaldījumā. 1943. gada nogalē un 1944. gadā galvenokārt jau vairs notika tikai iesniegto pieteikumu izskatīšana.

1944. gads iezīmējas arī ar to, ka pati reprivatizācija zaudēja savu pievilcību arī latviešu acīs.

Kurioza 1941. gada eiforijas kontekstā šķiet 1944. gada jūnijā notikusī sarakste starp C/S „Turība” un mazumtirdzniecības pilnvaroto A. Grīnbergu, kurā norādīts³⁰⁶, ka vairākos gadījumos pēc pozitīvas privatizācijas beigām, jaunie īpašnieki (konkrētajā gadījumā ir runa par četriem veikaliem) ilgstoši neizņem privatizēto inventāru. Iemesls ir tāds, ka neviens no šiem veikaliem nedarbojas, un privatizētais inventārs atrodas citos veikalos vai arī vairs nav C/S „Turība” rīcībā. Īpašnieki vēlas saņemt vai nu visu inventāru vai neko. A. Grīnbergs turpmākā sarakstē³⁰⁷ norāda, ka tā kā privatizētās mantas nav izņemtas jau 9 mēnešus, problēma jāatrisina īsākajā laikā, piemēram, uzdod jaunajiem īpašniekiem izņemt inventāru 2 nedēļu laikā un, ja tas netiek darīts, uzskatīt, ka viņi uz to zaudē tiesības un reprivatizācijas lietas izbeigt.

Reprivatizācijas jautājums no okupācijas iestāžu dienas kārtības pilnībā pazuda 1944. gada septembrī, kad vācu armija sāka atkāpties Latvijas teritorijā, bet civilā pārvalde tika evakuēta, kas būtībā nozīmēja tās izformēšanu un praktiskas darbības pārtraukšanu.

3.4. Reprivatizācijas kvantitatīvie rādītāji

Par reprivatizācijas kvantitatīvajiem rādītājiem ir saglabājušies vairāki avoti.

---

³⁰⁴ LVVA, P-828.f. 2. apr., 1036. l., 17. – 19. lpp.

³⁰⁵ Turpat. 19. lpp

³⁰⁶ LVVA, P-828.f. 2. apr., 288.l. 174. lpp.

³⁰⁷ Turpat. 175. lpp.

Pirmais avots ir Latvijas Zemes pašpārvaldes oficiālajā laikrakstā „Rīkojumu vēstnesis” publicētie reprivatizēto uzņēmumu saraksti, kas, kategorizēti pēc uzņēmējdarbības veida trīs atsevišķās un secīgās tabulās, ietver arī to numerāciju pēc kārtas, t.i., pēdējā reprivatizētā uzņēmuma kārtas numurs ir kopējais reprivatizēto uzņēmumu skaits. Atbilstoši sarakstiem laika posmā no 1942. – 1944. gada septembrim tika reprivatizēti 1306 amatniecības uzņēmumi³⁰⁸, 528 veikali³⁰⁹ un 485 sīkrūpniecības uzņēmumi³¹⁰.

Otrs avots ir attiecīgo nozaru pilnvarnieku sastādītie saraksti, kas kā atskaite tika iesniegti Latvijas Zemes pašpārvaldes vadībai, kā arī Ģenerālkomisāram. Tabulās nr.8. un nr. 9. attēlota reprivatizācijas kvantitatīvā gaita mazumtirdzniecības (no 1942. gada 16. maija līdz 1944. gada 1. jūlijam), kā arī amatniecības un sīkrūpniecības (no 1942. gada 1. oktobra līdz 1944. gada 1. martam) nozarēs, balstoties uz minētajām atskaitēm. Saskaņā ar šiem datiem reprivatizēti ir attiecīgi - 539 veikalu telpas un 166 inventāra priekšmeti veikaliem, 1068 amatniecības uzņēmumi, kā arī 577 sīkrūpniecības uzņēmumi.

Radikālas atšķirības abu avotu datus nav, tomēr ir atzīmējama amatniecības un sīkrūpniecības uzņēmumu skaita atšķirības, kurai ir grūti rast racionālu izskaidrojumu. Liekas maz ticams, ka vēl 1944. gada vasarā tiktu veikta 238 amatniecības uzņēmumu reprivatizācija, ja citās nozarēs lielas skaitliskas izmaiņas nebija jau kopš 1943. gada beigām. Šis jautājums ir turpmākas izpētes vērts.

Edvīns Everts savā rakstā „Reprivatizācija vācu okupācijas laikā Latvijā (1941 - 1944)”³¹¹ norāda, ka līdz 1943. gada beigām iesniegti 2712 reprivatizācijas pieprasījumi, bet pēc tabulu datiem sanāk, ka uz 1944. gada sākumu kopā gan mazumtirdzniecības, gan amatniecības un sīkrūpniecības nozare bija saņēmusi 3821 pieteikumu. Jāatzīmē, ka spriežot pēc pieteikumu skaita izmaiņām, neapstrīdami lielākā daļa pieteikumu bija jau iesniegti 1943. gada maijā, turpmākajam pieaugumam variējot 1 – 2% robežās no kopējā skaita (skat. tabulnr. 8).

Tāpat jāatzīmē, ka, lai arī lauku veikali ir lielākā privatizējamo veikalu grupa, vislielākais privatizējamo veikalu skaits ir Rīgas pilsētā, bet kopā ar Rīgas lauku rajonu tā veido vairāk nekā pusi no visa pieteikumu skaita. Līdz ar to ir pamatoti teikt, ka uzņēmumu un veikalu reprivatizācija galvenokārt ir Rīgas un tās tuvākās apkārtnes problēma. Bet tas skaidrojams ar to, ka lauku apvidos tirdzniecību galvenokārt nodrošināja patērētāju

³⁰⁸ Rīkojumu vēstnesis Nr. 197., 1944, 24. augusts.

³⁰⁹ Rīkojumu vēstnesis Nr. 104., 1944, 5. maijs.

³¹⁰ Rīkojumu vēstnesis Nr. 142., 1944, 20. jūnijs.

³¹¹ Everts E. Reprivatizācija vācu okupācijas laikā Latvijā 1941 – 1944, Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 13. sējums., Rīga, 2004. 301. Lpp.

sabiedrību veikali, kas atradās C/S Turība pārziņā, kurā ietilpa 300 patērētāju biedrības ar 1600 veikaliem³¹².

Atskaites punktu reprivatizācijas procesa izvērtējumam sniedz jau iepriekš minētās rūpniecības direktora J. Švanka piezīmes par privātīpašuma atjaunošanas problēmu Latvijas ekonomikā³¹³. Tiek norādīts, ka pamatojoties uz 1940. gada jūlijā izdoto likumu, kopā tika nacionalizēti aptuveni 1000 ražošanas uzņēmumu, bet tālākas apvienošanas rezultātā to skaits samazinājās līdz 880 uz 1941. gada 1. jūniju. Bez tam jāatzīmē, ka pārsvarā tie nav lieluzņēmumi, bet aptuveni 40% no visiem nodarbina mazāk kā 20 darbiniekus³¹⁴. Izcelta tiek arī 1941. gada februāra nacionalizācijas akcija, kas attiecās arī uz pašiem mazākajiem, „viena amatnieka” uzņēmumiem. Šīs akcijas rezultātā paralēli trestiem radās ražošanas kombināti, kuros pēc rajona principa apvienoja mazos amatnieku uzņēmumus. Kopā Latvijā tika izveidoti 29 kombināti, no kuriem Rīgā bija seši. Padomju laika beigās (tātad 1941. gada vasarā – R.K.) šādos kombinātos bija apvienoti aptuveni 1400 amatniecības uzņēmumu.

Avots sniedz ieskatu 13 kombinātu struktūrā, jo tā tapšanas brīdī, tikai no tik ir bijusi iegūta informācija, un parāda, ka uzņēmumi ar darbinieku skaitu līdz 5 cilvēkiem sastāda 59% no kombinātā strādājošajiem³¹⁵. Lai iztrūkst dati par pusi no kombinātiem, tomēr tiek sniegts ieskats Latvijas lielākajos rūpniecības centros (seši kombināti Rīgā, kā arī Liepājā, Kuldīgā, Valmierā, Tukumā) un tās uzrādītās sakarības, lai arī ne tiešā veidā, bet ir attiecināmas uz visu kombinātu darbību. Kā apgalvo avota autors, tad provincēs esošie amatniecības uzņēmumi ir vēl mazāki. Līdz ar to absolūtais vairākums no kombinātus veidojošajiem uzņēmumiem kvalificējas reprivatizācijai, jo noteikumi kā maksimālo pieļaujamo darbinieku skaitu noteica 20.

Ja par uzticamiem var uzskatīt Švanka uzrādītos datus par nacionalizētajiem uzņēmumiem, kas ir aptuveni 1000 uzņēmumu pirmajā nacionalizācijas vilnī 1940. gada jūlijā un 1400 otrajā, kas sekoja 1941. gada februārī, tad secināms, ka kopā nacionalizēti ap 2400 uzņēmumu. Ja pieskaita 2262³¹⁶ nacionalizētos mazumtirdzniecības uzņēmumus, tad kopējais reprivatizējamo uzņēmumu skaits ir 6662. Līdz ar to, ja salīdzina šo skaitli ar 2350 privatizētajām vienībām (amatniecības un sīkrūpniecības uzņēmumiem, veikalu inventāru utt.) un esošajiem pieteikumiem, nevar apgalvot, ka 1944. gadā reprivatizācijas process savu pamatfunkciju nebūtu vispār veicis.

---

³¹² LVVA, P-70.f. apr., 2., l., 38. lpp.

³¹³ BA-B R90/267, fol. 1.

³¹⁴ Turpat.

³¹⁵ Turpat.

³¹⁶ LVVA, P-813. f., 2. apr., 231. l., 113. – 114. lp.

Tomēr rezultāti nav viennozīmīgi, jo jāatzīmē, ka reprivatizēto uzņēmumu skaitli neveido automātiska uzņēmumu atgriešana to īpašniekiem, bet selektīva pieeja attiecībā pret īpašniekiem un uzņēmuma īpašumiem. Kā liecina „Rīkojumu vēstnesī” publicētās tabulas, nereti kā atsevišķs uzņēmums tika privatizēta viena ražošanas iekārta, tirdzniecības stends uc. Tomēr jāatzīmē, ka process, kurā tika atgriezts privātpašums bija sācies un sasniedzis, lai arī ne izšķirošus, tad tomēr salīdzinoši vērā ņemamus apjomus. Jautājums vai šim apjomam bija tiešām pozitīva ietekme uz Latvijas ģenerālapgabala saimniecību ir turpmākas izpētes vērts.

Lai arī ne tiešā veidā saistīts ar reprivatizācijas procesu, bet papildinoša attiecībā uz privatizācijas raksturu ir 1943. gada otrajā pusē un 1944. gada sākumā uzsāktā „saimniecības pasākumu apvienošana”, kas iezīmēja atjaunoto privātuzņēmumu tālāko darbības perspektīvu. „Apvienošana”, atbilstoši jaundibināto apvienību statūtiem nozīmēja, ka praktiski visu būtisko nozaru uzņēmumi tika „brīvprātīgā piespiedu” kārtā apvienoti savienībās, kuru nolikums paredzēja, ka atstājot uzņēmuma ikdienas vadību īpašnieku vai pārvaldnieku kompetencē, reihskomisariāta institūcijas saglabā pilnu kontroli pār ražošanas procesu, izmaksām un saražoto produkciju, kuru var ietekmēt un virzīt ar rīkojumu palīdzību. Nepakļaušanās gadījumā tika paredzētas soda sankcijas. Pēc šāda principa tika izveidotas Labības, lopbarības un kartupeļu savienība³¹⁷; Cukura, saldumu un dzērienu savienība³¹⁸; Ādu galvenā apvienība³¹⁹; Akmeņu un zemes galvenā apvienība³²⁰ uc.

Jāatzīmē, ka vācu okupācijas varas nevēlēšanās zaudēt centralizētu kontroli pār uzņēmumiem un cenšanās izvairīties no nekontrolētas privātas iniciatīvas haosa, kas noteikti rastos, ja katrs īpašnieks sāktu domāt tikai par savu peļņu, tiek minēts kā iemesls apzinātai reprivatizācijas novilcināšanai³²¹.

3.5. Nekustamo īpašumu reprivatizācija

Nekustamo īpašumu – zemes un namīpašuma – jautājums aktualizējās vienlaicīgi ar uzņēmumu reprivatizācijas uzsākšanu 1941./1942. gada mijā, tomēr tā risinājums tika atlikts.

---

³¹⁷ Rīkojumu vēstnesis Nr. 5., 1944. gada 7. janvāris.

³¹⁸ Rīkojumu vēstnesis Nr. 81., 1944. gada 5. aprīlis.

³¹⁹ Rīkojumu vēstnesis Nr. 97., 1944. gada 26. aprīlis.

³²⁰ Rīkojumu vēstnesis Nr. 101., 1944. gada 30. aprīlis.

³²¹ Greber B. (1959) Staatliche Wirtschaftslenkung in den besetzten und annektierten Ostgebieten während des Zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der treuhänderischen Verwaltung von Unternehmungen und der Ostgesellschaften. S. 180.

Pirmās tika risinātas steidzamas saimnieciskas problēmas, kas radās no lielā valsts kontrolē esošo īpašumu skaita, piemēram, ar 1941. gada 19. decembra H. Lozes rīkojumu par pilsētu namīpašumu pārvaldīšanu tika risināts namīpašumu jautājums – tie tika nodoti privātpersonu pārvaldīšanā (ne īpašumā – *aut.*), ar nolūku, lai pārvaldnieks rūpējas par mājas stāvokli. Tālāko regulējumu noteica 1942. gada 27. februāra vadlīnijas. Atbilstoši tām iesniegumus namu pārvaldīšanai varēja iesniegt tikai līdz 1942. gada 31. jūlijam, iesniedzot tos speciāli izveidotajā „*Grunstucksgesellschaft GmbH*”. Noteikumi bija līdzīgi kā visā privatizācijā - personiskā piemērotība, zināšanas, atbilstība (nevar būt čigāni, ebreji, poļi, komunisti un reiham naidīgie, vācbaltieši³²²), kā arī īpašums tiek nodots īpašniekiem vai tiešajiem mantiniekiem. Šāds regulējums attiecās tikai uz pilsētām (ne apriņķiem) un tikai uz dzīvojamajām mājām.

Paša konkrētā namīpašuma pārvaldīšanas tiesības apliecinošajā dokumenta (*Einweisungsverfügung*) veidlapā, kuru parakstīja apgabala komisārs, tika atkārtoti norādīts, ka ar šo nodibinātā pārvaldīšana nav nekādā veidā saistāma ar īpašumtiesībām.

Katram šādam attiecīgā apgabala komisāra parakstītam dokumentam līdzī nāca *Richtlinien die zur Verwaltung un Nutzung übergebenen städtischen Wohnhäuser und zugehörigen Grundstücke*, kas noteica, ka viņam ne tikai ir jākopj ēka un tai piederošā zeme, bet arī jāmaksā nodokļi, jāapdrošina tā par saviem līdzekļiem, kā arī jāmaksā 3% no visiem brutto ieņēmumiem *Grunstucksgesellschaft Lettland GmbH*, tajā ierēķinot pat arī sevis apdzīvotā dzīvokļa īres vērtību³²³.

Tomēr kopumā ēku un zemes īpašuma status iestrēga politisko lēmumu pieņemšanas labirintos.

1942. gada 26. februārī A. Rozenbergs izdod direktīvu³²⁴ H. Lozem un E. Koham, kas nosaka kompetences robežas pilnvarotajam pārstāvim Četrgadu plāna jautājumos un Okupēto Austrumu apgabalu ministrijai iepretim reihskomisāriem ekonomikas jautājumos. Tajā tiek skaidri norādīts, ka, lai arī reihskomisāriem ir iespējas un tiem ir jābūt spējīgiem lēmumus pieņemt patstāvīgi, jautājumi, kas skar ekonomiku, ir jārisina ievērojot Četrgadu plāna vadlīnijas, bet reprivatizācija šajā kontekstā ir izcelta īpaši – reihskomisāri un tiem pakļautās iestādes nedrīkst izdot rīkojumus, kas attiektos uz šo jautājumu. Vēl 1942. gada

³²² LVVA, P-34. f. 1. apr. 4. l., 74. lpp.

³²³ LVVA, P-34. f. apr. 1. l., 4. 79. lpp.

³²⁴ Direktive Alfred Rosenbergs an Hinrich Lohse und Erich Koch, Reichskommissar für die Ukraine, vom 26. Februar 1942 über Kompetenzen des Beauftragten für den Vierjahresplan und des Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete gegenüber den Reichskommissaren in Wirtschaftsfragen// Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944) hrsg. W. Schuman, L. Nestler, ua. – Berlin, 1991. – S. 261. – 263.

13. aprīlī ir izplatīta kopēja Austrumu apgabalu ministrijas un Ārlietu ministrijai pakļautā Saimniecības štāba Austrumi nostāja attiecībā pret perspektīvo īpašumtiesību risinājumu Austrumu apgabalos esošajiem zemes īpašumiem, kurā tiek norādīts, ka bijušais padomju valsts īpašums pieder reiham un kara laikā eksperimenti šajā ziņā nav pieļaujami³²⁵.

Nepilna gada laikā vāciešu nostāja šajā jautājumā mainījās radikāli.

1943. gada 18. februārī A. Rozenbergs izdod rīkojumu³²⁶ par privātīpašuma atjaunošanu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabalos un attiecas uz zemi un ēkām t.i., nekustamo īpašumu. Rīkojums norāda, ka saskaņā ar to tiek radīti priekšnoteikumi, lai novērstu Padomju Savienības ieviestos ekonomiskos piespiedu pasākumus un tiek sagaidīts, ka līdz ar privātīpašuma atjaunošanu visi jaunie īpašnieki pildīs no tā izrietošos pienākumus pret kara ekonomiku. Kopumā tas izvirza deviņus pamatnoteikumus: 1. privātīpašums tiek atkal atļauts Igaunijas, Latvijas, Lietuvas ģenerālapgabalos un sāk strādāt zemesgrāmatas; 2. *vietējiem* atdod apbūvēto un neapbūvēto zemi; 3. tiem, kas ir politiski un ekonomiski pozitīvi izcēlušies, tiek dota priekšroka; 4. īpašuma atdošana ir izslēgta, ja tas ir pretrunā sabiedrības un kara ekonomikas interesēm, kā arī īpašumam var paredzēt apgrūtinājumus vai papildus nodokli; 5. īpašums ir mantojams; 6. mantojamas ir arī tiesības un saistības; 7. juridisko personu, baltvāciešu, Vācijas pilsoņu nacionalizētie īpašumi tiek reprivatizēti pēc īpašas procedūras; 8. reihskomisārs izdod nepieciešamos noteikumus un vadlīnijas; 9. stājas spēkā līdz ar publicēšanas dienu t.i., 18.02.1943.

Lai arī pats izpildrīkojums ir ierēdnieciski sauss un ne īpaši informatīvs attiecībā uz izdošanas motīviem un sasniedzamajiem mērķiem, to pārliecinoši kompensē pavadošais H. Lozes izdots sava veida uzsaukums tautai – „Lielinieku veiktā nacionalizācija atcelta”³²⁷. Lai arī avotā precīzs datējums nav norādīts, arhīva aprakstā minētais 1943. gada februāris ir atbilstošs gan pēc avota satura un konteksta. Precīzāk varētu būt 1943. gada februāra otrā puse, jo A.Rozenberga rīkojums, uz kuru avots atsaucas, datēts ar 18. februāri.

No okupācijas laikā tapušajiem dokumentiem raksturīgā propagandiski miglainā vēstījuma tomēr skaidri ir izsecināmas vairākas lietas. Vēsturiska patosa pilnā apraksta ievadā par gadsimtiem ilgo vāciešu un Baltijas tautu kopējo līdzāspastāvēšanu, apoloģētiski atzīstot savstarpējās nesaskaņas, tiek norādīts, ka vācieši bieži un nesavtīgi glābuši mazās Baltijas tautas no iznīcības Krievijas pakļautībā un 1941. gada 22. jūnijs nav izņēmums. Kā

³²⁵Gemeinsame Stellungnahme des Reichsministeriums für die besetzten Ostgebiete und des Wirtschaftsstabes Ost and das Auswärtige Amt vom 13. April 1942 über künftige Besitzregelung in bezug auf landwirtschaftliche Betriebe// Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944)... S. 271. - 272.

³²⁶BA-B R90/ 261, fol. 1

³²⁷Turpat.

Rietumeiropas kultūras nesēji un jaunās Eiropas veidotāji, lielinieku realizēto īpašumu nacionalizāciju vācu civilā pārvalde uztver kā netaisnību pret iedzīvotājiem, bet birokrātiskas pārvaldes problēmas, kas iepriekš kavēja nacionalizācijas atcelšanu ir pārvarētas un tā vietā radīti pamatnosacījumi zemes privātīpašuma atjaunošanai. Vācu vadībai vajadzēja īstenot noteiktus pasākumus, lai Baltijas valstis būtu spējīgas balstīt vācu karaspēku cīņā, kā arī iesaistīties kara ekonomikā svarīgās jomās. Tiek arī atzīts, ka šāda vienpusēja adaptācija bija vienlaicīgi gan dodoša, gan ņemoša, bet nobeigumā, atzinīgi novērtējot, ka lielākā daļa Ostlandes tautu ar savu iniciatīvu ir daudz darījušas pašas, lai atjaunotu lauksaimniecību un rūpniecību, reihš vēl kara laikā ar A. Rozenberga 1943. gada 18. februāra rīkojumu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabalos atceļ nacionalizāciju.

No tā visa vajadzētu saprast, ka privātīpašuma atjaunošana ir dāvana, par kuru bezizejas stāvoklī esošajām Baltijas tautām ir jābūt pateicīgām un tā saņemšana jāattaisno ar uzticīgu sekošanu vācu virsvadībai. Būtībā reprivatizācija ir sava veida uzticības kredīts, kurš jau tūlīt ir jāsaņem arī atdot.

Ekonomiskā pašnoteikšanās, kas ir loģiskas sekas privātīpašuma atgūšanai un statusa nostiprināšanai, ir nopietns pieteikums uz politisku līdzdalību un perspektīvā arī ietekmes pieaugumu. Līdz ar to simbolisks un zīmīgs reprivatizācijas procesa aspekts parādās faktā, ka šķietami izšķiroši pozitīva attīstība privātīpašuma atjaunošanā iezīmējas ar hronoloģisku sakrītību attiecībā pret patiesi izšķirīgiem lēmumiem saistībā ar latviešu leģiona izveidi t.i., abi jautājumi tika skatīti būtībā paralēli. Zeme un ieroči latviešu rokās tika iedoti praktiski vienlaicīgi. 1942. gada nogalē un 1943. gada sākumā Okupēto Austrumu apgabalu ministrijā tiek izstrādāts reprivatizācijas gaitas plāns, kuram 1943. gada 8. februārī A. Rozenbergs saņem A. Hitlera piekrišanu³²⁸ un tikai pēc divām dienām jau 10. februārī seko arī A. Hitlera pavēle par latviešu SS leģiona veidošanu³²⁹. Sekojoši 1943. gada 18. februārī A. Rozenbergs izdod rīkojumu par privātīpašuma atjaunošanu Latvijas teritorijā³³⁰, laika ziņā sakrīt ar noslēdzošajām sarunām starp Latvijas zemes pašpārvaldi un reihskomisariātu par leģiona formēšanas gaitu un nosacījumiem.³³¹ Uz šo divu notikumu sasaisti atmiņās atsaucas arī R. Bangerskis un H. Marnics³³².

---

³²⁸ Myllyniemi S. Die Neuordnung der baltischen Länder... – S. 223

³²⁹ Silgailis A. Latviešu leģions. – Rīga, 2006. – 36. lpp.

³³⁰ BA-B R90/ 261. fol. 1.

³³¹ Silgailis A. Latviešu leģions... – 38. – 40. lpp.

³³² Marnics H. Kāvi pār Daugavu. Atceres un apceres par Latvijas likteņiem no 1941. līdz 1943. g... 144. lpp

Papildus arguments par labu šādai interpretācijai ir piemērs no Lietuvas, kurā reprivatizācijas process pilnībā apstājās jau 1943. gada sākumā, kad arī militārās mobilizācijas pasākumi beidzās ar neveiksmi³³³.

Arī H. Strods, īsumā rakstot par zemes reprivatizāciju savā darbā „Latvijas lauksaimniecības vēsture”, nodaļā „Hitleriešu okupācijas laiks”, atzīst zemes reprivatizācijas saistību ar leģiona izveidi, priekšplānā tomēr izvirzot saimnieciskos motīvus - tādejādi vācieši cerēja panākt lielāku latviešu zemnieku iesaistīšanos Vācijas „pārtikas karā”³³⁴. H. Strods arī min, ka zemi „mūžīgā lietošanā” saņēmuši 23% „vecsaimnieku”. Pieņemot, ka ar to ir domātas saimniecības, kuras pastāvēja pirms padomju veiktās zemes pārdales – aptuveni 271 768, tad zemi saņēma ap 62 000 zemnieku. Diemžēl pēc šiem datiem nav iespējams noteikt kāda platība tika privatizēta.

Katrā ziņā ir skaidrs, ka reprivatizēto saimniecību īpatsvars atšķīrās pa novadiem. Jelgavas apgabala komisārs 1943. gada 12. oktobrī³³⁵ ziņo, ka kopā Zemgalē ir 49 128 saimniecības – Jelgavā 13 000; Jēkabpilī 11 304; Ilūkstē 10 155; Bauskā 7 736; Tukumā 6 933 - bet no tiem līdz 1943. gada 1. augustam ir reprivatizētas 8 265 saimniecības, t.i., aptuveni 17%. Ziņojumā tiek arī norādīts, ka plānā ir vēl 12 000 saimniecību reprivatizācija, kas sekos 1943./ 1944. gada mijā atkarībā no to devuma ražas savākšanā. Lai arī nav ziņu par to, cik plānotais reprivatizācijas posms ir bijis veiksmīgs – maksimāli iespējamais privāto saimniecību skaits sasniedz ap 49%, kas gan ir maz ticams, ja ņem vērā, ka kopumā 1943. gada rudenī produktus savāca procentuāli mazākā apjomā nekā 1941. un 1942. gadā (skat. 11. tab.)

Pilsētās tika reprivatizēti 6489 gruntsgabali vai 90% no tiem, kas tika paredzēti reprivatizācijai.

3.6. Valsts vāciešu un vācbaltiešu interese par reprivatizāciju

Lai arī valsts vācieši un baltvācieši veido tikai mazu daļu no kopējā iesniegumu skaita, vācu civilās varas attieksme pret tiem ir sīkākas uzmanības vērts, jo ļauj spriest par visa reprivatizācijas procesa mērķiem.

---

³³³ Myllyniemi S. Die Neuordnung der baltischen Länder....S. 225.

³³⁴ H. Strods, 196. lpp

³³⁵ F. 69., apr. 1a., liet. 11. 32. – 33. lpp.

Līdz 1942. gada 1. Oktobrim tika saņemti 47 pieteikumi no valsts vāciešiem, no kuriem daļa vēlas nomāt uzņēmumu, bet daļa – atvērt jaunus. 14 iesniegumi³³⁶ ir no kara dalībniekiem. Viņiem visiem tika izteikts noraidījums, bet ar ieteikumu, lai vēlāk (*zur gegebenen Zeit*) mēģina vēlreiz. Kontekstā jāatzīmē, ka vācbaltieši tika ar rīkojumu izslēgti arī no iespējas pieteikties pārvaldīt namīpašumus.

Tāpat interese par Latvijas uzņēmumiem bija vācu firmām, ko īpaši daiļrunīgi ir aprakstījis A. Aizsilnieks. Līdz jau minētajam 1942. gada 1. oktobrim tika saņemts 81 pieteikums no vācu firmām, no kuriem vislielākā interese bija par ķīmijas un farmaceitiskajiem uzņēmumiem – 17, metāli, mašīnas un mašīnapstrāde – 21, papīrs un kancelejas preces – 17, instrumenti un aparāti – 12.

Tāpat no vācu uzņēmumiem tika saņemti 5 iesniegumi pārstāvniecību izveidošanai (*Zweigniederlassung*), 4 – patstāvīgu meitas uzņēmumu izveidošanai, bet 2 – loģistikas centriem (*Auslieferungslagern*). Atļaujas tika dotas tikai 3 meitas uzņēmumiem un 1 loģistikas centram.

Līdz ar to jāsecina, ka vācu firmu pārstāvniecību ienākšana Latvijas ģenerālapgabalā un Ostlandē kopumā nav tik vienkārša un obligāta kā tas šķiet no atmiņām un A. Aizsilnieka darba.

Tāpat jau minētajā K. Kļaviņa ieteikumu ziņojumā tika izcelts arī vāciešu (un citu ārzemnieku) īpašumu jautājums ar aicinājumu to sakārtot. Ziņojumā norādīts, ka saskaņā ar izpildes noteikumu 7§, par to īpašumu privatizāciju, kurus pēc 1939. gada 1. septembra nopirka, nosaka ģenerālkomisārs. Šie gadījumi prasa atzinumu no DUT (*Deutsche Umsiedlungs Treuhandgesellschaft*), kas tikai trīs reizēs ir devuši savu piekrišanu, līdz ar to nevar runāt par šādas grupas uzņēmumu privatizāciju. Visi uzņēmumi savulaik iegūti par vienošanās cenu un ar notariāli apstiprinātu līgumu³³⁷ - tātad pilnībā legāli un respektējami privātipašumi. Interesants ir vienā ziņojumā minētā parādība, kurā baltvācieši, kuri ir saņēmuši ierašanās atļaujas (*Einreise genehmigung*), lūdz ģenerālkomisāru izsniegt izziņu, ka viņi saņems atpakaļ savus bijušos uzņēmumus, jo tādejādi viņiem būs vieglāk saņemt atgriešanās atļauju (*Rucksiedlungsgenehmigung*). Tiek norādīts, ka tāda nevienam netiek dota.

---

³³⁶ LVVA, P-34. f., 1. apr. 9. l. 48. lpp

³³⁷ LVVA, P-34. f. apr. 1. l., 9., 52. lpp

M. Matīsens savās atmiņās norāda, ka vāciešu izolēšana no reprivatizācijas bija politiska nepieciešamība taču nepaskaidro kādam mērķim tā kalpoja³³⁸.

Šajā kontekstā minama arī Baltijas landesvēra vadītāja P. Fokrodta privātā iniciatīva sadalīt vismaz trešdaļu Latvija teritorijas³³⁹ un piešķirt Austrumu frontes karavīriem zemes gabalus 60 – 1000 ha lielumā atkarībā no to nopelniem. Interesanti, ka tādas pašas tiesības tiktu paredzētas arī bermontiešiem. Šī ideja no vācu civilās okupācijas varas puses tika ātri aplūsināta.

Tilmans Plats³⁴⁰ norāda, ka nacistiskās Vācijas vadības izpratnē „Jaunā Eiropas” kārtība nedrīkst ietvert vecās atkārtojumu, kas nacistisko eliti pretstatīja vācbaltiešiem. Kā otrs aspekts tiek uzsvērts šādas rīcības nelogiskums – 1942. gadā sākās papildus darba roku ieviešana Vācijā, līdz ar to pieļaušana, ka darba rokas no Vācijas plūst prom nebija racionāla. Tika pieļauta tikai kontrolēta atlasītu speciālistu došanas uz Ostlandi

Vienīgais izņēmums šajā aspektā ir Lietuva un Lietuvas vācieši.

Vāciešu skaits Ostalndē 1944. gada jūlijā³⁴¹.

	Tautas vācieši	Reiha vācieši		Kopā
		<i>Altreichdeutsche</i>	<i>Rucksiedler</i>	
Igaunija	1000	3570		4570
Latvija	8500	10250		18750
Rīga		8250		
Lietuva	5000	6476	23500	35000
Kopā	14500	20300	23500	58000

Tab. 14.

Dažādo attieksmi pret vāciešu ieceļošanu Latvijā, Lietuvā un Igaunijā var skaidrot ar to, ka, ņemot vērā, piemēram, Latvijas un Igaunijas vācbaltiešu statusu – muižnieki, uzņēmēji, lielu īpašumu īpašnieki –vēl pirms laika tiktu mākslīgi radīta nākamā Ostlandes elite, kuras loma acīmredzot bija paredzēta citiem. Vēl vairāk - bijušo Lietuvas vācbaltiešu īpašumus varēja nodot Lietuvas vāciešu apsaimniekošanai gluži tāpat kā ebreju, poļu vai krievu – šādu vienošanos panāca Austrumu ministrija un SS Reichsführers kā atbildīgais par vāciskuma stiprināšanu³⁴².

³³⁸ Martin Matthiessen, *Erinnerungen*. Maldorf : Evers-Verl., Cop., 1980. S. 380.

³³⁹ H. Strods., 189. lpp.

³⁴⁰ Plath, T. *Zwischen Schonung und Menschenjagden. Arbeitseinsatzpolitik in den baltischen Generalbezirken des Reichskommissariats Ostland 1941 – 1944*. 2012. S. 445.

³⁴¹ Turpat. S. 450.

³⁴² BA-B 90/444 S. 105.

Okupācijas varas noraidošā attieksme pret vāciešiem īpašumu jautājumos liek arī uzdot jautājumu par to, kāds tad bija reprivatizācijas patiesais mērķis? Ja tas bija tikai ekonomisks, tad vāciešu un baltvāciešu noraidīšana šķiet nepamatota, jo ir patiesi grūti atrast racionālu un saimnieciska rakstura iemeslu, kāpēc nacistiskā okupācijas vara varētu negribēt nodot uzņēmumu lojālam un zinošam ārietim, par kura vēlmi strādāt „Jaunās Eiropas” labā nevajadzētu būt šaubām.

Cita perspektīva atklājas, ja reprivatizāciju vērtē kā primāri politisku soli no okupācijas varas puses, kura ekskluzīvā auditorija ir tikai latvieši, bet mērķis – panākt lojalitāti un kāpināt vēlmi sadarboties ar okupācijas varu. Līdz ar to reprivatizācijas ekonomiskais efekts un kārtība ir vērtējama tikai kā pagaidu starpstāvoklis kara laika vajadzību apmierināšanai un galējo īpašumtiesību risinājumu ieviešot pēc kara. Kara uzvarētājiem no īpašumiem padzīt „mazvērtīgos” latviešus būtu daudz vieglāk un politiski pašsaprotamāk, nekā to pašu izdarīt ar savas rases pārstāvjiem. Ar šādu skatījumu saskan arī plašākie vācu pēckara kolonizācijas plāni, kas ir izklāstīti Ģenerālplāna Ost, t.i., tā 1942. gada 28. maija variantā³⁴³. Lai arī tas paredz atļaut vai atjaunot privātīpašumu (*Grund und Boden kann weiter begeben werden durch Eigentumsbestätigung an bisherige Eigentümer(..)*), kā galvenā zemes izmantošanas forma ir paredzēta izlēņošana. Vācijas valstij pieder zemes izmantošanas tiesības (*Verfügungsgewalt über Grund und Boden*), bet Vācijas valsts vārdā rīkojas, t.i., kolonistiem izlēņo SS Reihsfīrers, Vācu tautiskuma stiprināšanas reihskomisārs. Plaša zemes reprivatizācija tās faktiskajiem īpašniekiem – latviešiem – būtu pretrunā ar šiem plāniem.

3.7. „Valters un Rapa” grāmatnīcas privatizācija

„*Valtera un Rapas*” grāmatnīcas privatizācija 1942. gadā ir uzskatāms piemērs, kas, būdams individuāls gadījums, būtībā apkopo visa reprivatizācijas procesa pretrunīgumu, ilustrējot latviešu un vācu iestāžu priekšstatu un izpratnes sadursmi par reprivatizācijas būtību, kā arī iezīmē ikdienas attiecību raksturīgās nianse starp latviešu un vācu iestādēm.

Bez tam, šis piemērs arī atklāj vienu no iemesliem, kāpēc sākotnēji latviešu institūcijām atvēlētā reprivatizācijas veikšana jau pēc pāris mēnešiem tika pakārtota vācu iestāžu gala lēmumam, bet jau pieņemtie lēmumi – pārskatīti.

---

³⁴³ <http://gplanost.x-berg.de/gplanost.html#LSied> (skatīts 14.04.2013)

Problēmas sākums meklējams padomju varas veiktajā a/s „Valtera un Rapas” nacionalizācijā 1940. gada augustā. Grāmatnīca, kuru pārdēvēja par „Rīgas centrālo grāmatnīcu”, tika nacionalizēta kopā ar namu Teātra ielā 11, kurā pati grāmatnīca arī atradās un kas arī iepriekš piederēja a/s „Valters un Rapa”. Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvalde (VAPP), kura faktiski skaitījās nama jaunā īpašniece, nodeva to apsaimniekošanā minētajai grāmatnīcai³⁴⁴. Tas pats tika izdarīts arī vācu okupācijas sākumposmā, kad VAPP atkārtoti 1941. gada 22. oktobrī nodeva ēku grāmatnīcas pārvaldībā³⁴⁵.

Veikala privatizāciju veica Arvīds Pētersons (dz. 28.10.1902.), kurš kopš 1941. gada 23. decembra³⁴⁶ bija arī Tirdzniecības un rūpniecības ģenerāldirektora iecelts a/s „Valters un Rapa” pilnvarnieks. Iesniegums par veikala privatizāciju tika iesniegts 1942. gada 9. martā – tātad laikā, kad privatizācija praktiski pilnībā vēl bija latviešu iestāžu kompetencē. Iesniegumu privatizācijai iesniedza arī Elfrīde Rapa, J. Rapas atraitne, bet tas tika noraidīts ar pamatojumu, ka viņa nereprezentē visus akcionārus³⁴⁷. Uzreiz jāatzīmē, ka abi pieteikumi nav pretrunīgi. Kā savā 1942. gada 20. maija vēstulē³⁴⁸ Tirdzniecības departamentam norāda Grāmatu tirdzniecības nozares vadītājs E. Ķiploks, tad gan A. Pētersona, gan E. Rapas iesniegumi uztverami kā vienots mēģinājums reprivatizēt grāmatnīcu un reprivatizācijas gadījumā izskatāmi kopā. Priekšroka A. Pētersona kandidatūrai dota tikai tāpēc, ka viņš pilnvarnieka amatā ir iecelts pamatojoties uz akcionāru vairākuma lūgumu un tādejādi uzskatāms, ka viņa kandidatūra ir tiesiski pamatotāka. Taču, lai ņemtu vērā arī E. Rapas kā lielākās akcionāres intereses, ieteikuma formā tika izteikts priekšlikums privatizāciju saistīt ar komanditsabiedrības izveidošanu t.i., „Valters un Rapa” transformāciju par komanditsabiedrību, kas iekļautu E. Rapu kā komplementāru.

Jāatzīst, ka vēl līdz 1943. gada 29. decembrim tas nebija izdarīts³⁴⁹.

Tālāk notikumi risinājās bez aizķeršanās - 1942. gada 20. maijā mazumtirdzniecības pilnvarotais A. Grīnbergs lēma par labu veikala nodošanai fiduciārā pārvaldīšanā A. Pētersonam (lēmuma teksts satur arī minēto nosacījumu par komanditsabiedrības izveidošanu³⁵⁰) un 27. maijā tas tika nosūtīts izpildei Rūpniecības departamenta

---

³⁴⁴ LVVA, 828. f. 2. apr. 1036. l. 78. lpp.

³⁴⁵ Turpat. 25. lpp.

³⁴⁶ Turpat. 7. lpp.

³⁴⁷ Turpat. 8. lpp.

³⁴⁸ Turpat. 79. lpp.

³⁴⁹ Turpat. 73. lpp.

³⁵⁰ Turpat. 81. lpp.

grāmatniecības nozares nodaļai³⁵¹. Veikalā esošo vērtību noteikšana tika pabeigta 1942. gada 26. jūnijā, kad arī tika parakstīts akts par veikla nodošanu- pieņemšanu³⁵².

Vērtēšanā tika konstatēts, ka ieguvējam t.i., A. Pētersonam par pārņemtajām vērtībām jāmaksā 352 000 RM, kas arī tika izdarīts norādītajā kontā 1942. gada 13. jūlijā. Vērtēšanā konstatētā summa sastāv no grāmatnīcā esošā inventāra, preces un izejmateriālu kopējās vērtības, absolūtam vairākumam sastādot preču vērtībai³⁵³. Pamatojoties uz iepriekš minēto, 1942. gada 16. jūlijā grāmatnīca tika izdalīta no Rūpniecības departamenta Grāmattirdzniecības nozares pārvaldītājiem uzņēmumiem un līdz ar to var uzskatīt, ka privatizācijas process pilnībā ir noslēdzies.

Reizē jāatzīmē, ka līdz ar reprivatizāciju, A. Pētersona t.i., grāmatnīcas izmantošanā un valdījumā tika nodota arī minētā ēka Teātra ielā 11. Papildus jāmin arī Rūpniecības departamenta Poligrāfiskās rūpniecības un grāmatu apgādniecības daļas vadītāja J. Kadiļa 1942. gada 12. jūnija vēstule Rūpniecības departamenta vadītājam³⁵⁴, kurā kārtējo reizi tika norādīts, ka ēkas uzturēšana prasa papildus resursus, piemēram, malkas sagādi u.c., kurus VAPPs veikt ir sarežģīti, un līdz ar to lūdz to nodot privatizētā veikala apsaimniekošanā.

Ja pie šī viss būtu arī apstājies, grāmatnīcas privatizācija būtu lielisks piemērs ātrai (no iesnieguma līdz pilnībā patstāvīgam veikalam pagāja aptuveni pieci mēneši, bet reāli darboties zem „Valters un Rapa” izkārtnes grāmatnīca sāka jau jūnijā) un saskaņotai privātās iniciatīvas ieviešanai Latvijas ģenerālapgabala saimniecībā un nav avotu, kas liktu apšaubīt, ka viss veiktais tika darīts pēc labākās latviešu iestāžu izpratnes par reprivatizācijas gaitu, mērķiem un uzdevumiem.

Tomēr 1942. gada 28. jūlijā veikala vadītājs, Jānis Grīns saņem Joahima Vitsmana (*Joachim Witzman*) vēstuli, kurā tiek norādīts³⁵⁵, ka kopš 1942. gada 20. jūnija viņš ir ģenerālkomisāra iecelts VAPP pilnvarnieks un tā kā nacionalizētā ēka Teātra ielā 11 atrodas VAPP īpašumā, viņš kā VAPP pilnvarnieks ir arī tās tiešais pārvaldnieks. Tiek izteikts lūgums no 1. augusta nodot Sakim (sic!) (Zaķim? – *aut.*) visus ar mājas pārvaldi saistītos materiālus. Sakis noteiks un iekasēs nomas maksu.

Noprotams, ka J. Grīns un A. Pētersons ir pilnīgi pretējās domās. Vēl vairāk, vācu amatpersonas ziņojumā, kura saturs un izcelsme tiks iztirzāta turpinājumā, norādīts, ka šis gadījums vācu iestāžu vidū ievēribu ieguva brīdī, kad jaunieceltais Poligrāfijas pilnvarnieks

---

³⁵¹Turpat. 7. Lpp.

³⁵²Turpat. 8. Lpp.

³⁵³Turpat. 83. Lpp.

³⁵⁴Turpat. 78. Lpp.

³⁵⁵Turpat. 3. Lpp.

Vitsmans, kura biroja telpas atrados tajā pašā ēkā Teātra ielā 11, „ilgstoši saskārās ar grūtībām” („*dauernd auf Schwierigkeiten bei den Vertretern von Valters & Rapa stiess*”) t.i., lai arī ēka atradās VAPP pārvaldījumā un nav izdalīta privatizācijai³⁵⁶, „Valters un Rapa” pārstāvji viņam draudējuši, ka vajadzēs telpas pamest vai maksāt īri.

No 1942. gada 1. – 12. augustam, Mazumtirdzniecības pilnvarotais A. Grīnbergs, ar kura lēmumu tika privatizēta grāmatnīca, tika četras reizes izsaukts uz tikšanos pie Ģenerālkomisāra Pilnvarnieku pārvaldes (*Treuhandverwaltung*) vadītājā Filtera, lai pārrunātu „Valters un Rapa” privatizācijas gadījumu.

No šīm sarunām, kurās no vācu iestāžu puses piedalījās arī Filtera pārvaldes jurists Šmits (*Schmidt*) un darbinieks Krusks (*Krusk*), ir saglabājušies gan Grīnberga³⁵⁷, gan Šmita³⁵⁸ ziņojumi. Jāatzīmē, ka vācu puses ziņojumā tā autors nav norādīts, bet pēc konteksta, saturošās informācijas un atstāsta formas visas pazīmes liecina, ka tas ir Šmits.

Vāciešu iebildumi pret veikto reprivatizāciju pamatā sastāv no četriem punktiem:

a) minētais veikals ir „lielākais šāda tipa veikals Latvijā” un līdz ar to jāuzskata par lieluzņēmumu („*Grossbetrieb*”), kas pēc definīcijas nepakļaujas privatizācijai;

b) privatizēta tiek tikai daļa no akciju sabiedrības, kurai bija vēl arī citi īpašumi;

c) privatizācijas pieteikumu iesniedza viens no bijušajiem akcionāriem, kaut arī a/s bija vairāk nekā 50 akcionāru. Bez tam E. Rapas pieteikums nezināmu iemeslu dēļ nav ņemts vērā;

d) nav nekāda tiesiska pamata atdot atpakaļ nekustamo īpašumu Teātra ielā 11, jo minētie noteikumi attiecas tikai uz zemes gabaliem, nevis lielām ēkām, kuras vērtību vācieši lēš ap 500 000 RM³⁵⁹. (Jāatzīmē, ka ēkas pirkuma vērtība Rīgas zemesgrāmatas nodaļas izdotajā apliecībā ir norādīta kā 446 000 latu³⁶⁰ un tāda pati summa uzrādīta arī A. Pētersona sagatavotajos dokumentos³⁶¹.)

Latviešu, t.i., Grīnberga argumenti, aizstāvēt savu lēmumu un atspēkojot vāciešu pārmetumus ir sekojoši:

a) par lieluzņēmumu veikals nav uzskatīts, jo tas ir tikai vienas nozares viens veikals, nevis „*Kauf- vai Warenhaus*” un tā ir tikai daļa no a/s „Valters un Rapa” arī pirms nacionalizācijas (ar šo lēmumu nav privatizēta spiestuve un izdevniecība).

---

³⁵⁶Turpat. 94. Lpp.

³⁵⁷Turpat. 8. – 12. Lpp.

³⁵⁸Turpat. 93. – 94. Lpp.

³⁵⁹Turpat. 50. Lpp.

³⁶⁰Turpat. 31. Lpp.

³⁶¹Turpat. 14. lpp.

b) 1941. gada 17. oktobra rīkojums un vēlākie izpildnoteikumi norāda, ka īpašums jāatdod agrākiem pēdējiem īpašniekiem, nešķirojot vai tās ir privātpersonas vai akciju sabiedrības. Vienīgie priekšnoteikumi – lai ir vajadzība pēc šāda uzņēmuma un lai īpašnieks ir piemērots un abi punkti pēc Grīnberga ieskatiem ir ievēroti.

c) netieši tiek atbildēts arī uz pārmetumu par akcionāru pārstāvību, norādot jau minēto E. Rapas pieteikuma noraidījuma iemeslu.

d) reizē ar reprivatizāciju pārvaldīšanā nodota arī ēka, jo tā atradās uzņēmuma (Rīgas centrālā grāmatnīca – *aut.*) bilancē visu padomju un praktiski arī vācu okupācijas laiku līdz privatizācijas brīdim. Bez tam, ēka nav nacionalizēta kā īres nams, bet gan kā saimnieciskais īpašums kopā ar veikalu.

Salīdzinot abu pušu argumentāciju, jāsecina, ka domstarpības ir par jēdzienu izpratni, dažādu saistošo noteikumu interpretāciju, kā arī lietas faktisko apstākļu nezināšana vai ignorēšana (no vāciešu puses).

Saistībā ar pirmo iebildumu, pretrunas ir gandrīz vai komiskas, jo vācu ziņojumā sniegtā paskaidrojuma izpratnē „*Grossbetrieb*”, tiek saprasts burtiska tulkojuma nozīmē – liels uzņēmums, kāda „Valtera un Rapas” grāmatnīca patiešām arī bija, 1942. gadā nodarbinot 47 darbiniekus³⁶². Grīnbergs savukārt pieturas pie tradicionālā tulkojuma, kurā ar „*Grossbetrieb*” apzīmē vairumtirgotājus, uzņēmumus ar filiālēm uc., piem., C/S „Turība” varētu apzīmēt kā „*Grossbetrieb*”, bet noteikti ne vienu grāmatnīcu.

Otrais un trešais iebildums būtībā ir saistīti un burtiski ievērojot izdotās vadlīnijas, vāciešu pozīcija ir pamatota – akciju sabiedrības privatizēt nevar - tikai neskaidrs ir iemesls kāpēc tiek uzsvērta privatizācijas pieteicēju dažādās personības, ja vācu pusei vairakkārt, tostarp tikšanos laikā, tika sniegts paskaidrojums par A. Pētersona un E. Rapas attiecībām t.i., par pretrunu neesamību to starpā.

Lai arī jau minēts, ka ģenerālkomisāra rīkojums neparedz privatizēt akciju sabiedrības, Grīnberga rīcība nav vērtējama kā patvaļa, jo akciju sabiedrību privatizācijai jau bija bijuši precedenti, kam saņemta ģenerālkomisariāta piekrišana (piem., a/s Kalkūni) un izvirzītais nosacījums privatizācijai esot bijis noteikums, ka īpašumus atgūst visi akcionāri. „Valtera un Rapas” gadījumā A. Pētersonam bija visu akcionāru pilnvarojums viņus pārstāvēt.

Arī vispretrunīgākā, ceturrtā punkta argumentācija par ēkas privatizāciju nav vērtējama viennozīmīgi. Vācu puse, sev raksturīgi stingri pieturas pie definīcijas, ka

---

³⁶²Turpat. 71. Lpp.

ģenerālkomisāra Rīgā, HA III Pilnvarnieku pārvaldes 1942. gada 16. maija izpildnoteikumiem³⁶³, kuros minēts, ka zemes gabals „*Grundstück*” ir tieši tā arī saprotams un viss, kas nav zemes gabals, piem., ēka, uz šo punktu nekāda gadījumā neattiecas.

Tai pat laikā Grīnbergs, kurš savu lēmumu pamato ar tiem pašiem izpildnoteikumiem, atļaujas interpretāciju. Izpildnoteikumi paredz nodot privatizēto uzņēmumu lietošanā zemes gabalu (*Grundstück*), kas nepieciešams uzņēmuma darbībai. „Valters un Rapa” privatizācijas gadījumā grāmatnīca un tās palīgtelpas aizņēma pusi no ēkas un bez tām nespētu funkcionēt, bez tam, ēka bija a/s „Valters un Rapa” īpašums Latvijas brīvvalsts laikā, bet padomju okupācijas laikā VAPP to bija nodevis grāmatnīcas apsaimniekošanā. Arī vācu okupācijas laikā, tiesa gan vēl pirms Vitsmana iecelšanas par VAPP pilnvarnieku, tika apstiprināts, ka VAPP šo ēku nodod apsaimniekošanā grāmatnīcai. Bez tam, arī grāmatnīcai apsaimniekojot ēku, tā nepazūd no vācu iestāžu kontroles, bet gan pāriet *Grundstockgesellschaft*, kas sekoja līdzī ires namu apsaimniekošanas noteikumu ievērošanai, pārraudzībā.

Attiecībā uz Vitsmana iecelšanu, jāatzīmē kāda nianse, kas palikusi ārpus vācu ziņojuma, bet ir apskatīta Grīnberga ziņojumā, proti, vāciešu aizrādījums, ka visā procesā nav ņemts vērā Grāmatu tirdzniecības nozares pilnvarnieks Vitsmans (Witzmann). Grīnbergs pamatoti norāda, ka Vitsmans netika iesaistīts privatizācijā tāpēc, ka tā iecelšanas datums ir 20. jūnijs (latviešu iestādēm zināms tikai ar jūlija sākumu³⁶⁴), kas ir jau mēnesi pēc lēmuma pieņemšanas (20. maijs).

Jāatzīmē, ka 1942. gada 13. augustā strīdā iesaistās arī reihskomisariāta Izdevniecību nozares iestādes (*Amt fur Verlagswesen*) vadītājs Šteinerts (*Steinert*)³⁶⁵, kurš paziņo ģenerālkomisāra pilnvarnieku nodaļai savu viedokli par „Valters un Rapa” privatizāciju. Devumu problēmas risinājumam gan viņa aktivitātes nedod, jo kopumā pārfrāzējot viņš atkārtoti trīs, jau iepriekš Šmita minētos iemeslus, kāpēc grāmatnīca nevar tikt reprivatizēta.

Šteinerta iesaistīšanās arī nebūtu pārāk nozīmīga, ja vien arī tajā neparādītos pretruna ar latviešu teikto.

No vēstules teksta rodas iespaids, ka Šteinerts par minēto lietu uzzinājis tikai nesen un iespējams, ka Filtera ziņojumu viņam pāradresējis HA vadītājs fon Broke, kuram tas bija adresēts, taču tas jebkurā gadījumā konfliktē ar Grīnberga 12. augusta ziņojumā norādīto, ka jau 20. maijā, līdz ko Grāmatu tirdzniecības nozares vadītājam Ķiplokam kļuvis zināms

---

³⁶³Turpat. 62. lpp.

³⁶⁴Turpat. 9. lpp.

³⁶⁵Turpat. 50. lpp.

privatizācijas lēmums³⁶⁶, viņš ir sazinājies ar Šteinertu no reihskomisariāta, kurš viņu esot uzklausījis un pret uzsākto privatizāciju to iebildumus nav cēlis³⁶⁷. Šteinerts sarunu ar Ķiploku nemin, bet par pamatu savai iesaistei norāda 1942. gada 5. marta A. Rozenberga rīkojumu, saskaņā ar kuru Izdevniecību nozares iestādei ir jāveic pārbaude izdevniecības un grāmatu tirdzniecības nozarē un turpmāk jāveic plānošana un tā jāvada.

Nemot vērā pretrunīgos ziņojumus un saraksti, rodas pamatots jautājums – kurš saka taisnību? Lai to noteiktu, ir jāizvērtē Grīnberga un Filtera ziņojumi, kurā abi atsaucas uz vienu un to pašu 1942. gada 12. augusta sanākumi.

Abi ir datēti ar vienu datumu – 1942. gada 12. augustu, bet, ja kā Filtera ziņojuma adresāts ir norādīts fon Borke, tad Grīnberga ziņojumam adresāts norādīts nav. Tā kā Grīnberga ziņojums ir sastādīts atskaites formā un latviešu valodā, nav pamata apšaubīt, ka tas ir domāts informācijai augstākai vadībai, kas visticamāk ir Saimniecības ģenerāldirektors V. Zāģers.

Lai arī ierēdniecisku konfliktu gadījumā ir skaidra abu pušu vēlme atbrīvoties no atbildības un par galveno vaininieku uzrādīt otru iesaistīto pusi, okupācijas un no tās izrietošās latviešu iestāžu atkarības un pakļautības attiecības no vācu civilās pārvaldes, uzliek tai ierobežojumus cik tālu tā šādā „vainas novelšanā” var iet. Līdz ar to ir apšaubāmi, ka Grīnbergs ziņojumā vadībai iekļautu apzināti sagrozītu informāciju, kas pie tam vēl skar vācu iestāžu pārstāvjus un līdz ar to ir viegli pārbaudāma. To pašu gan nevar attiecināt uz vācu pusi, kuras ierēdņu autoritāte pār latviešu institūcijām izpaužas gan attieksmē, gan sarunu formā – šajā konkrētajā gadījumā – liekot atskaitīties un sniegt paskaidrojumu. Līdz ar to vācu puses „nezināšana” un „noklusēšana” vērtējama kā birokrātiskas cīņas soļi, lai nepieļautu pārāk plašu un latviešiem labvēlīgu reprivatizāciju.

Lai arī „Valters un Rapa” grāmatnīca turpināja darboties, ēka oficiāli tās pārvaldījumā nodota netika, bet pats privatizācijas gadījums, ar Vitsmanu kā gala lēmuma pieņēmēju, tika skatīts vēlreiz.

Nams faktiski turpināja atrasties Valters un Rapa pārvaldīšanā, bet teorētiski, saglabāja VAPP īpašuma statusu. Vitsmans atteicās atzīt savu latviešu priekšgājēju lēmumus, bet ēkas pieņemšanas – nodošanas aktu (27. jūnijs) uzskatīja sev par nesaistošu, jo attiecīgajā brīdī nav bijis klāt VAPP pārstāvis.

---

³⁶⁶Turpat. 12. Lpp.

³⁶⁷Turpat. 12. Lpp.

Pārstrādātais reprivatizācijas lēmums, uz kura nu jau bija arī Vitsmana, Šteinerta un Filtera paraksti, savukārt tika apstiprināts 1943. gada 7. aprīlī³⁶⁸. Radušās izmaiņas bija prasība pēc papildus 60 005,15 RM iemaksāšana Ģenerālkomisāra pilnvarnieku pārvaldes kontā. Summa bija radusies vācu amatpersonām (iepriekš to darīja latviešu) pārvērtējot grāmatnīcas preču un inventāra vērtību, kā arī J. Grīna iekļaušana komanditsabiedrībā, jo tas bija nepieciešams, lai pēc vāciešu ieskatiem izpildītu visas nepieciešamās nozarsepificiskās zināšanu prasības. Aizliegums privatizēt akciju sabiedrības bija saglabājies, bet uz šo gadījumu attiecināja iespēju privatizēt izņēmuma kārtā³⁶⁹.

Noslēdzot apakšnodeļu, jāmin vēl kāda interesanta sarunu epizode, kura guvusi dažādu un attieksmes ziņā ilustratīvu atainojumu abos ziņojumos.

Pēdējās tikšanās laikā 12. augustā, Šmits, norādot, ka pašreizējā privatizācija ir nepareiza un uzņēmums ir jāpatur Pilnvarnieku pārvaldes pārziņā, piedāvā gan akcionāram Ā. Šildem (ziņojuma tekstā minēts, ka A. Šilde ir latviešu *Volkshilfe* vadītājs, kas pēc būtības ir pareizi, jo, lai arī Tautas palīdzības vadītājs bija O. Dankers, praktiski visi pienākumi tika deleģēti viņa vietniekam A. Šildem, kurš bija Sabiedriskās aizgādības direktors un viens no 19 padomes locekļiem³⁷⁰), gan tā brīža grāmatnīcas vadītājam J. Grīnam kļūt par pilnvarnieku (Grīns pēc trīs dienu pārdomām piedāvājumu noraida³⁷¹), bet Ā. Šilde piedāvājumu ļoti strupī noraidījis uzreiz „(..) sehr brüsk meinen Vorschlag abgelehnt (hat) (..)“³⁷².

Grīnberga ziņojumā parādās tas, ko A. Šilde ir teicis – „(..) „Valters un Rapa” akcionāri nav uzskatāmi par kapitālistiem, kas piedalās ar kapitālu vienīgi peļņas dēļ, bet tie sastādas (sic! – *aut.*) galv. kārtā no latviešu rakstniekiem, žurnālistiem u.c. kultūras darbiniekiem, kas savu nopelnīto naudu ieguldījuši min.akc.s- bā, kā kopējā uzņēmumā ar apņemšanos rūpēties par šāda veikala labu uzturēšanu, par grāmatu izplatīšanu un vispār kulturālu attīstību (..)“³⁷³

---

³⁶⁸Turpat. 34. Lpp.

³⁶⁹Turpat.

³⁷⁰LVVA, 1015. f. 2. apr. 4. l. 1. Lpp.

³⁷¹Turpat. 51. Lpp.

³⁷²Turpat. 94. Lpp.

³⁷³LVVA, 828. f. 2. apr. 1036. l. 11. lpp

3.8. Reprivatizācija Lietuvā un Igaunijā

Līdzīgas problēmas kā Latvijā ar reprivatizāciju bija arī Igaunijā un Lietuvā. Arī izvirzītie uzdevumi bija identiski.

1943. gada 21. augusta Austrumu ministrijas vēstulē³⁷⁴ reihskomisāram norādīts, ka ir jārada ekonomiski un politiski priekšnoteikumi paaugstinātai un priecīgai (*erhöhte und freudige*) Igaunijas, Latvijas un Lietuvas iedzīvotāju darbībai vācu kara ekonomikas telpas ietvaros. Rīkojumam līdz ar to ir liela politiska nozīme Eiropai raksturīgo ekonomisko un tiesisko apstākļu radīšanai, kā arī jāseko, lai reprivatizācijas tempi norit vienlaicīgi un vienmērīgi visā Ostlandes teritorijā.

Praksē tas gan nozīmēja, ka kopējas ir problēmas. Ilustratīvs piemērs ir „Stumbras” liķieru fabrikas privatizācija Lietuvas ģenerālkomisariātā 1942. gada 21. jūlijā (attiecīgais rīkojums ir datēts ar 1942. gada 22. janvārī). Mēnesi pēc notikušas reprivatizācijas parādījās iebildes no Lietuvas ģenerālkomisariāta HA II F nodaļas, ka šis uzņēmums vispār nevarēja tik privatizēts, jo degvīna ražošana ir jāpārņem monopolu pārvaldei. Tika izteikts aicinājums atsaukt reprivatizāciju, jo tā neatbilst arī 1941. gada 17. oktobra 9. paragrāfa 3. punktam, kas nosaka, ka pārtikas apstrādes uzņēmumi ir jāizslēdz no reprivatizācijas.

Neskaidrības ar reprivatizācijas jautājumiem Lietuvas ģenerālkomisariātā un „Stumbras” fabrikas privatizāciju, radīja konsultācijas starp reihskomisariāta Pārtikas un lauksaimniecības nodaļas darbinieku Dr. Hartischu un atbildīgajam Lietuvas ģenerālkomisariāta darbiniekiem. No apspriedes protokola secināms, ka saskaņā ar 1941. gada 17. oktobra rīkojuma 9. §, 3. rindkopu rūpnieciskie pārtikas apstrādes uzņēmumi (*Veredelungsbetriebe der Ernährungswirtschaft*) (tāpat kā kokapstrāde) ir izslēdzami no reprivatizācijas. Vācu tiesību izpratnē visi uzņēmumi, kas apstrādā pārtikas produktus, ir ieskaitāmi šajā kategorijā. Šāda sprieduma rezultātā tika apturēta 62 Lietuvas ģenerālapgabala uzņēmumu reprivatizācija.

Pēc šīs sasteigtās reprivatizācijas gadījumā iedibināja kārtību, ka pirms tam komisariāta lauksaimniecības nodaļa kopā ar *Zentralhandels-gesellschaft Ost ZO*, kas arī iepriekš bija cēlusi pretenzijas, izvērtēs visus uzņēmumus un pieņems lēmumu, kuri no tiem būtu jāvirza tālāk privatizācijai.

Lai arī līdz šim reprivatizētie pārtikas pārstrādes uzņēmumi pēc būtības vispār nebija privatizējami, to reprivatizācija netika atsaukta. Reprivatizācija tika apstiprināta ar 1941.

---

³⁷⁴A0956- D- LVVA – A0022- / 14/ - P-69.f. 1a. apr. 10.liet 1/11. 30. lpp

gada 17. oktobra rīkojuma 20. §, kas paredz, ka īpašos gadījumos reprivatizācija pieļaujama ar reihskomisāra vai viņa pilnvarotas vācu iestādes atļauju – tas arī *postfactum* tika izdarīts fabrikas „Stumbras” gadījumā. Jāatzīmē, ka „Stumbras” gadījumā reprivatizētājs bija Mikolas Velikis (Mykolas Velykis) – Lietuvas armijas brigādes ģenerālis – līdz ar to tika ņemtas vērā arī šāda soļa iespējamās politiskās sekas.

Problēmas ar privatizējamiem uzņēmumiem bija arī Igaunijas ģenerālapgabālā. Piemēram, 1942. gada augustā ZO vēlējās iegūt minerālūdens fabrikas *Albert Silvere* un *E. Surman* (abas Rakverē), pret ko iebilda Igaunijas ģenerālkomisārs.

Atbildē 1942. gada septembrī ZO tiek norādīts, ka minerālūdens ražotāji kā pārtikas pārstrādes uzņēmumi ir izņemami no reprivatizācijas, t.i., nav vispār kādam nododami, bet saskaņā ar reihā austrumu ministra 1942. gada 28. maija rīkojumu par *Wirtschaftssondervermogen in den besetzten Ostgebieten* 2. § 2. punkts to pārdošana, kas notikusi bez reihministra ziņas, ir jāuzskata par nenotikušu, bet turpmāk minēto minerālūdens fabriku reprivatizācijai nepieciešama reihministra piekrišana.

Abos gadījumos galvenais oponents ģenerālkomisāriem ir ZO, kas Lietuvā iebilda pret jau notikušu uzņēmumu reprivatizāciju trešajām personām, bet Igaunijā gribēja divus uzņēmumus iegūt savā kontrolē.

Opozīcija reprivatizācijai no ZO puses bija arī Latvijā, kas līdzīgi kā citos gadījumos tika pārvarēta ar ģenerālkomisāra iejaukšanos, aicinot ZO iesniegumus vienkārši ignorēt. 1942. gada 5. jūnijā ģenerālkomisārs Rīgā izdod pavēli Pārtikas produktu savākšanas departamentam, lai t, neraugoties uz ZO iebildēm, reprivatizē sīkrūpnieciskos dzērienu uzņēmumus.

Interesanta arī ir trīs dažādo ģenerālkomisāru dažādā attieksme pret ZO – visi, lai arī dažādos veidos, iestājas pret ZO īpašumu skaita pieaugumu savos ģenerālapgabalos, t.i., Ostlandē. Domājams, ka šādai rīcībai visus trīs ģenerālkomisārus vienoja tikai merkantili mērķi. Neļaujot ZO pārņemt īpašumus, ģenerālkomisāri saglabāja tiešu kontroli pār visiem sava apgabala resursiem. Tā kā tie visi bija nacionalizēts padomju īpašums, tas bija *Wirtschaftssondervermögen* un līdz ar to, tas ir jāpārvalda valsts institūcijām. Tas arī tika izdarīts reihskomisāra un ģenerālkomisāra institūcijās ieviešot pilnvarnieku nodaļas, bet 1942. gada beigās un 1943. gadā uzņēmumu uzraudzību pārņemot attiecīgo nozaru nodaļām un referentiem.

Tāpat jāsecina arī, ka vismaz reprivatizācijas sākumposmā visiem ģenerālkomisāriem bija liela brīvība H. Lozes rīkojuma interpretācijā, jo, piemēram, Igaunijā minerālūdens ražotājus privatizēt nedrīkstēja, bet Latvijā tas tika atļauts.

3.9 Reprivatizācijas izvērtējums

Vērtējot reprivatizācijas procesu, ir jānošķir latviešu vēlmes, kas, lai arī nešaubīgi vērstas uz īpašuma pārvaldīšanu un eventuāli arī atgūšanu pēc iespējas plašākā apjomā, piemēram, Švanka un Kļaviņa ieteikumi, kā arī Grīnberga rīcība „Valtera un Rapas” reprivatizācijā, nereti iezīmējas ar neglaimojošu izdabāšanu okupācijas laika konjunktūrai, kā arī vācu varas iestāžu perspektīva, kurā atspoguļojas kara laika ekonomisko un politisko nepieciešamību realitāte.

Jautājums par reprivatizāciju – šajā stadijā jau vairs nenošķirot uzņēmējdarbības un nekustamo īpašumu privatizāciju, jo atšķirības ir paša procesa detaļās, ne būtībā – ir ne tikai ekonomisks, bet arī politisks, turklāt, katra aspekta īpatsvars kopējā politikā drīzāk ir atkarīgs nevis no stingrām vadlīnijām, bet aktuālās politiskās vai ekonomiskās nepieciešamības. Taču kurš reprivatizācijas aspekts dominēja – politiskais vai ekonomiskais?

Sākotnēji piekoptā īstermiņa ekonomiskās ekspluatācijas stratēģija sevi attaisnoja tikai pirmajos kara mēnešos, bet ilgtermiņā vērsās pret pašu vāciešu interesēm, kuriem, bez skaidrības par fronti un kara beigām, pašu izpostītajos rajonos bija jāsaik valdīt. Reprivatizācija šajā gadījumā sniedza tik ļoti nepieciešamo politiski pozitīvo fonu okupācijas varai. Reprivatizācijas gaita norāda, ka, lai arī iesākumā nebija skaidra plāna un steigas reprivatizācijas veikšanā, kara gaita, t.i., tā ieilgšana, radīja apstākļus, kurā tās veikšana kļuva arī ekonomiski racionāla. Līdz ar to ekonomiskā aspekta klātbūtni noliegt nevar.

Reprivatizācijas mērķis tomēr nav atjaunot pirmskara ekonomisko dzīvi Latvijā, bet ir loģisks solis, lai iedzīvinātu nacistiskās ekonomikas politikas pamatprincipus - valsts vadītu privātu iniciatīvu. Par to liecina gan reprivatizācijas noteikumu prasības, gan reprivatizācijas gaita, gan tālāk pieņemtie lēmumi par stingri regulēto apvienību izveidošanu. Arī sākotnējais nekustamā īpašuma regulējums, kas noteica, ka uzņēmumiem telpas un zeme faktiski jānomā no valsts, uzņēmuma īpašniekus nostāda nevis uzņēmēja, bet vairāk finansiāli daļēji autonoma ierēdņa statusā. Turklāt, salīdzinot statistiku par nodarbinātību uzņēmumos un spēkā esošos reprivatizācijas noteikumus, uz reprivatizāciju, kvalificējoties zem 20 darbinieku noteiktās robežas, var pretendēt absolūtais vairākums amatniecības un gandrīz puse rūpniecības uzņēmumu, līdz ar to praktiski iespējamais procesa galarezultāts, ja tas netiktu pārtraukts 1944. gadā, būtu bijis, ka valsts kontrolē paliek tikai lielie un nozīmīgie uzņēmumi (uz kuru privatizāciju savukārt pretendēja vācu koncerni), bet mazie uzņēmumi ar

ierobežotu autonomiju privātā līmenī darbojas politiski stingri definētā uzņēmējdarbības vidē.

Še gan jāatzīmē, ka vāciešu un baltvāciešu mērķtiecīgā izslēgšana no reprivatizācijas, kā arī nebūt ne tik vienkāršā vācu firmu pielaišana darbam Ostlandē, liek domāt, ka galējais īpašuma jautājuma risinājums tika atstāts pēckara laikam un, iespējams, līdzinātos „bruņinieku muižu” idejas realizācijai, simtiem tūkstošu kolonizatoru izmitināšanai un pamattautu ģermanizācijai, tostarp tās daļēji iznīdējot. Uzvaras gadījumā eventuāli privilēģētās rases pārstāvju īpašumi būtu traucēklis šādu fundamentālu ģeopolitisku pārkārtojumu brīvai veikšanai.

Līdz ar to jāsecina, ka reprivatizācijas uzdevums bija ne tik daudz atgriezt īpašumus to īpašniekiem, bet, demonstrējot piekāpšanos latviešu prasībām, veikt transformāciju no viena ekonomikas modeļa pie otra, kas saskan ar vāciešu vajadzībām. Turklāt, šā soļa politiskās sekas latviešiem ir daudz nozīmīgākas nekā ekonomiskās. Šis modelis, šķietami apmierinot latviešu prasības, jo traģikomiskā kārtā sanāk, ka daļēji latviešu ieteikumi ir ņemti vērā, neko neupurēja no okupācijas spēku kontroles pār saimnieciskajiem procesiem un resursiem (un līdz ar to maz deva latviešiem), bet paralēli bija arī ārkārtīgi spēcīgs politisks vēstījums ar tālejošām sekām attiecībā uz latviešu sadarbību ar vāciešiem, tostarp leģiona izveidi, ir viena no daudzajām latviešu traģēdijām 2. pasaules karā.

4. Rūpniecība un tirdzniecība

Plašākā apjomā rūpniecību līdz šim ir pētījis A. Aizsilnieks, atsevišķus tās aspektus ir pieminējis A. Zunda. Arī padomju historiogrāfija, skatot vācu okupācijas periodu, ir īsi aprakstījusi situāciju rūpniecībā. Vērtējumā, tāpat kā lauksaimniecības gadījumā, uzsvars tiek likts uz „izlaupīšanas” faktu.

Rūpniecības un tirdzniecības nozare, salīdzinot ar lauksaimniecību, Latvijas ģenerālapgabala saimniecībā nebija prioritāra. To noteica vairāki aspekti.

Latvijas un tās saimniecības vieta jaunās Eiropas ekonomiskajā telpā saskaņā ar Ģenerālpilānu Austrumi neparedzēja šeit izvērstu, bet vairāk iekšējam t.i., reģionālam patēriņam paredzētu rūpniecību, kas specializētos uz atbalstu lauksaimnieciskajai ražošanai. Tāpat arī Latvijas rūpniecības iepriekšējā specializācija nespēja piedāvāt neko tādu, kas liktu kardināli mainīt vācu varas mērķus, kurus tā saistīja ar Latviju.

Tomēr līdzšinējie rūpniecības apmēri un nozaru attīstība bija to pacēlusi pāri tam, kas vācu izpratnē atbilda tās īstajai funkcijai. Tā rezultātā, vācu pārvalde daudz lielāku pielietojumu ražošanas mašīnām un visa veida izejvielu krājumiem redzēja Vācijā, nevis šeit. 1942. gada vasarā sākās veselu rūpnīcu un ražošanas aparatūras (motori, bormašīnas, virpas utt.) transports no Latvijas uz Vāciju³⁷⁵.

Īpaša uzmanība tika pievērsta resursu un izejvielu plūsmai, tās regulācijai, lai nepieļautu neprioritāru preču ražošanu un izejvielu šķērdēšanu. Ostlandes saimniecībai ir jāpakļaujas vācu kara vešanas vajadzībām, līdz ar to preču vai izejvielu ieviešana un izvešana no Ostlandes var būt tikai īpašos gadījumos. Ostlandes Reihskomisariāta 1941. gada 19. decembra ziņojums³⁷⁶ Ostlandes ģenerālkomisāriem norāda, ka Ostlande nav patstāvīga ārējās tirdzniecības partnere iepretim ārzemju uzņēmumiem. Maksājumi, preču ieviešana notiek reihā tirdzniecības līguma ietvaros ar attiecīgo valsti. Līdz ar to preču vajadzību un vēlamību nosaka tikai centrālās Berlīnes iestādes. Firms Ostlandē nedrīkst kontaktēties ar ārzemju uzņēmumiem un vest darījumus, bet, ja šāds darījums tomēr liekas nepieciešams, tad pirms tam jāiepazīstina Reihskomisārs un jāinformē Berlīnes atbildīgās institūcijas visos sīkumos. Importu un eksportu kontrolē, reģistrē un apliek ar nodokļiem reihskomisāram pakļautā Preču apgrozības iestāde (*Warenverkehrsstelle*)³⁷⁷.

³⁷⁵ Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944) hrsg. W. Schuman, L. Nestler, ua. – Berlin, 1991. – S. 57.

³⁷⁶ LVVA, P70. f., 2. apr., 1. l., 140. – 142. lp.

³⁷⁷ Aizsilnieks A.... – 929. lpp.

Kā liecina apgabalu komisāru ziņojumi³⁷⁸, kopumā pastāvēja nepārtraukta izejvielu iztrūkuma situācija, kas kavēja ražošanu un bija par pamatu daudzu uzņēmumu dīkstāvei. Šāda situācija rādās tādēļ, ka visi pieejamie resursi tika nosūtīti uz Vāciju.

Līdz ar rūpnīcu daļēju demontāžu un apturēšanu, notika arī strādnieku skaita samazināšana. Salīdzinot ar nodarbinātību lauksaimniecībā, kas kā jau tika minēts kara laikā saglabāja nodarbinātību vismaz 650 000 apmērā, rūpniecība nodarbināja salīdzinoši niecīgu daļu no darbaspēka. Turklāt, ja lauksaimniecībā nodarbinātības kritums sastādīja 10%, tad rūpniecībā līdz 1944. gadam tas bija aptuveni 35%.

	Kopējais rūpniecībā nodarbināto skaits	
		%
1938	104400	100
1939	103900	99.5
1940	85300	81.6
1941	96900	92.8
1942	68100	65.2
1944.g. ³⁷⁹ aprīlis	67048	64.2

Tab.15.

No minētā strādnieku skaita 1944. gada martā³⁸⁰ 9857 strādnieku strādāja pārtikas rūpniecībā, 9942 tekstila rūpniecībā, 4566 papīrrūpniecībā, 4052 metālapstrādes rūpniecībā, 1924 ķīmiskajā rūpniecībā, 6640 kokapstrādes rūpniecībā, 1562kalnrūpniecībā (kūdras ieguve), 1924 minerāleļļu rūpniecībā, 4026 derīgo izrakteņu industrijā, 1663 ādu apstrādes industrijā, 703 tabakas industrijā, 4052 būvniecībā, kā arī 2480 elektrības, ūdens, dabas gāzes apgādes jomā. Pie rūpniecībā nodarbinātajiem pieskaita vēl 5876 tehniskā personāla darbiniekus visās nozarēs kopā, 6193 vadības darbiniekus, 2990 apkalpojošo personālu, kā arī gaisa apsardzes darbiniekus – 1762.

Jānorada, ka no 1944. gada marta datiem 58 091 jeb 87% ir latvieši, t.i,m vietēji darbinieki, 4434 jeb 7% ārzemnieki (*Ostarbeiter*), 3413 jeb 5% karagūstekņi, ieslodzītie 363 jeb 0,05%. Vācieši tikai 85 darbinieki. Līdz ar to ir redzams, ka arī rūpniecībā kara gūstekņu loma ir maznozīmīga.

Bez tam vācu uzņēmumi atradās uz tehnoloģiski augstāka vai vismaz līdzvērtīga līmeņa nekā Latvijas, kas tehnoloģiju pārņemšanu padarīja otršķirīgu. Galvenais uzdevums

³⁷⁸ LVVA P69. f., 1a. apr., 1.1., 156. lp.; kā arī LVVA P69. f., 1a. apr., 18. l., 3., 9., 14., 15., 22., 48. lp.

³⁷⁹ Statistikas bijetens, S. 172.

³⁸⁰ Turpat.

bija kontroles iegūšana un vadības pārņemšana, kas ļautu iekaroto zemju rūpniecību iekļaut jau funkcionējošajā Vācijas kara ekonomikā. Šajā kontekstā jāatzīmē 1940. gada 3. oktobrī Reiha ekonomikas ministrijas (*Reichswirtschaftsministerium*) vadošā darbinieka (*Ministerialdirigent*) Gustava Šloterera (*Gustav Schlotterer*) teiktais: „(..) Pareizi ir nevis iznīcināt Eiropas nevācu rūpniecību, bet gan to pārbūvēt. (..) ... kāpēc mēs galu galā veidojam Eiropas lieltelpu (*Grossraum*)? Proti, mēs ieviešam saprātīgu darba dalījumu agrārajā un industriālajā jomā, jo Eiropas lieltelpā vēlamies iespējami lēti ražot. Tas nozīmē, ka tiks apturēta produkcija, kas nekam neder, kas attīstīta tikai aiz muitas (barjeras – *aut.*) (..) aizsardzības”³⁸¹. Respektīvi, vieta, kādu šīs rūpniecības – šajā gadījumā Latvijas – iegūst vācu kara ekonomikā lielā mērā sasaucas ar jau pirms kara izstrādātajiem jaunās Eiropas ekonomiskās kārtības plāniem, kas paredzēja striktu dalījumu industriālajā Rietumeiropā un agrārajās teritorijās Eiropas austrumos, kuru uzdevums ir apgādāt industriālo centru ar izejvielām. Līdz ar to, ņemot vērā Latvijas rūpniecības salīdzinoši mazos apmērus un perifēro statusu, Latvijas rūpniecības liktenis vācu pārvaldes skatījumā vismaz sākotnēji jau bija izlemts – pārņemt, izmantot un likvidēt. Tomēr arī šeit kara gaita ienesa savas korekcijas.

Tā kā pirms kara Latvijā rūpniecība bija attīstījusies pietiekami daudzpusīgi, praksē bija nepieciešams pārņemt esošos rūpniecības uzņēmumus un to ražošanas kapacitātes, kā arī resursus izmantot pēc vācu kara ekonomikas diktētajām vajadzībām. Tas nozīmēja, ka pārņemtos Padomju Savienības īpašumus – lielos rūpniecības uzņēmumus nenodeva reprivatizācijai, bet to apsaimniekošanā iesaistīja vācu firmas un pilnvarniekus.

Praksē šī sistēma saskārās ar lielām grūtībām. Ieskatu rūpniecības un tirdzniecības problēmās sniedz neparakstīts ziņojums par ekonomisko un iekšpolitisko stāvokli Latvijā³⁸², kas datēts ar 1942. gada 22. septembri. Tā autora izcelsme iespējams latviska vai latviešiem lojāli baltvāciska, par ko liecina gramatisko formu lietojums (*mums, mēs* - attiecība uz vietējiem iedzīvotājiem un Latviju), gan paustās idejas, kas ir prolatviskas.

Tiek norādīts, ka Latvijā bija attīstīta ekonomika un padomju okupācija to sagrāva. Vāciešus tiešām uztver kā atbrīvotājus un sagaida, ka tiks atjaunota Rietumeiropa raksturīgā saimniekošanas sistēma ar privātīpašumu centrā. Būtībā gan iznāk otrādāk – boļševiku sistēma tikai tagad sāk izpausties³⁸³.

---

³⁸¹Eichholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939 – 1945. S. 179.

³⁸²A0956- D- LVVA – A0022- / 19/ - P-69.f. 1a. apr. 10.liet 6/11.270.- 280. lpp.

³⁸³Turpat. 273. lpp.

Uzsver padomju pārkārtojumus ekonomikā, to graužošo ietekmi uz latviešu ekonomisko stāvokli un politisko apziņu – ienākot vāciešiem visi gaidīja pretējo (ne tik daudz politiskā ziņā, cik ekonomiskā!) Īpašuma tiesību neesamība atņēma jebkuru darba prieku un interesi par savu īpašumu. Reprivatizācija celtu produktivitāti. Tiek atzīst, ka tā notiek nepietiekamā ātrumā.

Tiek teoretizēts, kavadītājs – īpašnieks ir daudz ieinteresētāks produktīvā uzņēmuma darbībā. No padomju laikiem palikusī ekonomiskā sistēma ar daudzajām institūcijām un lielo ierēdņu skaitu ir neefektīva un slēpj sevī lielas korupcijas iespējas. Privātā iniciatīva samazinās sabotāžas aktu iespējamību un būs stiprāka iepretim boļševiku birokrātijai – veicinās ekonomikas un valsts stabilitāti. Tikai denacionalizācija (lai būtu stāvoklis kā pirms 1940. gada 17. jūnija) aizkavēs vitāli svarīgu nozaru sabrukumu. Veikt reprivatizāciju nemaz nav grūti, jo boļševiku sistēma darbojās tikai 9 mēnešus un visi iepriekšējie īpašuma tiesību dokumenti ir saglabājušies³⁸⁴.

Interesanta ir norāde arī uz tiesisko aspektu -43. punkts *Landeskriegsordnung* paredz, ka okupācijas karaspēkam (*der Besetzende*) ir jāievēro lielos vilcienos okupētās zemes likumi. Šajā gadījumā padomju likumu un ekonomisko normu ieviešana bija nelikumīga un tās nav jāievēro³⁸⁵. Katrā ziņā tiek norādīts, ka latvieši piedāvājās dažu nedēļu laikā pielāgot kara situācijai, bet vācieši saglabāja kontroli un neko nemainīja no boļševiku sistēmas³⁸⁶.

Liela nozīme tautsaimniecībā. Padomju laikā visi uzņēmumi tika nacionalizēti un pakļauti pieciem komisariātiem – vietējai, vieglajai, mežsaimniecības, pārtikas un piena – gaļas industrijai. Izveidojās masīvs birokrātiskais aparāts, kas atradās starp uzņēmumiem un komisariātiem. 100 000 strādniekiem 26 000 ierēdņu.

Pēc padomju atkāpšanās latvieši pārņēma vadību un uzsāka darbu pie birokrātiskā aparāta samazināšanas un padomju ekonomiskās sistēmas likvidēšanas – vispirms ar privātīpašuma ieviešanu. *Wirtschaftsinspektion Nord* aizliedza izdarīt jebkādas izmaiņas līdz civilās pārvaldes ierāšanās brīdim. Līdz šim brīdim situācija ir palikusi tāda pati.

Ar reihskomisāra rīkojumu tika izdarītas izmaiņas ekonomiskajā dzīvē – lielākie uzņēmumi tika nodoti vācu firmu kontrolē (padarīja par filiālēm)³⁸⁷.

1. *Die Ostalnd-Faser GmbH* pārņēma 115 tekstila un papīra uzņēmumus
2. *Die Ostalnd GmbH* apvienoja 50 lielākos uzņēmumus bez kādas specifiskas nozares izcelšanas – cementa rūpnīcas, metalurģija, elektrība, ādas, tabaka, ķīmija utt.

³⁸⁴ Turpat. 274. lpp

³⁸⁵ Turpat.275. lpp

³⁸⁶ Turpat. 277. lpp

³⁸⁷ Turpat. 286. lpp

3. *Die Energie-Versorgung Ostalnd GmbH* pārņēma visas spēkstacijas
4. *Zentral-Handelsgesellschaft-Ost* pārņēma pārtikas produktu industriju.

Tomēr tam nav nekāda sakara ar Vācijas ekonomisko sistēmu, jo visi uzņēmumi ir pārgājuši uz *Treuhandverwaltung*, un Latvijas budžetā no tā nekāda nauda nenāk. Iepriekšējiem īpašniekiem netiek pievērsta nekāda uzmanība. Latvijas pārvaldei ir atņemts ne tikai ienākumu avots, bet ar vadītu cenu politiku arī iespēja koriģēt ekonomiku dažādās rūpniecības nozarēs.

Tirdzniecība atrodas tādā pašā kondīcijā kā padomju laikā³⁸⁸. Trīs uzņēmumi – Rīgas I valsts tirdzniecības uzņēmums (*I Rigaer staatliche Handelsunternehmen*), kas apvienoja visu rūpniecības preču veikalus, Rīgas II vtu, kas apvienoja visus pārtikas un manufaktūras uzņēmumus un Rīgas III vtu, kas apvienoja viesnīcas, konditorejas uc.. Reprivatizācija palīdzētu samazināt ierēdniecību, kas to uztur. Ierēdniecībai bieži nav priekšstata par saviem uzdevumiem un to kompetences robežas ir stipri izplūdušas³⁸⁹. Bieži ierēdņi, kuru darbības joma ir stipri saistīta, ir pakļauti dažādām augstākajām instancēm un to starpā praktiski nav komunikācijas.

Ziņojums akcentē gan divu okupāciju radītās problēmas, reprivatizācijas ciešo saistību ar rūpniecības produktivitāti, gan pašu vāciešu saimniekošanas radītās grūtības.

4.1. Austrumu sabiedrības

Par Austrumu sabiedrību darbību Latvijā līdz šim plašāk ir aprakstījis A. Aizsilnieks savā darbā „Latvijas saimniecības vēsture 1914. - 1945”. Tomēr A. Aizsilnieks, lai arī plaši apraksta Latvijas uzņēmumu pārņemšanu un to iekļaušanu Austrumu sabiedrībās, nemin kādu būtisku austrumu sabiedrību aspektu.

Vācu armijai ienākot Padomju Savienības teritorijā, t.i., okupēto Baltijas valstu teritorijā, tā saskārās ar valsts vadītu ekonomisko sistēmu, kas ievērojami atšķīrās no tās, ko vācu okupācijas vara sastapa citur Eiropā. Ja iepriekš vācieši sastapa ekonomiku ar privātīpašumu, tad tagad tā bija valsts vadīta ekonomika, kurā uzņēmumi ir apvienoti trestos.

Ņemot vērā tālejošos kolonizācijas plānus, ko vācu okupācijas vara saistīja ar Austrumu apgabaliem, kā arī apjomīgās īpašumu masas, tika pieņemts lēmums īpašumus pārņemt un paturēt Vācijas kontrolē.

---

³⁸⁸Turpat. 288. lpp

³⁸⁹ 289. lpp

Forma, kādā notika īpašumu – veselu nozaru- pārņemšana bija Austrumu sabiedrības. Jāatzīmē, ka sākotnēji šos uzņēmumus tika paredzēts saukt par „monopolsabiedrībām”, kas bija tiešs tulkojums no padomju varas lietotā „tresta”, kā arī visprecīzāk atspoguļoja šo sabiedrību būtību. Taču pēc personiska H. Gēringa lēmuma no šāda nosaukuma atteicās par labu jau minētajām Austrumu sabiedrībām, jo H. Gēringam likās, ka vārdam „monopolsabiedrības” nav labs skanējums³⁹⁰.

Jāuzsver, ka Austrumu sabiedrības ir no ģenerālapgabaliem nošķirts, administratīvs veidojums, kurā galvenā vara ir Vācijas valstij, nevis, piemēram, reihskomisāram vai vēl jo mazāk ģenerālkomisāriem.

Latvijā darbojās vairākas Austrumu sabiedrības, tostarp,³⁹¹ – *Ostland Faser GmbH* (tekstils, celuloze uc. Latvijā pārņēma 108 uzņēmumus³⁹²), *Zentralhandelsgesellschaft Ost mbH (ZHO)*(lauksaimniecības un pārtikas produktu ražošana, savākšana un tirdzniecība uc.), *Ostland Kino GmbH*, *Monopolverwaltung für das Ostland* (spirta ražošana), *Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland mbH* (lauksaimniecības zemju apsaimniekošana, Latvijā apsaimniekoja 104 000 ha³⁹³), *Treuhand Ostland GmbH* (namīpašumu apsaimniekošana), *Gemeinschaftsbank Ostland* (banku nozare), *Ostland Verlag GmbH* (izdevniecības, avīzes uc.), *Ostland GmbH* (apvieno citus uzņēmumus, nodibinājumus uc.).

No Austrumu sabiedrībām, kas darbojās Latvijā jāizceļ ZHO, kuras kontrolē nonāca visa pārtikas un lauksaimniecības produktu apstrādes rūpniecība, kā arī ārējā tirdzniecība, kā arī, kas bija vislielākā Austrumu sabiedrība pēc būtības³⁹⁴. ZHO ir arī visbūtiskākā Austrumu sabiedrība Latvijas ģenerālapgabala kontekstā, jo tās darbības lauks ir pārtikas rūpniecība, bet pārtikas sagāde, kā jau tika norādīts nodaļā par lauksaimniecību, ir Latvijas ģenerālapgabala primārais uzdevums Vācijas kara ekonomikā. Tās 1941. gada 18. jūlija dibināšanas līgumā³⁹⁵ redzams, ka tās galvenie īpašnieki ir Vācijas pārtikas rūpniecības galvenie koordinatori - *Reichsstelle für Getreide, Futtermittel und sonstige landwirtschaftliche Erzeugnisse*, *Reichsstelle für Milcherzeugnisse, Öle und Fette*, *Reichsstelle für Tiere und tierische Erzeugnisse*, *Reichsstelle für Eier*, *Saatgutstelle Körperschaft des öffentlichen Rechts*, *Reichsgruppe Handel der Organisation der*

---

³⁹⁰ Greber B. Staatliche Wirtschaftslenkung in den besetzten und annektierten Ostgebieten während des Zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der treuhänderischen Verwaltung von Unternehmungen und der Ostgesellschaften... S. 113.

³⁹¹ LVVA, P-70.f. 2. apr. 38.l. 174. lpp.

³⁹² Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945. 930.lpp

³⁹³ Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914- 1945. 892.lpp.

³⁹⁴ Turpat. 930.lpp.

³⁹⁵ BA-B 90/444 S. 60. – 64.

gewerblichen Wirtschaft, kā arī tās galvenais birojs atradās Berlīnē. Tāpat kā visas citas Austrumu sabiedrības, arī ZHO tika izveidota ar mērķi tai darboties tikai noteiktu laiku, jo jau dibināšanas līgumā tika noteikts, ka tai ir jālikvidējas ne vēlāk kā 1943. gada 31. decembrī³⁹⁶. Kā var noprast, tad tas ir laiks, kad pēc Vācijas vadības ieskatiem būtu jābeidzas karam. H. Gērings saglabāja iespēju ar savu personisko lēmumu pagarināt sabiedrību darbu³⁹⁷.

1941. gada 25. septembrī Četr gadu plāna iestāde izdeva norādījumu³⁹⁸ *Zentralhandels-gesellschaft Ost mbH* pārņemt visas līdz tam vācu armijas Saimniecības inspekcijas identificētos gaļas pārstrādes uzņēmumus Baltijā. ZHO šajā gadījumā kļūst par jumta organizāciju, kas minētajiem uzņēmumiem atrod vācu vadītāju, organizē darbu utt. Turklāt ZHO ar minēto datumu arī pārņem tos īpašumus, kuros jau darbojās komisāriskie pārvaldnieki vai ģenerālkomisāra nozīmēti darbinieki, tādejādi tehniski izslēdzot ģenerālkomisārus no daudzu nozaru darbības. Līdzīgā kārtā tika pārņemti arī citi pārtikas rūpniecības uzņēmumi.

Praksē uzņēmumu pārņemšana nenotika tik gludi un bieži noveda pie strīdiem starp dažādajām vācu okupācijas pārvaldes institūcijām.

Kā sava veida mēģinājums noregulēt nesaskaņas ir uztverama Okupēto austrumu apgabala ministrijas 1941. gada 3. decembra vēstule³⁹⁹ ZHO, kurā skaidri tiek nodefinētas kompetenču robežas starp austrumu sabiedrībām – šajā gadījumā ZHO un reihskomisariāta iestādēm.

Vēstulē norādīts, ka saskaņā ar kopēju Četr gadu plāna pilnvarotā un Okupēto Austrumu apgabalu ministrijas viedokli, reihskomisāra uzdevums ir pārtikas rūpniecības vadība savā atbildības apgabalā, atbilstoši Vācijā izdotajām vadlīnijām, t.i., to pašu ko piemēram Vācijas pārtikas ministrija (*Reichsernährungsministerium*)- normatīvu sagatavošana, administrācija utt. ZHO savukārt nodarbojas ar praktisko lauksaimniecības produktu tirdzniecību, pārtikas rūpniecības uzņēmumu vadību, kā arī pašu produktu praktisko sadali.

Reihskomisārs un viņam pakļautās iestādes dod norādījumus par to cik lielā mērā, piemēram, produktu savākšana un apstrāde ir iespējama, bet ZHO ir tā, kas to realizē praksē.

---

³⁹⁶BA-B 90/444 S. 61.

³⁹⁷Greber B. Staatliche Wirtschaftslenkung in den besetzten und annektierten Ostgebieten während des Zweiten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der treuhänderischen Verwaltung von Unternehmungen und der Ostgesellschaften... S. 115.

³⁹⁸BA-B 90/444 S. 75.

³⁹⁹BA-B 90/444 S. 76.

Vēstulē tiek īpaši uzsvērts, ka reihskomisāru uzdevums pavisam noteikti nav nodarboties ar uzņēmumu vadību un tirdzniecību⁴⁰⁰.

Kopumā jāsecina, ka Austrumu sabiedrības bija laikā ierobežots, konkrētajiem padomju ekonomiskās sistēmas atstātajiem apstākļiem adaptēts ekonomisks risinājums, kura mērķis bija iekļaut Latvijas rūpniecību – cik pēc tās bija vajadzība – Vācijas kara ekonomikas apgādē. Plānotā reprivatizācija nevarēja tikt realizēta, jo tas radītu produkcijas kritumu, bet arī ar padomju varu asociatīvo trestu sistēmu vajadzēja likvidēt, t.i., aizstāt kaut vai tikai tāpēc, lai sabiedrībai radītu šķitumu, ka nākamā okupācijas vara *pozitīvi* atšķiras no otras. Ar Austrumu sabiedrībām tika būtībā ne tikai saglabāta padomju ekonomiskā sistēma, bet arī tā mērķtiecīgi ievirzīta Vācijas kara ekonomikas aktuālo problēmu risinājumam.

Austrumu sabiedrību mērķis bija ar vācu ekonomikas ekspertīzes un personāla palīdzību pārvaldīt Padomju okupācijas varas atstātos rūpniecības uzņēmumus un nozares un pēc iespējas ātrāk pēc iespējas lielākā apmērā iesaistīt tās vācu kara ekonomikas labā, t.i., darbojās tikai tie uzņēmumi, kas tai bija vajadzīgi un to pārvalde notika ar Austrumu sabiedrību palīdzību.

4.2. Pilnvarnieki

Pilnvarnieku institūcija un jo īpaši Pilnvarnieku nodaļa Ostlandes reihskomisariātā savas darbības laikā piedzīvoja savu uzdevumu un pilnvaru transformāciju, kas tiešā veidā ietekmēja arī tās ietekmi un nozīmi pašā reihskomisariātā. Nodaļas mērķis ir sniegt vispārēju ieskatu par pilnvarnieku institūcijas izveidi, kā arī izanalizēt minētās transformācijas cēloņus.

Lai to panāktu, tiks izmantots sistēmteorijas ietvaros pazīstamais pašorganizējošas sistēmas piemērs, kas sniedz papildus ieskatu apstākļos, kādos notiek izmaiņas dažāda veida, tostarp arī administratīvajās, sistēmās.

Vajadzība pēc pilnvarniekiem vācu okupācijas pārvaldei radās tiešā saistībā ar pirms tam Padomju Savienībā eksistējošo saimniecības sistēmu un ar tās pārņemšanu saistītajām problēmām, jo kara vajadzības un politiskā realitāte nacistiskai pārvaldei atstāja maz manevra iespēju un katra no tām ietvēra kādu neizdevīgu kompromisu.

Visvienkāršākais risinājums bija tiešā veidā pārņemt padomju sociālistisko sistēmu, kas, lai arī nodrošinātu un saglabātu pilnu varas kontroli pār ekonomiskajiem procesiem,

---

⁴⁰⁰Turpat. S. 77.

riskēja jau okupācijas sākumos vāciešus atsvešināt no vietējās sabiedrības. Turklāt nacistu augstākā vadība neticēja citas sistēmas efektivitātei kā vien nacistiskās ekonomikas pamatmodelim t.i., valsts vadītai privātai iniciatīvai, kuras tūlītēja ieviešana bija otra iespēja. Taču tas nozīmēja neizbēgamo pārejas periodu, kas rastos ar jaunās ekonomiskās sistēmas ieviešanu saistītiem pārkārtojumiem un radītu produkcijas kritumu, kuras nepieļaušana, savukārt ir kara ekonomikas viens no svarīgākajiem uzdevumiem.

Okupācijas pārvalde neizvēlējās ne pirmo un ne otro risinājumu, bet radīja trešo, kas apvienoja abu augšminēto iespēju pozitīvās īpašības – stratēģiski svarīgās nozares (Latvijas ģenerālapgabala gadījumā – lauksaimniecība⁴⁰¹) tika paturētas tiešā valsts kontrolē un tās apsaimniekoja valsts monopoli (piem., Centrālā lauksaimniecības preču tirdzniecības sabiedrība „Austrumi”), bet pārējo nozaru uzņēmumu darbība, perspektīvā paredzot reprivatizāciju, tika vai nu uz nenoteiktu laiku apturēta vai, ja tie pārstāvēja kādu svarīgu rūpniecības nozari (piem., kokapstrāde), atsākta. Tādejādi būtībā uzņēmumi tika sadalīti trīs grupās – 1. stratēģiski svarīgs uzņēmums, kuru darbība ir prioritāra un nodrošināma visiem iespējamajiem līdzekļiem; 2. svarīgs uzņēmums, kuru darbība ir vēlama; 3. uzņēmums, kurš tiks slēgts.

Pilnvarnieku darbība attiecas uz otro uzņēmumu grupu.

Jāatzīmē, ka arī 1. grupas uzņēmumus (lauksaimniecības zeme un pārtikas pārstrādes uzņēmumi uc.) vadīja civilās pārvaldes nozīmēti vadītāji – pilnvarnieki, taču tie bija pakļauti attiecīgajai reihskomisariāta nozares, t.i., Lauksaimniecības nodaļai.

Jānošķir pilnvarnieki – praktiski uzņēmuma apsaimniekotāji (privātpersonas un uzņēmumi) un pilnvarnieku nodaļas, kuras šos praktiskā darba veicējus uzraudzīja, un par kuru izaugsmi un norietu ir šis referāts.

Pilnvarnieku institūcijas uzdevumi⁴⁰² bija Padomju Savienības īpašumu pārņemšana (paredz visu īpašumu uzskaiti), faktiskā īpašuma pārvaldītāja – pilnvarnieka sameklēšana un līguma slēgšana, līdzdalība īpašuma pārvaldīšanā, uzraugot tā grāmatvedību, finanses, inventarizācijas un pārbaužu veikšanas utt., līdzdalība uzņēmuma finansēšanā, kā arī īpašuma pārdošana, ja tika saņemta nepieciešamā atļauja. Tiesības tādu izsniegt paturēja reihskomisārs un vēlāk Okupēto Austrumu Apgabalu reihministrs pats⁴⁰³.

Pēc pilnvarnieku institūcijas pienākumu, uzdevumu un pilnvaru apraksta var redzēt, ka tā, ja neskaita paša reihskomisāru vai ministru, bija vienīga un tāpēc ietekmīga institūcija,

---

⁴⁰¹BA-B R90/ 444, S. 2. – 4

⁴⁰²Turpat. S.33. - 34

⁴⁰³Turpat. S. 17

kurai bija neierobežota pieeja Padomju Savienības īpašumiem (izņēmums, kā jau minēts, ir prioritārās nozares).

Nemot vērā šo apstākli, pilnvarnieku institūcija jau kopš tās izveides brīža bija savstarpējas ietekmes cīņas objekts. Faktiskais pilnvarnieku darbības sākums ir reihskomisāra Henriha Lozes (Hinrich Lohse) 1941. gada 19. augusta rīkojums⁴⁰⁴ par PSRS īpašumu nodrošināšanu Ostlandē un tā paša gada 24. oktobra rīkojums⁴⁰⁵ par pilnvarnieku institūcijas izveidi. Ja pirmais rīkojums pēc savas būtības ir pamats pilnvarnieku institūcijas darbam, jo ar to vācu civilā pārvalde kļuva par īpašnieci faktiski jebkuram PSRS īpašumam Ostlandes reihskomisariātā, tad otrais rīkojums praktiski iedarbināja pilnvarnieku institūcijas lomu to pārņemšanā. Jāatzīmē, ka pilnvarniekus tobrīd dēvēja par pārvaldītājiem komisāra vārdā - „*komisarischer Verwalter*”.

Pirmais dokuments, kas sāka ierobežot šādu reihskomisāra varu saimniecības jautājumos parādījās tikai 1942. gada 28. maijā⁴⁰⁶, kas, lai arī saglabāja reihskomisāra kompetenci lemt par pilnvarniekiem, ierobežoja to ar nepieciešamību katru būtiskāku lēmumu, piemēram, pārdošanu saskaņot ar Okupēto Austrumu Apgabalu ministriju.

Kontekstā arī jāmin, ka 1941. gada 19. augusta un 24. oktobra rīkojumi bija vienpersoniska H. Lozes iniciatīva bez saskaņojuma no Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas. Par to liecina īpaša reihskomisāram H. Lozem adresēta piezīme Okupēto Austrumu Apgabalu ministra Alfrēda Rozenberga 1942. gada 18. jūnija rīkojuma⁴⁰⁷ beigās, norādot, ka iepriekš (aut. - vienpersoniski) pieņemti lēmumi atcelti netiks, bet tie ir jāpieskaņo jaunajām vadlīnijām, kuras īsi var raksturot ar stingru aicinājumu vairāk domāt par reihā interesēm.

Šādas birokrātiskas spēkošanās antagonisma iemesli bija savstarpēja konkurence par īpašumiem kolonizācijai paredzētajā Baltijas teritorijā, jo tika uzskatīts, ka caur reihskomisariātu var sarunāt jebkura uzņēmuma pārvaldīšanu un šādi Vācijas uzņēmumi cerēja tikt pie tā resursiem jau šobrīd, kā arī iegūt priekšrocības plānotajā privatizācijas procesā⁴⁰⁸. Jāatzīmē, ka, lai izbeigtu spekulācijas par šādu iespējamību, minētais Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas 28. maija rīkojums skaidri norādīja, ka šāda notikumu attīstība nenotiks.

---

⁴⁰⁴Turpat. S. 5. – 7.

⁴⁰⁵Turpat. S. 10. – 12.

⁴⁰⁶Turpat. S. 17

⁴⁰⁷Turpat. S. 24

⁴⁰⁸Arnolds Aizsilnieks, 891 – 894. lpp

Šī epizode no Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas un reihskomisariāta attiecību tīklokiem ilustrē interešu līmeni, kas attiecās uz pilnvarnieku nodaļas skatāmajiem jautājumiem un lai arī kopumā ministrija guva virsroku, pilnvarnieku nodaļas darba ikdienu tas neizmainīja un 1942. un 1943. gada pirmajā pusē pilnvarnieku nodaļa turpināja būt viens no ietekmīgākajiem ekonomiskajiem spēkiem Ostlandes reihskomisariātā, kontrolējot gan īpašumus, gan arī naudas un materiālo vērtību plūsmu.

Tomēr 1943. gada septembrī starp reihskomisariātu un Okupēto Austrumu Apgabalu ministriju notika sarakste, kuru papildināja arī intensīva iekšēja sarakste reihskomisariāta par saimniecību atbildīgās Galvenās nodaļas III ietvaros un kas noslēdzās ar to, ka no ietekmīgās pilnvarnieku nodaļas pāri palika vairs tikai forma, bet viss saturs tika nodots nozaru nodaļām t.i., kādreiz tik varenā Pilnvarnieku nodaļa īsā laika posmā zaudēja savu saturu, ietekmi un nozīmi.

Visa sākums bija 1943. gada 25. augustā no Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas saimnieciskās sadarbības darba grupas nācis ierosinājums⁴⁰⁹ pilnvarnieku un nozaru nodaļu attiecības pārskatīt sekojošā veidā – Pilnvarnieku nodaļa izstrādātu tikai vadlīnijas un pamatprincipus saimniecības pārvaldībai, kurus īstenotu attiecīgās nozaru nodaļas. Tās arī lemtu par pārvaldnieku pasūtīšanu un līgumu noslēgšanu, kā arī finansēšanu, bet visos atbildīgajos jautājumos pārvaldnieku nodaļa būtu tikai līdzatbildīgā, galveno lēmumu pieņemšanas kompetenci atdodot nozaru nodaļām.

Īsi pēc tam dažū dienu ietvaros seko pārējo t.i., nozaru nodaļu reakcija uz minēto ierosinājumu, sagatavojot vēstules reihskomisariāta par saimniecību atbildīgās Galvenās nodaļas III vadītājam Martinam Mathiesenam (*Martin Matthiessen*).

1. septembrī tā ir atbilde⁴¹⁰ no Pārtikas un lauksaimniecības nodaļas, kas atbalsta šādu dalījumu, jo primārais pārvaldes uzdevums ir saimnieciska un praktiska ietekme uzņēmumā ar mērķi celt produkciju un segt pieprasījumu, nevis rūpēties par uzņēmuma mantas saglabāšanu vai paša uzņēmuma eksistenci, kas ir pārvaldnieka uzdevums.

Tālāk sarakstē 3. septembrī iesaistās Finanšu nodaļa⁴¹¹, atbalstot pilnvarnieku nodaļas kompetences ierobežošanu un jau ierosina pārskatīt konkrētus uzdevumus. Saskaņā ar viņu viedokli, nozaru nodaļas uzdevumi ir uzņēmuma darbības atjaunošana vai apturēšana, paplašināšana vai samazināšana, uzņēmuma lieluma noteikšana, izejvielu un mašīnu sagāde, lemšana par kara vajadzību svarīgumu, nodošana koncesijai, ražošanas plāna

---

⁴⁰⁹BA-B R90/445, S. 3

⁴¹⁰Turpat. S. 5

⁴¹¹Turpat. S. 7

izveide, tematiska vadība un padomu došana, finansēšana, uzņēmuma vadības pārbaude, pilnvarnieku pasūtīšana, nomas un darba līgumu slēgšana, kā arī uzņēmuma privatizācija, bet pilnvarnieku uzdevumi būtu vispārēja parādu noregulēšana, privatizācijas pamatprincipu izstrāde, kā arī vispārējas inventarizācijas grāmatvedības pamācības izveidošana un pilnvarnieku parauglīgumu sagatavošana.

7. septembrī seko sūdzība⁴¹² no Kokmateriālu un mežu nozaru nodaļas par to, ka pilnvarnieku nodaļa nesadarbojas un nesniedz dokumentus, piemēram, par pilnvarnieku pasūtīšanu un iecelšanu. Pilnvarnieku nodaļa nav arī ilgstoši iesniegusi vadlīnijas kokapstrādes uzņēmumu grāmatvedībai, kas traucē to sadarbību ar pārējiem uzņēmumiem.

9. septembrī tā jau ir divu nodaļu – Rūpniecības un tirdzniecības nodaļas un Vispārējās saimniecības nodaļas – kopēja vēstule⁴¹³, piekrītot uzskatam, ka Ostlandē vairs nav nepieciešama ar plašām pilnvarām apveltīta pilnvarnieku nodaļa.

13. septembrī diskusijai pievienojas arī Ģenerālkomisārs Rīgā un, atbalstot Okupēto Austrumu Apgabalu ministrijas ierosinājumu, vēstule⁴¹⁴ piekrīt, ka sistēmiskas izmaiņas ir nepieciešamas.

Noslēdzot šajā epizodē ir septembra beigās tapusi reihskomisariāta par saimniecību atbildīgās Galvenās nodaļas III vadītāja M. Matīšena vēstule⁴¹⁵ reihsministram, kurā ir apkopots viņa pakļautībā esošo nodaļu viedoklis par pilnvarniekiem. Vēstulē norādīts, ka Ostlandē pastāv vienprātība par to, ka pilnvarnieku institūcijai vairs nav saimnieciski politiskas funkcijas un tās vienīgais uzdevums ir vispārēju vadlīniju izstrāde īpašumu pārvaldei. Pēc šiem principiem arī tiks turpmāk strādāts paredzot, ka a) pilnvarnieku pārvalde maksimāli iespējami nodrošina apmācību nozaru nodaļām pārvaldāmo uzņēmumu pārņemšanā; b) pilnvarnieku iecelšana tikai pēc nozaru nodaļas saskaņojuma, kā arī c) pārdošana un uzņēmumu finansēšana tikai ar nozaru nodaļas piekrišanu.

Jāatzīmē, ka vienīgā reakcija no Pilnvarnieku nodaļas bija ar 1943. gada 2. septembri datēta vēstule⁴¹⁶, kurā tā uzsver savu ne aizvietojamību un uzskata, ka, ja sekotu ieteikumam, notiktu kompetenču pārklāšanās, pārvaldē iestāts haoss, kā arī nozaru nodaļu pārstāvjiem trūkst pieredzes pilnvarnieku pārvaldes pienākumu veikšanā (piem., grāmatvedības uzraudzība).

---

⁴¹²Turpat. S. 10

⁴¹³BA-B R90/445, S. 14

⁴¹⁴Turpat. S. 17

⁴¹⁵Turpat. S. 18

⁴¹⁶Turpat. S. 22

Līdz ar to pēkšņi dažu dienu laikā ietekmīga sistēmas struktūrvienība zaudēja visas privilēģijas. Vēsturnieka uzdevums ir saprast, kāpēc tā notika. Ir pieejami visi nepieciešamie avoti, kas sniedz visus nepieciešamos faktus (saistītus ar pilnvarnieku nodaļas reformēšanu) un no kuriem var secināt par sacensību, par neefektīvu darbu un nesaskaņām starp dažādām reihskomisariāta institūcijām, kas arī noveda pie Pilnvarnieku nodaļas norieta. Taču avotos minētās „nesaskaņas” un „neefektīvs darbs” ir tikai virspusēji iemesli, kas nesniedz nekādu ieskatu apstākļos, kas tos radīja t.i., ir zināmi iemesli, bet nav zināmi cēloņi.

Interpretācijas iespējas, kas sniedz jaunu perspektīvu uz iespējamiem cēloņiem, kas beigās noveda pie reihskomisariāta Pilnvarnieku nodaļas transformācijas, var gūt izmantojot socioloģijas teoriju par pašorganizējošām sistēmām. Tā, kādas parādības skaidrojumam piešķirot papildus dimensiju, ļauj citā perspektīvā paraudzīties uz vēsturisku notikumu analīzi.

Pašorganizācija apzīmē sistēmas attīstību, kurā veidojošie un jauno sistēmas formu dodošie elementi izriet no pašas sistēmas. Šādām sistēmām piemīt četras īpašības⁴¹⁷. Pirmā, tās ir kompleksas, jo to veidojošās daļas ir vienotas nepārtrauktā mainīgu attiecību tīklā; otrā, tās ir pašreferējošas, t.i., katra izmaiņa sistēmā ir izejas punkts turpmākajām izmaiņām; trešā, nav principiāla nošķiruma starp sistēmu veidojošajām, organizējošajām un vadošajām daļām (katra sistēmas struktūrvienība pēc būtības var uzņemties jebkuru no šīm funkcijām) un ceturtā, tās ir autonomas, jo attiecības un mijiedarbība, kas sistēmu definē kā vienotu veselumu, izriet no pašas sistēmas. Jāatzīmē, ka autonomija nenozīmē izolāciju no apkārtējās pasaule, gluži otrādi – kā jebkura sociāla sistēma, arī reihskomisariāts, ir atvērta sistēma – tāda, kas ar apkārtējo vidi apmaina matēriju vai jebkāda cita veida enerģiju. Reihskomisariāta administratīvi birokrātiskas sistēmas gadījumā šāda enerģija ir informācija.

Pašorganizējošas sistēmas praktiskais rezultāts ir jaunas, stabilas un efektīvas struktūras rašanās sistēmā, bet pati jaunā struktūra ir atbilde uz jaunu pieredzi, kuru sistēmu veidojošās daļas iegūst, saskaroties ar apkārtējo vidi, t.i., izmaiņas ir iespējamās pie sistēmas veidojošo elementu jaunas pieredzes, kuru tās iegūst apkārtējā vidē un mijiedarbības rezultātā izplata visā sistēmā. Ja kāds sistēmas elements nespēj adaptēties jauniegūtās pieredzes izvirzītajiem nosacījumiem, tas tiek transformēts un integrēts sistēmā jaunā formā.

Pirms izdarīt secinājumus, ir jānoskaidro, cik atbilstoši ir pašorganizējošu sistēmu attiecināt uz reihskomisariātu, kuru ir pieņemts uzskatīt par hierarhisku administratīvu sistēmu. Reihskomisariāts, kura struktūru veidojošās daļas (nodaļas) attiecībā viena pret otru

---

⁴¹⁷Probst 1987, S. 75. – 82

atrodas nepārtrauktā mijiedarbībā, ir autonoma, bet ne izolēta sistēma, jo kopēji jautājumi (skat., piemēram, iepriekšminēto saraksti, kurā izteiktas sūdzības par pilnvarnieku nespēju pildīt savu uzdevumu daļu) reihskomisariāta nodaļām liek tām nepārtraukti pārliecināties par savas mainīgās kompetences robežām, bet pats sistēmas eksistences iemesls – reihskomisariāta faktiskā pārvalde un okupācijas varas realizācija – atrodas ārpus tās robežām reihskomisariāta sociālajā ikdienā, saimnieciskajās aktivitātēs un politikā – jomas, kuras reihskomisariāts vada, apmainot ar tām informāciju. Apskatītā sarakste 1943. gada septembrī uzskatāmi arī parāda, ka nevar novilkt skaidru līniju starp nodaļas vadītāja M. Matīsenas slēdzienu un nozaru pārstāvju viedokli attiecībā uz Pilnvarnieku nodaļas tālāko likteni, kur vienā pusē būtu viedokļa veidotāji, bet otrā pusē pakļāvīgi viedokļa pieņēmēji. Līdz ar to nav pamata apgalvot, ka reihskomisariātā pastāv neapstrīdama varas ass, bet katra struktūrvienība uztverama kā varas ass sastāvdaļa, tādejādi savā veidā esot gan struktūras veidotāja, gan organizētāja, gan vadītāja. No tā var secināt, ka reihskomisariāts sevī ietver visas pašorganizējošas sistēmas pazīmes.

Socioloģijas teorija parāda, ka izmaiņas sistēmu veidojošajos elementos nav stihiskas, bet gan loģiskas pie noteiktas sistēmas un apkārtējās vides attīstības pakāpes. Šajā gadījumā teorijas piedāvātais izmaiņu saturiskais rāmis determinē, kādi priekšnoteikumi (vēsturiski fakti) ir nepieciešami, lai iestātos izmaiņas administratīvajā struktūrā vai to veidojošo elementu attiecībās.

Līdz ar to atbilde uz jautājumu, kas noteica pēkšņo pilnvarnieku nodaļas kritumu no varas virsotnes ir meklējama vidē, kurā darbojās vācu civilā pārvalde un kādas pārmaiņas (tieši saistāmas ar Pilnvarnieku nodaļas pienākumiem un uzdevumiem) tajā bija notikušas 1943. gada otrajā pusē, salīdzinot ar 1941. gadu.

1943. gadā Austrumu frontē jau bija izveidojusies situācija, kurā vērmahts bija ieņēmis defensīvu pozīciju, kas kopā ar neskaidrību attiecībā uz turpmāko kara gaitu bija arī apturējusi vācu okupācijas civilās pārvaldes tālāku izplatīšanos Krievijas teritorijā. Tā kā pilnvarnieku pārvaldes pamatuzdevums bija pilnvarnieku nozīmēšana no Padomju Savienības pārņemto uzņēmumu vadīšanai, tas nozīmēja, ka tai būtībā vairs nebija veicamo uzdevumu, jo jaunas teritorijas un jauni uzņēmumi, kuri būtu jāpārvalda un kuriem būtu jānozīmē pārvaldnieks, vairs klāt nenāca.

Otrā lielā pārmaiņa bija tā, ka pretēji 1941. gadam, 1943. gadā reihskomisariātam jau bija izdevies izveidot funkcionējošu saimniecības nozaru pārvaldes mehānismu ar skaidriem mērķiem un uzdevumiem (piem., saimniecības savienības un apvienības- Labības, lopbarības

un kartupeļu savienība⁴¹⁸; Cukura, saldumu un dzērienu savienība⁴¹⁹ uc., kas pati varēja un kurai arī vajadzēja pārņemt nozares uzņēmumu pārraudzību. Laikā, kamēr nozaru nodaļas tikai veidojās un nezināja kādas ir vadlīnijas, pilnvarnieku nodaļa, kas pirmā caur savām rokās izlaida visus īpašumus, izmantojot iespēju, aizpildīja esošo varas un vadības vakumu, Bet brīdī, kad nozaru nodaļas bija uzkrājušas pieredzi un institucionālo kapacitāti savu nozares jautājumu risināšanai, Pilnvarnieku nodaļai nebija argumentu par labu iepriekšējās kārtības saglabāšanai.

Līdz ar to Pilnvarnieku nodaļas transformācija ir loģisks apkārtējās vides izraisītu apstākļu rezultāts, bet starpinstitucionālas nesaskaņas un strīdi starp reihskomisariāta par saimniecību atbildīgās Galvenās nodaļas III apakšnodaļām ir tikai sekundāri iemesli, kuru cēlonis meklējams reihskomisariāta darbības vidi definējošajos vēsturiskajos notikumos.

4.3. Rūpniecības un tirdzniecības loma

Kopumā Latvijas rūpniecība un tirdzniecība tika pārkārtota vācu kara ekonomikas vajadzībām. Metodes ar kādām šī pārkārtošana tika īstenota ir praktiski tādas pašas kā Vācijā 1930. gados. Latvijā sāpīgi uztvertā Austrumu sabiedrību darbības izvērsšana un Vācu lieluzņēmumu pārvaldnieku nozīmēšana ir tā pati piespiedu optimizācija, kurai tika pakļauti vācu mazie un vidējie uzņēmumi. Vācijas gadījumā to apvienošana notika „piespiedu brīvprātīgā” kārtā, bet Latvijā vāciešiem bija tikai jāpārņem Padomju Savienības nacionalizācijas kārtībā izveidotie tresti. Ar Austrumu sabiedrībām tika likvidēta nozares sadrumstalotība visas vācu kara ekonomikas kontekstā, kas neefektīvi notērētu papildus resursus un sadārdzinātu izmaksas, kā arī paldzinātu ceļu līdz galaproduktam, respektīvi, tika veikta veselu saimniecības sektoru optimizācija ar mērķi panākt to lielāku atdevi kara ekonomikai. Vācu civilās pārvaldes uzraudzība pār Austrumu sabiedrību monopolistisko darbību Latvijā ieviesa nacistiskās pārvaldes saimniekošanas principu – valsts vadīta privāta iniciatīva. Rūpniecības un tirdzniecības pārkārtošana šādā līmenī to praktiski izslēdza arī no nopietna reprivatizācijas procesa, jo īpašumtiesību atjaunošana Latvijas ģenerālapgabala un visticamāk visas Ostlandes saimniecību, salīdzinot ar vācu kara ekonomiku, organizatoriski un efektivitātes ziņā atsviestu atpakaļ tās 1933. gada līmenī.

Vācu monopolu izvirzīšana par ekonomiskās izmantošanas iniciatoriem, kas novērojama marksistiskajā historiogrāfijā, nav attiecināma uz Latviju. Vācu uzņēmēju

---

⁴¹⁸ Rīkojumu Vēstnesis, 7.01.1944

⁴¹⁹ Rīkojumu vēstnesis, 5.04.1944

iesaistīšana Latvijas rūpniecības pārvaldībā drīzāk skaidrojama ar darbinieku trūkumu vācu civilās pārvaldes iestādēs. Šādi notika administratīvās slodzes pārņemšana uz nosacīti privātā sektora pleciem.

Minētie apstākļi bija tie, kas veidoja vidi, kurā vācu okupācijas vara centās rūpniecībā īstenot savus īstermiņa mērķus – savākt izejvielas un pārorientēt rūpniecību uz Vāciju. Vai tas izdevās?

Tabulā nr. 15. apkopotas galvenās Latvijas rūpniecības nozares – to kopprodukcija kara laikā un apjoms, kuru patērēja, t.i., savāca un izmantoja vācu okupācijas vara. Šie dati ir ņemti no jau minētajiem Latvijas Statistikas pārvaldes sagatavotajiem mēneša biļeteniem laika posmā no 1941. līdz 1944. gadam, kā arī papildināti ar laikabiedru – Latvijas zemes pašpārvaldes attiecīgās nozares darbinieku atmiņām⁴²⁰. Nav uzrādīti dati par pārtikas rūpniecību, kuras apjomi tika skatīti nodaļā par lauksaimniecību, kā arī nozares, kurās nevarēja noteikt skaidru vācu patēriņu.

Tekstila rūpniecība	Kopā saražots 1941. – 1944. gados	Okupācijas varas savāktais daudzums apjomā un %	
Vilnas audumi, 1000 m	2865	1805	63%
Kokvilnas diedziņi, t	2480	305	12%
Kokvilnas audumi, 1000 m	16. 210	12.575	77%
Linu un pakulu dzijas, t	5900	850	6%
Linu audumi, 1000 m	11,550	10270	89%
Mākslīgā zīda audumi, 1000 m	1870	1760	94%
Vīrves, striķi utt, t	1500	1000	66%
Ugunsdzēsības šļūtenes, 1000 m	230	115	50%
Ādu rūpniecība			
Virsādas, 1000 dm ²	53 701	31.954	59%
Juhtādas, 1000 dm ²	511	158,2	30%
Zoļu ādas uc. 1000 dm ²	2985	2174	72%
Dzensikas, t	49	10	20%
Kažokādas, gab	800 675	800 675	100%
Aitu vilna, t	37	37	100%
Ādas portfeli	3500	3000	85%
Sieviešu rokassomas	10000	8000	80%
Ķīmiskā rūpniecība			
Lakas, t	353	318	90%
Krāsas, t	749	598	79%
Linu eļļa, t	3904	3904	100%
Kaulu eļļa, t	20	20	100%
Terpentīns, t	66	53	80%
Kolofonijs, t	238	143	60%

⁴²⁰Materiāli par vācu okupācijas varas un vācu armijas Latvijai Otrā pasaules karā nodarītiem zaudējumiem [priekšvārda autors J. Skujēvics]. Londona : Latvijas sūtniecība, 1956. 72. lpp.

Darva, t	1642	1478	90%
Glicerīns, t	54,4	54,4	100%
Sērkociņi, 1000 turz	233.457	140.100	60%
Jumta pape, 1000 ruļļi	1780	1602	90%
Keramika, akmeņu izstrādājumi un saistvielas			
Ģipšakmens, t	102 765	41 750	40%
Kaļķi, t	32 368	22500	69%
Cements, t	277 780	232500	83%
Ģipsis, t	28 086	4000	14%
Plākšņu ģipsis, 1000 m2	2013	1800	89%
Siporeks, m3	5073	4950	97%
Šīfera caurules, m	7151	7000	97%
Fibrocementa plates, 1000 gab.	10073	9000	89%
Fibrocementa sienas plates m2	530 000	424000	80%
Ķieģeļi, gab	77 711	61000	78%
Ugunsdrošie ķieģeļi, gab	2 602	2450	94%
Smilškalķu ķieģeļi, , gab	1795	1436	80%

Tab.16⁴²¹

Izvērtējot saražotā un okupācijas varas iestāžu paturētās produkcijas attiecības, var redzēt ķīmiskā, kā arī keramikas, akmeņu izstrādājumu un saistvielu rūpniecība ar retiem izņēmumiem gandrīz ekskluzīvi ir strādājusi tikai Vācijas patēriņam. Līdzīga situācija ir ādas un tekstila rūpniecībā. Tā kā visi uzņēmumi ietilpa vienā vai otrā Austrumu sabiedrībā, jāsecina, ka Austrumu sabiedrības, neraugoties uz minētajām nesaskaņām ar vācu civilajām iestādēm ir spējušas sekmīgi pārorientēt un izmantot Latvijas rūpniecību Vācijas labā.

Šos datus tiešā veidā apstiprina Rūpniecības direkcijas Tekstilrūpniecības daļas sagatavotais plāns – ražošanas programma no 1941. gada 1. oktobra līdz 1942. gada 1. maijam⁴²². Tas paredz atsevišķās nozarēs saglabāt ražošanas jaudas 1939. gada līmenī (piemēram, linu vērpšanas (300 t linu diegu un 70 t virves), tūbas zābaki (6000 pāri mēnesī), vilnas diegu 90000 m un 10 t dzijas mēnesī), bet kopumā uzturēt visu nozari, dodot tai iespēju strādāt caurmērā ar 30% jaudu (tostarp slēdzot pusi no uzņēmumiem, bet ļaujot atlikušai pusei strādāt ar 60% jaudu.) Izvēlētajās prioretizētās nozares nebija nejaušas, bet gan tās, kuras jau bija saņēmušas vācu armijas pasūtījumus, kas vidēji pretendēja uz 70 – 80 %⁴²³ gatavās produkcijas. Aptuveni tāds pats apjoms parādās arī citās produkcijas grupās.

Vācieši vēlāk rediģēja šo plānu, bet ne saistībā ar gatavās produkcijas patēriņa apjomiem, bet darba organizāciju. Ģenerālkomisariāta ziņojums 1942. gada 18. maijā

⁴²¹ Materiāli par vācu okupācijas varas un vācu armijas Latvijai Otrā pasaules karā nodarītiem zaudējumiem /[priekšvārda autors J. Skujēvics]. Londona : Latvijas sūtniecība, 1956. 89.-121. lpp.

⁴²² LVVA, P-34. f. apr., 1. l., 4. 4. lpp.

⁴²³ Turpat.

norāda⁴²⁴, ka jāizstrādā plāns turpmākai mazāko uzņēmumu slēgšanai un pievienošanai lielākiem, ar nolūku atbrīvot un optimizēt darbaspēku un ražošanas jaudas.

Šāds rīkojums gan bija tikai viens no daudziem un izskaidro to, kāpēc rūpniecība kara laikā piedzīvoja tik krasu nodarbinātības samazinājumu. Tāpat tas norāda uz to, ka, ja kāds uzņēmums strādāja, tad būtībā tikai Vācijas vajadzībām, jo it kā pāri palikušais vietējais patēriņš tika izlietots, lai nodrošinātu un uzturētu ražošanas procesu pašu par sevi visā rūpniecībā un lauksaimniecībā.

Vai Latvijā iegūtais produkcijas apjoms bija nozīmīgs atbalsts Vācijas kara ekonomikai?

Jānorāda, ka Latvijā netika iegūti stratēģiski nozīmīgie resursi – akmeņogles, dzelzsrūda, brūnogles, nafta uc., līdz ar to arī vācu okupācijas varas centieni varētu būt mazāk intensīvi.

Lai arī pētījuma laikā netika gūti precīzi dati par Vācijas patēriņu vai saražoto apjomu katrai no tabulā 16. minētajām produkcijas grupām, salīdzinot svarīgākās produkcijas grupas ar attiecīgo produktu Vācijā, var secināt, ka Latvijas devums ir bijis vēl niecīgāks nekā lauksaimniecības gadījumā. Piemēram, Latvijā laikā no 1941. Līdz 1944. gadam saražoja aptuveni 277 780 t cementa, no kuriem 232 500 t izmantoja okupācijas vara. Salīdzinoši Vācijā 1943. gadā ik mēnesi tika saražots 942 000 t cementa⁴²⁵, bet 1944. gadā vidēji ik mēnesi 908 000 t⁴²⁶, t.i., Latvijā visas vācu civilās okupācijas laikā tika saražots 30% no tā apjoma, ko Vācijā saražoja vienā mēnesī.

Lai arī ir nav tiešā veidā salīdzināms, ieskata gūšanai par proporcijām, kas šķīra Latvijas un Vācijas tekstila rūpniecību, ir vērtīgi minēt apjomus kādos tika ražoti sintētiskie pavedieni (*Zellwolle*) Vācijā – 1943. gadā vidēji mēnesī 26 200 t⁴²⁷, 1944.gadā attiecīgi 23 100 t⁴²⁸. Mākslīgais zīds (*Kunstseide*) savukārt – 1943. gadā vidēji mēnesī 8 000 t⁴²⁹, bet 1944. gadā – 7 200 t⁴³⁰ mēnesī. Līdz ar to ir pamats pieņemt, ka Latvijas devums tekstila rūpniecības jomā ir līdzīgs kā iepriekš cementa, ja ne pat mazāks.

Jāatzīst, ka salīdzinoši lielāka Latvija loma varētu būt attiecībā uz linu un ādas izstrādājumu un izejmateriālu Vācijas patēriņu. Tie bija nozīmīgi Latvijas eksporta produkti

---

⁴²⁴ LVVA, P-34. f. apr., 1. l., 10. 31. lpp.

⁴²⁵ Eicholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939- 1945. Bd III. 1943- 1945. Teil I.K.G. Saur:München, 2003. S. 115.

⁴²⁶ Turpat.

⁴²⁷ Turpat. S. 117.

⁴²⁸ Turpat.

⁴²⁹ Turpat.

⁴³⁰ Turpat.

uz Vāciju pirmskara laikā un tādi saglabājas arī kara laikā. Laika posmā no 1943. gada līdz 1944. gada jūlijam Vācija importēja 40 000 t ādu⁴³¹.

Dati par vācu okupācijas varas savākto koksnes daudzumu ir norādīti 17. tabulā (1000 kubikmetru). Ņemot vērā jau minēto nodarbinātības saistību ar produkcijas nepieciešamību citās rūpniecības nozarēs, t.i., darbojas tikai tas, kas ražo Vācijai derīgu produktu, ir pamats pieņemt, ka tas pats attiecās arī uz kokmateriālu iegūšanu.

	Stabi (m ³)	Skuju koku baļķi, kluči(m ³)	Finieru baļķi(m ³)	Apses kluči un baļķi(m ³)	Cieto lapu koku kluči(m ³)	Stutmalka (m ³)	Papīrmalka, (m ³)	Apkures malka, (m ³)
1941/42	50	3067,5	215	45	25	183	397	2634
1942/43	72,5	1385	92,5	20	10	245	328	2780
1943/44	x	2582,5	107,5	40	10	250	435	2205

Tab. 17⁴³².

Precīzi apjomi, kas tika nodoti vērmahtam un nosūtīti Vācijai ir tālāku pētījumu virziens, taču nav pamata apšaubīt, ka koksnes resursiem un ieguvei tika piešķirta liela nozīme. Ņemot vērā vispārējās kara vajadzības var pieņemt, ka apkures malka tika izmantota vietējām vajadzībām. Finieru baļķi, apses kluči un cieto lapu koku kluči tika izmantoti mēbelēm, finieriem vai citu koka izstrādājumu izgatavošanai, kuru skaits ir jāprecizē.

Apjomā lielāko koksnes daļu veido skuju koku baļķi, papīrmalka un stutmalka (šahtu balsteņi- izmantojami celtniecībā uc.).

Būtu loģiski pieņemt, ka no papīrmalkas tika iegūts papīrs, t.i., no tās tika ražota celuloze. Dati par kopējo Vācijas celulozes rūpniecību ļauj gūt priekšstatu par Latvijā iegūtā papīrmalkas apjoma nozīmi visas Vācijas kara ekonomikā. 1943. gadā Vācijā vidēji vienā mēnesī tika saražots 13 500 t celulozes⁴³³, bet 1944. gadā – 14 300 tonnas⁴³⁴. Ja ņem vērā, ka no 5 m³ papīrmalkas variegūt ap vienu tonnu celulozes⁴³⁵, tad laika posmā no 1941. līdz 1944. gadam Latvijā tika iegūtas izejvielas 397 000 +328 000 +435 000 = 1 160 000 tonnu apmērā un tās pietiktu 232 000 tonnu celulozes izgatavošanai. Ar 1943. gada ražošanas jaudu šāds apjoms pietiktu 17,18 mēnešiem, t.i., nedaudz mazāk par pusotru gadu; ar 1944.

⁴³¹ Turpat. S. 211.

⁴³² Statistikas biļetens Latvijas ģenerālapgabalam. Latvijas Statistikas pārvalde. 1943.,179. lpp

⁴³³ Eicholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939- 1945. Bd III. 1943- 1945. Teil I. S. 116..

⁴³⁴ Turpat.

⁴³⁵ Koksnes resursu plūsmas modeļa izstrāde

un aprobācija http://www.zm.gov.lv/doc_upl/Parskats_Rivza.pdf (20.05.2013)

gada jaudu – 16,2 mēnešiem. Izvērtējot šo skaitli jāņem vērā, ka ne visa papīrmalka tika nosūtīta uz Vāciju, jo koksnes apstrāde un pārstrāde eksistēja arī Latvijā, bet, līdzīgi kā lauksaimniecības gadījumā, izvērtējot hipotētisku kopējo pienesumu Vācijas kara ekonomikai, jāsecina, ka papīrmalkas jomā, Latvijā iegūtie resursi ir bijis nozīmīgs posms Vācijas kara ekonomikas apgādē ar celulozi.

Ir grūti izsekot, kur tieši tika izmantoti skuju koku baļķi un stutmalka. Taču ir pamats pieņemt, ka tie tika izmantoti celtniecībā. Tā kā nav zināms konkrēts vērmahtam un Vācijai nosūtītās koksnes apjoms un tieši kādiem būvobjektiem tie tika izmantoti, nozīmes ilustrācijai salīdzinošos nolūkos tiks izmantots koksnes militārais pielietojums – nocietinājumu izbūve.

Pēc Austrumu frontes kājnieku divīzijas sapieru bataljona aprēķiniem, lai nodrošinātu vienas divīzijas frontes atbildības iecirkni pret tanku uzbrukumiem nepieciešams 1000 kubikmetri koka⁴³⁶, kā arī tikpat daudz šķembu un māla, 3000 kubikmetru zemes, 5 kilometri dzeloņdrāšu un 9500 mīnu. Atbilstoši vācu militārajai teorijai vienas kājnieku divīzijas frontes iecirknis ir aptuveni 10 kilometrus plats⁴³⁷. Praksē gan tas reti kad tika ievērots, jo kaujas norise un apvidus ieviesa savas korekcijas. Kara sākumposmā, kad vācu armijai kaujās vēl bija iniciatīva, vienas divīzijas sektors varēja izstiepties līdz 90 kilometru platumā, bet vēlāk svārstījās starp 23 līdz 30 kilometriem.

Ja ņem vērā to, ka, piemēram, 1943. gada oktobrī Vācu armija atradās kaujas situācijās vai netieši tika iesaistīta kaujās frontē 15 250 kilometru garumā⁴³⁸, no tiem Austrumu fronte 2100 kilometri, bet rietumu – 2600, tad ar Latvijā attiecīgajā laika periodā iegūto stutmalku varētu izbūvēt vairāk par vienu desmito daļu no Austrumu frontes vai nodrošināt aptuveni desmit divīziju atbildības sektorus. Ja pieņem, ka arī skuju koku baļķi un kluči tika izmantoti frontes izbūvei, tad attiecīgi varēja izbūvēt vairāk nekā pusi no Austrumu frontes. Vai aptuveni 1/15 daļu no visas frontes līnijas.

Ņemot vērā minēto, kā arī to koksnes daļu, kuras eventuālais pielietojums vēl nav izanalizēts, ir pamats pieņemt, ka koksne kā vācu okupācijas varas Latvijā iegūtais resurss bija ar visaugstāko nozīmi Vācijas kara ekonomikā.

Jānorāda, ka minētie dati nesatur informāciju par būtisko Latvijas metalurģijas, mašīnbūves un elektronikas nozari. Tā kara laikā ražoja produkciju, kurai bija militāra

---

⁴³⁶ Turpat. S.407.

⁴³⁷ Hartmann, C. Wehrmacht im Ostkrieg: Front und militärisches Hinterland 1941/42. Oldenbourg Verlag:München., 2010.S. 445.

⁴³⁸ Müller R.D. (Hrsg.) Die Wehrmacht: Mythos und Realität. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1999. S. 203.

nozīme, piemēram, dzelzs izstrādājumi vai arī bruņojuma sastāvdaļas. Līdz ar to tā netika iekļauta civilajā statistikā⁴³⁹.

Militāras nozīmes produkcijas ražošanas apjoma noteikšana Latvijas ģenerālapgabalā ir turpmākais pētījuma virziens. Katrā ziņā nav šaubu, ka okupācija vara pievērsa attiecīgās nozares sev, t.i., Vācijai.

Ideja ražot Ostlandē bruņojumu, munīciju vai militāras nozīmes izstrādājumus ir pretēja sākotnējiem plāniem par smagās rūpniecības dekonstrukciju. Tomēr laikā, kad 1943. gadā Vācijas teritorija arvien biežāk tika pakļauta postošiem sabiedroto aviācijas uzlidojumiem, kas jūtami ietekmēja vācu militārās rūpniecības darba spējas, tika pieņemts lēmums stratēģiski svarīgo rūpniecības objektu pārvešanai uz Ostlandi – tālāk no sabiedroto aviācijas.

1943. gada 20. janvārī reihskomisārs pārsūtīja ģenerālkomisāram Bruņojuma un munīcijas ministra A. Špēra pavēli⁴⁴⁰ par rūpniecības uzņēmumu pārvešanu uz Ostlandi. Eventuālās rūpnīcu pārvešanas vietas varētu būt starp Kauņu un Rīgu. 1943. gada 26. jūnijā sekoja A. Hitlera pavēles par bruņojuma un munīcijas rūpnīcu tūlītēju pārvešanu uz Ostlandi⁴⁴¹. Tā rezultātā ražošanas telpās, kas kara sākumā tika atbrīvotas, aizvedot ražošanas mašīnas uz reihu, tika plānots izvietot bruņojuma rūpnīcas. Tā piemēram, Baltijas papīra fabrikas, tekstilfabrikas „Lenta”, ādu fabrikas „Tālroze” un „Taunada” telpas, kā arī rūpnīcas „Provodņiks” telpās plānoja izvietot tanku rezerves daļu un zenītlielgabalu stobru rūpnīcas⁴⁴².

Lai arī vēl trūkst dati par militāras nozīmes produkcijas ražošanas apmēriem Latvijas ģenerālapgabalā un līdz ar to arī nozīmi Vācijas kara ekonomikā, jāņem vērā, ka jau 1944. gada vidū sākās minēto uzņēmumu evakuācija saistībā ar frontes pietuvošanos. Līdz ar to tikai dažu mēnešu praktiskas darbībasrezultātus nav pamatāpārspīlēt.

Grūti nosakāms, bet ne ignorējams saimnieciskās politikas aspekts ir privātais vācu okupācijas personāla patēriņš. A. Aizsilnieks to saista ar īpašu vācu valūtas politiku okupētajiem apgabaliem, kas okupētajos apgabalos noteica patvaļīgu vietējās valūtas kursu pret reihsmarku, kas Latvijas gadījumā bija 10 rubļi pret 1 reihsmarku⁴⁴³. Tā kā šāds kurss neatbilda patiesajai abu valūtu vērtību attiecībai, tad reihsmarku īpašnieki tika nostādīti īpaši

⁴³⁹ LVVA P 34. apr., 1. l., 10. 91. lpp.

⁴⁴⁰ A0955-D-LVVA-A0021-/18/- P-69. f. 1a apr. 3. liet 1/8., 36., 37. lp.

⁴⁴¹ A0955-D- LVVA- A0021-/19/- P-69. f. 1a apr. 3. liet 2/8., 63., 64. lp.

⁴⁴² A0955-D- LVVA- A0021-/19/- P-69. f. 1a., apr. 3. liet 2/8., 48., 55. lp., kā arī A0955-D- LVVA- A0021-/19/- P-69. f. 1a., apr. 3. liet 3/8., 103. lp.

⁴⁴³ Aizsilnieks A... – 898. lpp.

izdevīgās patērētāja pozīcijās, atļaujot jebkuras preces iegādāties zem to pašizmaksas. Aizsilnieks ar to skaidro masveidīgu vācu okupācijas personāla patēriņu un tam sekojošu preču izvešanu uz reiha teritoriju. Šīs parādības apjomu netieši apstiprina 1941. gada 18. oktobra vērmahta virspavēlniecības vēstule Okupēto austrumu apgabalu ministram⁴⁴⁴, kurā tā tiek informēta par jauniem sūtījumu un preču līdzņemšanas regulējumiem vērmahta (arī Waffen SS; policija, NSKK, NSFK, RADNSV, OT, TN, DRK) personālam tās ievēdot vai iesūtot no okupētajiem Austrumu apgabaliem reiha teritorijā. Pie reiha teritorijas tiek pieskaitīta arī okupētās Centrāleiropas teritorijas – Polija, Čehoslovākija, Rumānija. Jāatzīmē, ka minētais dokuments, kuru ir sagatavojusi vērmahta virspavēlniecība kopā ar Okupēto austrumu apgabala ministriju un Reiha finanšu ministriju, ir papildinājums 1941. gada 9. septembra tāda paša rakstura regulējumiem.

Jaunie noteikumi paredz noteiktas bagāžas normas vērmahta un ar to saistīto iestāžu personālam. Reiha teritorijā var ievest tikai tik daudz bagāžas, cik pats braucējs var panest abās rokās. To, ka šis ierobežojums nav tikai formalitāte, norāda prasība pēc attiecīgā kareivja militārās vienības vadītāja apzīmogota un parakstīta līdzīgu ņemamo lietu saraksta. Sūtījumi pa pastu tiek ierobežoti līdz 1 kg. Ņemšana līdzīgu vai sūtīšana tirdzniecības nolūkos ir aizliegta.

Šādu regulējumu nepieciešamība apstiprina, ka iepriekš vācu personāla bagāža bijusi nesamērīgi liela un attiecīgi tāds pats ir bijis arī patēriņš.

Lielais okupācijas varas patēriņš, protams, notika uz vietējā patēriņa rēķina. Un, tā kā klāt no ārzemēm neko pievest nevarēja, izveidojās deficīts un rūpniecības preces tika pārdotas pret ierakstiem speciālās apgādes grāmatiņās – ar nolūku kontrolēt, lai katrs saņem tikai sev pienākošos daļus. Līdzīgi kā ar lauksaimniecības produktiem notika preču slēpšana, lai tās pārdotu „melnajā tirgū”. Saistībā ar rūpniecības precēm – galvenokārt audumiem – 1944. gadā salīdzinoši izplatīta nodarbošanās kļuva ierakstu dzēšana apgādes grāmatiņās, vai arī pašu apgādes grāmatiņu nozaudēšanā. Apgādes grāmatiņas bija uzskaites līdzeklis normētajām precēm, t.i., pēc tās varēja noteikt, vai minētajai personai, piemēram, jauns auduma gabals pienākas jeb tā to jau ir izņēmusi vai arī samainījusi pret ko citu. Par minēto apgādes grāmatiņu pazaudēšanu un ierakstu dzēšanu cilvēki tika sodīti. LVVA P 828 fondā ir saglabājušies vairāk desmiti lietu materiāli, kas attiecas uz apgādes grāmatiņu viltošanu.

---

⁴⁴⁴LVVA, P70. f., 2. apr., 1. l., 127. - 129. lp.

Kā liecina lietu materiāli par, piemēram, Ļubovu Gromovu⁴⁴⁵ un Martu Igauni⁴⁴⁶, tad sodi bija simboliski.

4.4. Darba dienests

Okupēto valstu iedzīvotāju piespiedu nodarbināšana okupācijas režīma labā vai arī nosūtīšana darbā uz reihu darbam kara rūpniecības labā, bija raksturīga vācu okupācijas politikas sastāvdaļa ar ietekmi uz okupētas zemes ekonomiku.

Paplašinātu visu okupēto teritoriju un Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanu vācu kara ekonomikas labā, tāpat kā parējās pārmaiņas vācu kara ekonomikā noteica militāri faktori, t.i., 1942. gada neveiksmes frontē un līdz ar to nākusi apjausma, ka karš ieilgs lika pārskatīt vācu militārajai un politiskajai vadība savas ekonomiskās iespējas. Tika nonākts pie secinājuma, ka bez ievesta darbaspēka palīdzības vācu ekonomika sabruks. 1942. gada 21. martā A. Hitlers ar savu pavēli par ģenerālpilnvaroto darba dienestam (*Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz*) iecēla Frici Zaukelu (*Fritz Saukel*)⁴⁴⁷.

Latvijas ģenerālapgabalā tā izpaudās vairākos veidos – kā krievu karagūstekņu nodarbināšana, ebreju nodarbināšana, darbaspēka pārvietošana Latvijas ģenerālapgabala robežās un tā izmantošana citās vācu kontrolē esošās teritorijās kara saimniecības labā, darba pāraudzināšanas nometnēs nosūtītos uc., bet, ņemot vērā šī darba pamatuzdevumu, pievērsīšu uzmanību Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanai darbā Vācijas kara ekonomikas labā.

Līdz ar Latvijas teritorijas ieņemšanu sākās potenciālā darbaspēka vervēšanas iespēju izvērtēšana, jo sākotnēji tā netika paredzēta. Jau 1941. gada vasarā Vācijā augstākās pārvaldes iestādes sadarbībā vadošajiem rūpniecības uzņēmumiem nonāca pie secinājuma, ka, iespējamas vajadzēs pārkāpt sevis pasludinātos rases priekšrakstus un vācu kara ekonomikā dažādos līmeņos (vispirms jau bīstamos un fiziski smagos) nodarbināt padomju kara gūstekņus.⁴⁴⁸ 1941. gada 24. septembrī šis lūgums tika apmierināts, bet ar noteikumu,

---

⁴⁴⁵ LVVA, P-828. f. 1. apr.l. 78.

⁴⁴⁶ LVVA, P-828. f. 1. apr.l. 80.

⁴⁴⁷ Naasner W. Neue machtzentren in der deutschen Kriegswirtschaft 1942 – 1945: die Wirtschaftsorganisation der SS, das Amt des Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz und das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition, Reichministerium für Rüstung und Kriegsproduktion im nationalsozialistischen Herrschaftssystem., Boppard am Rhein: Boldt., 1994.S. 35.

⁴⁴⁸ Eichholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939 – 1945. Band II 1939 – 1941. Teil I – München: K. G. Saur, 2003. – S. 186. – 188.

ka vervēšana notiks uz brīvprātības principa. 1941. gada 7. novembrī Gērings arī faktiski akceptēja strādnieku vervēšanu, izdodot vadlīnijas un noteikumus šim procesam⁴⁴⁹.

Tam sekoja „Noteikumu par darba klaušu ieviešanu” 1941. gada 9. decembrī, bet cittautu strādnieku nodarbināšanas faktu kā ilgstošu parādību apstiprināja 1941. gada decembrī izveidotā „Ārzemnieku darba grupa”⁴⁵⁰, kas darbojās Vācijas Valsts drošības Galvenajā pārvaldē un nodarbojās ar ārzemju strādnieku drošību un tautību saistām problēmām. Pēc šīs grupas izdota Austrumu strādnieku dekrēta 1942. gada 19. decembrī, latviešiem (Baltijas tautām) tiek norādīta pozitīvāka attieksme, nekā pret pārējiem Padomju Savienības iedzīvotājiem, bet kopumā tika noteikta stingra kārtībā, kāda pavadītu karagūstekņu nodarbinātību – nometināšana apsargātās nometnēs, darbs kolonās ar apsardzi, mazvērtīgs uzturs un nabadzīgs apģērbs, niecīgs atalgojums, bet kā soda mēri tiktu piemēroti uztura atteikšana vai nāves sods.

Darbaspēka savākšanas akcijās Zaukels, kura vadītā iestāde sastāvēja no operāciju grupas darba fronte (*Geschäftsgruppe Arbeitseinsatz*) Četrģadu plāna iestādes ietvaros, varēja balstīties arī uz Reiha darba ministrija ierēdniecību un tās pakļautībā esošajām iestādēm. Bez tam okupētajos apgabalos Darba ministrijas pakļautībā esošās iestādes tika izveidotas jaunas filiāles. Darbaspēka vervēšana notika arī tūlīt aiz frontes līnijas, iesaistot arī militārās saimniecības iestādes. 1942. gada 10. maijā armijas virspavēlniecība pavēlēja lauka un vietas komandantūrām sadarboties ar civilajām iestādēm, lai paātrinātu darbaspēka savervēšanu⁴⁵¹.

Ja iespējams darbaspēka vervēšanai jānotiek uz brīvprātības principiem. Lai to panāktu tika pieliktas lielas pūles propagandas aparāta iedarbināšanā. Liela loma bija paziņojumam, ka mājās palikušie radnieki tiks materiāli nodrošināti. Sākotnēji šis pasākums likās cerīgs un padomju pilsoņi bija gatavi doties darbā uz Vāciju, jo ticēja, ka tādejādi spēs nodrošināt mājās paliekošo radnieku stāvokli. Tomēr drīz kļuva zināms par patiesajiem darba apstākļiem Vācijā un gribēšana apsīka. Tika pieņemts lēmums ieviest vispārēju darba dienestu ar piespiedu nosūtīšanu darbā uz Vāciju.

Piespiedu pasākumi izpaudās dažādi. Izplatīta metode bija izdot apdzīvotām vietām un pilsētām noteiktu izpildāmu kvotu, kuras neizpildīšanas gadījumā draudētu nopietnas

---

⁴⁴⁹Eicholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939 – 1945. Band II... – S. 190 – 193.

⁴⁵⁰Naasner W. Neue machtzentren in der deutschen Kriegswirtschaft 1942 – 1945: die Wirtschaftsorganisation der SS, das Amt des Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz und das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition, Reichministerium für Rüstung und Kriegsproduktion im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. S. 43.

⁴⁵¹Turpat... – S. 44. – 47.

represijas. Tika izmantots iepriekš sastādītais iedzīvotāju reģistrs, lai uzaicinātu cilvēkus, saņemtu ciet un nosūtītu uz Vāciju, līdzīgas akcijas tika veiktas sapulču un kino seansu laikā.

1941. gada novembrī sākās Latvijas darbaspēka reģistrācija un pie reizes arī vervēšana, taču akcija piedzīvoja neveiksmi, jo no 2000 paredzētajām strādniecēm vecumā no 18 līdz 35 gadiem savervēja tikai 150⁴⁵².

1941. gada decembrī visās Austrumu teritorijās darbu sāka Vācijas federālo zemju darba pārvalžu komisijas. Latvijā no 1941. gada 14. decembra līdz 1942. gada 14. jūnijam darbojās Nordmarkas komisija ar centrālo pārvaldi Hamburgā un Pomerānijas komisija ar centrālo pārvaldi Štetinā⁴⁵³. Komisiju uzdevums bija nodrošināt savas attiecīgās zemes uzņēmumu prasības pēc darbaspēka – uzņēmums griezās savā vietējā darba pārvaldē, kas prasību tālāk nosūtīja uz centrālo aparātu, kas savukārt, apkopojot visu novadu prasības, deva uzdevumu speciālajai komisijai, lai tā kopā ar Latvijā pārstāvētajām vācu iestādēm (civilo pārvaldi, armiju un iekšējās drošības struktūrām) savervē prasīto skaitu strādnieku.

A. Hitlers 1942. gada 10. janvārī izdeva dekrētu, kas saimniecību no zibenskara koncepcijas pārveido kā adaptīvu ilgstošam karam⁴⁵⁴. Tas nozīmē, ka viss austrumu saimniecības potenciāls ir jāizmanto kara vešanai austrumos, bet Vācijā radās jauns papildus pieprasījums pēc ārzemju darbaspēka. Tā kā pirmās vervēšanas akcijas bija parādījušas, ka brīvprātības princips nenodrošina nepieciešamo atdevi, tika ieviests obligātais sagādājamo strādnieku skaits. No Baltijas valstīm pieprasīja tikai rūpnīcu strādniekus, no Latvijas – 2000. Taču līdz ar F. Zaukela kļūšanu par ģenerālpilnvaroto darbaspēka izmantošanas jautājumos Latvijai uzliktā norma palielinājās 12 reizes līdz 24 000, kā arī tika noteiktas kvotas strādnieku sagādē t.i., katru nedēļu no maija līdz jūlijam Latvijas ģenerālapgabalam bija jānosūta 1000 strādnieku⁴⁵⁵.

Pirmā lielākā darbaspēka rekrutēšanas akcija, kas noritēja būtībā piespiedu kārtā bija Jaunsaimnieku akcija (*Junglandwirte-Aktion*)⁴⁵⁶. Tās ietvaros jaunsaimniekiem, kas bija ieguvuši zemi pēc padomju okupācijas savu komunistisko uzskatu dēļ šī zeme bija jāatstāj. Līdz ar to izveidojās jauna bezdarbnieku grupa, kura tika atzīta par atbilstošu darbam Vācijā. Iespēja šos cilvēkus izvest no Latvijas tika uztverta arī kā politiski tālredzīgs solis. Šajā

---

⁴⁵²Kangeris K. Nodeva reiham – Latvijas ģenerālapgabalā iedzīvotāji darbos Lielvācijā// Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis.1990. Nr. 12 (521). 36. lpp.

⁴⁵³Turpat... - 37. lpp.

⁴⁵⁴Naasner W. Neue machtzentren in der deutschen Kriegswirtschaft 1942 – 1945: die Wirtschaftsorganisation der SS, das Amt des Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz und das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition, Reichministerium für Rüstung und Kriegsproduktion im nationalsozialistischen Herrschaftssystem S. 30.

⁴⁵⁵Kangeris K. Nodeva reiham – Latvijas ģenerālapgabalā iedzīvotāji darbos Lielvācijā. 37. lpp.

⁴⁵⁶Turpat.

akcijā bija iesaistīta *Nordmarkas* speciālā komisija, kas 1942. gada sākumā vienojās ar vācu civilo pārvaldi Latvijā, ka kopā šīs akcija ietvaros varētu savākt 3000 strādnieku. Vervēšanas mehānisms nesaturēja neko no brīvprātības. Apgabalu komisāri informēja pagastu valdes par nepieciešamību uz konkrētu datumu sagādāt konkrētu skaitu strādnieku (no iepriekš minētā jaunsaimnieku vidus). Kopā akcijas ietvaros uz Vāciju tika nosūtītas 2517 personas.

Zaukela 1. akcijas obligātā kvotas pirmā trešdaļa (8000) Latvijas ģenerālapgabalam bija jānodod 1942. gada maijā⁴⁵⁷. Ņemot vērā līdzšinējo pieredzi būtu jāmobilizē veseli gada gājumi, lai izpildītu kvotu. Reihskomisārs Dreklers noraidīja 24 000 strādnieku nosūtīšanu uz Latviju, kā neiespējamu politisku un ekonomisku iemelsu dēļ. Vēlāk, kad noskaidrojās, ka Zaukela akcijai ir Hitlera akcepts⁴⁵⁸. Reihskomisariātam izdevās panākt, ka 1942. gada vasarā atlikušie 16 000 strādnieku vairs nav jāzagādā. Dreklers uzskatīja, ka atlikušos 8 000 vajadzētu savervēt (sagādāt) Rīgā un Latgalē, pie kam Latgales gadījumā tā reizē būtu arī atbrīvošanās no politiski nevēlamiem elementiem (piespiedu kārtā evakuēt poļus un vecticībniekus, kurus turēja aizdomās par sadarbību ar padomju armijas diversantiem). Lange norādīja, ka šai akcijai vārētu līdz ar to būt pat pozitīvs iespaids uz latviešiem.

1942. gada 2. maija kopsēdē Dankers ierosināja, ka arī 3000 vezumnieku vērmahta vajadzībām varētu organizēt līdzīgā veidā, bet sastapās ar noraidošu vācu attieksmi. Latgales akcija nobeidzās 7. jūnijā. Paralēli bija ienākuši citi pieprasījumi pēc darbaspēka, bet tos politisku iemeslu dēļ noraidīja. Kopumā Latgales akcijas laikā „savāca” ap 9000 strādnieku, bet 600 tika atzīti par nederīgiem darbam.

Dankers iestājās arī par reihā strādājošo latviešu tiesībām uz atvaļinājumu un iespējām to pavadīt Latvijā. 1943. gada 17. septembrī Dankers vēršas pie ģenerālkomisariāta ar lūgumu⁴⁵⁹ iejaukties un nodrošināt latviešu strādnieku tiesības uz atvaļinājumu. Norāda, ka šāds tiesību ierobežojums, solījumu nepildīšana tiek uztverta kā liela netaisnība. tostarp pēc būtības arī citās jomās, nevajadzīgi noskaņo latviešus pret vāciešiem. No teksta izriet, ka Dankers jau saņēmis ziņas, ka fabrikas, kas nodarbina latviešus – *Fabrik Krümmel* un *Dynamit Actiengesellschaft*, tās atvaļinājumā nelaidīs.

Latgales akcija ilga no 1942. gada 5. maija līdz 7. jūnijam, realizācija piedalījās Pomerānijas un Nordmarkas komisijas, kuras katra evakuēja attiecīgi – 4590 kopā un 3668

---

⁴⁵⁷ Turpat. 39. lpp.

⁴⁵⁸ Naasner W. Neue machtzentren in der deutschen Kriegswirtschaft 1942 – 1945: die Wirtschaftsorganisation der SS, das Amt des Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz und das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition, Reichministerium für Rüstung und Kriegsproduktion im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. S. 37.

⁴⁵⁹ LVVA, P-69. F. apr. 1a. l. 21. 32. lpp.

kopā. Praktiski visi strādnieki tika nosūtīti darbam lauksaimniecībā. Kopumā visas savas darbība laikā abas komisijas no Latvijas darbam Vācijā izveda ap 15 656 personas – attiecīgi Pomerānijas kom. – 8406, bet Nordmarkas kom. – 7250.

Vācu Darba pārvalde Latvijā manipulēja ar savervēto strādnieku skaitļiem pēc vajadzības. Precīzi skaitļi tika izmantoti iekšējās vajadzībām, bet nekoriģētus komisijas skaitļus, kas bieži bija neprecīzi, izmantoja tad, kad vajadzēja atraidīt kādu jaunu darbaspēka pieprasījumu.

1942. gada septembrī sākās Zaukela 2. akcija, kas Latvijai lika sagādāt 5000 strādnieku un 500 mājkalpotājas⁴⁶⁰. Ģenerālkomisārs Drekslers pret to asi iestājās, ka rezultātā Zaukels norīkoja uz Latviju savu cilvēku, kuram bija jāizvērtē Latvijas iespējas apgādāt reihu ar darbaspēku. Rezultātā 50% no noteiktās normas vajadzēja nosūtīt uz Latviju līdz 30. novembrim. Rozenbergs prognozēja, ka tas neizdosies bez spēka pielietošanas, bet pret to iestājās Drekslers un saņēma arī Latvijā aktīvā Drošības policijas un SD komandiera Langes atbalstu. Tā vietā izvēlējās sākt vispārēju propagandas akciju strādnieku vervēšanai. Šādas akcijas rezultāts ne tuvu nesasniedza prasīto kvantitāti – 1942. gada decembrī tika savervētas 100 mājkalpotājas, bet 1943. gada pirmajos 3 mēnešos 198 vīrieši un 277 sievietes strādnieki⁴⁶¹.

1943. gadā notika Zaukela 3. akcija, kas Latvijas ģenerālapgabalam paredzēja 10000 lielu strādnieku nodevu⁴⁶². Tā kā brīvprātības princips bija izrādījies neefektīvs, tad nākotnē kā vienīgo metodi darbaspēka savākšanai izvirzīja veselu gada gājumu mobilizēšanai darba klausībai. Paralēli darbaspēka sagādei šajā laikā sākās arī Latviešu SS leģiona izveidošana, Hitleram parakstot pavēli par to izveidošanu 1943. gada 19. februārī. Tā rezultātā notika vienošanās starp Ostlandes vērmahta virspavēlnieku, Zaukelu pilnvaroto un F. Jekelnu kā SS un policijas pārstāvi, ka, iesaucot 1919. – 1925. gadagājuma vīriešus, visus dienestam derīgos vīriešus saņems leģions, mazāk derīgus saņems vērmahts par izpalīgiem, bet pārējie nokļūs Zaukela pakļautībā. Sākotnēji bija arī noteiktas procentuālas normas, cik vīriešu katrai no iesaistītajām pusēm vajadzētu saņemt: 29% leģionam, 42% vērmahtam un 29% civilajam darba dienestam. Tomēr laika gaitā pierādījās, ka leģionam tiek dota priekšroka. No 35 719 mobilizētiem leģions saņēma 17 971 jeb 50,4%, vērmahts 12 979 jeb 36,4% un darba dienests 4769 jeb 13%⁴⁶³. Turpmāk arī atteicās no kādu normu noteikšanas, kas

---

⁴⁶⁰Kangeris K. Nodeva reiham – Latvijas ģenerālapgabālā iedzīvotāji darbos Lielvācijā. 41. lpp.

⁴⁶¹Turpat.

⁴⁶²Turpat.

⁴⁶³Turpat. 42. lpp.

reglamentētu „savervēto” skaitu pa dienesta grupām, bet ar 1944. gadu visi jauniesauktie nonāca Himlera pakļautībā un kalpoja par SS leģiona rezervi.

Kopumā līdz ar leģiona izveidošanu izbeidzās latviešu vīriešu iesaukšana darba dienestā, kuru Latvijas gadījumā pārorientēja uz sievietēm. Pēc tā paša mehānisma bija jāmobilizē 10 000 sievietes. Mobilizējamo sieviešu vecuma robeža tika noteikta no 1914. – 1922. gadam. Pret to asi vērsās Latvijas pašpārvalde, bet sākotnējo tas netika ņemts vērā, pie kam akcijai bija jānotiek lielā steigā. Pret šādu pasākumu protestēja gan Darba departamenta vadītājs P. Reinhardts, gan Saimniecības ģenerāldirektors V. Zāgers, piedāvājot prasīto izpildīt ar krievu tautību sievietēm no Latgales. Pēc vairākkārtējiem protestiem, Drekslers tomēr 17.6.1943 pieņēma lēmumu, ka 10000 sieviešu salīgšana darbam Vācijā pārtraucama⁴⁶⁴. Dreksleram vispār bija noraidoša attieksme pret sava ģenerālapgabala iedzīvotāju nosūtīšanu darbā reihā, jo darba rokas trūka uz vietas un viņš ne visai augstu vērtēja metodes ar kādām strādnieki tika vervēti⁴⁶⁵.

Pēc šī akcijas neveiksmes darba roku iztrūkumu kompensēja ar jaunu SD akciju Latgalē, kuras ietvaros savāca un piespiedu kārtā izsūtīja politiski nevēlamus iedzīvotājus. Pagastu vecākie saņēma rīkojumu sastādīt sarakstus ar politiski nevēlamiem elementiem. Tā sauktā „Vasaras ceļojuma” laikā kopā sagūstīja 3284 personas (958 vir; 1285 siev un 1041 bēr.) Visus sagūstītos nosūtīja uz Salaspils nometni, kur ātri veica to veselības pārbaudi. Bērni palika Salaspilī, bet 2000 nosūtīja uz Vāciju. K. Kangeris uzsver, ka šis ir viens no gadījumiem, ko Darba pārvalde izmantoja sev vēlamas statistikas radīšanai, savos pārskatos norādot, ka „nodeva reiham” kopā ir 3284 personas.

1943. gada septembrī Zaukels paziņoja fīrera rīkojumu, ka katrai zemei ir jādod 10% no sava darbaspēka Vācijai⁴⁶⁶. Saskaitot Latvijas līdzšinējo devumu iznāk, ka Latvija šo normu jau ir pārsniegusi dažādos veidos dodot 16% jeb 320 2664 cilvēku. 1943. gada beigās izbeidzās darbaspēka vervēšana darbam reihā teritorijā.

1944. gada 4. janvārī sākās Zaukela 4. akcija, kas paredzēja no Austrumu apgabaliem iegūt darbaspēku 600 000 apmērā⁴⁶⁷. Latviju šī akcija vairs neskāra, mobilizācija militārajam

---

⁴⁶⁴Turpat. 42. lpp.

⁴⁶⁵Vēstule Dreksleram. A0956-D – LVVA – A0022-/46/- P-69.f. 1a. apr. 16. liet 2/4., 61. lp.

⁴⁶⁶Aus dem Protokoll vom 20. August 1943 über die Beratung bei Alfred Rosenberg om 13. Juli 1943 zur weiteren Beschaffung sowjetischer Arbeitskräfte// Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941 - 1944) hrsg. W. Schuman, L. Nestler, ua. – Berlin, 1991. – S. 460.

⁴⁶⁷Naasner W. Neue machtzentren in der deutschen Kriegswirtschaft 1942 – 1945: die Wirtschaftsorganisation der SS, das Amt des Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz und das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition, Reichministerium für Rüstung und Kriegsproduktion im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. S. 128.

dienestam notika uz 19.12.1941 darba klausības dekrēta pamata, bet latviešu vietā uz Vāciju darba sūtīja krievu karagūstekņus vai bēgļus.

Kopumā pēc K. Kangeras dotajiem datiem var izsekot, ka no kara sākuma, atšķirībā no citām tautām, piemēram, krieviem, savervēšanas skaits (šajā gadījumā nav svarīgi vai brīvprātīgi vai arī piespiedu kārtā) nepieaug tik dramatiski un pat samazinās, kā arī pakāpeniski uzlabojas to sadzīves apstākļi. K. Kangeris savā publikācijā vācu attieksmi pret latviešiem to politiskā, tiesiskā un saimnieciskā stāvokļa kontekstā saista ar latviešu kā tautas rases vērtības pieaugumu⁴⁶⁸. Hronoloģiski šī atzīšana veido augošu progresiju, kas sākas ar 1941. gadu, kad daļu latviešu atzīst par ģermanizējamiem; 1942. gadā latviešus vairs nevienādo ar krievu darbaspēku; 1943. gadā attieksme pret latviešiem kļūst vienādojama ar ģermāņu tautām; 1944. gadā latvieši iegūst radniecīgas tautas statusu, bet 1944./ 1945. gadā pielīdzina valsts vāciešiem. Neiedziļinoties rases vērtības pieauguma izpausmēs latviešu faktiskajā stāvoklī, hronoloģiskā secība liek izdarīt secinājumus, kas tomēr relativizē rases politikas nozīmi, subordinējot to faktiskajai militārās situācijas un politisko vajadzību sakarībai t.i., militārās situācijas pasliktināšanās, kas lika vāciešiem mudināt latviešus uz aktīvāku saimniecisku darbību un iesaistīšanos vācu militārajos formējumos, noteica latviešu statusu un vietu rases skalā. Ja rases politika būtu patiesi svarīga, tad tās attieksme nevarētu tik kardinālu mainīties četru gadu periodā un tās gradācijai būtu statisks raksturs.

---

⁴⁶⁸ Kangeris K. Nodeva reiham – Latvijas ģenerālapgabalā iedzīvotāji darbos Lielvācijā. 35. lpp.

5. Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāju attieksme pret vācu okupācijas varu saimniecisko jautājumu kontekstā

Attieksme pret vācu okupācijas varu ir viens no būtiskākajiem jautājumiem attiecībā uz Latvijas un latviešu vēsturi 2. pasaules karā, tai pat laikā tas ir arī viens no sarežģītākajiem, jo „attieksmi” nevar izmērīt, saskaitīt vai kā citādāk precīzi un nepārprotami definēt. Tas šo jautājumu padara atvērtu spekulācijām un bezgalīgām interpretācijām.

Pastāv teorijas par kolaborāciju, vācu valodā iznākošajā historiogrāfijā holokausta sakarā bieži minēts tiek „*Schreibtischtäter*” koncepts, ko uz Latvijas Zemes pašpārvaldi attiecina, piemēram, K. Reihelte, norādot, ka tā ir līdzatbildīga ebreju īpašumu izlaupīšanā. Taču šo teoriju trūkums ir tas, ka tās pieļauj viena un tā paša vēsturiska fakta diametrāli pretēju interpretāciju, t.i., teorijas nepaskaidro, piemēram, vai Latvijas zemes pašpārvaldes sadarbība ar vācu okupācijas varas iestādēm ir kolaborācija un labprātīga līdzdarbība visos vāciešu noziegumos vai arī apstākļu spiesta nepieciešamība – tas ir atkarīgs tikai un vienīgi no katra atsevišķā, par šo tēmu rakstošā vēsturnieka profesionalitātes un nereti arī iekšējās pārliecības izvēloties kādu no teorijām, kuru tas uz šo faktu attiecina.

Nemot vērā Latvijas Zemes pašpārvaldes vienādošanu ar *Schreibtischtäter*, ir vērts pievērsties pašam *Schreibtischtäter* konceptam. Ar šo pārsvarā vācvalodīgajai telpai raksturīgo terminu tiek saprasta persona vai personu grupa, kura pati personiski un uz savu atbildību noziegumu nav veikusi, bet pastarpināti ir ar to saistīta un tātad līdzvainīga. Galvenokārt tas tiek attiecināts uz politiķiem un ierēdņiem, kuri sagatavoja likumus, rīkojumus un citus normatīvos aktus, kas tiešā vai netiešā veida paredzēja un/ vai veicināja noziedzīgu rīcību ar trešo personu starpniecību.

Pēc šāda principa notiesājoši spriedumi tika piespriesti jau Nirnbergas tiesas prāvā, piemēram, Jūliusam Štreiheram (*Julius Streicher*, 12.02.1885 - 16.10.1946) par radikāli antisemītiskās avīzes „Trieciennieks” (*der Sturmer*) izdošanu, bet tiešā veidā tas parādījās tā saucamajā Vilhelmštrāsenes procesā (*Wilhelmstraßen Prozess*) no 1947. līdz 1949. gadam, kura laikā tiesāja augstus nacisma laika ierēdņus. Lietā pret Reiha Iekšlietu ministrijas ierēdni Vilhelmu Štukartu (*Wilhelm Stuckart* 16.11.1902 - 15.11.1953), kurš gan ieņēma augstu amatu, gan nodarbojās ar pret ebrejiem vērstu publicistiku, piemēram, Nirnbergas likumu komentāri, kā arī piedalījās Vanzē konferencē (Wannseekonferenz) 1942. gadā ar plānu sterilizēt cilvēkus, kuriem viens no vecākiem bija ebrejs.

Viņa spriedumā norādīts – „Ja nāves nometnes komandanti, kas izpildīja vieņiem dotās pavēles nogalināt nelaimīgos gūstekņus, ja cilvēki, kas izpildīja pavēles par ebreju

pārvešanu uz austrumiem, tika saukti tiesas priekšā, atzīti par vainīgiem un sodīti – tad arī tie vīri ir sodāmi, kuri piedalījās karā, ministrijās sava biroja mierīgajā klusumā izstrādājot karam nepieciešamos rīkojumus, pavēles un norādījumus⁴⁶⁹.

Arī administratīvais ebreju deportāciju sagatavotājs Ādolfs Eihmans 1960. gados Izraēlā tika notiesāts pēc šāda principa

Ņemot vērā kaut tikai šos piemērus, t.i., personības un viņu nodarījumus, jānorāda, ka tie visi attiecas uz personām, kas tiešā veidā ir aicinājušas likvidēt ebrejus vai arī piedalījušies noziegumos pret cilvēci administratīvā līmenī – izstrādājuši, organizējuši vai kā citādi apzināti un tieši piedalījušies represijās vai deportācijās.

Latvijas Zemes pašpārvalde un tās pārstāvji nav darījuši ne vienu, ne otru, līdz ar to apšaubāms ir tas cik adekvāti ir vienādot pašpārvaldi un tās pārstāvjus ar, piemēram, jau minētajām vācu amatpersonām.

K. Reiheltes minētais ebreju īpašumu izlaupīšanas jautājums, neapšaubāmi ir traģisks fakts Latvijas vēsturē, bet attiecināms uz individuālu personu kriminālām nosliecēm, nevis sistemātisku Latvijas Zemes pašpārvaldes darbību.

Sistemātiskumu ebreju īpašumu savākšanā gan var saskatīt Padomju Savienības iesāktajā nacionalizācijā un vācu okupācijas varas veiktajā tās turpinājumā, īpašumus padarot par visas Vācijas *Wirtschaftssondervermogen*.

Līdz šim Latvijas vēstures historiogrāfijā vietējo iedzīvotāju attieksme pret vācu okupācijas varu ir aplūkota salīdzinoši maz. Tie pētījumi, kas to ir skatījuši, t.i., skatījuši problēmas, kuras var attiecināt uz vispārējo iedzīvotāju attieksmi pret nacistiem, galvenokārt ir pievērsušies pretošanās kustības jautājumam, kā arī latviešu sadarbības līmenim ar nacistiem, tostarp latviešu dalībai holokaustā. Pie kam pēdējam, mūsdienā Latvijas iekšpolitikas un ārpolitikas aktualitāšu iespaidā, daudz vairāk nekā pirmajam.

Domājams, ka promocijas darba kontekstā nav nepieciešams daudz iedziļināties holokausta izpētes jautājumos, jo dominējošā tendence pētījumu secinājumos ir skaidra – latvieši holokaustā piedalījās un ir par to līdzatbildīgi. Atšķirībā no pētniekiem mainās tikai viņu secinājumi par latviešu tautas kolektīvās atbildības pakāpi – vai neapstrīdamā dažu

---

⁴⁶⁹ „Wenn die Kommandanten der Todeslager, die die ihnen erteilten Befehle zur Ermordung der unglücklichen Häftlinge ausgeführt haben, wenn die Leute, die die Befehle für die Abschiebung der Juden nach dem Osten ausgeführt und vollzogen haben, vor Gericht gestellt, für schuldig befunden und bestraft werden – dann sind die Männer ebenso strafbar, die in der friedlichen Stille ihrer Büros in den Ministerien an diesem Feldzug durch Entwurf der für seine Durchführung notwendigen Verordnungen, Erlasse und Anweisungen teilgenommen haben.“

personu dalība noziegumos ir atsevišķu indivīdu krimināls entuziasms vai arī loģisks visas tautas noskaņojuma rezultāts?

Salīdzinoši mazāk pētītais pretošanās jautājums Latvijas vēsturē ir sadalījies divos teorētiskos strāvojumos. Viens no tiem balstās uz pieņēmumu, ka noteicošais pretestības kustības identifikācijā ir faktiskā pretošanās okupācijas režīmam, bet otrs – noteicošais ir pašas pretestības kustības mērķis.

Pirmā strāvojuma prominentākie pārstāvji ir vēsturnieks Uldis Neiburgs⁴⁷⁰, bet pie šāda dalījuma savos darbos pieturējušies arī vēsturnieki Ēriks Jēkabsons⁴⁷¹, aprakstot poļu nacionālo pretestību Latvijas ģenerālapgabalā, un Marģeris Vestermanis⁴⁷² pievērsoties ebrejiem, bet otra strāvojuma redzamākie pārstāvji ir vēsturnieki Inesis Feldmanis⁴⁷³, Antonijs Zunda⁴⁷⁴, kā arī Henrihs Strods⁴⁷⁵.

Neraugoties uz abu strāvojumu teorētiskajām atšķirībām, tiem ir arī kāda kopīga iezīme – pretošanos tie lielākoties ir saistījuši tikai ar kādas konkrētas – pēc etniskiem (piem., poļi Rēzeknē, ebreji) un/vai politiskiem (piem., padomju partizāni, Latvijas Centrālā padome) rādītājiem definētas grupas darbību.

Līdz ar to praktiski neskatīts ir jautājums par to, kā Latvijas ģenerālapgabalā jutās un ko par vācu okupācijas pārvaldi domāja absolūto sabiedrības vairākumu veidojošie cilvēki, kas neieņēma augstus amatus un, piemēram, Herbertu Cukuru pazina tikai kā veiksmīgu lidotāju?

Veidi kā identificēt iedzīvotāju attieksmi ir vairāki. Viens no tiem ir pašas okupācijas varas izdarītais vērtējums, kas tiek sniegts vācu iestāžu savstarpējā sarakstē, kā arī to dokumentu analīze, kas raksturo pašu iedzīvotāju - tiklab privātpersonu, kā arī amatpersonu - kontaktus ar vāciešiem.

---

⁴⁷⁰ Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941 - 1945): jēdzieniskā izpratne un teorētiskās nostādnes 2012. g. nr. 3. LVIZ. 75. – 99. lpp.

⁴⁷¹ Jēkabsons Ē. Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1940 - 1944). No: Dzintars Ērglis (sast.). Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. Gadā/ Occupation Regimes in Latvia in 1940 – 1959. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 240. – 276. lpp (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 10)

⁴⁷² Marģeris Vestermanis (2007) Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne. Rīga: LU FSI, 234. – 248. lpp.

⁴⁷³ Inesis Feldmanis (2003). „Vācu laiks” Latvijā (1941 – 1945): aktuālās izpētes problēmas un risinājumi. Latvijas vēsture, 3, 98. – 106. lpp. 101. lpp.

⁴⁷⁴ Antonijs Zunda (2007). Nacionālās pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941 - 1945). Latvijas vēsture, 4, 65. – 73. lpp.

⁴⁷⁵ Strods H. (2006). PSRS kaujinieki Latvijā (1941 – 1945) I daļa. Rīga: Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 7. – 1., 300. lpp.

5.1. Latvijas ģenerālapgabala zemnieku attieksme pret okupācijas varu vācu okupācijas iestāžu ieskatā 1941. gada otrajā pusē un 1942. gada sākumā

Latviešu pozitīvā attieksme pret vāciešiem okupācijas sākumposmā ir vispārzināms fakts, tāpat kā attieksmes maiņa vēlāk. Par to liecina arī pašu okupācijas struktūru sagatavoti ziņojumi. Tomēr vai viss ir tik vienošmīgi un cik ilgi latviešu nekritiskais pozitīvisms iepretim nacistu okupantiem pastāvēja?

Jau sākot ar pirmajiem okupācijas mēnešiem apgabalu komisāri gatavoja ikmēneša ziņojumus ģenerālkomisāram par norisēm savā atbildības apgabalā. Ziņojumos atskaites formā tika sniegts pārskats par politisko un ekonomisko situāciju, stāvokli drošības jomā uc., tostarp, arī latviešu attieksmi pret jauno okupācijas varu. Ziņojumi kalpoja gan kā informācijas avots par notiekošo apgabalā, gan arī par paša apgabala komisāra darbu, t.i., ziņojums bija viens no veidiem kādā apgabala komisārs komunicēja un atskaitījās ģenerālkomisāram.

Līdz ar to, pirms izvērtēt ziņojumos rakstīto, jānoskaidro vairāki ar to tapšanu saistīti aspekti.

Kopā bija seši apgabalu komisāri – Hermans Rikens (*Hermann Riecken*) Daugavpilī, Hermans Augusts Hansens (*Hermann August Hansen*) Valmierā, Valters Alnors (*Walter Alnor*) Liepājā, Valters fon Medems (*Walter von Medem*) Jelgavā, Joahims Herberts Fusts (*Joachim Herbert Fust*) Rīgas lauku apgabalā un Hugo Wittroks (*Hugo Wittrock*) Rīgā. Skaitis un komisāru novietojums ir svarīgs, jo tādējādi uzskatāmāk var redzēt to, ka tie būtībā sadalās Rīgas (1) un lauku apgabalu komisāros (5).

Ņemot vērā apakšnodaļā „Par apdzīvotības struktūru Latvijas ģenerālapgabalā 1941. gadā” rakstīto un tabulas nr. 1. datus, var redzēt, ka Rīgā dzīvo absolūti lielākā daļa Latvijas pilsētnieku. Jāatzīst, ka arī Liepāja, Jelgava un Daugavpils bija lielas pilsētas ar savu pilsētai raksturīgo sabiedrības struktūru (visas trīs kopā veido gan tikai 17% no Latvijas pilsētniekiem), bet iepretim lauku iedzīvotāju daļai attiecīgajā apgabalā to sabiedrības skaitliskais lielums kļūst relatīvs (izņēmums šajā gadījumā ir Liepājas novads, kurā lauku un pilsētu iedzīvotāju skaits ir aptuveni vienāds, bet jebkurā gadījumā to nevar vienādot ar Rīgu), bez tam, katra no tām bija pakļauta savam apgabalu komisāram.

Līdz ar to apgabalu komisārus var sadalīt arī kā viens nosacīti „pilsētnieku” (Rīgas) un 5 nosacīti „lauku iedzīvotāju” komisāri. Šāds dalījums ir nepieciešams, lai saprastu, ka lielākajai daļai komisāru ikdienas darbs un kontakti sasaistījās tieši ar zemniecību un mazākā mērā ar pilsētu iedzīvotājiem. Ņemot to vērā, kļūst arī skaidrāks, kāpēc ziņojumos

zemniekiem un zemniecībai kā sabiedrības daļai ir ierādīta tik prominēta vieta. Tā kā lauku apvidos dzīvoja aptuveni divas trešdaļas Latvijas iedzīvotāju (skat. tabulu nr. 2.), tad nebūs pārsteidzīgi apgalvot, ka runāts tiek par absolūto Latvijas sabiedrības vairākumu.

Visiem ziņojumiem, izņemot Rīgas komisāra H. Vitroka, ir novērojama izteikta un būtībā savstarpēji izslēdzoša pretruna – zemniecība tiek uzsvērti raksturota kā pozitīvi noskaņota, bet tai pat laikā tiek minēts, ka saimnieciskie pasākumi – cenas, algas un reprivatizācijas kavēšanās – rada neapmierinātību, kā arī, ka lielākajai daļai iedzīvotāju politiskā kārtība ir vienaldzīga.

Lai saprastu pretrunu, vispirms jānoskaidro zemnieku pozitīvās attieksmes, kas tiek tik bieži minēta ziņojumos, izcelsme.

Arī šeit ir jāņem vērā vairāki aspekti, kas saistīti ar ziņojumiem un to rakstītājiem. Apgabalu komisāru kompetence tika paplašināta tikai kara gaitā. Sākotnēji tā aprobežojās tikai ar uzraudzību un izpildi. To apstiprina arī M. Matīsenas atmiņas⁴⁷⁶. Ekonomika, izglītība, veselības aprūpe, lauksaimniecība, propagandas darbs utt., bija jomas, kurās apgabalu komisāriem bija jāpilda ģenerālkomisāra atsūtītie norādījumi vai arī jāuzrauga, kā tos pilda latviešu institūcijas. Drošība savukārt bija SD rokās.

Sākotnēji pat izveidojās situācijas, kurās ģenerālkomisāra pakļautības iestādes ar lokālajām latviešu iestādēm kontaktējās nepastarpināti, t.i., apejot apgabalu komisārus – it īpaši ekonomikā. 1941. gada 9. oktobra H. Rikena ziņojumā⁴⁷⁷ norādīts, ka latviešu iestādes apiet viņa vadīto komisariātu, pie reizes piemetinot, ka sabiedrībā ir lielāks atbalsts „komisāram” nekā vietējām latviešu iestādēm. Līdzīgas problēmas bija arī Liepājas komisāram V. Alnoram. 1941. gada 6. decembrī viņš ziņo⁴⁷⁸, ka iebilst pret centralizētu ekonomikas sistēmu. Piemēram, no Rīgas tiek paziņots latviešu iestādēm, ka bez tās (t.i., Rīgas – *aut.*) centralizētas atļaujas nedrīkst izdot ādas izstrādājumus no fabrikām. Tā kā apgabalu komisārs par to nezina, viņa iestāde turpina izdot savas atļaujas ādas izstrādājumu saņemšanai, bet vienā brīdī jāsecina, ka tās vairs nav derīgas. Līdz ar to rodas situācija, kurā latvieši ir tie, kas paziņo vācu iestādei, ko tā drīkst un nedrīkst darīt. Šāda situācija V. Alnoram saprotamu iemeslu dēļ nešķiet pieļaujama.

Vēlāk tika izdots speciāls apkārtraksts, kas noteica, ka jebkuras saziņas laikā starp latviešu un vācu iestādēm, kopija jebkurā gadījumā jānosūta arī apgabalu komisāram.

---

⁴⁷⁶ Matthiessen, M. Erinnerungen. Maldorf : Evers-Verl., Cop., 1980, S. 379.

⁴⁷⁷ LVVA, P-69.f. 1a. apr. 17 l. 127. – 128. lpp.

⁴⁷⁸ LVVA, P-69.f. 1a. apr. 20. l. 63. lpp.

No tā var secināt, ka, ne tikai latvieši centās apiet apgabalu komisāru, bet arī ģenerālkomisāra pakļautības iestādes vismaz sākotnēji neapgrūtināja sevi ar apgabalu komisāra iesaistīšanu pārvaldē. Līdz ar to, ja bija kāds vācu okupācijas varas posms, bez kura varēja iztikt, tad tie okupācijas sākumposmā bija tieši apgabalu komisāri.

Ņemot to vērā, jāatzīmē, ka vienīgā joma, kurā apgabalu komisāri varēja izpausties paši un attaisnot savu eksistenci, bija lokāla saziņa ar sava apgabala iedzīvotājiem, kā arī vācu varas reprezentācija.

To netieši apstiprina arī forma, kādā iedzīvotāju, t.i., zemnieku pozitīvā attieksme ziņojumos tiek raksturota – tā praktiski vienmēr tiek saistīta ar apgabala komisāra personību vai pārstāvēto komisariātu kā institūciju (ne ar ģenerālkomisariātu vai kur nu vēl reihu). Sarunas un kontaktus, kuru laikā apgabalu komisāri personiski ir saņēmuši vietējo iedzīvotāju tiešu atbalstu, atzinību un labvēlību, ziņojumos min visi apgabalu komisāri.

Īpaši izceļams šajā sakarā ir Jelgavas apgabala komisārs fon Medems, par kura tieksmi pēc sava svarīguma apziņas apstiprinājuma, citu atzinības un ceremonialitātes, atmiņās ironizē arī H. Marnics⁴⁷⁹. „Vācu kungs joprojām ir autoritāte”⁴⁸⁰ un „Laukos dzīvojošās latviešu daļas nepieciešamība pakļauties, kas izrietēja no šīs autoritātes krīzes, Zemgalē aug dienu no dienas reizē ar pastāvīgi pieaugošo iedzīvotāju uzticību pret nacionālsociālistisko un autoritāro pārvaldes formu Jelgavā”⁴⁸¹ raksta fon Medems uz Rīgu.

Ir grūti apšaubīt ziņas par pozitīvo attieksmi pret vāciešiem ziņojumos, kas tapuši jūlijā vai augusta sākumā. Tās ir dienas, kad padomju okupācijas vara ir tikko no Latvijas padzīta, bet jaunā okupācija vara vēl nav paspējusi nodemonstrēt, ka realitātē daudz neatšķiras no iepriekšējās. Tomēr vēlākie ziņojumi – jau no augusta beigām, septembra, jāuztver kritiski.

Tā kā apgabala komisāriem nebija citas iespējas kā nodemonstrēt savu darbu un neaizvietojamību, tie izmantoja vienīgo administratīvo funkciju, kas tiem bija, lai sevi pasniegtu kā efektīvus, stabilus vadītājus, kas kontrolē situāciju un saņem „tautas” simpātijas. Līdz ar to zemnieku attieksmes atspoguļojums ir nevis sabiedrības noskaņojuma spogulis, bet daudz vairāk tikai apgabalu komisāru darba nekritisks pašnovērtējums.

Šādam solim bija arī laba motivācija. Tie ir okupācijas pirmie mēneši – nacisti vēl tic savai uzvarai un reprezentabls, potenciāli ietekmīgs administratīvs postenis okupētajās teritorijās bija ārkārtīgi perspektīva vieta gan no politiskās karjeras viedokļa, gan mantiskā

---

⁴⁷⁹ Marnica atmiņas

⁴⁸⁰ Edvīns Everts... 87. lpp

⁴⁸¹ Edvīns Everts... 86. lpp

stāvokļa, jo ticami, ka reprivatizācijas laikā apgabalu komisāriem būtu kaut daļēja, bet tomēr līdzdalība lēmumu pieņemšanas procesā (kāda tiem vēlāk arī bija). Līdz ar to savas darbības veiksmīga atspoguļošana bija to tiešās interesēs.

Līdz ar to var pievērsties otrai – ar pirmo konfliktējošai – ziņojumos minētajai sabiedrības noskaņojuma izpausmei – neapmierinātībai ar saimnieciskiem pasākumiem un vienaldzībai.

Tāpat kā visi apgabalu komisāri uzsver zemnieku „lielo draudzību”, tāpat arī visi min viņu neapmierinātību ar vācu okupācijas iestāžu saimniekošanu.

Latviešu neapmierinātību ar cenām, algām un reprivatizācijas kavēšanos min V. Alnors jau 1941. gada 11. oktobrī⁴⁸², bet par sabiedrībā valdošo noskaņojumu pret monopolsabiedrībām ziņo Valmieras apgabala komisārs H. Hansens 1942. gada 5. februārī.

Daugavpils komisārs H. Rikens, savukārt jau 1941. gada 9. septembrī norāda, ka „Izskatās, ka viņiem ir patiesi vienaldzīgi, kas šeit valda, ja vien tiek garantēts miers un kārtība”⁴⁸³. Tiešā veidā uz politisku prasību neesamību lielākajā daļā sabiedrības norāda arī Liepājas komisārs V. Alnors⁴⁸⁴ 1942. gada 31. janvārī. Vēl pirms tam 1941. gada 6. decembrī norādot, ka vienīgais, kas viņus interesē ir „petroleja, kurpes, apģērbs”⁴⁸⁵. Līdzīgas ziņas ir sastopamas arī citos ziņojumos. Zināmā mērā veczemnieku apolitiskumu apstiprina arī F. Cielēns savās atmiņās. Viņš gan nerunā par politiskām kategorijām zemnieku attieksmē, bet norāda uz to vispārējo „apātiju, pat sastingumu, zināmu vienaldzību pret nākotni”⁴⁸⁶.

Tas, kā apgabalu komisāri šīs divas konfliktējošās parādības interpretēja sev par labu, redzams, no 1942. gada 16. janvāra ģenerālkomisāra ziņojuma⁴⁸⁷ reihskomisāram, kurā minēts vispārējais stāvoklis sabiedrībā un kas ir veidots, apkopojot līdz tam laikam sagatavotos un iesūtītos apgabalu komisāru ziņojumus.

Ziņojumā zemnieki tiek minēti kā vācu okupācijas varai vislojālākā un „sabiedrības vērtīgākā daļa”⁴⁸⁸, kas interesējas tikai par izdzīvošanu, kā arī tiek pretstatīti pilsētniekiem, kas sadalās daļēji komunistiskajā strādniecībā un Rīgas (vai tās iespaidotā provincē esošā) vadošā šķira, kas arī ir neapmierināta ar vāciešu saimniekošanu, bet paralēli ir arī nacionālistiska un ar politiskām prasībām. Zīmīgi, ka ziņojumā tiek norādīts, ka Rīgas

⁴⁸² LVVA, P-69. f. 1a. apr. 17.l. 123. lpp

⁴⁸³ Everts lpp. 82.

⁴⁸⁴ Everts lpp. 86

⁴⁸⁵ LVVA, P-69. f. apr. 1a l. 17. 63. lpp

⁴⁸⁶ Cielēns, F. Laikmetu maiņa. Atmiņas un atziņas. 229. lpp.

⁴⁸⁷ LVVA, P-69. f. 1a. apr. 17. l. 324. lpp.

⁴⁸⁸ Turpat.

vadošā šķira nav homogēna, bet gan sastāv no vairākām grupām, kas savstarpēji viena otru denunciē vācu varai, cerot iegūt tās labvēlību. Tādejādi arī no vāciešu puses parādās norādes, kas izskaidro, piemēram, neskaidrības par un ap Valdmaņa personību un viņa attiecībām ar pārējiem ģenerāldirekciju vadītājiem.

Kā interesanta atkāpe, jāmin fakts, ka ziņojums atzīmē arī krievu sabiedrības daļas pozitīvo noskaņojumu pret vāciešiem, it īpaši Latgalē, kur tie kopumā veidoja 40% sabiedrības, bet Abrenes apriņķī praktiski pusi. Krievi vāciešos saskatot aizstāvjus pret latviešu revanšismu par viņu pozitīvo attieksmi pret padomju okupācijas varu.

No ziņojuma izriet, ka vienīgā atšķirība starp „labajiem zemniekiem” un nosacīti „sliktajiem pilsētniekiem” ir politisku prasību neesamība. Līdz ar to jāsecina, ka apgabalu komisāri un vācu pārvalde kopumā tiešas opozīcijas un politisko prasību neesamību uztvēra kā pozitīvas attieksmes izpausmi. Zemnieki ir nevis provāciski vai nacistiski, bet tieši pretēji – apolitiski, bet izdaudzinātais provāciskums savukārt ir radies no apgabalu komisāru vēlmes uzsvērt sava darba rezultātus, t.i., viņiem personiski ir izdevies panākt sabiedrības atbalstu režīmam un tādejādi nodemonstrēt neaizstājamību pārvaldes struktūrā.

Saistībā ar latviešu likteni otrajā pasaules karā diemžēl jāatzīst, ka apolitiskums apvienojumā ar šaurām saimnieciskām interesēm ir tieši tas, kas jebkurai okupācijas varai ir vajadzīgs no okupētās zemes sabiedrības. Tādu ir vieglāk pakļaut un ar to manipulēt.

5.2. Sabiedrības lietišķie kontakti ar vācu okupācijas varu saimniecisko jautājumu kontekstā

Ņemot vērā, ka Latvijas Zemes pašpārvaldes un iedzīvotāju kontakti – vēstules, iesniegumi, dienesta ziņojumi par tikšanos uc. – ar vācu okupācijas varu ir ārkārtīgi daudzskaitlīgi, tikpat daudzskaitlīgas ir arī liecības par tiem.

Līdz ar to promocijas darbā priekšstata gūšanai ir izcelti tie gadījumi, kas, ņemot vērā to kontekstu, atklāj latviešu sabiedrībā – gan privātā, gan pārvaldes līmenī – eksistējošos, dažādos priekšstatus par to kā ir jārunā ar vācu okupācijas varas pārstāvjiem un tādejādi netieši ļauj spriest arī par attieksmi.

Uzskatāmu piemēru privātpersonu attieksmē sniedz Tirdzniecības departamenta (Dir. A. Ķikuts, kā arī A. Grīnbergs) 1942. gada 7. februāra vēstule ģenerālkomisāram⁴⁸⁹, kurai ir pievienoti privāto uzņēmēju sagatavoti iesniegumi.

---

⁴⁸⁹ LVVA, P-828.f. 2.apr. 276. l., 140. lpp.

Reaģējot uz slikto iedzīvotāju apgādi ar precēm, privātie uzņēmēji esot vērsušies Tirdzniecības departamentā ar domu, ka stāvokli varētu uzlabot privāto vairumtirgotāju iesaistīšana preču izplatīšanā. Ar saviem iesniegumiem jau ir vērsušies – Arvīds Lauva ar firmu „Jānis Lauva”⁴⁹⁰, kā arī Ilmārs Rupners⁴⁹¹, Oskars Ronis⁴⁹² un Alfrēds Šmits⁴⁹³.

No iesniegumiem redzams, ka visi pretendenti jau ir ar pieredzi vairumtirdzniecībā – uzņēmumiem pirms kara ir bijis vairāku simtu tūkstošu latu apgrozījums – un visi būtībā vēlas atjaunot savu uzņēmējdarbību, kuru pārtrauca padomju okupācija.

Arvīda Lauvas un Ilmāra Rupnera pieteikumi izceļas ar nepārprotami pārspīlētu vēlmi izcelt savu antikomunistisko nostāju un varoņdarbus krievu armijas padzīšanā, minot, ka personiski esot organizējuši pretošanās grupas Vilcē, Ādažos, kā arī Limbažos, un personiski esot piedalījušies kaujas darbībās. Pieteikumos neiztrūkst arī atklātas simpatizēšanu vācu okupācijas varai, „varonīgai vācu armijai” un „Jaunās Eiropas” kārtībai.

Oskara Roņa un Alfrēda Šmita iesniegumi savukārt ir daudz īsāki apjomā un viņi, iepazīstinot ar sevi, norāda uz savu iepriekšējo profesionālo pieredzi vairumtirdzniecībā un lūdz iespēju atjaunot sava uzņēmuma darbību.

Vispirms jāatzīmē, ka visi četri iesniegumi ir vienlīdz naivi attiecībā pret vāciešu plāniem Latvijā un latviešu iespējām vācu okupācijas apstākļos. Lai arī pati vācu okupācijas vara atzina problēmas ar preču piegādi, vairumtirdzniecība 1942. gada sākumā jau atradās ekskluzīvā vāciešu kontrolē, tostarp pilnībā jau no 1941. gada decembra kontrolējot C/S Turība, kā arī izplatoties ZHO darbībai Latvijas ģenerālapgabalā. Šādai kārtībai, kas tika pieņemta 1941. gada vasarā sākumā Berlīnē, bija ekonomiski, politiski un stratēģiski mērķi – gan saistībā ar saimniecības pakārtošanu kara gaitai, gan Baltijas kolonizācijas plāniem.

Līdz ar to ir pamatoti pieņemti, ka ne pavadošo vēstuli rakstošajai Tirdzniecības pārvaldei, ne vēl jo vairāk privātpersonām nebija informācijas par šiem mērķiem, plāniem un latviešu provizorisko vietu tajos, jo pretējā gadījumā grūti iedomāties minēto personu apsvērumus ar kādu tie šos iesniegumus rakstīja.

Vienīga to motivācija bija atgūt savu uzņēmumu.

Un šeit iezīmējas to savstarpējās atšķirības. Lai arī ir iespējams, ka Arvīds Lauva un Ilmārs Rupners ir visu laiku bijuši pārliecināti nacionālsociālisti, daudz ticamāka liekas iespēja, ka viņi īpašumus cenšas atgūt nepārprotami glaimojot okupācijas varai. To, ka tā nebija apstākļu spiesta nepieciešamība, bet brīva izvēle, liecina arī pretējais piemērs – Oskars

---

⁴⁹⁰ Turpat. 141 – 144. lpp.

⁴⁹¹ Turpat. 146 – 147. lpp.

⁴⁹² Turpat. 148 – 149. lpp.

⁴⁹³ Turpat. 150. lpp.

Ronis un Alfrēds Šmits tādos pat apstākļos korekti uzrakstīja iesniegumus, kuros nav ne ar vārdu minēta simpatizēšana vācu okupācijas varai.

Zīmīgi, ka vācu okupācijas iestāžu noraidošā attieksme pret visiem četriem bija vienādi strupa - ģenerālkomisārs par to nelemj, tiesības izlemt ir tikai reihskomisāram, kuram iesniegumi ir pārsūtīti⁴⁹⁴.

Līdzīga situācija ir arī nosacītajā ierēdniecības līmenī.

Piemēram, vēsturnieks, publicists, augsta „Tautas Palīdzības” amatpersona un vēlāk tās vadītājs Ādolfs Šilde, tiekoties ar vācu amatpersonām un runājot par „Valters un Rapa” reprivatizāciju, kurā viņš bija iesaistīts kā viens no akcionāriem, piemin „pretžīdu literatūras izplatīšanu”⁴⁹⁵. Lai arī A. Šildes publicistikas⁴⁹⁶ sakarā ir saprotama viņa pozīcija, no konteksta noprotams, ka šāda aspekta uzsvēršana sarunā no viņa puses tiek uzskatīta par faktoru, kas varētu atstāt pozitīvu iespaidu uz vāciešiem un attiecīgi arī labvēlīgi ietekmēt reprivatizācijas gaitu. Kā jau minēts attiecīgajā nodaļā par „Valtera un Rapas” reprivatizāciju – vācieši arī šajā gadījumā vadījās no „sev izdevīgākā varianta” principa, nevis iespaidojās no lokālām antisemitisma izpausmēm un to dēļ mainīja savu viedokli.

Līdzīga ir arī Arnolda Aizsilnieka pieredze ar vācu amatpersonām viņa īsajā darbības laikā C/S Turība vadībā.

1941. gada 1. oktobrī C/S „Turība” tiek sasaukts Rīgas rajona patērētāju biedrību pārstāvju sanāksme, par kuras norisi liecina ir divi protokoli⁴⁹⁷. Sanāksmi atklāj un vada pats A. Aizsilnieks un tajā piedalās minētie biedrību pārstāvji, kā arī tobrīd vēl sabiedrības komisāriskais vadītājs V. Volers. V. Voleru A. Aizsilnieks draudzīgi raksturo kā palīgu C/S „Turības” darbā un grūtību pārvarēšanā. V. Volers savukārt norāda, ka uz laiku pārņem uzņēmuma komisārisko vadību un uzraudzību, jo iepriekš darbojies Vācijas vairumtirdzniecības sabiedrībā, kurai pakļautas patērētāju biedrības (būtībā C/S „Turība” vācu analogs). Norāda arī uz to, ka „Šīs zemes iedzīvotāju intereses par šīs cīņas iznākumu uzliek Jums par pienākumu pielikt visus spēkus valsts apgādes grūtību pārvarēšanā un bez tam ņemt līdzdalību vācu armijas apgādē, cik tālu tas Jūsu zemei pa spēkam.”⁴⁹⁸ V. Volera klātesamība un izteiktie teksti sanāksmē ir saprotama okupācijas apstākļu realitāte, taču

⁴⁹⁴ LVVA, P-828.f. 2. apr. 276. l. 151. lpp.

⁴⁹⁵ LVVA, P-828.f.2. apr. 1036. l. 1036. 11. lpp

⁴⁹⁶ Daugavas Vēstnesis, Uz jaunā gada sliekšņa, nr. 1942.01.01.

⁴⁹⁷ LVVA, P-828. f. 1. apr. 156. l., 156. 19.lpp

⁴⁹⁸ Turpat.

kritiski jāvērtē A. Aizsilnieka aicinājums visiem sanāksmes dalībniekiem trīsreiz kolektīvi uzsaukt „Lai dzīvo!” varonīgai vācu armijai un Ādolfam Hitleram⁴⁹⁹.

Šis gadījums iegūst pat traģikomisku nokrāsu, jo tas pats V. Volers, kuram visticamāk šis uzsaukums bija veltīts, bija arī tas, kurš ieņēma A. Aizsilnieka vietu, kad viņu 1941. gada decembra sākumā atbrīvoja no amata C/S Turība⁵⁰⁰.

Arī šajā gadījumā neglaimojošie un būtībā bezjēdzīgie latviešu mēģinājumi pielabināties okupācijas varai atdūrās pret okupācijas pārvaldes vadlīnijām un sen pieņemtiem lēmumiem. Jāpiebilst, ka A. Aizsilnieks šo gadījumu savās atmiņās ir veiksmīgi aizmirsis.

Līdz ar to, ņemot vērā kaut vai tikai šos gadījumus, ir pamatoti runāt, ka daļā latviešu sabiedrības, kas dažādu iemeslu dēļ nonāca saskarē ar vācu amatpersonām, eksistēja nepamatotas cerības vai neizprotams pieņēmums, ka ar glaimošanu var iegūt okupantu labvēlību. Tikpat pamatoti ir secināt, ka vācu okupanti bija īmūni pret šādiem uzspēlētiem lojalitātes apliecinājumiem, stingri pieturoties pie iepriekš nospraustām vadlīnijām, lēmumiem, bet, ja tādu nebija – vadījās pēc izdevīguma principa.

Tai pat laikā ir arī pretēji piemēri. Jau minētie Oskara Roņa un Alfrēda Šmita iesniegumi, darba specifikas rezultātā ar vācu iestādēm ciešā kontaktā strādājošais Mazumtirdzniecības pilnvarotais Grīnbergs – pētījuma tapšanas laikā, skatot dokumentus par reprivatizāciju, netika atrasts neviens Grīnberga sagatavots vai parakstīts dokuments, kas nebūtu lietišķs un atļautos iepriekš aprakstītajiem līdzīgus provāciskus epitetus. Tāpat atzīmējama ir viņa principiālā, latviešiem labvēlīgā nostāja reprivatizācijas jautājumos.

Kurioza, bet atzīmēšanas vērta ir arī Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas Lauksaimniecības departamenta Izmēģinājumu un pētījumu daļas vecākajam referentam agronomam A. Kirim 1943. gada 3. maijā izsniegtā komandējuma apliecība⁵⁰¹ – tātad dokuments, kas dod tiesības, piemēram, izmantot sabiedrisko transportu un attiecīgi ar lielu iespējamību varētu būt jāuzrāda citām amatpersonām. Tā bija apzīmogota ar Latvijas Republikas Zemkopības ministrijas zīmogu. Citām apliecībām šāda zīmoga nav, nemaz nerunājot par to, ka pastāvēja aizliegums lietot simbolus, kas varētu asociēties ar neatkarīgu Latvijas valsti.

Šobrīd ir grūti novērtēt vai tas bija joks, principiālas pozīcijas paušana vai mēģinājums kādam sagādāt nepatīkšanas, jo nav šaubu, ka vācieši šādas apliecības

---

⁴⁹⁹ Turpat.

⁵⁰⁰ Turpat. 38. lpp.

⁵⁰¹ LVVA, P-990. F.1. apr. 13. l. 266. lpp.

uzrādītāju aizturētu. Tomēr tas ir pierādījums, ka visi materiālu labumu vai ietekmīga amata dēļ Latvijas valsti aizmirsuši nebija.

5.3. „Dundagas akcija” un Latvijas Zemes pašpārvalde

Tomēr ne tikai privātpersonas varēja parādīt nepakļāvību, bet arī pašpārvaldes ierēdņi.

Par Dundagas jūras noietni (no vācu val. - *Seelager Dondagen*), kā to dēvē A. Ezergailis⁵⁰² un M. Vestermanis, „Dundagas akciju” kā to dēvē laikabiedri V. Zāģers⁵⁰³ un R. Bangerskis⁵⁰⁴ vai arī „darba un iznīcināšanas noietni Dundagā”, kā to dēvē Abrahams Špungins savās atmiņās⁵⁰⁵, ir rakstīts pārsvarā no holokausta vēstures izpētes pozīcijām.

Neapskatīts jautājums ir Latvijas Zemes pašpārvaldes un vietējo iedzīvotāju – latviešu zemnieku – loma un liktenis noietnes izveides laikā.

1943. gada vasaras beigās Ventpils apriņķa Dundagas pagasta, kā arī Talsu apriņķa Lubezeres un Arlavas pagastu teritorijā, nacistu militārā vadība nolēma izveidot ievērojama izmēra tanku poligonu SS vienību apmācību vajadzībām. Poligona teritorija prasīja labiekārtošanu un mācību infrastruktūras attīstību. Saistībā ar paredzamajiem būvdarbiem, tika arī izveidotas noietnes Dundaga I un Dundaga II, kuru ieslodzītajiem šie būvdarbi bija jāveic. Pēc M. Vestermaņa aplēsēm abās noietnēs kopā atradās ap 6000 ieslodzīto.

Zeme pirms nacionalizācijas bija latviešu zemnieku īpašums, bet īpašniekiem traģiskais apstākļi slēpās faktā, ka vācu puse poligona teritoriju vēlējās pilnībā atbrīvot no iedzīvotājiem t.i., no visām poligonam nepiederošām personām.

1943. gada 28. augustā un 1. septembrī ģenerālkomisariāts iesniedza Saimniecības ģenerāldirekcijai rīkojumus⁵⁰⁶ attiecīgi nr. 5247 un nr. 5258 par „Dundagas akciju”, kas uzlika par pienākumu Latvijas zemes pašpārvaldei steidzami veikt cilvēku pārvietošanu no jau minētās teritorijas.

---

⁵⁰²Ezergailis, A. (1999) Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941- 1944. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 422. lpp.

⁵⁰³ LVVA, P-34.f. 1. apr. 12.l. 1. lpp.

⁵⁰⁴Bangerskis, R. Mana mūža atmiņas III. 163. Lpp.

⁵⁰⁵ Shpungin A.,(1991) „The Terrors of Dundaga”, in The Unfinished Road: Jewish Survivors of Latvia Look Back, Praeger, NY,. P. 152.

⁵⁰⁶ LVVA, P-34.f.1. apr. 12. l. 1. lpp.

Pēc 1943. gada 24. februāra tautas skaitīšanas datiem triju pagastu iedzīvotāju kopējais skaits sasniedza 14 851 (Dundaga – 8897⁵⁰⁷; Ārlava – 4411⁵⁰⁸; Lubezere - 1543⁵⁰⁹), kas nozīmē, ka eventuālajai pārvietošanai tiktu pakļauts gandrīz tikpat liels iedzīvotāju skaits kā padomju okupācijas veiktajā izsūtīšanā 1941. gadā, kad tika aizvesti ap 15 000 Latvijas iedzīvotāju. Plānotā poligona teritorija tiešā veidā neatbilda pagastu administratīvajām robežām, jo vācu puse norādīja, ka Arlavas baznīcu varēs izmantot arī turpmāk, bet ne Dundagas baznīcu, un tostarp poligona teritorijā ietilpst arī Mazirbe un Roja⁵¹⁰. Jāatzīmē, ka pētījuma laikā netika iegūti dati par reāli pārvietoto personu skaitu, tomēr pati nometnes izveide notika un daļai cilvēku mājas bija jāpamet. Bangerskiss savās atmiņās norāda uz 2000 - 3000 saimniecību potenciālo iznīcināšanu Dundagā⁵¹¹, un ka reāli „aizceļoja tikai neliels daudzums saimnieku”⁵¹². Šis fakts tiek pasniegts kā latviešu amatpersonu protestu un zemnieku spīta rezultāts.

Un latviešu amatpersonas patiešām rīkojās. Saimniecības ģenerāldirektors V. Zāģers, atsakoties izpildīt Drekslera rīkojumus, 1943. gada 2. septembrī atkāpās no amata⁵¹³. Ģenerālkomisārs atlūgumu pieņēma bez ierunām⁵¹⁴. Jāatzīmē, ka Ž. Unāms atmiņās šo „godkārtīgā”⁵¹⁵ V. Zāģera soli nosauc par demonstratīvu un it kā relativizē tā nozīmi, taču tas nemaina faktu un nepaskaidro kāpēc dažas dienas vēlāk ar vārdiem „(..) nespēju saskaņot latviešu pašpārvaldes un vācu iestāžu rīkojumus, intereses un prasības⁵¹⁶” 7. septembrī atlūgumu iesniedza arī Zemes ierīcības pārvaldes priekšnieks Alfons Līdums⁵¹⁷.

Kāda bija situācija, kura lika abām amatpersonām atkāpties? Ieskatu tajā sniedz vēl pirms Līduma atkāpšanās 1943. gada 6. septembrī Lauksaimniecības galvenās direkcijas telpās notikusī sanāksme starp vācu un latviešu amatpersonām par iedzīvotāju izvākšanu no Dundagas jūras nometnei paredzētā rajona un viņu izvietojumu citur. Par sanākumi ir saglabāties latviešu puses sagatavots dienesta ziņojums⁵¹⁸.

Sanāksmē piedalījās no Latvijas Zemes pašpārvaldes puses pilnvarotais zemes ierīcības pārvaldes priekšnieks Alfons Līdums, kurš, kā jau minēts pēc sanāksmes iesniedza

---

⁵⁰⁷ Statistikas Mēneša Biļetens 1943 Latvijas Statistikas pārvalde 156. Lpp.

⁵⁰⁸ Turpat.

⁵⁰⁹ Turpat.

⁵¹⁰ LVVA, P-34.f. 1. apr. 4., l. 222. Lpp.

⁵¹¹ Bangerskis R. Mana mūža atmiņas II. 243. Lpp.

⁵¹² Turpat. 163. Lpp.

⁵¹³ LVVA, P-34.f.1. apr. 12. l. 1. lpp.

⁵¹⁴ Turpat. 220. Lpp.

⁵¹⁵ Unāms Ž. Zem Barbarosas šķēpa, 35. lpp

⁵¹⁶ LVVA, P-34.f. 1. apr. 12. l. 3. Lpp.

⁵¹⁷ Turpat.

⁵¹⁸ LVVA, P-34.f. 1.apr. 4., l. 222. Lpp.

atlūgumu, un speciāli nodibinātās tehniskās komitejas locekļi – Iekšlietu ģenerāldirekcijas Administratīvās pārvaldes priekšnieks *Tirzītis*, Zemturības departamenta direktors *Ķirsis*, Agrāro tiesību daļas vadītājs *Vītiņš*, Zvejniecības un zivkopības daļas vadītājs *Miezis*, Tehnikas un satiksmes ģenerāldirekcijas vecākais referents *Zēbergs*, bet no vācu puses – ģenerālkomisāra pilnvarotais lauksaimniecības virspadomnieks *Heine* un *Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland* pārstāvis *dr. Bekers*.

Ziņojumā minētas vairākas lietas, kas norāda uz pretrunām starp vācu okupācijas varu un Latvijas Zemes pašpārvaldi.

Vācu puse – Heine - norāda, ka iedzīvotāju izvākšanas akcija tiek apzināti kavēta no Zemes pašpārvaldes puses, un tā būs vainīga, ja pie sasteigtas notikumu gaitas cietīs izvācamie cilvēki. Ģenerālkomisāra rīkojums norāda, ka nometnes ierīkošanai paredzētās zemes atsavināšana jāveic zemes pašpārvaldei, bet to – pašpārvaldes vārdā parakstīs viņš – Heine. Latviešu pusei ir citi norādījumi - Līdzums uzsver - Dankers esot apgalvojis pretējo - atsavināšanu veiks ģenerālkomisārs.

Turklāt, lai arī iedzīvotāju izvākšana bija jāveic nekavējoši, vācieši nemaz neslēpa, ka nebūtu kur izvāktos cilvēkus likt. Bekers min, ka īpašumi, uz kuriem viņus pārvietos ir *Wirtschaftssondervermogen*, kas patlaban uz nomas pamata jau tiekot apsaimniekoti, līdz ar to, vēl jāveic atsavināšana un jāuzteic nomas līgumi. Īpašumos pārvietojamie ieiet tūdaļ nevarēs – 3- 4 nedēļas jāgaida, vai pat ilgāk⁵¹⁹. Šajā sakarā Heine norāda, ka zemes pašpārvaldei ir jāorganizē vislielākā palīdzība pārvācamajiem, jo jaunajos īpašumos ievākties nevarēs tūlīt, bet nometnes taisīt nav vēlams.

No sanāksmes ir redzams, ka domstarpību cēlonis ir jautājums – ko darīt ar pagastu iedzīvotājiem? Vācieši izteikti nevēlējās sevi saistīt ar akciju, kas tos vistiešākajā veidā ļautu asociēt ar padomju okupāciju un lika to darīt, kā arī risināt visas ar to saistītas problēmas latviešu institūcijām. Divu Latvijas Zemes pašpārvaldes amatpersonu rīcība, atsakoties būtībā deportēt savus līdzcilvēkus un atkāpjoties no amata, liecina, ka kara otrajā pusē Latvijas Zemes pašpārvaldes amatpersonām bija pietiekama administratīva brīvība, personiska drosme un motīvi, lai atļautos patstāvīgu un vāciešu intereses ignorējošu rīcību.

Jāatzīst, ka situācija, kādā šī protesta forma notika, ir divdomīga. Nav šaubu, ka arī viņiem atkāpjoties, vācu pārvalde atradīs latviešu pašpārvaldē cilvēkus – šajā gadījumā Transporta ģenerāldirektoru Leimani – kas nepieciešamos darbus veiks. Lai arī pētījuma

---

⁵¹⁹ Turpat. 275 lpp.

laikā tā arī netika noskaidroti pilnīgi dati par pārvietoto latviešu skaitu, atmiņas apstiprina kā tāda tomēr notika⁵²⁰.

SECINĀJUMI

Vācu okupācijas varas specifiskās ekonomiskās intereses okupētajā Latvijā saistījās ar resursu ieguvu. Veidu, kā resursi tika iegūti, noteica īstermiņa un ilgtermiņa mērķi. Īstermiņa mērķis ir nodrošināt frontē karojošās vērmahta daļas ar pārtiku un pēc iespējas pilnīgākā apjomā apgādāt vācu bruņojuma industriju ar visa veida izejvielām, respektīvi, nodrošināt vācu kara ekonomikas funkcionēšanu un maksimāli segt kara izmaksas uz okupēto teritoriju rēķina. Ilgtermiņa mērķi paredzēja selektīvu okupēto zemju attīstību un sagatavošanu pēc kara paredzētajai kolonizācijai.

Tā kā H. Gērings noteica, ka visas Ostlandes un tostarp Latvijas ģenerālapgabala ekonomiskais uzdevums kara laikā ir apgādāt Vāciju un Austrumu fronti ar pārtiku – prioritāri ar labību, par svarīgāko okupētās Latvijas ekonomikas nozari kļuva lauksaimniecība. Savukārt lauksaimniecībā par svarīgāko produktu grupu kļuva graudi – gan pārtikas, gan lopbarības. Lai arī kopumā labības sējumu platības vācu okupācijas laikā Latvijā sarūk par aptuveni 20% salīdzinot ar 1939. gadu, tās kopumā turpināja aizņemt ap 43% no visas lauksaimniecībā izmantojamās zemes un tādejādi ar lielu pārsvaru ir visvairāk audzētā un vissvarīgākā kultūraugu grupa okupētajā Latvijā. Ražas salīdzinot ar pirmskara laiku kopumā kritās par vairāk nekā 40%.

Ar šantāžu un draudiem iepretim Latvijas Zemes pašpārvaldei, kā arī negaidītām pārbaudēm un sodiem attiecībās ar zemniekiem, vāciešiem okupētajā Latvijā uz vietējā patēriņa (pilsētu iedzīvotāju) rēķina izdevās ievākt tādu apjomu stratēģiski nozīmīgo lauksaimniecības produktu – pārtikas graudus, gaļu, kā arī lopbarību, kas, lai arī ir niecīgs (0.01%) salīdzinot ar atbilstošu Vācijas rīcībā esošu (izaudzēto, importēto, okupētās teritorijās savākto) produktu apjomu un maznozīmīgs visas Vācijas bruņoto spēku apgādē (2%) skatot visas armijas un visa kara periodā, ir nozīmīgs, ja to izmanto kādas nosacīti lokālas problēmas risinājumam – Austrumu frontes apgādei. Līdz ar to var secināt, ka vāciešiem izdevās izpildīt kara sākumā lauksaimniecībai izvirzīto mērķi – paēdināt no okupētajām teritorijām Austrumu frontes karavīrus un savu daļu šajā apgādē deva arī Latvijā. Īstermiņa mērķus lauksaimniecībā izdevās sasniegt.

---

⁵²⁰ Dundadznieks, 2007, nr. 2 (57).

Lai sasniegtu minēto lauksaimniecības produkcijas apjomu, vācu vara īstenoja virkni pasākumu, kuru mērķis bija optimizēt ražošanu un veicināt zemnieku sadarbību ar okupācijas režīmu. Nacistiskās okupācijas vara īpaši izvirzīja „vecsaimniekus” kā nozīmīgāko posmu lauksaimnieciskajā ražošanā. „Vecsaimnieki” šajā kontekstā primāri jāsaprot kā zemnieku saimniecības ar aptuveni 20 un vairāk ha lielu apstrādājamo platību. Tieši šī sabiedrības daļa bija Latvijas lauksaimniecības balsts, kas nodrošināja produkcijas lielāko apjomu absolūtos skaitļos Latvijas brīvvalsts laikā un saglabāja šo statusu arī vācu okupācijas periodā. Vācu okupācijas varai nebija citas izvēles kā vien sadarboties un stiprināt šo sabiedrības grupu, ja tā vēlējās saglabāt lauksaimniecisko ražošanu. Visi praktiskie pasākumi, kas tika veikti lauksaimniecības revitalizācijai pēc padomju okupācijas laikā veikto pārkārtojumu šoka, tika vērsti tieši šīs sabiedrības grupas atbalstam. Tika atdota pirmās padomju okupācijas laikā atņemtā zeme, vispārējā darba roku trūkuma laikā tieši šai saimniecību grupai tika novirzīti papildus darbinieki (tostarp pilsētnieki un kara gūstekņi), kas iepretim citām nozarēm vai saimniecību lieluma grupām ļāva tām funkcionēt ar tādu pat darbinieku nodrošinājumu, t.i., intensitāti kā pirmskara apstākļos. Saimnieki tika arī iesaistīti komisijās, kas kopā ar Latvijas Zemes pašpārvaldes un vācu civilās pārvaldes pārstāvjiem lēma par strādnieku sadali pagasta robežās. Tāpat jāatzīst, ka ir zināms pamats padomju historiogrāfija novērojamai tēzei, ka lielo zemju īpašniekus atbrīvoja no iesaukuma leģionā, bet sīkzemniekus nē. Tas ir skaidrojams nevis ar to, kas viņiem pieder, bet ar to, kādu nozīmi okupācijas vara piešķīra viņu darbam, t.i., saražotajai produkcijai.

Vācieši min, ka „vecsaimnieki” ir provāciski un pretstata tos „kreisajiem” strādniekiem pilsētās un nacionālistiskajai elitei. Tai pašā laikā ir virkne pazīmju, kas liek to apšaubīt. Apolitiskums, ko vācieši tulkoja kā atbalstu sev, sistemātiska ražas slēpšana, „melnā tirgus” izmantošana savas produkcijas realizācijai un salīdzinoši mazaktīva pieteikšanās zemes reprivatizācijai, vairāk liecina par pragmatisku izdzīvošanas stratēģiju okupācijas apstākļos, nevis aklu atbalstu okupācijas režīmam. Līdz ar to zemnieki nav uzskatāmi par labticīgiem vāciešu sabiedrotajiem okupācijas varas uzstādīto mērķu izpildē.

Attiecībā uz nodarbinātību jānorāda, ka nav pamata mītam par Padomju kara gūstekņu lielo nozīmi okupētas Latvijas ekonomikā, t.i., lauksaimniecībā. Avoti norāda, ka to īpatsvars attiecībā pret visiem lauksaimniecībā nodarbinātajiem nepārsniedza 4.3%, kā arī to devums kvalitatīvā un kvantitatīvā nozīmē nav bijis izšķirošs. Gluži pretēji - ņemot vērā avotus par nodarbinātību, kas norāda, ka zemnieki veidoja ap 80% no visa darbaspēka un reglamentāciju, kas regulēja saimnieku ģimenes locekļu darbu saimniecībā, kā arī salīdzinot to ar datiem par ražīgākajām saimniecību grupām pēc platības Latvijas ģenerālapgabalā,

jāsecina, ka tieši vienas latviešu zemnieku ģimenes apsaimniekota saimniecība lielumā no 20 – 50 ha ir tā, kas ar savu darbu iznesa vācu okupācijas ekonomisko smagumu.

Rūpniecība un tirdzniecība pēc nozīmes un apjoma kļuva salīdzinoši otršķirīga okupētās Latvijas ekonomikas sastāvdaļa. Tas skaidrojams ar vispārējo rūpniecības attīstības līmeni Latvijā, kas atpalika no Vācijas, kā arī ar plāniem, ko okupācijas vara ilgtermiņā saistīja ar Ostlandi – tikai vieglā rūpniecība vietējās lauksaimnieciskās ražošanas uzturēšanai un pārtikas produktu ražošanai. Rūpniecība nodarbināja tikai desmito daļu no lauksaimniecībā strādājošajiem – lauksaimniecībā tika nodarbināti aptuveni 650 000 cilvēku, kā arī tika piesaistīti papildus darbinieki, bet rūpniecībā – 68 000. Kritums nodarbinātībā salīdzinoši ar pirmskara laiku lauksaimniecībā ir aptuveni - 10%, bet rūpniecībā – 35%.

Kā liecina pilnvarnieku iestādes gadījums, tad birokrātiskas nesaskaņas, vācu iestādēm apkarojot pašām sevi, kā arī nesaskaņas starp Austrumu sabiedrībām un ģenerālkomisāriem, kas nevēlējās to darbības izplešanos savas atbildības teritorijā, vācu okupācijas vara nebija sagatavojusies ilgstošai okupēto zemju ekonomiskai pārvaldei.

Tomēr arī rūpniecībā izdevās sasniegt īstermiņa mērķus – tā tika integrēta Vācijas kara ekonomikā. Ar izņēmumiem, bet būtībā darbību saglabāja tikai tās nozares, t.i., rūpnīcas, kurās 70%-80% vai vairāk no visas produkcijas tiek novirzīts Vācijas vajadzību apmierināšanai. To kopējais devums Vācijas kara ekonomikai ir maznozīmīgs, visas okupācijas laikā, piemēram, stratēģiskas nozīmes produktu cementu saražojot mazāk, nekā Vācijā viena mēneša laikā. Lai arī sīkāka nozīmes īpatsvara detalizācija ir turpmākas izpētes virziens, kopumā ir pamats pieņemt, ka līdzīga situācija ir arī citās nozarēs. Izņēmums šajā kontekstā ir kokmateriāli, kas tika savākti ievērojamā apjomā un ar nozīmi visas Vācijas kara ekonomikā.

Lielais nodarbināto skaita kritums saistāms ar nepārtraukto samazināšanu un optimizāciju. Jānorāda, ka tāpat kā lauksaimniecībā arī rūpniecībā pastāvēja karagūstekņu nodarbinātība, bet to īpatsvars nav nozīmīgs un nepārsniedz 5% no visiem nodarbinātajiem.

Ņemot vērā, ka produkcijas savākšana jeb būtībā Latvijas zemes ekspluatācija dominēja pār praktisku atbalstu ražošanā – netika nodrošināti minerālmēsli, lauksaimniecības mehanizācija, rūpnīcas tika slēgtas un mašīnas izvestas – vācu okupācijas varas īstermiņa ekonomiskie mērķi tika realizēti daudz veiksmīgāk un tika arī sasniegti daudz pilnīgāk, nekā ilgtermiņa mērķi. Taču šāda politika radīja neapmierinātību vietējos iedzīvotājos, un, ja kara sākumā ar ilgtermiņa mērķi tika saprasta tikai kolonizācija, izmantošana un selektīva attīstība, tad kara otrajā pusē tam pievienojās arī vietējo iedzīvotāju

lojalitātes aspekts, t.i., bez vietējo iedzīvotāju atbalsta sekmīga ilgtermiņa izmantošana ir neiespējama.

Īstermiņa un ilgtermiņa mērķu pretrunīgums – izlaupīt tagad, neraugoties ne uz ko, vai iegūstot iedzīvotāju atbalstu, ņemt mazāk, bet ilgāk - noteica to, ka ekonomiskā politika evolucionēja no trulas izlaupīšanas pašā okupācijas sākumposmā līdz sarežģītai politiekonomiskai konstrukcijai (ar izlaupīšanas komponenti), kuras mērķis bija panākt lielāku latviešu sadarbību ar vāciešiem un plašāku latviešu iesaisti Vācijas kara ekonomikas kapacitātes celšanā. Šīs konstrukcijas centrālais elements bija reprivatizācija.

Īpašumu atdošana jeb reprivatizācija kā svarīgs latviešu un vāciešu attiecību aspekts saglabājās visu civilās okupācijas laiku. Vācieši saprata, ka tā ir jāveic, latvieši vēlējās, lai tā tiek veikta, bet nevienprātība okupācijas iestāžu starpā un latviešu lētticība radīja rezultātu, kas īsti neapmierināja nevienu un kura traģiskās sekas jūtamas vēl šodien.

Apgabalu komisāri, ikdienā saskaroties ar valsts īpašuma radītajām neērtībām, piemēram, Rīgai tika atņemta elektrostacija, kā arī redzot sabiedrības sašutumu par kavēšanos ar padomju varas veikto pārestību likvidēšanu, kļuva par aktīviem reprivatizācijas atbalstītājiem. Iepretim tiem atradās Austrumu ministrijas un reihskomisariāta pārstāvji, kas, domājot par nākotnē paredzēto kolonizāciju, reprivatizāciju rosināja atlikt līdz kara beigām, bet īpašumus nodot Austrumu sabiedrībām. Tāpat novērojama izteikta okupācijas varas nevēlēšanās zaudēt kontroli pār lielajām resursu un īpašumu masām.

Šo pretējo uzskatu gala rezultāts ir reprivatizācija, kas runāja par īpašumu atdošanu, jo to prasīja politiskā loģika iepretim Latvijas iedzīvotājiem, bet realitātē pēc būtības radīja nomas attiecības. Ar reprivatizāciju tika tikai iegūtas tiesības izmantot to, kas kādreiz bija piederējis, nevis to atgūt īpašumā. Tāpat nosacīti atgūtie īpašumi tika iekļauti sazarotā, pilnībā vācu kontrolē esošā ekonomiskā sistēmā, kas pēc savas uzbūves un darbības principiem saskanēja ar nacionālsociālistisko ideju par valsts vadītu privātu iniciatīvu un kas tika izveidota Vācijā 1930. gados.

Reāla privātpašuma atjaunošana notika tikai 1943. gadā, apstākļos, kas liecina, ka reprivatizācijas process un tā rezultāts ir politisks – latviešu aktīvāka iesaiste sadarbībai ar vāciešiem - un tas tika sasniegts, izveidojot tā saucamo latviešu leģionu. Hronoloģiska sakritība ar leģiona izveidošanu 1943. gada sākumā veido pamatotu sakarību starp šiem diviem faktiem.

Reprivatizācijas ekonomiskais devums tās trīs gadu laikā - reprivatizētas 539 veikalu telpas, 166 inventāra priekšmeti veikaliem, 1068 amatniecības uzņēmumi, kā arī 577

sīkrūpniecības uzņēmumi, aptuveni 62 000 reprivatizētas zemnieku saimniecības un 6489 gruntsgabali pilsētās – ir pārāk niecīgs, salīdzinot ar cenu, ko latvieši par to samaksāja.

Tā kā reāla reprivatizācija sākās tikai 1943. gadā, tad var pieņemt, ka nepietika laika, lai pilnībā izpaustos tās pozitīvās īpašības un ekonomiskie ieguvumi, taču šķiet, ka tieši šajā aspektā arī ir šīs situācijas traģisms. Neraugoties uz to, ka apgabalu komisāri iestājās par ātru un plašu reprivatizāciju jau 1942. gadā, reihskomisariāta un Austrumu ministrijas viedokļa rezultātā reprivatizācija tika novilcināta līdz brīdim, kad okupēto tautu militāra līdzdalība vācu karalauka pusē jau sāka kļūt par Vācijas izdzīvošanas jautājumu, t.i., vācieši sāka atdot to, ko citādi jau tāpat zaudētu.

Reprivatizācijas kontekstā arī jānorāda, ka vācbaltiešu un vācu uzņēmumu ienākšana Ostlandē nebūt nebija vienkārša. Kā norāda esošie privātie pieteikumi, tie tika sistemātiski noraidīti, bet uzņēmumi tika Latvijā ielaisti maz un tie paši selektīvi izvēlēti. Austrumu sabiedrību darbības izplešana ir pašas Vācijas valsts kā galvenā šo sabiedrību akcionāra ietekmes nostiprināšana. Zināmā mērā šis aspekts ir ilgtermiņa mērķu sasniegšanas izpausme – paturot savā kontrolē īpašumus, tieši Vācijas valsts būtu noteicošais spēks pēc plānotās uzvaras paredzētajā kolonizācijā.

Par Latvijas Zemes pašpārvaldes lomu saimnieciskajos pasākumos ļauj spriest Lauksaimniecības direkcijas un Saimniecības ģenerāldirekcijai pakļautā Mazumtirdzniecības pilnvarotā A. Grīnberga darbība. Kopumā jāsecina, ka apgalvojums, ka Latvijas Zemes pašpārvalde ir tikai pavēļu izpildītāji, nav nepatiess, taču ir nepilnīgs. Pašpārvaldes institūcijas darbojās vācu okupācijas varas noteikto administratīvo robežu ietvaros, taču to darot, iemantoja zināmu autonomiju, kuru izmantoja ar vācu interesēm nesaistītu mērķu sasniegšanā.

Vispozitīvāk vietējiem iedzīvotājiem tas izpaudās Lauksaimniecības ģenerāldirekcijas gadījumā, kas, piemēram, ražas savākšanas akcijās bija tik toleranta un mazprasīga, ka vācu iestādes to uztvēra kā sadarbošanos ar zemniekiem ražas slēpšanā. Lai arī būtu pārspīlēti spriest, ka tādējādi direkcija atvieglāja pārtikas apgādi Latvijā, jo teorētiski sekmēja lielākas produkcijas apjoma nonākšanu „melnajā tirgū”, konkrēto zemnieku saimniecības dzīvi tas pavisam noteikti atvieglāja.

Zemes pašpārvaldes pārstāvji atzīstami darbojās reprivatizācijā, pieteikumu iesniedzēju intereses liekot pirms nacistisko okupantu vajadzībām (un par to tika sodīti, kad vācu virsvadība samazināja pilnvaras un pārņēma reprivatizāciju savā kontrolē), taču, kā liecina paši pieteikumi, tad sabiedrībai trūka izpratnes par to, ka reprivatizācija līdz 1943. gada februārim ir tikai propagandisks sauklis. Latvijas zemes pašpārvaldes rīcība „Dundagas

akcijas” laikā arī liecina, ka, lai kāds arī būtu vācu rīkojums, pastāvēja iespēja to nepildīt, it īpaši, ja tas tika tiešā veidā vērst pret Latvijas sabiedrību. Kopumā jāsecina, ka Latvijas zemes pašpārvalde savu iespēju ietvaros mēģināja iedzīvotājiem atvieglot okupācijas režīma ekonomiskās izpausmes.

Kā liecina iepriekšējie pētījumi, tad pati sabiedrība savā attieksmē pret nacistisko okupācijas varu svārstījās no galēja nolieguma līdz kriminālai sadarbībai. Tomēr šos gadījumus var attiecināt tikai uz atsevišķiem indivīdiem nevis visu sabiedrību kopumā. Plašākas sabiedrības masas, galvenokārt zemniecība un lauku iedzīvotāji savās prasībās aprobežojās ar šaurām, materiālām interesēm un par politiku neinteresējās. Vācieši šādu apolitisku pozīciju uzskatīja par lojalitātes izpausmi un attiecīgi arī zemniekus apzīmēja – „lojālākā sabiedrības daļa”. Pilsētās, galvenokārt Rīgā, sabiedrība tika iedalīta „nacionālistiskajā Ulmaņa kliķē”, pie kuras vācieši pieskaitīja arī Latvijas Zemes pašpārvaldi, kā arī strādniecībā, kura tika uzskatīta par komunistiski noskaņotu. Šāds dalījums tomēr ir ļoti virspusējs, jo realitātē sabiedrības attieksme pret okupācijas varu ir daudz komplicētāka. Kā liecina lietišķie kontakti ar vāciešiem, tad bija latvieši, kas nekautrējas sava pašlabuma vārdā glaimot okupantiem un izteikt atziņas vai uzskatus, kas zināmā mērā noliedza vēl tikai pirms diviem gadiem pastāvējušo neatkarīgo Latvijas valsti. Iepretim viņiem bija arī tādi, kas visu okupācijas laiku saglabāja pašcieņu un pārliecību nemainīga.

Okupācijas ekonomiskajās izpausmēs novērojamas atšķirības starp Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ģenerālapgabaliem, kas ir interesants aspekts, ja ņemt vērā to, ka reihskomisariāta līmenī visiem trim ģenerālapgabaliem tika izdoti vieni un tie paši norādījumi un noteikumi. Saimnieciskā izpratnē vācu okupācija Igaunijā bija nosacīti vieglāka, nekā Lietuvā un Latvijā, jo Igaunijas ģenerālapgabala augstākā vadība atļāvās no vispārējām vadlīnijām atšķirīgu rīcību. Pārpalikusī pārtika tika izdalīta papildus vietējiem Igaunijas iedzīvotājiem, nevis nosūtīta uz Vāciju, tāpat arī darba normas lauksaimniecības darbos iesaistītajiem Igaunijā bija saudzīgākas nekā ekvivalenti normatīvi Latvijā. Līdz ar to jāsecina, ka liela nozīme okupācijas režīma sloga apmērā, kas tika uzlikts iedzīvotājiem, ir konkrētās vācu vadības personiskajiem priekšstatiem.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

Avoti

1. Npublicētie avoti

Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (LVVA)

1. LVVA, P 822 f.- Tieslietu ģenerāldirekcija
2. LVVA, P 34 f. – Saimniecības ģenerāldirekcija
3. LVVA, P 1015 f. - Tautas palīdzība
4. LVVA, P 828 f. – Tirdzniecības un rūpniecības galvenā direkcija
5. LVVA, P 990 f. - Lauksaimniecības ģenerāldirekcija
6. LVVA, P 1106 f. – Saimniecisko problēmu izpētes institūts
7. LVVA, P 1018 f. - Okupēto Austrumu apgabalu Valsts ministrija
8. LVVA, P 70 f. – Austrumzemes valsts komisārs
9. LVVA, P 69 f. – Ģenerālkomisārs Rīgā

Vācijas Federālais arhīvs, Berlīne (BA-B)

1. BA-B, R 90 f. - Reichskommissar für das Ostland

2. Publicētie avoti

2.1 Dokumenti un dokumentu krājumi

1. *Die faschistische Okkupationspolitik in den zeitweilig besetzten Gebieten der Sowjetunion (1941-1944).*, Berlin : Dt. Verl. d. Wiss., 1991

2. Caune A. uc. (atb. red.) *Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu politiku Latvijā 1940- 1968.* Dokumentu krājums.Latvijas vēsturnieku komisijas raksti 22. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008.

3. Kadiķis, A. (atb. red.) *Mēs apsūdzam.* Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarībām Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā.

Latvijas PSR Ministru Padomes Arhīvu pārvalde, Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs, Latvijas KP CK Partijas vēstures institūts – PSKP CK Marksisma-Ļeņinisma institūta filiāle. Rīga: Liesma, 1965

4. Ezergailis A.Ed. *Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941 – 1945. What did America Know.* Riga: Institute of the History of Latvia Publishers, 2007.

2.2. Atmiņas

1. **Arnolds Aizsilnieks.** *Dzīves šūpotnes. Atmiņas.*, Stockholm, Rosenlundstryckeriet AB., 1979.

2. **Martin Matthiessen,** *Erinnerungen.* Maldorf : Evers-Verl., Cop., 1980.

3. **Hugo Wittrock.** *Kommissarischer Oberbürgermeister von Riga 1941 - 1944. Erinnerungen.* Lüneburg, Verlag Nordland-Druck GmbH., 1979

4. **Harijs Marnics.***Kāvi pār Daugavu. Atceres un apceres par Latvijas likteņiem no 1941. Līdz 1943. g.* Apgāds Latvija., 1958.

5. **Oskars Dankers.** *Lai vēsture spriež tiesu.* Rīga, Rota., 1994.

6. **Boriss Zemgals.** *Dienas baltās nebaltās.* Rīga, 1998.

7. **Žanis Unāms.** *Zem Barbarosas šķēpa :kara gadu pieredze, vērojumi, atmiņas.* [Grandheivena (Mičigana)] : Aka ; [Īstlansinga] : Gauja.,1975.

8. **Žanis Unāms.***Karogs vējā :kara laika atmiņas 2 sējumos.* Vaiverlija, Aijova: Latvju grāmata. 1969.

9. **Žanis Unāms.***Melnā vara toreiz un tagad.* Rīga:Radziņš., 1993.

2.3. Prese

1. Tēvija – 1942.

2. Kurzemes vārds – 1941.

3. Statistisches Monatsheft. – 1941. – 1943.

Historiogrāfija

3. Monogrāfijas un rakstu krājumi

1. **Aizsilnieks A.**Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945., Stokholma., 1968.

2. **Absolon, R.**Die Wehrmacht im Dritten Reich. Dezember 1941 bis 9. Mai 1945. Schriften des Bundesarchivs, Bd 6.IXX 127.,1996.

3. **Absolon, R.** Die Wehrmacht im Dritten Reich. Band IV: 5. Februar 1938 bis 31. August 1939. Schriften des Bundesarchivs, Bd. 16/IV. Boppard. 1979.
4. **Bähr, J., Banken, R.** (Hgg.): Wirtschaftssteuerung durch Recht im Nationalsozialismus. Frankfurt: Vittorio Klostermann GmbH. 2006.
5. **Benz W.** Geschichte des Dritten Reiches, München, C.H. Beck oHG., 2000.
6. **Blaich F.** Wirtschaft und Rüstung in Deutschland 1933 – 1939// Nationalsozialistische Diktatur 1933 – 1945. Eine Bilanz., Bonn., 1986.
7. **Braun J.H.** German Economy in the Twentieth Century. Routledge. 1990.
8. **Buchner, A.** *The German Infantry Handbook 1939-1945.* Schiffer Publishing, Ltd., 1991.
9. **Czollek R.** Faschismus und Okkupation: Wirtschaftspolitische Zielsetzung und Praxis des faschistischen deutschen Besatzungsregimes in den baltischen Sowjetrepubliken während des Zweiten Weltkriegs., Berlin., 1974.
10. **Dallin A.** Deutsche Herrschaft in Russland 1941 – 1945: Eine Studie über Besatzungspolitik., Düsseldorf., 1958.
11. **Deist W.,** Messerschmidt M., Volkman H.-E., Wette W. Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkrieges., Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH., 1989.
12. **Dietz, A.** Das Primat der Politik in kaiserlicher Armee, Reichswehr, Wehrmacht und Bundeswehr. Rechtliche Sicherungen der Entscheidungsgewalt über Krieg und Frieden zwischen Politik und Militär. 2011.
13. **Eicholtz, D.** Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939 – 1945. Band I 1939 – 1941. – München: K. G. Saur., 2003.
14. **Eicholtz, D.** Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939 – 1945. Band II 1939 – 1941. Teil I – München: K. G. Saur., 2003.
15. **Eiholtz, D.** *Geschichte* der deutschen Kriegswirtschaft 1939- 1945. Band II 1941- 1943. Teil 2. München: K.G.Saur., 2003.
16. **Eicholtz D.** Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939- 1945. Bd III. 1943- 1945. Teil I. K.G. Saur: München., 2003
17. **Everts E.** Reprivatizācija vācu okupācijas laikā Latvijā 1941 – 1944// Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā., Latvijas vēstnieku komisijas raksti. – Rīga; Latvijas vēstures institūta apgāds., 2004.
18. **Gerlach Chr.** Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944., Hamburg., 1999.

19. **Feldmanis I.** „Vācu laiks” Latvijā (1941 – 1945): aktuālās izpētes problēmas un risinājumi. Latvijas vēsture, 3., 2003.
20. **Frei, N.** Der Führerstaat : nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945. München : Dt. Taschenbuch-Verl.1987.
21. **Hartmann, C.** Wehrmacht im Ostkrieg: Front und militärisches Hinterland 1941/42. Oldenbourg Verlag:München., 2010.
22. **Jēkabsons Ē.** Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1940 - 1944). No: Dzintars Ērglis (sast.). Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. Gadā/ Occupation Regimes in Latvia in 1940 – 1959. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 240. – 276. Lpp (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 10.
23. **Kangeris K.** Nodeva reiham – Latvijas ģenerālapgabalā iedzīvotāji darbos Lielvācijā// Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. – 1990. – Nr. 12.
24. **Kahn, D.** Die Steuerung der Wirtschaft durch Recht im nationalsozialistischen Deutschland. Das Beispiel der Reichsgruppe Industrie. 2006. XVI.
25. **Kielmansegg, P. G.** Deutschland und der Erste Weltkrieg.Klett-Cotta.1980.
26. **Kolb E.** Deutschland 1918-1933: Eine Geschichte der Weimarer Republik.Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH:München.2010.
27. **Kroener, B. R.** Germany and the Second World War: Volume V: Organization and Mobilization of the German Sphere of Power (Part 1: Wartime administration, economy, and manpower resources, 1939-1941),, 2000.
28. **Kunz, A.***Wehrmacht und Niederlage: Die bewaffnete Macht in der Endphase der nationalsozialistischen Herrschaft 1944 bis 1945.* Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH: München., 2007.
29. **Kuuisto S.** Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1933 – 1939., Helsinki., 1984.
30. Latvija Otrajā pasaules karā: (1939-1945),. Rīga: Jumava, 2008.
31. **Vestermanis M.** Pret darbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne. Rīga: LU FSI, 2007.
32. **Milliniemi S.** Neuordnung der Baltischen Länder 1941 – 1944: Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik., Helsinki. 1973.
33. **Müller R.D.** (Hrsg.) Die Wehrmacht: Mythos und Realität. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1999.

34. **Naasner W.** Neue machtzentren in der deutschen Kriegswirtschaft 1942 – 1945: die Wirtschaftsorganisation der SS, das Amt des Generalbevollmächtigten für den Arbeitseinsatz und das Reichsministerium für Bewaffnung und Munition, Reichsministerium für Rüstung und Kriegsproduktion im nationalsozialistischen Herrschaftssystem., Boppard am Rhein: Boldt., 1994.
35. **Neiburgs U.** Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941 - 1945): jēdzieniskā izpratne un teorētiskās nostādnes 2012. g. nr. 3. LVIZ.
36. **Overmans, R.** *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg.* München: Oldenbourg., 1999.
37. **Overy R. J.** Herman Göring. Machtgeir und Eitelkeit. – München: Wilhelm HeyneVerlag., 1986.
38. **Seumer, M.** Vom Reinigungsgewerbe zum Gebäudereiniger-Handwerk. Steiner.1998.
39. **Reichelt K.** Lettland unter deutscher Besatzung 1941 – 1944. Der lettische Anteil am Holocaust. Berlin: Metropol Verlag., 2011.
40. **Strods H.** Latvijas lauksaimniecības vēsture. Rīga: Zvaigzne., 1992.
41. **Strods H.** PSRS kaujinieki Latvijā (1941 – 1945) I daļa. Rīga: Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 7. – 1., 2006.
42. **Strods H.** Zem melnbrūnā zobena. Vācijas politika Latvijā. Zvaigzne:Rīga.1994.
43. **Winkler H. A.** Der lange Weg nach Westen II. Deutsche Geschichte 1933 – 1990., Bonn., 2004.
44. **Volkman, H.E.** Ökonomie und Expansion:Grundzüge der NS-Wirtschaftspolitik. München:Oldenbourg, 2003.
45. **Willi A.** et al. (Hg.).Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft. Zugleich Neuauflage des Handwörterbuchs der Sozialwissenschaften. Bd. 6. Organisation bis Sozialhilfe und Sozialhilfegesetz. G. Fischer: Stuttgart.1981.
46. **Zunda A.** Nacionālās pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941 - 1945). Latvijas vēsture, 4, 2007.
47. **Кантор Ю.** Прибалтика: война без правил (1939 – 1945) Журнал „Звезда” СанктПетербург., 2011.

Interneta resursi

1. **Киртовский Имант Христианович.** Экономика Латвии в период II мировой войны — 1941 — 1945 гг. http://www.baltic-course.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/?doc=1131.

2. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Soldat/Versorgung-R.htm> (skatīts 20.05.2013)
3. <http://gplanost.x-berg.de/gplanost.html#LSied> (skatīts 14.04.2013)
4. Koksnes resursu plūsmas modeļa izstrāde
un aprobācija http://www.zm.gov.lv/doc_upl/Parskats_Rivza.pdf (20.05.2013)

PIELIKUMS

1. **Tabula nr. 1.**Iedzīvotāju skaits Latvijā 1941. gada augustā⁵²¹.
2. **Tabula nr. 3.**Lauksaimniecībā nodarbinātie iedzīvotāji pēc novadiem un apriņķiem 1939. un 1942. gadā⁵²²
3. **Tabula nr. 5.**Lauksaimniecību skaits un lauksaimniecības zemes platības pēc to lieluma 1942. gadā⁵²³.
4. **Tabula nr. 6.**Aramzemes izmantošana no 1939. - 1943. gadam (1000 ha)⁵²⁴
5. **Tabula nr. 7.**Raža no 1939. - 1943. gadam (100 t.)⁵²⁵
6. **Tabula nr. 8.**Mazumtirdzniecības uzņēmumu privatizācija Latvijas ģenerālapgabalā 1942. – 1944. gadā⁵²⁶.
7. **Tabula nr. 9.** Amatniecības un sīkrūpniecības privatizācija 1942. – 1944. gadā⁵²⁷.
8. **Tabula nr. 10.** Tabula nr. 10., Varas savākto lauksaimniecības produktu daudzums Latvijā un Vācijā 1941. - 1944. gadā⁵²⁸.

---

⁵²¹ Statistikas biļetens Latvijas ģenerālapgabalam. Rīga: Latvijas Statistikas pārvalde, 1942. 98. – 108. lpp.

⁵²² Statistikas biļetens Latvijas ģenerālapgabalam. Rīga: Latvijas Statistikas pārvalde. 1943. 29. lpp.

⁵²³ Turpat. 17-19.lpp.

⁵²⁴ Turpat. 22., 23., 41., 153. lpp

⁵²⁵ Turpat. 17., 30. – 37., 152. - 158.lpp, kā arī LVVA, P-70.f. 3. apr. 1. 154.

⁵²⁶ LVVA, P-34.f. 1. apr. 9.l. 4. -106. lpp

⁵²⁷ Turpat. 54.- 101. lpp.

⁵²⁸ Materiāli par vācu okupācijas varas un vācu armijas Latvijai Otrā pasaules karā nodarītiem zaudējumiem. Londona: Latvijas sūtniecība. 1956. 45. lpp, kā arī Eiholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939-1945. Band II 1941-1943. Teil 2 2003.S. 616.- 639.

Tabula nr. 1., Iedzīvotāju skaits Latvijā 1941. gada augustā

Nr.	Administratīva vienība	Iedzīvotāju sk. laukos	Iedzīvotāju sk. pilsētās	Kopā	Latviešu īpatsvars
1.	Daugavpils novads	448 508	46 187	494 695	61.20%
	Daugavpils apriņķis	137 733	30 075	167 808	59.90%
	Rēzeknes apriņķis	130 938	9475	140 413	64.70%
	Ludzas apriņķis	77 219	4541	81 760	64.70%
	Abrenes apriņķis	102 618	2096	104 714	55.60%
2.	Jelgavas novads	252 832	62 736	315 568	84.10%
	Tukuma apriņķis	39 503	6391	45 974	96.10%
	Jelgavas apriņķis	69 874	34 337	104 211	91.40%
	Bauskas apriņķis	41 141	3749	44 890	92.50%
	Jēkabpils apriņķis	52 922	10 745	63 672	88.00%
	Ilūkstes apriņķis	49 307	7514	56 821	49.70%
3.	Rīgas pilsēta	-	-	301 391	78.30%
4.	Liepājas novads	187 469	81 615	269 084	94.30%
	Liepājas apriņķis	49 655	48 722	98 377	91.00%
	Aizputes apriņķis	26 659	2591	29 250	97.20%
	Kuldīgas apriņķis	43 756	9484	53 240	95.80%
	Ventspils apriņķis	31 873	13 817	45 690	96.40%
	Talsu apriņķis	35 526	7001	42 527	95.90%
5.	Valmieras novads	187 865	38 653	226 518	95.40%
	Cēsu apriņķis	54 030	8326	62 356	96.80%
	Valmieras apriņķis	69 153	18 333	87 486	97.00%
	Valkas apriņķis	64 682	11 994	76 678	92.60%
6.	Rīgas lauku novads	164 417	24 324	188 741	96.20%
	Rīgas apriņķis	98 300	18 747	117 047	95.70%
	Madonas apriņķis	66 117	5577	71 944	96.90%
	Kopā Latvijā	1 241 091	554 906	1 795 997	81.2

Tabula nr. 3., Lauksaimniecībā nodarbinātie iedzīvotāji pēc novadiem un apriņķiem								
Administratīvā vienība	Nodarbināto iedzīvotāju skaits vecumā no 15 - 65 g.							
	Ģimenes locekļi		Algotais darbaspēks		Izpalīgi	Gūstekņi	Kopā	
	1939	1942	1939	1942	1942	1942	1939	1942
Daugavpils novads	252863	208896	8417	9132	1117	886	261280	220031
Daugavpils apriņķis	75556	59357	2485	2615	392	44	78041	62408
Rēzeknes apriņķis	69425	59482	2513	2412	303	611	71938	62808
Ludzas apriņķis	47472	38417	1385	1205	194	165	48857	39981
Abrenes apriņķis	60410	51640	2034	2900	228	66	62444	54834
Jelgavas novads	108485	97485	41587	27210	4635	12843	150072	142173
Tukuma apriņķis	15315	15099	7467	4408	848	1612	22782	21967
Jelgavas apriņķis	25528	24655	17018	10921	2094	4108	42546	41778
Bauskas apriņķis	16726	15659	6677	5105	798	1775	23403	23337
Jēkabpils apriņķis	26368	22200	6221	4299	626	2016	32589	29141
Ilūkstes apriņķis	24548	19872	4204	2477	269	3332	28752	25950
Liepājas novads	83340	74993	26131	17313	2409	3470	109471	98185
Liepājas apriņķis	22890	21287	7644	5861	769	585	30534	28502
Aizputes apriņķis	11781	10358	3653	2108	332	344	15434	13142
Kuldīgas apriņķis	18758	16805	6937	4367	525	1248	25695	22945
Ventspils apriņķis	15390	13760	3092	1910	344	571	18482	16585
Talsu apriņķis	14521	12783	4805	3067	439	722	19326	17011
Valmieras novads	82414	73395	24085	14668	3352	5549	106499	96964
Cēsu apriņķis	22091	20222	7258	4081	1034	2397	29349	27734
Valmieras apriņķis	29400	25348	9522	5897	1316	2143	38922	34704
Valkas apriņķis	30923	27825	7305	4690	1002	1009	38228	34526
Rīgas novads	74064	64637	24229	16232	3506	5219	98293	89594
Rīgas apriņķis un Rīgas pilsēta	46374	39157	15076	9826	2523	3575	61450	55081
Madonas apriņķis	27690	25480	9153	6406	983	1644	36843	34513
Latvija kopā	601166	519406	124449	84555	15019	27967	725615	646947

Tabula nr. 5. , Lauksaimniecību skaits un lauksaimniecības zemes platības pēc to lieluma 1942. gadā

	< 0,5 ha		0,5 - 1 ha		1 - 2 ha		2 - 5 ha		5 - 10 ha		10 - 15 ha		15 - 20 ha		20 - 30 ha		30 - 50 ha		50 - 100 ha		100 - 200 ha		200 - 500 ha		>500 ha		Kopskaits	Kopplatība	Lauku zeme
	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība	Skaitis	Kopplatība			
Daugavpils novads	5 097	1156,82	1382	1049,54	2296	3563,97	8913	33262,39	30460	233745,06	24262	299360,3	13671	235979,47	9162	217170,08	2654	97972,19	588	37415,69	43	5344,68	3	794,21	2	1209,57	98533	1168024	974975,97
Daugavpils apriņķis	2198	452,31	431	316,83	674	1033,93	2767	10342,9	10089	76802,16	7426	91440,2	4021	68811,33	2428	57557,39	740	26999,56	144	9293,14	12	1496,24	2	580,83	n	n	30932	345126,89	289184,55
Rēzeknes apriņķis	1688	420,36	536	407,42	861	1355,25	3000	11091,6	8859	68158,6	7035	87556,44	3983	68665,25	2245	53520,17	684	25115,92	156	10058,34	13	1670,88	1	213,38	n	n	29061	328233,61	273338,46
Ludzas apriņķis	635	146,89	218	167	395	603,18	1433	5445,31	6175	47574,38	4692	57340,6	2321	39991,72	1289	30204,21	311	11261,61	72	4402,07	10	1254,86	n	n	2	1209,57	17553	199601,43	169843,19
Abrenes apriņķis	576	137,26	197	158,29	366	571,61	1713	6382,58	5337	41209,92	5109	63022,9	3346	58511,17	3200	75888,31	919	34595,1	216	13662,14	8	922,7	n	n	n	n	20987	295062,07	242609,77
Jelgavas novads	4866	1224,2	1521	1116,47	2164	3262,56	3488	11750,03	5282	40379,83	7178	90544,5	9475	164693,33	7683	183225	6522	255391,23	3581	225577,04	124	15235,09	15	3977,1	2	1239,59	51901	997616,02	863660,87
Tukuma apriņķis	464	116,91	204	147,09	278	403,21	530	1745,83	621	4617,62	679	8409,26	1315	23512,52	1477	34032,12	966	38389,32	772	49909,97	35	4273,93	2	432,8	2	1239,59	7345	167230,17	144437,57
Jelgavas apriņķis	1636	457,01	516	375,6	585	883,86	1083	3535,99	1295	9846,2	1820	22881,7	2290	39068,03	1331	32141,82	1679	66700,77	1249	79358,17	47	6026,23	7	1741,44	n	n	13538	263016,86	231084,42
Bauskas apriņķis	411	123,05	182	136,67	289	432,41	488	1722,48	900	6872,4	1385	17872,4	1501	25826,07	1021	24710,15	1307	51722,98	569	35238,91	23	2697,13	5	1587,58	n	n	8081	168942,29	146563,74
Jēkabpils apriņķis	1277	279,06	270	204,96	479	716,3	798	2764,45	1379	10513,81	1849	23244,5	2063	36108,89	1899	45777,75	1596	62497,46	778	48131,74	14	1633,79	n	n	n	n	12402	231872,78	199280,54
Ilūkstes apriņķis	1078	248,17	349	252,15	533	826,78	589	1981,28	1087	8529,8	1445	18136,5	2306	40177,82	1955	46563,16	974	36080,7	213	12938,25	5	604,01	1	215,28	n	n	10535	166553,92	142294,6
Liepājas novads	4074	1062,8	1339	973,43	1423	2113,56	2449	8158,8	3885	29374,61	4236	53168,6	7454	131437,13	7646	179803,97	4238	166145,86	3062	201573,83	222	26500,33	16	4441,03	5	3791,3	40049	808545,34	702272,16
Liepājas apriņķis	1363	338,38	306	225,21	344	516,13	640	2195,13	1056	8142,89	1300	16421,1	2117	37126,08	1809	42742,47	1305	50936,6	560	34758,62	35	4072,36	5	1437,42	1	574,2	10841	199486,68	174112,43
Aizputes apriņķis	150	45,2	168	126,93	171	255,15	313	1028,13	420	3232,61	548	6839,8	852	15191,62	1624	38160,94	673	26658,29	439	27986,75	27	3527,14	1	298,96	1	1065,7	5387	124417,22	105752,39
Kuldīgas apriņķis	737	236,83	310	222,56	339	493,71	407	1329,66	491	3844,04	878	11115	2026	35744,68	1359	31518,55	879	34514,04	1044	71996,77	86	9857,25	1	286,28	n	n	8557	201159,39	175340,26
Ventspils apriņķis	1008	196,36	196	140,32	263	381,72	501	1651,78	1054	7756,32	698	8710	1245	21995,47	1576	37136,06	741	28773,45	522	34564,76	44	5215,85	2	557,93	n	n	7850	147080,11	130574,15
Talsu apriņķis	816	246,03	359	258,41	306	466,85	588	1954,1	864	6398,75	812	10082,5	1214	21379,28	1278	30245,95	640	25263,48	497	32266,93	30	3827,73	7	1860,44	3	2151,4	7414	136401,94	116492,93
Valmieras novads	3904	1178,09	1314	1029,88	1772	2788,31	2618	8552,1	2507	20534,53	3502	44738	5764	103047,66	8422	203162,83	6258	244111,69	3642	239501,04	213	25274,02	9	2719,52	2	1104,75	39927	897742,45	682755,01
Cēsu apriņķis	550	152,67	307	229,71	550	853,19	729	2276,07	679	5258,93	1061	13212,7	1365	24044,56	2323	56460,65	2091	81258,9	1085	70209,93	47	5691,62	2	505,81	2	1104,75	10789	260154,78	186251,45
Valmieras apriņķis	1985	603,54	529	440,8	629	1009,23	906	3078,38	792	6064,04	1027	12977,3	2332	41552,89	3036	72504,73	2043	80149,56	1507	102047,6	119	14267,62	6	1939,47	n	n	14913	337739,94	268085,12
Valkas apriņķis	1369	421,88	478	359,37	593	925,89	983	3197,65	1036	9211,56	1414	18547,9	2067	37450,21	3063	74197,45	2124	82703,23	1050	67243,51	47	5314,78	1	274,24	2	568,84	14225	299847,73	228418,44
Rīgas lauku novads	3722	1091,86	1760	1310,53	2187	3322,13	3031	9892,57	2906	22178,55	3838	47609,6	4368	76731,81	5912	142536,37	5235	202857,26	2228	142404,55	123	14634,71	15	4095,96	1	n	35326	669234,77	523093,63
Rīgas apriņķis	2937	872,23	1379	1028,74	1567	2342,5	2086	6885,4	1924	14613,46	2407	29887,7	2611	45784,54	3084	73468,38	2459	95716,47	1404	91615,66	104	12429,7	12	3351,86	n	568,84	21974	377996,7	296631,63
Madonas apriņķis	785	219,63	381	281,79	620	979,63	945	3007,17	982	7565,09	1431	17721,8	1757	30947,27	2828	69067,99	2776	107140,79	824	50788,89	19	2205,01	3	744,1	1	n	13352	291238,07	226462
Rīgas pilsēta	4 062	1005,5	760	560,09	497	720,2	451	1359,34	156	1085,41	51	604,7	19	321,69	20	478,52	7	259,3	4	302,1	5	652,68	n	n	n	n	6032	7349,62	n
Latvijā kopā	2525	6719,27	8076	6039,94	10339	15770,73	20950	72975,23	45196	347297,99	43067	536026	40751	712211,09	38845	926376,77	24914	966737,53	13105	846774,25	730	87641,51	58	16027,82	12	7914,05	271 768	4548512,2	3746757,64

Tabula nr. 6., Aramzemes izmantošana no 1939. - 1943. gadam (1000 ha)

	Rudzi (ziemas un vasaras)					Kvieši (ziemas un vasaras)					Auzas					Mieži					Mistrs					Kartupeļi					Zirņi, vīķi uc. pākšaugi					Lini					Kopējā platība				
	1939	1940	1941	1942	1943	1939	1940	1941	1942	1943	1939	1940	1941	1942	1943	1939	1940	1941	1942	1943	1939	1940	1941	1942	1943	1939	1940	1941	1942	1943	1939	1940	1941	1942	1943	1939	1940	1941	1942	1943	1939	1940	1941	1942	1943
Daugavpils novads	103,5	100,5	98,1	91,8	89,6	35	38,7	34,5	23,6	22,6	100,1	106,4	101,9	108,5	96,6	63,5	62,1	59,3	49,4	48,8	10,9	10,4	7,5	8,3	13,1	44,1	41,3	43,1	37,4	36,8	16,3	14,6	9,9	11	15,7	52,4	55,5	45,7	42,8	32,9	425,8	429,5	400	372,8	356,1
Daugavpils apriņķis	37,1	35,4	35,7	32,9	32	12,5	13,8	12,8	8,6	7,7	33,9	36,6	35,2	39,6	35,1	18,7	17,6	16,3	14,2	14,4	4,1	3,8	2,8	3,1	5,5	15,8	14,9	15,6	13	12,7	6,2	5,3	4	5,1	6,1	10,5	11,8	9,3	8,4	6,3	138,8	139,2	131,7	124,9	119,8
Rēzeknes apriņķis	28,6	27,6	27,2	26,1	24,6	9,8	10,8	9,6	6,6	6,5	26,7	28,2	27,4	29	25,7	19,3	19,5	18,6	15,6	15,3	3,4	3,1	2,1	2,3	4,1	12,3	11,7	12,4	11	10,6	5	4,4	2,9	2,8	4,5	13,8	14,9	12,5	11,3	9,4	118,9	120,2	112,7	104,7	100,7
Ludzas apriņķis	19	18,4	17,4	16,5	16,4	7,3	8,7	7,3	5,3	5,5	13,8	14,9	14,3	15	13,6	10,3	9,9	9,5	7,9	7,6	2,7	2,6	1,8	2,2	2,6	8	7,2	7,5	6,6	6,5	3,8	3,3	2,3	2,5	3,9	9,5	10,4	7,9	7,2	4,7	74,4	75,4	68	63,2	60,8
Abrenes apriņķis	18,8	19,1	17,8	16,3	16,6	5,4	5,4	4,8	3,2	2,9	25,7	26,7	25	24,8	22,2	15,2	15,1	14,9	11,7	11,5	0,7	0,9	0,8	0,6	0,8	8	7,5	7,6	7	6,9	1,3	1,6	0,7	0,6	1,3	18,6	18,4	16	15,9	12,5	93,7	94,7	87,6	80,1	74,7
Jelgavas novads	66,1	68,9	68,4	63,1	68,7	53,4	54,3	47,1	32,6	30	84,2	90,5	92,4	86,2	66,7	46,1	43,6	40,3	36	31	44	41,4	34,8	42,3	47,2	28,6	28,4	29,5	26,5	23,2	10,7	9,7	7,5	8,2	9,3	2,7	3,8	4,3	4,5	3,3	335,8	340,6	324,3	299,4	279,4
Tukuma apriņķis	10	10,6	10,5	9,7	10,9	8,6	9,3	7,6	5,9	5,3	14,7	14,9	16	14,6	11,6	7,8	7,4	7,4	6,6	5,7	7,7	7,3	6,2	6,5	7,7	4,4	4,6	4,7	4	3,6	1,9	1,9	1,6	1,4	1,4	0,2	0,3	0,6	0,5	0,4	55,3	56,3	54,6	49,2	46,6
Jelgavas apriņķis	16,9	17,7	18,4	17,2	19,2	21,5	21,2	18,9	13,3	12,7	17,4	17,9	19,7	16,9	13	19	17,8	16,7	15,7	13	17,6	17,5	16,2	20	19	7,3	7,6	8,1	7,7	6,5	4,4	3,6	3,1	3,4	3,4	0,1	0,4	0,8	0,7	0,5	104,2	103,7	101,9	94,9	87,3
Bauskas apriņķis	11,5	11,8	12	11,3	13	11	11,3	9,5	6,3	5,5	12,5	14,9	15,4	14	10,5	7,5	7,1	6,2	5,8	4,9	9,8	8,4	7,6	9,3	10,4	4,4	4,5	4,4	4,4	3,8	1,6	1,5	1	0,9	1,3	0,2	0,5	0,7	0,6	0,4	58,5	60	56,8	52,6	49,8
Jēkabpils apriņķis	12,9	13,6	12,5	10,9	11,1	7,2	7,3	6,4	4,4	3,7	20,1	22,2	21,7	21,4	15,4	6,8	6,4	5,6	4,4	3,8	5,6	5	3	3,8	5,6	6,6	6,2	6,4	5,5	5,1	1,1	1,2	0,7	0,8	1	1,1	1,3	1,1	1,4	0,9	61,4	63,2	57,4	52,6	46,6
Iļūkstes apriņķis	14,8	15,2	15	14	14,4	5,1	5,2	4,7	2,8	2,6	19,5	20,6	19,6	19,2	16,1	5	4,9	4,4	3,6	3,6	3,3	3,2	1,8	2,8	4,5	5,9	5,5	5,9	4,8	4,2	1,7	1,5	1,1	1,7	2,2	1,1	1,3	1,1	1,3	1,1	56,4	57,4	53,6	50,2	48,7
Liepājas novads	55,9	59,6	55,3	49	50,8	27	27,2	25,8	19,5	17,7	72,2	71,1	72,5	68,9	60	27,8	27,5	26,8	23,4	22,1	13,4	11,5	9,1	8,9	13	26,1	26,8	27,4	25	22,8	6,3	5,3	3,8	5	5,4	1,3	2	2,3	2,7	2,5	230	231	223	202,4	194,3
Liepājas apriņķis	15,3	16,4	15,3	14	14	8,3	8,1	7,6	5,4	4,6	18,7	17,9	18,7	17,6	15,2	7,7	7,2	7,1	6	5,5	4	3,6	2,7	2,8	4,3	7	7,2	7,5	6,6	5,9	2	1,7	1,2	1,6	1,7	0,3	0,6	0,7	0,8	0,6	63,3	62,7	60,8	54,8	51,8
Aizputes apriņķis	8,9	9,4	8,7	8	8,6	3,8	3,9	3,8	3,1	3,1	13,2	13,2	12,7	11,7	10	3,9	4,1	3,6	3	3	1,6	1,3	1	1	1,5	3,5	3,6	3,8	3,7	3,5	0,9	0,9	0,5	0,7	0,8	0,2	0,4	0,4	0,5	0,5	36	36,8	34,5	31,7	31
Kuldīgas apriņķis	15,4	16,9	15,3	13,5	13,8	6,9	6,7	6,6	4,7	4,4	19,1	19,6	19,4	18,7	16	8,2	8,2	8	7	6,6	5,4	4,3	3,5	3,3	4	4,8	5,1	5,3	4,9	4,5	1,9	1,7	1,1	1,7	1,8	0,4	0,5	0,6	0,7	0,7	62,1	63	59,8	54,5	51,8
Ventspils apriņķis	7,1	7,4	6,9	5,7	6	3,5	3,7	3,4	2,9	2,6	10,1	10,3	10,1	10,1	8,6	3,1	3,1	2,9	3	2,5	0,8	0,7	0,6	0,6	0,8	4,8	5	4,7	4,3	3,8	0,7	0,4	0,4	0,5	0,5	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	30,3	30,9	29,3	27,4	25,1
Talsu apriņķis	9,2	9,5	9,1	7,8	8,4	4,5	4,8	4,4	3,4	3	11,1	10,7	11,6	10,9	9,5	4,9	4,9	5,2	4,7	4,5	1,6	1,6	1,3	1,1	2,4	6	5,9	6,1	5,6	5,2	0,8	0,6	0,6	0,6	0,7	0,2	0,2	0,3	0,4	0,4	38,3	38,2	38,6	34,5	34,1
Valmieras novads	44,7	45,6	43,1	36,6	37,8	20,2	21,3	20,2	16,6	16,1	70,1	74,2	73,9	69,5	59,2	24,8	24,1	22,7	20	20	13,8	12,6	10,1	9	11,6	24,8	23,6	24,3	22,3	21,7	4,2	3,3	3,1	2,4	3,4	3,6	4,3	3,9	4,8	5,6	206,2	209	201,3	181,2	175,4
Cēsu apriņķis	10,5	10,4	9,9	7,8	8,2	6,2	6,4	6,2	4,9	5,1	21,5	22,5	21,7	19,6	16,9	7,2	6,8	6,4	5,4	5,5	2,2	2	1,6	1,2	2,1	6,6	6,2	6,4	5,6	5,4	1,7	1,4	1,1	0,9	1,4	0,4	0,5	0,6	0,7	0,9	56,3	56,2	53,9	46,1	45,5
Valmieras apriņķis	19,9	20,7	19,5	16,6	17,4	7,1	7,3	7	5,4	5,5	22,5	23,9	25,6	22,9	20,2	8,1	7,9	7,5	6,4	6,5	8,1	7,3	6,1	5,8	6,4	10,3	10,1	10,1	9,3	9	1,1	0,9	1,3	0,7	1,2	2,2	2,5	2,3	2,9	3,1	79,3	80,6	79,4	70	69,3
Valkas apriņķis	14,3	14,5	13,7	12,2	12,3	6,9	7,6	7	6,2	5,5	26,1	27,8	26,6	27	22,1	9,5	9,4	8,8	8	7,9	3,5	3,3	2,4	1,9	3,1	7,9	7,3	7,8	7,3	7,2	1,4	1	0,7	0,8	0,8	1	1,3	1	1,2	1,6	70,6	72,2	68	64,6	60,5
Rīgas l. novads	28,5	28,9	26,8	22,4	23,6	17,9	18,8	18,5	15,3	13,8	28,9	31,3	29,7	48,2	42,2	18,1	17	16,5	13,5	13	7,5	6,8	5,6	6,6	8,3	21,6	21,3	20,6	17,1	16	3,7	3,3	2,3	2,2	3,2	1,7	2,7	2,1	2,6	3,3	127,9	130,1	122,1	127,9	123,4
Rīgas apriņķis	17,9	18,9	17	14,4	14,8	10,8	11,4	11	10,2	8,6	23,5	24,2	23	28,2	23,8	11,3	10,9	10,5	5,5	5,3	4,2	3,5	2,9	3,8	4,7	13,9	13,8	13,1	12,6	11,4	1,6	1,5	1,2	1,1	1,4	0,5	0,8	0,7	0,9	1,2	83,7	85	79,4	76,7	71,2
Madonas apriņķis	10,6	10	9,8	8,1	8,8	7,1	7,4	7,5	5,1	5,3	52,4	55,5	52,7	20	18,5	6,8	6,1	6	8	7,7	3,3	3,3	2,7	2,8	3,6	7,7	7,5	7,5	5,4	5,5	2,1	1,8	1,1	1,1	1,8	1,2	1,9	1,4	1,7	2,1	91,2	93,5	88,7	52,2	53,3
Latvija kopā	298,7	303,5	291,7	263	270,5	153,5	160,3	146,1	107,8	100,1	379	398,3	393,4	381,3	324,5	180,3	174,3	165,6	142,4	135	89,6	82,7	67,1	75	93,1	145,2	141,2	144,9	129	121,3	41,2	36,2	26,6	28,9	37,1	61,7	68,3	58,3	57,4	47,7	1349	1365	1294	1185	1129

Tabula nr. 7. Raža no 1939. - 1943. gadam 100 t																																					
Administratīvā vienība	Rudzi (ziemas un vasaras)				Kvieši (ziemas un vasaras)				Auzas				Mieži				Mists				Kartupeļi				Zirņi, vīķi uc. pākšaugi					Lini - šķiedra/ linsēklas							
	1939	1941	1942	1943	1939	1941	1942	1943	1939	1941	1942	1943	1939	1941	1942	1943	1939	1941	1942	1943	1939	1941	1942	1943	1939	1940	1941	1942	1943	1939	1941	1942	1943				
Daugavpils novads	1162	913,7	829,7	797,6	353,2	229,3	210,4	185,3	1121,3	880,4	1001,2	817,7	637,4	361,3	431,8	397,5	115,7	64,5	79,1	118,2	3973,2	3886	2607,3	2627,7	N	79,3	100,8	142,7	180,4	172,1	118,5	115,9	102	91,2	74,3	70,9	
Daugavpils apriņķis	424	345,9	285,8	277,9	132,4	84,6	71,5	59,9	394,1	341,4	340,9	280,9	189,2	111	119,7	109,3	44,4	26,6	31	48,4	1567,1	1352,6	906,6	891,3		34,9	47,3	52,2	37,9	36,8	26,1	25,2	19,3	18,5	13,3	13,3	
Rēzeknes apriņķis	303	257,3	231,9	220,1	96,9	64,4	59,9	53,3	282,3	241,1	266,7	215,9	185,5	113,1	133,7	123,8	35,2	18	21,6	36,9	1075,6	1135,4	680,6	717,8		23,2	26,5	42,9	48,1	46,6	34,9	32,4	27,1	24,8	21,7	20,8	
Ludzas apriņķis	210	152,5	147,5	141,6	72,6	45,3	50,1	46,3	135,1	113,3	130,7	116,7	94,4	52,2	64,8	61	27,4	13,5	20,4	24,8	608,5	694,4	497,9	490,7		16,3	22	36,5	31,7	29,4	19	18,2	15,8	12,9	9,3	9,3	
Abrenes apriņķis	225	158	164,5	158	51,3	35	28,9	25,8	309,8	184,6	262,9	204,2	168,3	85	113,6	103,4	8,7	6,4	6,1	8,1	722	703,6	522,2	527,9		4,9	5	11,1	62,7	59,3	38,5	40,1	39,8	35	30	27,5	
Jelgavas novads	1072	928,4	736,1	793,8	887,5	630,6	356,4	341,8	1145,9	1183,5	991,3	699,3	686	499,3	450,8	358,5	727,6	524,2	598,1	596,6	3421,2	3420,2	2755,8	1901,2		88,7	82,5	87,2	6,7	7,1	13,6	13	14,1	13,5	10	9	
Tukuma apriņķis	171	153	120,7	123,1	151,8	107,6	65,8	61,1	213,7	215,8	171,4	128,7	115,5	89,5	75,8	67,7	122,9	90,4	82,4	93,7	677	598,9	463,7	344,4		18,4	13,6	14,8	0,6	0,6	1,8	1,8	1,5	1,6	1,3	1,2	
Jelgavas apriņķis	342	312,2	225,1	252,2	420,5	312,6	155,1	159,3	302,2	312,9	236,3	170,8	338,9	250,5	221,9	166,2	329	266,9	311	268,5	995,8	964,3	861,8	611,1		41,7	39,6	34,2	0,5	0,5	2,6	2,3	2,6	2,4	1,8	1,7	
Bauskas apriņķis	219	175,2	136,7	162,9	194,3	118,1	67,3	62,7	204,2	215,4	175,6	117,5	122,3	78,8	72,3	55,7	168,5	116,1	133,8	132,5	599,5	510	470	228		11,8	7,8	11,2	0,8	0,8	2,4	2,3	2,1	1,8	1,1	1	
Jēkabpils apriņķis	158	136,7	118,9	118,7	68,5	59,2	45,5	37	212,1	243,2	233,5	143,6	61	49,3	48,5	37,6	70,6	33,1	43,9	60,4	594,3	730,3	596,8	405,6		6,2	7	8,2	1,4	1,3	3,5	3,3	4,3	4	2,8	2,5	
Ilūkstes apriņķis	182	151,3	134,7	136,9	52,4	33,1	22,7	21,7	213,7	196,2	174,5	138,7	48,3	31,2	32,3	31,3	36,6	17,7	27	41,5	554,6	616,7	363,5	312,1		10,6	14,5	18,8	3,4	3,9	3,3	3,3	3,6	3,7	3	2,6	
Liepājas novads	934	711,4	535,7	542,7	377,2	196,6	190,1	174,1	951,6	851,3	702,8	568,5	368,4	291,7	228,3	216	186	115,3	101,9	142,6	3727,2	3338,3	2569,1	2066,7		40,8	46,9	49,5	3,6	3,8	6,7	7,1	7	7,6	6	6,4	
Liepājas apriņķis	253	196,3	154,1	153,8	117,2	84,5	52,1	45,7	245,7	214,6	184,8	147,5	101,2	76,7	62,4	56,2	54,3	34,5	32,8	47,6	970,5	859,6	670,9	520,7		11,6	15,8	16,7	0,8	0,9	2	2,2	1,8	2,1	1,4	1,5	
Aizputes apriņķis	152	112,3	86,1	85,7	50,4	42,2	29,8	29,4	174	143	118	95,6	50,4	36,3	26,9	28,1	22,5	11,8	11,9	15,8	489,8	454,5	330,9	279		6,1	6,5	7,4	0,6	0,6	1,1	1,2	1,2	1,4	1	1,2	
Kuldīgas apriņķis	259	212,4	152,3	148,6	94,2	82,1	47,3	44,2	255,8	231,1	186,6	155,7	109	90,8	67,7	63,2	75,5	44,5	37,7	43,2	688,9	637,7	506,7	413,7		12,5	15,4	14,5	1	1,1	1,6	1,7	1,9	2	1,5	1,8	
Ventspils apriņķis	111	75,1	55	58,4	47,3	33,9	26,7	23,4	130,6	110,2	97,3	78,1	40	28,3	24,2	23,1	11,5	7,6	7,1	8	638,5	597,7	419	349,7		3,9	3,8	4,4	0,7	0,7	0,8	0,9	1	1	0,9	0,8	
Talsu apriņķis	159	115,3	88,2	96,2	68,1	53,9	34,2	31,4	145,5	152,4	116,1	91,6	67,8	59,6	47,1	45,4	22,2	16,9	12,4	28	939,5	788,8	641,6	503,6		6,7	5,4	6,5	0,5	0,5	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2	1,1	
Valmieras novads	806	504,3	406,8	384,2	258,1	296,6	186,5	162	914,4	815	774,9	531,3	298,1	197,8	220,6	197,3	197,5	121,2	110,7	119,7	2711,8	2803,6	2356,5	1426		30,1	22,2	29,2	13	11,7	13,2	11,9	15,5	13,4	17,3	14,2	
Cēsu apriņķis	170	103,9	79,7	79,9	81	60,5	54,5	49,4	281,9	223,4	205,3	140	88,8	57,8	58,7	54,3	30,5	16,8	14,6	20,6	789	707,7	608,6	325,1		10,6	9,2	12,3	1,6	1,3	2	1,7	2,3	1,8	3	2	
Valmieras apriņķis	396	244,2	198,7	178,8	96,2	75,7	63,8	58,3	304,6	328	272,6	185,5	99,7	76,1	74,6	65,5	119,5	80,4	74,5	67,5	1092,5	1154,7	1028	559,8		14,1	6,3	9,4	7,9	7,3	8,2	7,7	9,4	8,3	9,6	8,4	
Valkas apriņķis	240	156,2	128,4	125,5	80,9	60,3	68,2	54,3	327,9	263,6	297	205,8	109,6	63,9	87,3	77,5	47,5	24	21,6	31,6	830,3	941,2	719,9	541,1	5,4	6,7	7,5	3,5	3,1	3	2,5	3,8	3,3	4,7	3,8		
Rīgas 1. novads	483	307,2	244,5	239,7	239,6	188,7	170,6	137,2	715,1	601,5	537,3	401,6	232,9	139,8	148,2	132,2	106,2	66,3	75,6	84,8	2567,8	2306,2	1932,1	1105,6	21,4	22	27,3	6,5	5,8	7	6	8,4	6,9	10,7	8,5		
Rīgas apriņķis pi RPils	328	200,6	163,7	154,5	156	123,2	117,3	86,7	419,2	362,7	324,9	232,9	93	60,3	63,8	53,3	61,8	38,3	47,4	48,5	1711,6	1442,4	1382	669,9	12,2	11,1	10,7	1,9	1,8	2,5	2,3	3,1	2,6	3,9	3,2		
Madonas apriņķis	155	106,6	80,8	85,2	83,6	65,5	53,3	50,5	295,9	238,8	212,4	168,7	139,9	79,5	84,4	78,9	44,4	28	28,2	36,3	856,2	863,8	550,1	435,7	9,2	10,9	16,7	4,6	4	4,5	3,7	5,3	4,3	6,8	5,3		
Latvijā kopā	4454	3365	2752,8	2758	2115,6	1541,7	1114	1000,4	4848,3	4331,7	4007,5	3018,4	2222,8	1489,9	1479,7	1301,5	1333	891,5	965,4	1061,9	16401,2	15754,3	12220,8	9127,2	386	336,1	260,3	274,4	335,9	210,2	200,5	159	153,9	147	132,6	118,3	109
	100%	75,50%	61,80%	61,90%	100	72,8	52,6	47,2	100	89,3	82,6	62,2	100	0,67	0,66	58,5	100	0,66	0,72	0,79	100	0,96	0,74	0,55	100	0,87	0,67	0,71	0,87	100	100	0,75	0,76	0,67	0,66	0,56	0,54

Tabula nr. 8., Mazumtirdzniecības uzņēmumu privatizācija Latvijas ģenerālapgabalā

Veikala tips	Saņemtie iesniegumi																			
	16.05.1942.	1.07.1942	01.08.1942	1.10.1942	1.11.1942	1.12.1942	1.01.1943	1.03.1943	1.05.1943	1.08.1943	1.09.1943	1.10.1943	1.11.1943	1.12.1943	1.02.1944.	1.03.1944	1.04.1944	1.05.1944	1.06.1944	1.07.1944
Pārtika	119	124	126	133	134	135	137	138												
Maiznīcas/ konditorejas	30	30	30	31	31	31	31	31												
Restorāni, viesnīcas, kafējnīcas	110	110	112	119	119	120	121	122												
Ēdienu veikali, dzelzceļa bufetes	50	52	53	57	57	58	58	59												
Dzērieni, augļi, saldumi	51	55	55	55	56	56	56	56												
Manufaktūra, apģērbi, galantērija	103	105	107	108	108	109	109	110												
Ādas, apavi, zirglietas	21	21	21	22	22	22	22	22												
Dzelzs preces un saimniecības lietas	44	45	48	53	53	53	53	53												
Elektrotehnika, foto, pulksteņi utt.	34	34	37	37	37	37	37	38												
Mēbeles, kokmateriāli	16	19	19	19	19	19	19	19												
Ķīmikālijas, krāsas, eļļas	18	17 sic!	17	17	17	18	18	18												
Grāmatas un rakstāmlietas	47	48	48	48	48	48	48	48												
Pirts un peldu iestādes	36	40	40	44	44	44	44	47												
Lauku veikali	147	147	149	151	153	153	153	153												
Kinoteātri	50	52	52	57	59	60	60	60												
Citi	62	64	75	78	81	81	88	88												
Kopā	938	963	989	1029	1038	1044	1054	1062	1076	1095	1096	1096	1101	1102	1103	1103	1103	1105	1105	1105
Nosūtīts atzinuma sniegšanai:																				
Rīgas pilsētas apgabala komisārs	402	430																		
Rīgas lauku apgabalu komisārs	72	81																		
Jelgavas apgabalu komisārs	102	104																		
Liepājas apgabalu komisārs	102	108																		
Valmieras apgabalu komisārs	125	130																		
Daugavpils	18	20																		
Kopā	821	873																		
Nepiederīgi mazumtirdzniecībai/ atsaukti		21	27	33	36	37	38	40	49	51	50sic!	51	115	115	110	110	110	110	110	110
Izskatīts kopā	117	358	598	749		806														
Privatizēt		256	395	465		494	335 sic!	414	574	615	538+162	538+162	557+182	557+182	561+193	559+193	555+193	550+205	550+ 204	550+204 ⁵²⁹
Privatizēt ar ģenerālkomisāra piekrišanu		33	70	115																
Nodot izlemšanai ģenerālkomisāram		9	9	15																
Noraidīt kā neatbilstošus privatizācijai		60	121	154		179	181	223	257	260	175sic!	175	176	177	143sic!	143	143sic!	144	144	145
Privatizēt izņēmuma kārtībā						133														
Privatizēt ar DUT piekrišanu			3																	
Neizlemtas							500	385	123	169	170	170	17	17	16	10	9	2	3	2
Repatriantu uzņēmumi							26			33										
No repatriantiem iegūto uzņēmumu lietas							13													
Vācijas pavalstnieku un ārvalstnieku uzņ.							12													
Kapitālsabiedrības							41													
Personālās sabiedrības/ atklātas sab.							4													
Bankas, pašvaldību un iestāžu lietas							7													
Pārējās lietas, vienpersoniskie uzņēmumi							397													
Izbeigtas lietas vai apturētas lietas													54	54	80	88	93	94	94	94

⁵²⁹Nodots īpašumā 539+166

Tabula nr. 9., Amatiņcības un sīkrūpniecības privatizācija

	1.10.1942		31.10.1942		30.11.1942		31.12.1942		1.03.1943		1.05.1943		1.07.1943		1.11.1943		1.02.1944		1.03.1944	
	Amatiņcība	Sīkrūpniecība	Amatiņcība	Sīkrūpniecība	Amatiņcība	Sīkrūpniecība	Amatiņcība	Sīkrūpniecība	Amatiņcība	Sīkrūpniecība	Amatiņcība	Sīkrūpniecība	Amatiņcība	Sīkrūpniecība	Amatiņcība	Sīkrūpniecība	Amatiņcība	Sīkrūpniecība	Amatiņcība	Sīkrūpniecība
Kopā iesniegtie Industrijas departamentā			1146	446	1281	515	1322	593	1433	831	1510	892	1544	929	1587	985	1590	997	1592	999
Uz mazumtirdzniecību attiecināmie:			9		9		9		12		22		23		23		23		23	
Pārdresēti Satiksmes departamentam											28		22		17		17		17	
Apstiprināti	752								1068	291			431		528		572		577	
Noraidīti	10								45	121			109		245		245		253	
Apstādināti	2																			
Anulēti, atsaukti			16		18		19		20		36		67		68		77		79	
Nepieciešams Pilnvarnieku pārvaldes lēmums	72	140							187	260			219		55		35		27	
Neatrisinātie gadījumi			707		556		482		249 (sic!)		146+ 22 (neregulēti ārpus kārtas)		103		30		10		6	
Nodoti pilnvarniekiem	159																			
Atļikti īpašam rīkojumam			5		2		1													
Nevar izlemt, jo trūkst vadlīniju:																				
a) ražotāju un aizbildņu iesniegumi	16								33											
b) izceļotāju iesniegumi	20								21		17		27		10		6		4	
c) izceļotāju nopirkto uzņēmumu	9		9sic		4sic		28		21		17		27		10		6		4	
d) sabiedrību, pilsētu utt. iesniegumi	18		19		15		8		5											
e) Zāģētavas			120		91		73		26		11		5							
f) Dārzniecības			43		35		10		5		2		x							
g) Transporta līdzekļi			128		119		118		36		2		2							
h) Citi (darb.>20; Pārtikas dep. neatļauj utt.)			189		139		93		47		22		6		4		1		1	
Atrodas izskatīšanā	432	301	194		151		151		72	159		64		41		16		3		1
Kopā	1500	600	2324		2379		2425		2545		2628		2666		2710		2714		2716	
												Kopējā skaitā tiek ieskaitīti arī citiem dep. sniegtie privatizācijas lūgumi, kas vēl nav atrisināti - Sat. Dep. 22at + 90neat, kā arī HA III E par dārzniecībām - 1 at+ 43 neat.		Sat. Dep. 13 at+88neat, kā arī HA III E par dārzniecībām - 1at+43 neat.		Sat. Dep. 10 at+88neat, kā arī HA III E par dārzniecībām - 1at+43 neat.		Sat. Dep. 10 at+88neat, kā arī HA III E par dārzniecībām - 1at+43 neat.		

Tabula nr. 10., Varas savākto lauksaimniecības produktu daudzums Latvijā un Vācijā 1941. - 1944. gadā

	1939		1941		1942		1943		1944	
	Latvija	Vācija	Latvija	Vācija	Latvija	Vācija	Latvija	Vācija	Latvija	Vācija
Rudzi, t	144285	13207276	82457	11602403	65562	9225515	56817	11984581	88699	10293804
Kvieši, t	55271		34190		18031		15105		14772	
			116647	0.010%	83593	0.009%	71922	0.006%	103471	0.01%
Mieži, t	8487	11092837	9157	9575271	33498	11369150	25527	9416636	22594	7976877
Auzas, t	7028		31829		58869		41176		32716	
			40986	0.004%	92367	0.008%	66703	0.007%	55310	0.006%
Kartupeļi, t		51625554	104860	43555689	201534	50243776		36068947		38645333
Liellopi gab.	59170	19948000	148358	19432000	171028	19102000	111288	19589000	93428	
Teļi gab.	35991		52721		58035		7050		28179	
			201079	0.010%	229063	0.011%	118338	0.006%	121607	
Cūkas gab.	239761	25240000	99449	18303000	104998	15025000	62902	16549000	87111	
				0.005%		0.006%		0.003%		
Āboliņš, t		36237804		33441466	2493	30821186	2843	31000005	91	31837318
Pļavu siens, t.			28113		33693		6345			
Salmi t.,					40617	0,0013%	42503	0,0013%	13128	0,0004%